

Acta

Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2015
roč. 7/č.1

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

ACTA FAKULTY FILOZOFICKÉ ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY V PLZNI

2015, roč. 7, č. 1

Acta FF ZČU, 2015, roč. 7, č. 1

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2015

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2015

Registrace MKČR E 19585
Vychází třikrát ročně.

ISSN (print) 1802-0364
ISSN (online) 2336-6346

OBSAH

STUDIE

Konfesní poměry v Kašperských Horách v době třicetileté války 7
Jan Kilián

**Jahnheim u Horního Slavkova – místo komunikace
německonacionálních organizací? 27**
Vojtěch Kessler & Martin Klement

Studium etnicity v České republice v kontextu obecné antropologie 51
Marek Jakoubek

**The Blazing World (1666): Utopie vědeckého společenství podle
Margaret Cavendishové 71**
Monika Špeldová

Ve stínu pyramidy: paradigma moci v mexické kulturní identitě 93
Lada Hazaiová

**Komparace relevantních politických subjektů ve stranickém
systému Autonomního společenství Baskicka pohledem
ideologických dimenzí 113**
Jiří Zákrauský

Spokojenost českých seniorů s životem v důchodu 137
Jitka Skálová

**Opožděná zúčtování – poznámky k vydání pěti přednášek Oty
Filipa 157**
Jan Kubica

ROZHOVOR

Rozhovor s profesorem Miroslavem Hrochem 179
Marek Jakoubek & Lenka J. Budilová

RECENZE

**David Graeber: The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity,
and the Secret Joys of Bureaucracy 191**
Pavel Hulec

Konrad Paul Liessmann: Filosofie zakázaného vědění	193
<i>Petr Jirák</i>	
Milan Řepa: Moravané, Němci a Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století	196
<i>Sandra Štolllová</i>	
Deborah Lupton: Medicine as Culture. Illness, Disease and the Body in Western Societies	199
<i>Alena Glajchová</i>	

s. 7–175

STUDIE

Jan Kilián

Vojtěch Kessler & Martin Klement

Marek Jakoubek

Monika Špeldová

Lada Hazaiová

Jiří Zákravský

Jitka Skálová

Jan Kubica

KONFESNÍ POMĚRY V KAŠPERSKÝCH HORÁCH V DOBĚ TŘICETILETÉ VÁLKY

Jan Kilián*

Abstract: *This study briefly outlines church developments in the Bohemian Forest town of Kašperské Hory ending with the events of the Battle of White Mountain. The study focuses in detail on the denominational conditions in this town in the years 1618–1648. It also attempts to describe the period of re-Catholicization, the succession of local spiritual leaders in the town and their relationships with the parishioners, economic problems connected to the chantry or the issue of school teaching during the ongoing Thirty Years' War.*

Key words: *Kašperské Hory, Thirty Years War, religion, ecclesiastic administration, recatholisation.*

*Doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D., Katedra historie, Fakulta pedagogická ZČU, jkilian@khi.zcu.cz.

1. ÚVODEM

Třicetiletá válka je evropským fenoménem, jenž láká a fascinuje celé badatelské generace: vypjatými událostmi, velkolepými bitvami, mimořádností generálů a jejich dalších protagonistů. V této záplavě se ovšem neztrácí ani problematika náboženská, ačkoli samotný ozbrojený konflikt už dávno není nahlížen pouze jejím prizmatem, ale především jako vyústění mocensko-politických a v neposlední řadě rovněž ekonomických kontroverzí. Česká historiografie se v rámci náboženských poměrů za třicetileté války přednostně a dlouhodobě věnuje rekatolizaci a s ní spojené emigraci, ke slovu však v době nejnovější přicházejí rovněž aspekty pobělohorské zbožnosti, duchovní správy, postavy farářů, fungování záduší apod. Jak tomu bylo konkrétně v šumavském královském horním městě Kašperské Hory? Jakým způsobem tu proběhla ve válečných letech konfesionalizace a nakolik byla úspěšná? Kdo byli místní duchovní správci a jak vypadalo jejich soužití se svěřenými farníky? Jakým způsobem se projevovala katolická religiozita donedávna nekatolických obyvatel? Na tyto a některé další otázky by měla poskytnout odpovědi následující studie.

2. STAV BĚDÁNÍ A VÝCHODISKA

Raně novověké Kašperské Hory dosud nepřitáhly výraznější badatelskou pozornost a k dispozici zatím nejsou ani adekvátní celková zpracování jejich dějinného vývoje, vždyť jediné skutečné monografii města bude brzy půldruhého století. Engelbert Panni v ní ucelený výklad nepodal, jeho práce je pouhou snůškou vybraných historických faktů, nadto předestřených čtenáři zcela chaoticky. Což platí rovněž pro problematiku náboženskou, zastoupenou pouhými, z kontextu vytrženými střípky.¹ Šestisté výročí údajně doložené existence bylo podnětem k vydání jubilejního sborníku s rozdílnou historickou tematikou i kvalitou svých jednotlivých částí. Náboženství ale zůstalo skoro nerefléktováno.² Teprve v roce 1990 si mohli zájemci přečíst česky psaný stručný nástin kašperskohorských dějin, mj. také díky kolektivu v čele s Vladimírem Horpeniakem, předním znalcem šumavské historie. Ani zde však konfesní otázka nepřišla ke slovu výrazněji.³ Horpeniak je, vedle dalších regionálních publikací, mj. o blízkém hradu Kašperk,⁴ současně autorem celé řady drobnějších studií, z nichž zvláštní zmínku zaslouží především článek o městě doby předhusitské, svého druhu jediné.⁵ Soustavnější pozornost Kašperským Horám, byť spíš v souvislosti se svým ústředním zájmem o hrad Kašperk,⁶ věnoval Jan Lhoták, z jehož pera vzešly mj. dvě studie o problematice právního postavení studovaného města, v nichž opakovaně narazil i na zdejší konfesní poměry.⁷ Alespoň částečně se k náboženské otázce přiblížilo také několik především kunsthistorických studií, byť se zaměřením na středověk, zvláště středověk pozdní. Možná až překvapivě

¹ Panni 1875.

² *Festschrift* 1930. K těm lepším náležejí statě Rudolfa Nowaka.

³ Horpeniak a kol. 1990.

⁴ Horpeniak 2006.

⁵ Horpeniak 1980.

⁶ Srovnej Lhoták 2008.

⁷ Lhoták 2012, 88–117; Lhoták 2008–2009.

Obrázek 1. Kostel sv. Mikuláše v Kašperských Horách.

Picture 1. St. Nicolas Church in Kašperské Hory.

Zdroj: autor

velké bohatství kašperskohorských uměleckých děl s vrcholem na přelomu 15. a 16. století přitáhlo totiž Jana Royta,⁸ kterého fascinace šumavskou lokalitou posléze přivedla i k dalším studiím, překračujícím svými religiozními tématy horizont bělohorských událostí.⁹ Svého předchůdce měl Royt v Peteru Kováčovi, autorovi několika článků o pozoruhodném gotickém umění v Kašperských Horách.¹⁰ Unikátní kašperskohorský kostel sv. Mikuláše se ocitl v centru zájmu opakovaně jak díky svým středověkým malbám,¹¹ tak s ohledem na svou funerální funkci.¹²

Z tohoto stručného přehledu je patrné, že pro zpracování konfesní otázky v Kašperských Horách v období třicetileté války bude nutné se zcela spolehnout na pramenné zdroje. Korpus dobré tiskovky jednotlivin spisového materiálu z let 1618–1648¹³ je však pro toto předsevzetí solidním předpokladem, tím spíš, že byl precizně

⁸Royt 1995b.

⁹Royt 1995a, 84–89; Royt 2001a; Royt 2001b; Royt (red.) 2012.

¹⁰Kováč 1995, 56–65; Kováč 1980.

¹¹Plátková 1980; Gruber 1963.

¹²Fröhlich 1995.

¹³Státní okresní archiv (dále SOkA) Klatovy, Archiv města (dále AM) Kašperské Hory, Spisy, kartony N 1, N 2, N 3, N 4, N 6, N 7, N 9, N 10, N 11, N 12, N 13, N 14, N 16, N 17, N 18, N 19, N 20, N 25, N 30, N 34, N 36, N 37, N 39, N 40, N 41, N 42, N 44, N 45, N 46, N 47, N 49, N 50, N 54, N 55, N 56, N 57, N 59.

zinventarizován klatovskou archivářkou Lenkou Sýkorovou.¹⁴ Objevují se v něm listy přijaté, koncepty některých listů odeslaných i jejich originály, výpisy z knih, dlužní úpisy, kvitance apod. Jako komplementární materiál lze využít dochované městské knihy, byť těch skutečně není mnoho, a vedle knih kontraktů jde vlastně už jen o kopiář odeslané korespondence z počátků stavovského povstání.¹⁵ Třetí část městského archivu představují listiny, ty však mají pro téma zcela minimální vypovídací hodnotu.¹⁶ Na rozdíl od nejstarší kašperskohorské matriky. Můžeme jen litovat, že její údaje postihují pouze narozené v letech 1627–1634, a to ještě se značnými mezerami.¹⁷ Ze zbývajících zdrojů stojí za zvláštní zmínku fondy Stará a Nová manipulace ve sbírkách Národního archivu v Praze se složkami vyčleněnými z kašperskohorských písemností.¹⁸ Stav dochování pramenů bude přirozeně limitovat rozhodujícím způsobem otázku, na něž bude možné odpovědět. Celá řada zdrojů k významným problémům chybí – a to včetně dokumentů k vývoji kulturnímu (mj. k osudům školy a vzdělávání ve městě za třicetileté války) a náboženskému, když pro Kašperské Hory není k dispozici ani *Soupis poddaných podle víry*, nemáme podrobnosti o záduší a špitálu. Studie tedy nemůže aspirovat na komplexní zpracování a poznání profesního vývoje šumavského města za třicetileté války, ale měla by alespoň plnit roli určité sondy a poskytnout srovnávací materiál pro komparaci se situací na jiných místech.

3. PŘEDVÁLEČNÝ STAV

Bývalé královské horní město Kašperské Hory s významnou těžbou zlata bylo osídleno snad již na přelomu 12. a 13. století, ačkoli tehdy zatím nešlo o lokalitu urbánního charakteru, jen o rozptýlené sídliště s předpokládaným centrem u kostela sv. Mikuláše, který využívali i Rejštejnští.¹⁹ Vyvýšený hřbet s církevní stavbou patrně také dal budoucímu městu jeho jméno, tedy Berg Reichenstein.²⁰ Kostel byl za pomoci bohatého sponzora či sponzorů z řad místních těžařů dokončen zhruba roku 1330 a stal se kostelem farním, nikoli jen hřbitovním, za jaký by mohl být dnes považován. Ostatně, jako o svém farním kostele o něm hovořili sami Kašperskohorští ještě na konci 16. století.²¹ Nejvýznamnější soubor jeho pozoruhodných středověkých maleb pochází ze třetího a čtvrtého desetiletí čtrnáctého století, mj. s vyobrazeními sv. Doroty a zvláště sv. Mikuláše.²² Patrocinium tohoto světce přítom není v hornickém prostředí náhodné a už vůbec ne výjimečné.²³ Zřejmě

¹⁴Sýkorová 2005–2009.

¹⁵SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 64 a 119–123.

¹⁶SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listiny, inv. č. 041–045.

¹⁷Státní oblastní archiv (dále SOA) Plzeň, Matriky, Kašperské Hory 01 – Narození 1627–1634. Data úmrtí některých postav, které se budou objevovat na následujících stránkách, se dají dohledat také v tamtéž, Kašperské Hory 17 – Narození, oddaní, zemřelí 1659–1724.

¹⁸Národní archiv (dále NA) Praha, Stará manipulace (dále SM), inv. č. 196, sign. B 14, kartony 106–108 a NA Praha, Nová manipulace, sign. B15/1, rok 1658, karton 18.

¹⁹Horpeniak a kol. 1990, 25.

²⁰Kuča 1997, 846.

²¹NA Praha, SM, inv. č. 196, sign. B 14/32, karton 108 – Spor mezi Kašperskými Horami a Rejštejnem o faráře, 1583.

²²Plátková 1980.

²³Dle tradice tento světec daroval třem chudým dívkám zlato, aby se vyhnuly smutnému údělu prostitutek (srov. Royt 1995b, 33).

již v době, kdy byl svatomikulášský kostel dobudován, se nové sídelní centrum přesouvalo více na východ, do míst kolem druhé církevní stavby zasvěcené svatému Linhartovi. Zde se pak etablovaly současné Kašperské Hory. Ty zůstaly za husitských válek na počátku 15. století věrné katolické straně a císaři Zikmundovi, naopak zástavní držitelé blízkého hradu Kašperk (mj. Zmrzlíkové ze Svojšína) stávali často na straně opačné. Zřejmě někdy během uvedených válek nebo nedlouho po nich vznikl mimochodem i misál určený pro kašperskohorskou kapli sv. Anny při kostele sv. Mikuláše²⁴ a snad také právě tehdy došlo ke změně patrocina městského kostela sv. Linharta (na konci 14. století s doloženými oltáři Panny Marie a sv. Jana Křtitele) na zasvěcení sv. Markétě.²⁵ Tato světička platila za přímlyvkyni v těžkých životních situacích, takže je pochopitelné, že se s ní v hornickém prostředí potkáme častěji.²⁶

Po husitských válkách podle všeho nastal zvýšený příliv národnostně českého obyvatelstva, byť zlaté doly již zaznamenávaly poměrně citelný úpadek a usedlíci začínali hledat alternativní zdroje obživy. Z nich zvláště obchod, na prvním místě výnosný obchod se solí, vedl k nové konjunktúře Kašperských Hor. Ani doly ale dosud zdaleka neřekly své poslední slovo.²⁷ Město bohatlo a mohlo si dovolit velkorysé investice do výstavby (kamenné gotické domy) a do uměleckých objednávek. Z konce 15. století pochází „malá archa“, zasvěcená Panně Marii Ochraniatelce, s figurami sv. Kryštofa a sv. Šebestiána a s malovaným mariánským cyklem, práce švábské orientace. Bezpochyby, slovy Jana Royta, reprezentuje panteon světců, kteří byli ve městě uctíváni, a to včetně sv. Václava, jímž se dílo „bohemizuje“, a také dokazuje náboženské vztahy k sousednímu Bavorsku. Týž autor dále předpokládá, že oltář byl od počátku určen pro kostel sv. Markéty, ale hypoteticky nevylučuje ani možnost jeho primárního umístění v kapli sv. Anny. Kontinuální byla v Kašperských Horách i úcta k 10 000 mučedníků, kteří jsou ve sv. Mikuláši vyobrazení jak na nástěnné malbě, tak na jednom z barokních obrazů.²⁸ Tzv. Mistr zvíkovského oplakávání pro mohutný gotický farní chrám sv. Markéty vytvořil počátkem 16. století hlavní oltář, „velkou archu“, z níž se ale do dnešních dob dochovaly kromě Krista bohužel jen tři další figury (Madona, sv. Markéta a v Národní galerii v Praze deponovaný sv. Linhart). Unikátní řezbářské dílo mohlo přitom původně dosahovat výšky až dvanácti metrů.²⁹

Z pramenů bohužel nepoznáváme souvislosti proměny dříve katolického města v komunitu s drtivou převahou nekatolíků. Pouze spekulovat bychom tak mohli o tom, že k první vlně konfesní proměny došlo v souvislosti s přílivem českého obyvatelstva po husitských válkách a ke druhé, s dopadem především na obyvatelstvo jazykově německé, v návaznosti na odezvu učení Martina Luthera. Koncem 16. století se Kašperské Hory staly královským horním městem, stejně tak i Rejštejn.³⁰

²⁴ Royt 1995b, 41.

²⁵ V roce 1413 byl kostel dosud zasvěcen sv. Linhartovi (Kováč 1980, 118).

²⁶ Royt 1995b, 34.

²⁷ V letech 1426–1508 se mělo jen ve dvou z nich, sv. Barbory a sv. Petra, vytěžit 129 marek a 3 loty zlata. Panni 1875, 19.

²⁸ Royt 1995b.

²⁹ Podrobně Kováč, 1980. Autor také vyvrací názor, že zakázky musely vzniknout v prostředí šlechty, podle něj na ně bylo i město dostatečně bohaté.

³⁰ Beránková 2001, 37. Nejstarší prameny k jeho správě se ale nedochovaly až k roku 1714, kdy bylo v jeho čele šest radních (střídajících se ve funkci purkmistra) a čtyři starší.

Obrázek 2. Kostel v Rejštejně.

Picture 2. Church in Rejštejn.

Zdroj: autor

Problémem však zůstal jejich vzájemný vztah v případech farářů. V roce 1583 se rozhořel spor mezi oběma obcemi kvůli konání bohoslužeb, a to se jednalo jen o pokračování nesváru, který obě strany už dlouhá léta mezi sebou měly, když obě požadovaly přítomnost kněze na své faře. V roce 1574 pražští úředníci arcibiskupovi doporučili, aby vyhověl Kašperským Horám coby většímu z obou měst.³¹ Spor se ale znovu dostal až před arcibiskupa. Farář bohoslužby střídal, jak při svátcích, tak o nedělích, kdy jednou byl v Horách a podruhé v Rejštejně. To se ale pochopitelně většímu městu nelíbilo, protože každou druhou neděli a o některých svátcích bylo bez faráře.³² O své kostely přitom vzorně dbalo, sv. Markéta byla koncem 16. století přestavována, do sv. Mikuláše přibyla nová fresková výzdoba.³³ K rozsáhlému záduší, spravovanému úředníky (zádušní úředníci/kostelníci), předkládajícími své účty na radnici,³⁴ patřilo několik církevních svatostánků a také nemovitý i movitý majetek, z něhož byl zdejší duchovní správce zaopatřován. Současně mu z přifařených obcí plynuly příslušné desátky.³⁵

³¹NA Praha, SM, inv. č. 196, sign. B 14/30, karton 108.

³²NA Praha, SM, inv. č. 196, sign. B 14/32, karton 108.

³³Kuča 1997, 844.

³⁴Kováč 1980, 118. Autor uvádí toto zjištění k roku 1584.

³⁵V Podlesí se roku 1610 jednalo o strych hrachu a strych ovsa (Bezděková 2011, 83).

4. VÍRA A VÁLKA

4.1. FARÁŘI A JEJICH FARNÍCI

Náboženské poměry v Kašperských Horách během třicetileté války patří vzhledem k absenci adekvátních pramenů k velmi obtížně rekonstruovatelným aspektům zdejšího historického vývoje. Není sporu o tom, že až do bělohorských událostí a ještě několik let po nich, ve městě měli převahu nekatolíci a na tamní faře sídlili protestantští kněží. Lze také předpokládat, že náleželi ke kališnické konfesi a ve věroučných otázkách se obraceli na pražskou utravvistickou konzistoř. Kolik se tu však udrželo katolíků, jaké měli postavení a kolik bylo příslušníků nekatolických denominací (luteránů, kalvinistů, případně českých bratří), nelze stanovit. Např. rejštejnský Jiří Florian ve 20. letech 17. století místodržícímu Karlovi z Lichtenštejna tvrdil, že byl katolíkem již od svého mládí.³⁶ Naopak kališnický farář z Volenic Jiří Voldřich zakoupil ještě před vypuknutím války v Kašperských Horách dům pro své tři děti, s nimiž tu po jeho úmrtí žila jejich ovdovělá matka.³⁷ Konfesioní situace, zvláště s přihlédnutím na rozdílný původ horníků a okrajových vrstev obyvatelstva, mohla být tedy poměrně pestrá. K farnosti náležel vedle města samotného také Rejštejn a několik okolních vsí a samot. Nevíme ovšem ani to, v jaké řeči v předbělohorském období bohoslužby probíhaly. Střídala se němčina s češtinou?

Ani vztahy mezi farníky a kněžími shodného vyznání přitom nemusely být vždy ideální, což dosvědčuje případ faráře Christiana Nicolaiho, který měl velmi závažné spory kvůli urážkám a pomluvám jak s rejštejnským městským písařem a současně školmistrem Ondřejem Forsterem,³⁸ tak patrně i s Kašperskohorskými. Ti se jej podle všeho dokázali někdy během jara 1617 zbavit, ačkoli mu museli vyplatit odstupné ve výši triadvaceti kop grošů míšeňských.³⁹ Zřejmě jeho nástupcem se stal Václav Altwasser, navzdory německy znějícímu jménu snad Čech. Altwasser pro změnu zabředl do sporu se svým kolegou Zikmundem Vančurou Pražským, farářem v Mouřenci, který ho měl v Kašperských Horách v domě rychtáře Jana Weißenregnera velmi pohanět na cti.⁴⁰ Je možné, že Altwasser se ve městě dočkal bělohorského zlomu a zůstal tu ještě i několik let po něm. V září 1623 totiž místní napomínal císařský plukovník Martin Huerta, když se dověděl, že si ve městě dosud drží „predikanta“, tedy nekatolického kněze, který prý měl připravovat řádné duchovní o příjmy. Zatím šlo jen o napomenutí přátelské, pohrozil však, že pokud se onoho duchovního brzy nezobaví, vloží jim vojáký do domů, kteří „solche Unordnung, Gravamina und Excesus wenden sollen“.⁴¹ Tedy jednání, jimiž byli právě

³⁶SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5903, karton N 55 – Jiří Florian z horního města Rejštejna v nedatovaném listu Karlovi z Lichtenštejna. Otázkou pochopitelně je, nakolik jeho tvrzení můžeme věřit, když psal z vězení za účelem svého propuštění.

³⁷SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1844, karton N 18 – Zachovací list pro děti Jiřího Voldřicha, nedatováno.

³⁸SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 122, evidenční číslo K 69, fol. A4. V lednu 1617 byl dosud Christian Nicolai zdejším farářem.

³⁹SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 122, evidenční číslo K 69, fol. A5. V červnu 1617 se o Nicolaim hovoří už jako o faráři bývalém.

⁴⁰SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 64, evidenční číslo K 11, nefoliováno – Nedatovaný dopis Kašperskohorských Zikmundovi Vančurovi Pražskému.

⁴¹SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Spisy, inv. č. 4158, karton N 41 – Martin Huerta 5. září 1623 Kašperskohorským.

Huerta a jeho dragonády obzvlášť proslulí.⁴² Katolíci, včetně prvních čerstvě konvertovavších, se tehdy mohli obracet třeba do nedalekých Albrechtic, kde jako farář působil Nikodem Peninger, řeholník premonstrátského řádu, člen konventu v bavorském Windbergu v řeženské diecézi.⁴³ Huertova pohružka zajisté nemusela, ale mohla splnit svůj účel, po uvedeném datu se už každopádně s nekatolickými faráři v Kašperských Horách nesetkáváme.

Vystřídali je němečtí katoličtí kněží, jako první doložený Theodoricus Herman.⁴⁴ Neznáme jeho datum příchodu (1624?) a také dobu odchodu poznáváme jen přibližně, když víme, že se v dubnu 1626 o uprázdněnou kašperskohorskou faru ucházel vimperský farář Elias Frismutt a nabízel přitom ukázkové kázání (Prob-Predigt).⁴⁵ Co jej k žádosti vedlo, zda nedobré vztahy s vlastními farníky či jejich vrchností, nebo naopak vyhlídka na lepší zajištění v královském horním městě, zůstane otázkou. Jisté je to, že neuspěl, přednost dostal Iodocus Rebstein. Ten se snažil zajistit si zaopatření rovněž v Rejstejně, ovšem tamní představitelé argumentovali tím, že Rebsteinův předchůdce Herman po nich nic nechťel.⁴⁶ Můžeme s vysokou dávkou pravděpodobnosti předpokládat, že Rebstein v roce 1627 založil nejstarší dochovanou městskou matriku, do níž také sám začal zapisovat. Je-li tomu opravdu tak, vidíme, že už během tohoto roku se mu velmi zhoršoval rukopis a že i špatně počítal, čísla pletl. Snad důsledek nemoci? Od počátku ledna 1628 pak zápisy v matrice chybějí až do 21. května, kdy se objevuje odlišný rukopis a současně s tím se také nový pisatel a kašperskohorský farář představil. Šlo o Adama Sustia z řádu křižovníků s červenou hvězdou.⁴⁷ Rebstein tedy patrně zemřel nebo rezignoval ze zdravotních důvodů. Sustius se během svého krátkého pobytu snažil vylepšit si příjmy přísluhováním na tehdy vakantní faře v Mourěnci, ale uspěl jen částečně. Sušičtí, jimž farnost příslušela, totiž žádali arcibiskupa o samostatného mouřeneckého kněze a Sustiovi dali svolení jen na krátký čas.⁴⁸ Křižovníckému řeholníkovi nebylo dlouhého setrvání přáno ani v Kašperských Horách. Již počátkem roku 1629 dostal přísné předvolání do Prahy, načež se poradil se zádušními úředníky a dalšími lidmi a rozhodl se, že pojede. Současně se však obrátil na radní s prosbou, aby do Prahy poslali žádost buď o nového duchovního, nebo o jeho vlastní setrvání, aby zdejší duchovní péče nedošla újmý.⁴⁹ Jednalo se zřejmě o citaci Sustiovým řádovým představeným, a to o citaci opakovanou.⁵⁰

⁴²Srov. Roedl 1995.

⁴³SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 683, karton N 7 – Výhostní list pro Filipa Wagnera z Janovic z 31. prosince 1621 vydaný N. Peningerem. Jeho klášter byl od dob knížete Vladislava II. majitelem čtyř vesnic na Sušicku.

⁴⁴SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3829, karton N 39 – Rejstejnští na přelomu listopadu a prosince 1626 Kašperskohorským.

⁴⁵SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4056, karton N 40 – 26. dubna 1626 Elias Frismutt Kašperskohorským.

⁴⁶SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3829, karton N 39 – Rejstejnští na přelomu listopadu a prosince 1626 Kašperskohorským.

⁴⁷SOA Plzeň, Matriky, Kašperské Hory 01 – Narození 1627–1634. Sustiuův rukopis je výrazně čitelnější a úprava zápisů úhlednější.

⁴⁸SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3585, karton N 37 – 13. září 1628 Sušičtí Kašperskohorským.

⁴⁹SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1859, karton N 18 – Adam Sustius 20. února 1629 Kašperskohorským.

⁵⁰SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1861, karton N 18 – Nedatovaný list Adama Sustia Kašperskohorským.

O neshody s farníky tentokrát patrně nešlo (Sustius totiž Kašperskohorské žádal o přímluvu), snad jej ale jeho nadřízení potřebovali jinde.

V polovině října 1629 se horní město se svým farářem rozloučilo a na cestu do hlavního města království mu poskytlo čtyři zlaté.⁵¹ Přímluva tedy, byla-li jaká, nezabrala, na faru do Kašperských Hor se vydal jiný kněz. Hned od uvedení měsíce se v příslušné matrice objevil rukopis Paula Junga, který pocházel z Pruska a do Čech se uchýlil před Švédy, kteří jeho zemi zaplavili už před tím,⁵² než se v roce 1630 pod velením svého krále Gustava II. Adolfa vylodili na severu Německa. Jung kašperskohorskou faru administroval minimálně do podzimu 1633, do kdy se v matrice objevuje jeho rukopis, poté nás prameny opět nechávají na holičkách. Ke změně ve farnosti však prokazatelně došlo v průběhu roku 1635. Už minimálně od začátku června arcibiskup kardinál Harrach jednal se sušickým děkanem,⁵³ načež pak pražský metropolita na období od 24. června do sv. Havla (16. října 1635) jako kašperskohorského faráře konfirmoval Ondřeje Františka Wintera. Po sérii patrně výlučně německy hovořících kněží šlo o muže znalého českého jazyka, dle všeho zcela bilingvního. Ve velice krátkém čase si jej Kašperskohorští oblíbili, „*poněvadž nám jak pokojným a příkladným životem učení i pilností a řečí velice příjemný jest*“,⁵⁴ a když měl stanovený termín vypršet, obrátili se s prosbou na pražského probošta Šimona Brosia z Horštejna, aby jim byl Winter na faře ponechán po delší čas.⁵⁵

O kolik se jim podařilo farářův pobyt ve městě prodloužit, pokud vůbec, není známo, jisté je, že nejpozději v roce 1640 byl duchovním správcem šumavského horního města M. Andreas Alois Hochstul. Ten se tehdy dostal do velmi vážného křížku s předními kašperskohorskými měšťany a radními Jiřím Weißenregnerem a Janem Anbanterem, kteří mu měli „nevymáchanou hubou“ předhazovat, že je jejich služebníkem, protože oni ho přece platí. Podle Hochstula však místní platí i císaři a jeho vojákům, což nikterak neznamená, že ti by byli také jejich služebníky. Císařskému rytmistrovi rovněž dávají byt, vejce, slepice, sůl i seno a není jejich služebníkem. Hochstul ostatně ani nemůže být služebníkem Kašperskohorských, jelikož je služebníkem božím. Ano, uznával, platí mu, ovšem za jeho práci a námahu. Kdyby mu přitom dávali desátek ze všech polí, jak náleží, nepožadoval by od nich vůbec žádné peníze. Přesto na závěr smířlivě konstatoval, že by rád žil se svými farníky ve smíru a přátelství a oba radní ani nechtěl nijak žalovat.⁵⁶ Opět nevíme, jak dlouho zde Hochstul vytrval, je však možné, že právě uvedené spory s nej-

⁵¹SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1860, karton N 18 – Stvrzenka Adama Sustia z 15. října 1629 na přijetí čtyř zlatých od Kašperskohorských.

⁵²SOA Plzeň, Matriky, Kašperské Hory 01 – Narození 1627–1634. Zápis k počátku roku 1630.

⁵³SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3609, karton N 37 – Sušický děkan Jan Struthius (?) 15. června 1635 Kašperskohorským ohledně korespondence s kardinálem Harrachem.

⁵⁴To mohlo mít i své praktické výhody, jelikož němečtí faráři při zápisech do matriky česká jména velice komolili, např. z Křižana byl jednou Chrisian, jindy Christen, apod. (SOA Plzeň, Matriky, Kašperské Hory 01 – Narození 1627–1634. Faktem ale také je, že z období 1635–1659 se žádná matrika nedochovala).

⁵⁵Starý 2001. Autor cituje autentickou archiválii: NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství, sign. D/138/3 – 9. října 1635 Kašperskohorští Šimonu Brosiovi z Horštejna.

⁵⁶SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1862, karton N 18 – M. Andreas Alois Hochstul Kašperskohorským.

mocnějšími muži ve městě jej stály místo, na které se někdy poté vrátil Ondřej František Winter.

Winter tu přežil konec třicetileté války a ve městě zesnul patrně v roce 1657, z něhož pochází Winterova poslední vůle. Zanechal po sobě na hotovosti i pohledávkách pozůstalost ve výši 1200 zlatých, jejichž rozdělení svědčí o tom, nakolik se v místě svého působení szil. S výjimkou dvou set zlatých a soukromého domu, jež měla dostat jeho matka, pomáhající mu dle farářových vlastních slov po jednadvacet let v jeho činnosti a domácnosti, bylo určeno vše ostatní na zbožné fundace. Skutečně velkoryse se zachoval ke kostelu sv. Mikuláše, jemuž určil 150 zlatých na nové zvony, které pak byly do svatostánku opravdu pořízeny. Farní chrám sv. Markéty si měl přijít na třicet zlatých k obstarání varhan a na stejnou částku za účelem nákupu zeleného mešního roucha, jelikož žádné takové v této barvě tu dosud nebylo k dispozici, stejně jako na dalších třicet zlatých pro oltář sv. Martina při zákristii. Celých sto zlatých připsal obci na její potřeby – i to je nepochybně důkaz, že s ní žil v (minimálně relativní) harmonii. Menší částku zesnulý farář určil též kašperskohorskému literátskému bratrstvu, v německém prostředí tradičně nazývanému kantorským spolkem. Což je ale také bohužel po-
hřichu jediná zpráva o jeho existenci ve sledované době. Další menší částky odkázal Winter i kostelům v blízkém okolí (Mouřenec, Strašín, aj.), solidní obnosy měly náležet některým konventům, mj. sušickým kapucínům (50 zlatých) či pražským jezuitům (30), a vždy po dvaceti zlatých třem poutním místům – Svaté Hoře u Příbrami, Pasovu a Neukirchen. Nezapomněl ani na kostel sv. Ondřeje ve svém rodném městě, nicméně v zápise už nebylo uvedeno, o jaké město vlastně šlo. Vzhledem k tomu, že chrámů s tímto patrocinium v našich městech nebylo mnoho, lze hypoteticky uvažovat především o Karlových Varech.⁵⁷

4.2. REKATOLIZACE

Faráři a případně misionáři, o jejichž činnosti v Kašperských Horách ovšem nejsme zpraveni, patřili k hlavním nositelům pobělohorské rekatolizace. Zajisté jim v tom „pomáhali“ rovněž vojáci, jako už zmínění Huertovi muži, a obnovované reformační komise, přijíždějící do vzdorujících lokalit opakovaně, ještě i po skončení třicetileté války. Víme již, že v roce 1623 v Kašperských Horách dosud působil nekatolický kněz, posléze nahrazený duchovním katolickým. V tu dobu byli sérií císařských mandátů veškerí protestantští pastoři z českých zemí vypovězeni a za několik dalších let bylo vydáno Obnovené zřízení zemské (1627), které jako jediné povolené náboženství v Čechách stanovovalo katolictví. Kdo se nechtěl podřídít, musel odejít. Z Kašperských Hor se nicméně podařilo zatím dohledat jediného exulanta, a to navíc patrně nikoli exulanta náboženského, jestliže za novou existencí odešel do katolického Bavorska.⁵⁸ V předních kašperskohorských rodinách ale k žádnému exodu nedošlo: v pramenech se nadále setkáváme se stejnými jedinci,

⁵⁷SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 120, evidenční číslo K 67, fol. 168–170.

⁵⁸SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6045, karton N 56 – 16. srpna 1634 psal radní písař a soused z Regenu Tomáš Benedicti Pergreichenštejnsky česky do Kašperských Hor, že jej i jeho blízké nyní stihá přetěžký osud kvůli vojenskému soužení. Poznával prý od mladosti lásku obecních představitelů k vlastní osobě, nyní ale trpí jako jiní exulanti, když opustil všechno, co měl.

Obrázek 3. *Kostel sv. Markéty v Kašperských Horách na počátku 19. století.*
Picture 3. *St. Margaretha Church in Kašperské Hory on the beginning of the 19th century.*

Zdroj: Panni (1875)

kteří tedy dali přednost ekonomickým jistotám před nejistým údělem náboženského uprchlíka v cizí zemi, ať už byl jejich skutečný vnitřní (a pro historika v podstatě nepoznatelný) konfesní přerod jakýkoli. V roce 1629 se za katolíka veřejně ohlašoval František Heidecker a hovořil přitom o dalších svých kašperskohorských souvěrcích.⁵⁹ A nepojmenoval místní měšťan Jiří Blabekinder svého benjamínka Viktorií, jménem do této doby zde zcela neobvyklým, právě jako ohlas na vítězství katolických zbraní na Bílé hoře?⁶⁰

Během naposledy uvedeného léta (1629) probíhala v kraji systematická akce proti nekatolíkům. Někdy počátkem roku vypukly na statcích Jindřicha Hýzrleho z Chodů, jednoho z krajských reformačních komisařů (druhým byl Jan st. Kavka z Říčán) a pána na Lčovicích, Česticích a Budkově, „kacířské“ bouře jeho poddaných. Zátkou proti nim byl pověřen vojenský oddíl vyslaný z Prahy, za asistenta byl určen velhartický pán Martin Huerta a spolupodílet se měli i krajští hejtmani. Ti, protože se jim doporučovalo, aby na tažení proti „buřičům“ přibrali i některé katolické sousedy, napsali dopis Kašperskohorským.⁶¹ Poté, co tito hejtmani dostali od komisaře Kavky zprávu, že ne všichni zdejší poddaní jsou již katolíky, rozeslali vzápětí po kraji příkaz, aby si všechny vrchnosti předvolaly své nekatolické poddané a přiměly je ke konverzi nejpozději do příští Květné neděle. Pokud by tak neučinili, měli jim být do domu vloženi vojáci a zůstat tak dlouho, dokud se nepodřídí. Současně měly ony vrchnosti vyhotovit rejstřík nekatolíků v městech a na vsích s tím, že po stanoveném datu by byl každý v rejstříku poznamenaný poddaný povinen poslat komisaři potvrzení od kněze, že přijímal pod jednou.⁶² Reakci Kašperskohorských ani na jednu z výzev neznáme. Vymýtít v kraji nekatolictví tak rychle se ovšem podařit nemohlo. V říjnu téhož roku noví krajští hejtmani rozesílali vrchnostem, horní město nevyjímaje, patent od reformačních komisařů s nařízením k zaslání dalšího seznamu nekatolíků. Týkalo se to všech mužů i žen, úředníků, služebníků i poddaných.⁶³ Lze jen litovat, že z Kašperských Hor se žádný seznam nedochoval a že k dispozici nemáme ani poválečný *Soupis poddaných podle víry*, který by nám osvětlil situaci zvláště mezi nižšími vrstvami, jelikož v rámci místní elity můžeme drtivou většinu konverzí opravdu předpokládat už s koncem 20. let 17. století. Tomu ostatně také odpovídá potvrzení městských privilegií císařem Ferdinandem II. na počátku ledna 1630 s dodatkem, že se nemají vztahovat na nikoho, kdo by nebyl katolického vyznání.⁶⁴ Současně lze dodat,

⁵⁹SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1980, karton N 20 – 21. května 1629 Štěpán Beník z Petersdorfu Kašperskohorským.

⁶⁰SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 121, evidenční číslo K 68, fol. 53. Blabekinderova pozůstalost se dělila začátkem roku 1629, věk tehdy nezletilé Viktorie ovšem neznáme, takže se jedná jen o čirou spekulaci.

⁶¹SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5991, karton N 55 – Čeští místodržící 13. března 1629 prácheňským hejtmánům Jiřímu Lokšanovi z Lokšanu a na Březnici a Zdeňkovi Ježovskému z Lub a na Kalenicích.

⁶²SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5992, karton N 55 – 29. března 1629 prácheňští hejtmani vrchnostem v kraji.

⁶³SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5998, karton N 55 – 8. října 1629 hejtmani prácheňského kraje Jindřich Hýzrle z Chodů a Jáchym Chrt z Ertína oznamují patent od reformačních komisařů.

⁶⁴SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listiny, inv. č. 042, evidenční číslo L 42 – Ferdinand II. potvrzuje 3. ledna 1630 Kašperským Horám předchozí privilegia.

Obrázek 4. Kostel sv. Markéty v Kašperských Horách dnes.

Picture 4. St. Margaretha Church in Kašperské Hory today.

Zdroj: autor

že v dochovaných pramenech se kauzy kašperskohorských nekatolíků nedochovaly, byť to přirozeně neznamená, že tu skutečně žádní nebyli.

4.3. V KATOLICKÉM HÁVU

Zbožnost pobělohorských generací posilovaly cíleně vedená výchova a výuka, nově zaváděné svátky, kulty světců,⁶⁵ náboženské poutě a procesí, zakládání náboženských bratrstev, chrámová hudba (za doprovodu varhan – kašperskohorským varhaníkem byl na přelomu 20. a 30. let 17. století Tomáš Zmut),⁶⁶ víra v zázraky aj. V novější době ostatně poutní místo vzniklo i v samotných Kašperských Horách. Sledovat zbožnost zdejších současníků třicetileté války je nicméně obtížné, opět chybějí zdroje a namátkové zmínky reálný pohled poskytnout nemohou. I odkazy k církevním fundacím jsme schopni detailněji sledovat až od druhé poloviny 17. století.⁶⁷ K nepočitelným výjimkám náleží poslední vůle měšťana Mikuláše Řezníka,

⁶⁵Srov. Royt 1995b.

⁶⁶SOA Plzeň, Matriky, Kašperské Hory 01 (Narození 1627–1634).

⁶⁷SOkA Klatovy, Římsko-katolický farní úrad (dále ŘKFÚ) Kašperské Hory, Rejstřík farního kostela sv. Markéty (nesignováno), 1705. Např. v roce 1698 odkázala Margareta Höflingerová kostelu kapitál 12 zlatých a 5 krejcarů, v roce 1686 zesnulý farář Vavřínc Tomáš Denck 100 zlatých a roku 1678 jedna měšťanka 30 zlatých.

který určil deset kop grošů míšeňských ze svých pohledávek kostelu sv. Mikuláše.⁶⁸ Tradiční milosrdenství coby jeden z prostředků ke spáse otupila tíživá válečná realita, takže kašperskohorský špitál a jeho chudí obyvatelé dle vlastních slov sotva živořili.⁶⁹

Nejlépe na tom nebylo ani zádušními úředníky (kostelníky) spravované kašperskohorské záduší, válkou trpělo podobně jako hospodářství obecní i soukromé. Nadále sice mělo své nemovitosti, především polnosti (a nájem mu plynul i z nezdickeho mlýna), ale také několik vlastních poddaných (např. nezdickeho krčmáře),⁷⁰ movitosti, mj. v podobě zádušních krav, a nároky, zvláště na desátek od farníků,⁷¹ případně na různé pokuty od provinilců (kupř. za vyvolávání sporů). Ušetřená hotovost bývala zájemcům, měšťanům i poddaným zapůjčována na úrok, což byla ostatně praxe, která fungovala jak před válkou, tak po ní.⁷² Díky tomu si záduší i během válečných let přišlo mnohokrát také na podíl z nemovitostí, u nichž se měnily majetkové poměry – v takovém případě navíc figurovalo mezi věřiteli na předních místech.⁷³ K roku 1639 se, bohužel bez podrobností, hovoří rovněž o farním dvoru.⁷⁴ Vedle kostelů měla své příjmy i kaple sv. Anny, u níž je již k roku 1618 doložena nadace,⁷⁵ jednotlivé oltáře v chrámu sv. Markéty, v řadě neposlední i špitál, provozovaný ovšem obcí. Kašperskohorský farář nebyl za války vždy zproštěn kontribucí a jiných odvodů, ve 30. letech 17. století tak měl dle ustanoveného rozpisu odevzdávat tři zlaté a deset krejcarů, k tomu určité množství obilí.⁷⁶ Navíc ani církevní majetek se zcela nevyhnul vojenské zvěli, o devastaci jinověreckými nepřáteli už vůbec nemluvě. Nejmenovaný císařský důstojník se měl dokonce někdy před podzimem 1630 se svými vojáky vložit patrně na faru,⁷⁷ dle zúčastněného pozorovatele nepochybně za tím účelem, aby z ní udělal sídlo „mordýřů“, resp. „loupežníků“.⁷⁸ Ve farním kostele chyběla za války jistě celá řada potřebných předmětů, nejen ono zelené mešní roucho, na nějž poskytl peníze

⁶⁸SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 120, evidenční číslo K 67, fol. 94–95.

⁶⁹SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6131, karton N 59 – Chudí lidé záduší kostela svatě Markéty a k němu náležejícímu špitálu Jindřichovi Libštejnskému z Kolovrat, nedatováno.

⁷⁰SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1095, karton N 12 – Nedatovaný příznávací list Havla Matouška, krčmáře v Nezdicích.

⁷¹Kupříkladu z Podlesí dostával kašperskohorský farář v roce 1610 jako desátek strych hrachu a strych ova, obojí však nedlouho poté měla městská rada (coby podleská vrchnost) odmítnout odvádět (Bezděková 2011, 83).

⁷²Srovnej SOKa Klatovy, ŘKFÚ Kašperské Hory, Rejstřík farního kostela sv. Markéty (nesignováno), 1705.

⁷³Viz např. SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 2404, karton N 25 – V roce 1648 koupil Andres Zettl od své matky dvůr na Prostředních Dvorech za 150 kop grošů míšeňských. Z kupní částky měly být uhrazeny také různé dluhy, v první řadě 15 kop kašperskohorskému záduší.

⁷⁴SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1815, karton N 17 – Zápis z roku 1639.

⁷⁵SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 119, evidenční číslo K 66, fol. N 58.

⁷⁶SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6078, karton N 56 – Výpis finančních povinností Kašperskohorských, nedatováno, kolem 1638.

⁷⁷Pisatel užil termínu „Gotteshaus“, že by se však jednalo přímo o svatostánek, není pravděpodobné.

⁷⁸SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1981, karton N 19 – 29. listopadu 1630 Pavel Ambrož Kašperskohorským.

farář Winter, ale třeba i ciborium (liturgická nádoba na hostii), které Kašperskohorským bylo zapůjčeno až z Tábora.⁷⁹

Během třicetileté války se projednávala záležitost kolатурní příslušnosti fary při kostele sv. Mořice v Mouřenci. Poté, co na ni byl při své vizitaci Kašperských Hor v roce 1644 upozorněn nejvyšší mincmistr Oldřich Adam Popel z Lobkovic, obrátil se písemně na pražskou arcibiskupskou konzistoř. Jak uvedl, sušická městská rada si tamní podací právo (kolaturu) přivlastnila z toho důvodu, že od konzistoře údajně dostala potvrzení, že toto právo má zapsané v zemských deskách. Pokud by tomu tak bylo, neměl Lobkovic žádné námitky. Na druhou stranu však uvedená konfirmace nebyla Kašperskohorským od Sušických nikdy předložena a naopak mnohé důvody a okolnosti, které Lobkovic v dopise přiložil, měly hovořit spíš ve prospěch horního města. Proto konzistoř požádal o zjištění, jak dlouho už Sušice ono podací právo vlastní, a dodal, že dokud Sušičtí nepředloží příslušné dokumenty, nebude možno v tomto směru podniknout adekvátní kroky.⁸⁰ O dalším průběhu sporu ve vymezeném časovém úseku neslyšíme.

Úzkou souvislost s náboženstvím mělo v českých městech této doby školství – farář na výuku dítek ve školách dohlížel a často i sám učil. Pedagogickou funkci po bělohorské bitvě a změně církevních poměrů navíc pochopitelně nemohl zastávat nikdo, kdo by nebyl nábožensky, tedy katolicky, zcela spolehlivý. Škola byla jak v Kašperských Horách, tak v Rejštejně už před osudovými událostmi.⁸¹ Podrobností máme málo, jisté je jen to, že šlo o školu chlapeckou a že si zde žáci vedle tradičního trivía osvojili i základy humanistického vzdělání, včetně prvních lekcí latiny. Nikoli každý ovšem do školy chodil, dovolit si ji mohli jen ti majetnější a záleželo i na dalších okolnostech. Jiří Zmut svému staršímu bratrovi velmi vyčítal, že po smrti rodičů „zmrhal“ jeho mladý věk, protože místo toho, aby se Jiří věnoval literárnímu umění na školách, musel hlídat další děti a pást krávy a telata.⁸² Válka zasadila školnímu vzdělávání citelný úder, docházka byla zanedbávána, chyběly peníze na personál, kvalitních učitelů se nedostávalo. Už v červnu 1624 psal kašperskohorský školní rektor Jan Stannarius radním a připomínal, jak před pár týdny nařídili, že mu má být každé čtvrtletí vydán příděl žita. Kvůli císařským rejtarům, kteří zde dlouhý čas pobývali, však o dávky za dvě čtvrtletí přišel, žito mu vzali. Prosil radní, aby mu při vědomí jeho skromných „accidentí“ a také stipendií od chlapců, z nichž jich ale nyní do školy prý chodilo jen velmi málo, ony dva příděly žita vydali.⁸³ Škola v Kašperských Horách nezanikla ani ve třicátých letech, kdy byl v jejich druhé polovině jejím správcem Šebestián Miller,⁸⁴ v letech čtyřicátých nám však doklady o její existenci mizí z dohledu. Je také otázkou, zda

⁷⁹SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3370, karton N 36 – 30. července 1629 patrně tábořský děkan Kašperskohorským.

⁸⁰SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1236, karton N 13 – Nejvyšší mincmistr Oldřich Adam Popel z Lobkovic 13. října 1644 arcibiskupské konzistoři do Prahy (opis doputoval do Kašperských Hor).

⁸¹SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 122, evidenční číslo K 69, fol. A4 – V lednu 1617 byl v Rejštejně městským písařem a současně školmistrem Andreas Forster.

⁸²SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5847, karton N 55 – Nedatovaný list Jiřího Zmuta radním.

⁸³SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, bez inv. č. (není v katalogu), karton N 59 – 14. června 1624 Jan Stannarius Kašperskohorským.

⁸⁴SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6061, karton N 56 – 7. července 1637 potvrzují Břežničtí svědectví Jakuba Raušara pro Šebestiána Millera.

během válečných let někdo z Kašperských Hor zamířil za univerzitními studii do Prahy (či jinam), jako tomu bylo prokazatelně v dobách pozdějších.⁸⁵ Ještě v době stavovského povstání ostatně fungovala i škola ve vsi Opolenci pro vzdělávání dětí kašperskohorských poddaných. Ve druhé polovině roku 1619 se měl učitelem v ní stát preceptor Jan Steininger, byť předtím kvůli neuváženým výpovědím absolvoval pobyt v sušické šatlavě.⁸⁶

5. SHRNUTÍ

Kašperské Hory představovaly v době předbělohorské jedno z mnoha českých měst, kde převládaly nekatolické konfese, kde se však vedle kališníků a luteránů i tehdy nacházeli zřejmě nepočtení katolíci. K místnímu záduší patřily okolní vsi a také město Rejštejn, s nímž Kašperskohorští vedli dlouholetý spor o sídlo fary. Hned ve 20. letech 17. století proběhla patrně z velké části úspěšná (přínejmenším oficiálně) vlna rekatolizace, podle všeho bez užití násilí (dragonád), ačkoli i tím bylo městu pohroženo. Fara při kašperskohorském kostele sv. Markéty se stala sídlem katolických farářů, kteří zde v roce 1627 založili první matriku. Šlo výhradně o Němce, v jednom tloženém případě až ze vzdáleného Pruska. Řadu lokálních duchovních správců tvořili s ohledem na tehdy signifikantní nedostatek světského kléru řeholníci z různých klášterů. Jejich soužití s farníky nebylo ani zde zdaleka idylické. Velmi výraznou postavu přitom představoval farář Ondřej František Winter, který mj. svou bohatou pozůstalost odkázal primárně na zbožné účely. Po vypuzení nekatolických kněží kolem roku 1623 není doložen pobyt nekatolíků ve městě, ačkoli přínejmenším mezi nižšími vrstvami můžeme jejich existenci předpokládat – bohužel, *Soupis poddaných podle víry*, který by do problematiky vnesl více světla, není pro Kašperské Hory k dispozici. Faktem ale je, že se i v domácnostech rekatolizovaných měšťanů v pokročilých válečných letech nacházely luteránské tiskoviny, což nicméně není nijak výjimečný jev, podobný stav sledujeme i na jiných místech v Čechách. Stejně jako to, že i kašperskohorská škola v důsledku válečných událostí upadala a potýkala se s nedostatkem žáků a financí a že městské záduší disponovalo za třicetileté války velmi omezenými prostředky, živořil i místní špitál.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

BERÁNKOVÁ, Marie (2001): Městská správa v Rejštejně. In: *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 5*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 37–44.

BEZDĚKOVÁ, Veronika (2011): Kaple sv. Barbory v Podlesí u Kašperských Hor a osobnost jejího stavebníka Sebastiana Florianua Gerla. In: *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 7*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 83–122.

⁸⁵Srov. Royt 1995a, 87. V roce 1705 šlo o Thomase Millera, o tři roky později o Jana Glasera.

⁸⁶SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3561, karton N 37 – 22. června 1619 Sušičtí Kašperskohorským. Sušičtí Steiningera na jejich přímluvu propustili, nicméně dodali, že zcela nevěnně se tento muž do jejich šatlavy nedostal. V přítomnosti vícera lidí „vyššího stavu“ se prý zamotával ve své řeči a jednou tvrdil, že je odsud, podruhé odjinud. A protože nyní byly nebezpečné časy, byl raději vzat do vězení.

Festschrift zur Sechshundertjahrfeier der königl. freien Goldbergstadt Bergreichenstein im Böhmerwalde 1330–1930. Bergreichenstein 1930.

FRÖHLICH, Jiří (1995): Hroby v kostele sv. Mikuláše v Kašperských Horách. In: *Zlatá stezka – sborník Prachatického muzea 2*. Prachatice: Prachatické muzeum, s. 178–180.

GRUBER, Ivan (1963): Průzkum a oprava nástěnných maleb ve hřbitovním kostele sv. Mikuláše v Kašperských Horách. In: *Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1962*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 24–28.

HORPENIAK, Vladimír (1980): Hornické Kašperské Hory v době předhusitské. In: *Sborník vlastivědných prací o Šumavě*. Kašperské Hory, s. 75–97.

HORPENIAK, Vladimír (2006): *Kašperk 650. 1356–2006. Knížka o šumavském hradu*. České Budějovice: Karmášek.

HORPENIAK, Vladimír a kol. (1990): *Kašperské Hory a okolí. Příroda, historie, památky, místopis, kultura*. Plzeň: Západočeské nakladatelství.

KOVÁČ, Peter (1980): Mistr zvíkovského Oplakávání a Kašperské Hory. In: *Sborník vlastivědných prací o Šumavě*. Kašperské Hory, s. 109–125.

KOVÁČ, Peter (1995): Ikonografie pozdně gotického oltáře Madonny Ochránitelky v Kašperských Horách. In: *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy 3*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 56–65.

KUČA, Karel (1997): *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*. Praha: Libri.

LHOTÁK, Jan (2008): Hrad Kašperk a jeho panství. *Castellologica bohemica*, č. 11, s. 325–352.

LHOTÁK, Jan (2008–2009): Spory o příslušnost Kašperských Hor k šumavskému komornímu panství Kašperk. *Jihočeský sborník historický*, č. 77–78, s. 61–84.

LHOTÁK, Jan (2012): Kašperské Hory. Město, či městečko? *Právněhistorické studie*, č. 41, s. 88–117.

PANNI, Engelbert (1875): *Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg*. Bergreichenstein.

PLÁTKOVÁ, Zuzana (1980): Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše v Kašperských Horách. In: *Sborník vlastivědných prací o Šumavě*. Kašperské Hory, s. 99–108.

ROEDL, Bohumír (1995): Huertova mise v Lounech. In: Francek, Jindřich (ed.): *Rekatalizace v českých zemích*. Pardubice, s. 111–117.

ROYT, Jan (1995a): Kašperskohorští měšťané na pražských univerzitních tezích. In: *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy 3*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 84–89.

ROYT, Jan (1995b): Příspěvek k ikonografii archy z kostela Panny Marie Sněžné v Kašperských Horách. In: *Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy 3*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 33–55.

ROYT, Jan (2001a): Lidová zbožnost na střední Šumavě. In: *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 6*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 64–71.

ROYT, Jan (2001b): Zázrak v Kašperských Horách. In: *Vlastivědný sborník muzea Šumavy 6*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 73–75.

ROYT, Jan (red.) (2012): *Gabreta Sancta. Svatí patroni a ochránci střední Šumavy ve výtvarném umění*. Sušice: Muzeum Šumavy.

STARÝ, Václav (2001): Žádost o ponechání faráře v Kašperských Horách. In: *Vlastivědný sborník muzea Šumavy 5*. Sušice: Muzeum Šumavy, s. 114.

SÝKOROVÁ, Lenka (2005–2009): *Archiv města Kašperské Hory I–III. Dílčí inventář*. Klatovy.

PRAMENY

Národní archiv Praha

Archiv pražského arcibiskupství, sign. D/138/3

Stará manipulace, inv. č. 196, sign. B 14/30, karton 108

Stará manipulace, inv. č. 196, sign. B 14/32, karton 108

Státní oblastní archiv Plzeň

Matriky, Kašperské Hory 01 – Narození 1627–1634

Státní okresní archiv Klatovy

Archiv města Kašperské Hory

Listiny

-inv. č. 042, evidenční číslo L 42

Listy

-inv. č. 1236, karton N 13

-inv. č. 1815, karton N 17

-inv. č. 1859, karton N 18

-inv. č. 1860, karton N 18

-inv. č. 1861, karton N 18

-inv. č. 1862, karton N 18

-inv. č. 1981, karton N 19

-inv. č. 1980, karton N 20

-inv. č. 2404, karton N 25

-inv. č. 3370, karton N 36

-inv. č. 3561, karton N 37

-inv. č. 3585, karton N 37

-inv. č. 3609, karton N 37

-inv. č. 3829, karton N 39

-inv. č. 4056, karton N 40

-inv. č. 5847, karton N 55

-inv. č. 5903, karton N 55

-inv. č. 5991, karton N 55

-inv. č. 5992, karton N 55

-inv. č. 5998, karton N 55

-inv. č. 6045, karton N 56

-inv. č. 6078, karton N 56

-inv. č. 6061, karton N 56

-inv. č. 6131, karton N 59

-bez inv. č. (není v katalogu), karton N 59

Knihy

-inv. č. 64, evidenční číslo K 11

-inv. č. 119, evidenční číslo K 66

-inv. č. 120, evidenční číslo K 67

-inv. č. 121, evidenční číslo K 68

-inv. č. 122, evidenční číslo K 69

Římsko-katolický farní úřad Kašperské Hory

Rejstřík farního kostela sv. Markéty (nesignováno), 1705.

SUMMARY

This study serves as a contribution to the issue of religious development of one specific urban location – the Bohemian Forest town of Kašperské Hory in the crucial period of the Thirty Years' War. In the introduction, the author presents the fundamental issues (primarily the process of forming denominations and its rate of success, the coexistence of the clergy and the parish or the expressions of a nascent baroque religiousness) and summarizes the great amount of recent literature on the topic, which is for the most part unfortunately irrelevant to the set goal of this paper. Therefore, the author is left only with the option of relying wholly on primary archive sources. These sources are then summarized and commented on in the work. These archive sources, however, are not without their various flaws, which makes the goals of this work even more complex.

Since the Middle Ages, Kašperské Hory – a town that was founded around the mining of gold – had two churches. The older is the St. Nicholas Church (the traditional patron of miners), and the slightly more modern St. Markéta Church (patron for difficult life situations and therefore common in mining localities), originally devoted to St. Linhart. After the Hussite Wars, an increase in the Czech population took place, followed by a gradual drop in Catholic faith, giving a dominant position to Utraquism. At the end of the 15th and start of the 16th century, both mining and artistic works flourished, the result of which, among others, was the order of two exceptional church altars. However, this led to a long-term disagreement between Kašperské Hory and neighboring Rejstejn in terms of whom they should belong to, i.e. where the seat of the priest should be. Masses then alternated with one another, which the majority of the community was not willing to accept, pushing the matter all the way to the Archbishop of Prague.

In the 1620s, shortly after the Battle of White Mountain, there was a large and (at least officially) relatively successful wave of re-Catholicization of the originally and predominantly Protestant population. The parsonage of the Church of St. Markéta became the seat of Catholic priests, who in 1627 founded the first birth registry of the town, which was unfortunately kept only until 1634. This registry lists those born as being almost exclusively of German nationality (in one case from Prussia), who often the members of lay orders, including one knight of the Cross of the Red Star. One of the prominent figures was priest Ondřej František Winter, who was evidently widely liked in the town and eventually left his extensive estate to improving the parish and other religious institutions. During the war, the Kašperské Hory parish suffered from a lack of funds even for securing the common items used for masses and, economically speaking, the local chantry was also in a relatively poor situation. After the expulsion of non-Catholic priests in 1623, no non-Catholics were listed in the town (contrary to the surrounding countryside), which corresponds to the fact that these privileges had also been officially revoked by the sovereign. However, we can still assume the existence of non-Catholics at least among the lower members of society. Unfortunately, no official Registry of Subjects by Faith exists for the town, which would otherwise help cast more light on the issue. Names of the various Protestant exiles are not included in the available sources, and there is no account of any “dragonnades” or other violent methods re-Catholicization, although Colonel Martin Huert did openly make this threat in 1623 if the town refused to expel its Protestant leaders. The fact was that households of Catholicized burghers even in the advanced stages of the war still contained Lutheran literature, which was not unusual even after the events of White Mountain in Bohemia.

The newly formed Catholic faith was then strengthened by calculated education and teaching, the foundation of religious brotherhoods, church music, pilgrimages and parades – all of this took place in Kašperské Hory. Due to the oppression of war, very little religious heritage is left in the town, as even the local hospital, which in times of peace relied on the traditional contributions by local burghers, fell into disarray. The reconverted Kašperské Hory Town School also began to deteriorate, as it was faced with a fatal lack of pupils and finances.

JAHNHEIM U HORNÍHO SLAVKOVA – MÍSTO KOMUNIKACE NĚMECKONACIONÁLNÍCH ORGANIZACÍ?*

*Vojtěch Kessler & Martin Klement***

Abstract: *The German Gymnastic Association (Deutscher Turnverband), the largest German gymnastic organisation in the First Czechoslovak Republic, bought a run-down multi-storey building close to Horní Slavkov in 1928. After costly restoration, it was re-opened as a lodge, the Jahnheim. The Jahnheim was meant to be a meeting place for members of various German nationalistic organisations, one where they could work to strengthen their resistance against the Czechoslovak state in an informal atmosphere. This study employs in particular the journal of the German Gymnastic Association to examine, which assumptions the building possessed for fulfilling this ambitious plan and whether the efforts that the German Gymnastic Association invested in the project achieved some results. We seek to locate this topic in the broader socio-cultural context of the German gymnastic movement as well as in a transnational perspective. Thanks to this the Jahnheim near Horní Slavkov obtains the Central European relevance.*

Key words: *Jahnheim, Horní Slavkov, the German Gymnastic Association (Deutscher Turnverband), gymnastic movement, völkisch movement, communication, lodge, castle.*

*Tento text vznikl s finanční podporou grantu č. 140213 s názvem „Památky německého turnerství v Čechách“ poskytnutého z prostředků Grantové agentury UK a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

**Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D., Masarykův ústav AV ČR, vojtech.kessler@seznam.cz; Mgr. Martin Klement, Ústav světových dějin, Filozofická fakulta UK, Klementmartin@seznam.cz.

1. ÚVOD

Roku 1991 byla v Itálii vydána reprezentativní publikace *Il castello di Pergine*, která je opravdovou poctou jihotyrolskému hradu, známému také pod německým názvem Persen. Kolektiv autorů se pokusil vystihnout dějiny hradu a okolní krajiny od dávné minulosti až do současnosti, pouze období od roku 1905 do první světové války je překlenuto lapidární zmínkou, že hrad byl tehdy ve vlastnictví „jedné německé společnosti“.¹ Do koncepce této oslavné monografie, která si přeje upevnit povědomí o kulturním dědictví „naší provincie“,² by určitě nezapadlo blíže zmiňovat, že onou „německou společností“ bylo uskupení *Burg Persen*, usilující vytvořit z hradu „*Marienburg jihu*“³ k podpoře národovectví v okolních „*starých německých obcích*“.⁴ Hrad byl od roku 1905 systematicky přebudován do ubytovny, kde se scházeli členové různých organizací⁵ tzv. *völkisch* hnutí.⁶

Co pojí Pergine s Horním Slavkovem, zmíněným v titulu příspěvku? Také nedaleko tohoto západočeského města se v období první republiky nacházela ubytovna, vlastněná mocnou tělocvičnou organizací Německý turnerský svaz (*Deutscher Turnverband*) a pojmenovaná na počest zakladatele německého turnerského hnutí Friedricha Ludwiga Jahna jako *Jahnheim*⁷ – v českých pramenech se užívá poněkud zavádějícího označení *Jánský dům*. Podle všeho ubytovna zdaleka nesloužila pouze k přespávání. Tak jako se v Pergine upevňovaly vazby mezi příslušníky *völkisch* hnutí, měl i *Jahnheim* u Horního Slavkova plnit funkci místa sblížování „*árijských*“⁸ organizací a stát se v konečném důsledku „*semenišťem urostlých, [...] statných průkopníků budoucnosti našeho národa*“.⁹

Následující úvahy se budou odvíjet od ústřední otázky, zda se Německému turnerskému svazu skutečně podařilo z *Jahnheimu* vytvořit místo setkávání, v němž bylo vzájemnou komunikací mezi hosty formováno jisté německonacionální uvědomění. Proto se jednotlivé podkapitoly zaměří nejen na vzhled a vybavení dnes již neexistující budovy, ale i na její správu a rozličné akce, které se v ní konaly. Jihotyrolský projekt společnosti *Burg Persen* a další příklady ubytoven z Německa a Rakouska přitom poslouží ke komparaci, která poukáže na ojedinělost některých aspektů *Jahnheimu* a která umožní stanovit efektivitu celého podniku. Všem těmto pasážím je předšazen oddíl o místech setkávání německonacionálních turnerů, v nichž komunikaci provázela rovněž systematická indoktrinace. Touto širší kontextualizací vyjde najevo, zda ubytovna navazovala na starší tradice nebo představovala v turnerském hnutí spíše inovativní prvek.

¹ Tomasi 1991, 109.

² Lanzinger et al. 1991, 9.

³ J. F. L. 1909, 249.

⁴ Heyck 1911, 556.

⁵ Burg 1911, 79.

⁶ Pojem *völkisch* hnutí je označována nesourodá síť aktérů z přelomu 19. a 20. století, jejichž světónázor byl podle Uwe Puschnera charakterizován třemi „*klíčovými pojmy*“, totiž jazykem, rasou a náboženstvím. K obsahu těchto paradigmat a organizací hnutí viz blíže Puschner (2001).

⁷ Truntschka a Henlein 1928a, 250.

⁸ Srov. Verwaltungsausschuß 1928, 267.

⁹ Mieth 1928, 291.

V dějinách meziválečného turnerského hnutí představuje slavkovský *Jahnheim* dosud neprobádaný fenomén.¹⁰ I když v poslední době vznikají sociálně-kulturní práce o místech spjatých s tělocvičnými aktivitami,¹¹ turnerské ubytovny coby významné komunikační uzly a místa multiplikace specifických idejí teprve čekají na to, aby byly podchyceny jako předmět soustavného výzkumu. Až na výjimky nebylo při zpracování tématu možné opřít se o relevantní odbornou literaturu.¹² Většina poznatků v předkládané studii tudíž vychází z vydaných pramenů, z nichž na prvním místě stála periodika turnerských a *völkisch* organizací. Tyto s velkou opatrností interpretované materiály byly doplněny kusými informacemi z četných jiných literárních produktů turnerských svazů a rovněž z dochovaných archivních pramenů.

2. JAHNHEIM V SYSTÉMU TURNERSKÉ KOMUNIKACE A INDOKTRINACE

Z perspektivy běžného člena turnerského svazu by bylo možné rozlišit místa osobní komunikace na interní, jež existovala v rámci jeho spolku, a externí, v nichž se setkával se členy ostatních spolků téhož svazu nebo dokonce i jiných organizací. Ve svazech, které si vedle fyzického zdokonalování svých členů předsevzaly rovněž jejich cílevědomou nacionální výchovu – a Německý turnerský svaz k takovým svazům přináležel – byly oba dva typy míst využity jako platforma indoktrinace. Pozastavme se nejdříve u interních míst komunikace. K nim v první řadě přináležely tělocvičny a turnerská hřiště, jež byly vedením Německého turnerského svazu považovány za nejvhodnější prostředí k multiplikaci radikálních myšlenek. Speciálně školení turneři, označovaní jako „*ochránci německého národa*“ (*dietwarti*),¹³ byli proto pověřeni rozšířením tělovýchovného programu o zpěv vlasteneckých písní či krátké reflexe o rase a národu.¹⁴

Abyste se turneři lépe poznali a aby se mezi nimi vyvinulo skutečné přátelství, scházivali se hojně k ritualizovaným hospodským pitkám. Jestliže „noviny“ *Kneip-Zeitung* hamburské turnerské župy z roku 1911 naznačují, že některá setkání v hospodě musela mít značně burleskní charakter,¹⁵ v Německém turnerském svazu se ihned po jeho založení v roce 1919 prosadila myšlenka, že při hospodských setkáních nemá panovat jen bezuzdné veselí, nýbrž že se tato instituce má proměnit ve „*vzdělávací místo*“.¹⁶ Časem toto prostředí rozšafné komunikace skutečně nabylo rysů pravidelných večerních setkání, během nichž bylo popíjení vystřídáno předčítáním, diskuzí a poučováním.¹⁷

¹⁰Krátce se o budově zmiňuje ve své práci Andreas Luh (2008, 46).

¹¹Např. Bolz 2008; Dinčkal 2013.

¹²Schwank 1992.

¹³Podle výchovně vzdělávací příručky Německého turnerského svazu sestává pojem „*Dietwart*“ ze dvou slov. „*Diet*“ má být středohornoněmeckou formou slova „*Deutsch*“ s významem „*národ*“. „*Wart*“ je prý „*to samé jako garda*“ a znamená „*ochránce*“. Jelikož název této unikátní turnerské funkce dokonale vypovídá o jejím obsahu, je slovo „*Dietwart*“ v textu ponecháno v originálním znění. *Deutsche Volkskunde* 1921, 228–229.

¹⁴Viz např. úvodní ilustraci v *Deutsche Volkskunde* 1921, 3.

¹⁵Staatsarchiv Hamburg, noviny *Kneip-Zeitung*.

¹⁶Seifert 1920, 46.

¹⁷Von praktischer Diatarbeit 1921, 205–206.

Výčet interních míst komunikace nakonec uzavírají spolkové festivity, sahající od jubilea založení spolku přes taneční zábavy až po vánoční oslavy. Opět platí, že v některých spolcích, například v *Hamburger Turnerschaft*, se tyto akce nesly v uvolněné, humorné atmosféře,¹⁸ zatímco v Německém turnerském svazu cílila jejich rigidní, strohá forma na zprostředkování jistých hodnot a náhledů. Namísto Vánoc byl slaven svátek zimního slunovratu, k němuž se v létě ještě přidružila v domnělé germánské tradici celebrotaná oslava letního slunovratu.¹⁹ A ani různé vzpomínkové akce neslibovaly mnoho zábavy, spíše jen projevy a sborové zpěvy.²⁰

Mezi jednotlivými spolky již komunikace, a tím i cirkulace různých idejí, probíhala s mnohem menší intenzitou. Jednání tváří v tvář bylo většinou suplováno periodiky, vůbec nejdůležitějším médiem k šíření světonázoru. Pro udržení svazové identity však měly největší význam turnerské slavnosti. Ve druhé polovině 19. století se vyvinuly do obřích spektakulárních akcí, které sloužily jako externí komunikační a indoktrinační centra turnerských svazů par excellence. Tisíce turnerů z různých oblastí se při nich setkávaly na jednom místě a stávaly se aktéry teatrálně inscenovaných, identifikačních rituálů, jako několikahodinových průvodů městem, svěcení spolkových vlajek, odhalování pomníků, společenských večerů a projevů na stadiónech.²¹ Kupříkladu 3. svazová slavnost Německého turnerského svazu, která se v roce 1933 uskutečnila v Žatci, byla natolik mistrovským propagandistickým kusem,²² že zahájila novou fázi ve vývoji svazu, ba vysídlení sudetští turneři se na ni ještě dlouho po roce 1945 rozpomínali jako na mimořádně sugestivní událost.²³

V představené klasifikaci spadá slavkovská ubytovna *Jahnheim* do externích míst komunikace a indoktrinace turnerů a zdá se, jako by jejím úkolem bylo intenzifikovat kontakt mezi turnery různých spolků v periodách mezi svazovými turnerskými slavnostmi, které se konaly v několikaletých odstupech a kterých se navíc nemohli účastnit všichni členové svazu. Zároveň měl *Jahnheim* vytvářením komorní, téměř familiární atmosféry očividně evokovat prostředí interních míst komunikace turnerů. Před první světovou válkou podobná zařízení v turnerských kruzích podle všeho nebyla běžná – hrad Pergine nebyl turnerský podnik – a rozvíjet se začala zřejmě pod vlivem reformního mládežnického hnutí, kde potřeba osobního kontaktu byla silnější.

O získání místa, jež by se stalo střediskem setkávání mládeže a její pozvolné nacionalizace, uvažovaly různé organizace v Německé říši údajně již od roku 1908, ovšem až v roce 1926 se pro tyto účely otevřely hessenský hrad Ludwigstein²⁴ a saský hrad Hohnstein.²⁵ V obou dvou případech byly jejich prostory zamýšleny jako kontaktní místa rozličných mládežnických uskupení, mezi nimiž figurovala i turnerská mládež z říšskoněmecké turnerské organizace Německé turnerstvo (*Deutsche Turnerschaft*).²⁶ Pořídít „hrad“ jen pro mladé turnery se Ně-

¹⁸Staatsarchiv Hamburg, brožura Weihnachtsfeier.

¹⁹Ullrich 1931.

²⁰Entwurf 1929, 150.

²¹Viz například exemplární průběh 6. svazové slavnosti rakousko-uherského Německého turnerského svazu (*Deutscher Turnerbund*) roku 1913 v Chebu (B. 1913, 212–216 a 225–231).

²²Der Verlauf 1933, 277–286.

²³Lorenz 1965, 13.

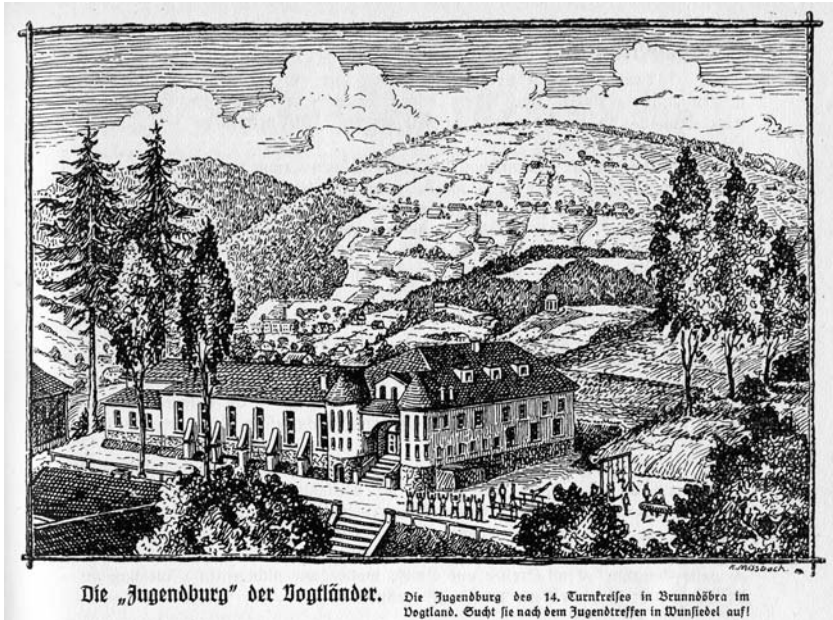
²⁴Lorenz 1926, 24.

²⁵Borsch 1926, 151–152.

²⁶Lorenz 1926, 24; Rutschke 1926, 30.

Obrázek 1. V levém křídle mládežnického „hradu“ v Brunndöbra se vzhledem k vysokým oknům pravděpodobně nacházela tělocvična. Na obrázku K. Missbacha ale turnerská mládež cvičí na nářadí vpravo od budovy.

Picture 1. Given the very high windows of the left wing of the youth “castle” in Brunndöbra, the training ground was probably situated there. However, on the K. Missbach’s picture, the youth exercise on the gymnastic equipment right from the building.

Zdroj: Kennst du das Land? (1929, 187)²⁷

meckému turnerstvu nepodařilo, zato ale vznikaly menší mládežnické „hrady“ na krajských úrovních této organizace, například v Brunndöbra²⁸ (viz obrázek 1) či v roce 1928 v Annweileru (viz obrázek 2).²⁹ Také radikálně nacionalistickému rakouskému Německému turnerskému svazu 1919 (*Deutscher Turnerbund 1919*) se v roce 1924 poštěstilo získat budovu u Semmeringu, z níž učinilo ubytovnu *Lützow*, v létě otevřenou pro „mládež našeho svazu“³⁰ a ve zbytku roku pro dospělé turnery (viz obrázek 3).³¹

S uvedenými mládežnickými ubytovnami pojí *Jahnheim* zejména doba jeho vzniku. Koupěn byl Německým turnerským svazem v roce 1928 a rok nato byl již také uveden do provozu. Jestliže však říšskoněmecké ubytovny byly určeny

²⁷ Obrázek je uveřejněn se souhlasem organizace „Forum für Sportgeschichte. Fördererverein für das Sportmuseum Berlin“.

²⁸ Kennst du das Land? 1929, 187.

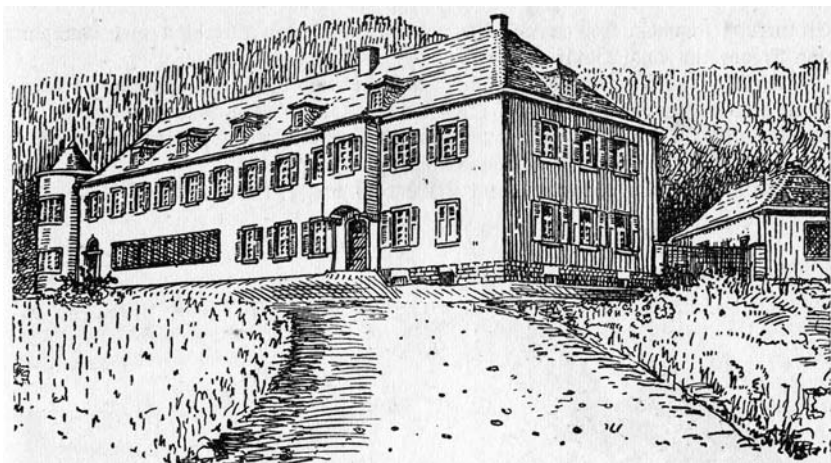
²⁹ Neuendorff 1928, 207–208.

³⁰ Das Erholungsheim 1932, 37.

³¹ Erholungsheim 1928, 222.

Obrázek 2. Architektonicky se mládežnická ubytovna v Annweileru podobala mládežnickému „hradu“ v Brunnödöbra. Nápadné jsou v obou případech zejména archaizující výběžky v podobě oválných „hradních“ věží.

Picture 2. The youth lodging house in Annweiler looks similar to the youth “castle” in Brunnödöbra. In both cases, the most noticeable are the archaistic protrusions in the shape of castle-like towers.

Zdroj: Finkenauer (1929, 83)³²

výhradně pro mládež, do slavkovského *Jahnheimu* podobně jako do rakouské ubytovny *Lützow* mohli zamířit různě staří turneři. Tím se ostatně obě dvě zařízení odlišovala i od tehdy již neexistující *völkisch* ubytovny na hradu Pergine, v jejích místnostech se bavili převážně dospělí. Jako hradu Pergine, Ludwigsteinu či Hohnsteinu měla i *Jahnheimu* připadnout úloha komunikačního průsečíku většího množství přátelských a shodně smýšlejících organizací. Annweiler či Semmering oproti tomu sloužily jen členům daných turnerských svazů. Co však *Jahnheim* odlišovalo od všech ostatních ubytoven, to byla široká paleta aktivit, jež v něm byly praktikovány a jež budou v textu představeny níže. Jako multifunkční ubytovna s věkově i spolkově rozmanitou klientelou a nepopíratelným sociálním aspektem působí slavkovský *Jahnheim* v kontextu středoevropských turnerských míst komunikace ojediněle.

3. POLOHA A VZHLED UBYTOVNY JAHNHEIM

Jahnheim ležel 200 metrů od *Reichsstraße*,³³ tedy dnešní silnice č. 209 mezi Horním Slavkovem a Krásnem. Podle jedné zprávy byl vzdálen 20 minut od vlakového nádraží ve Slavkově,³⁴ podle jiné zase 30 minut jak od Krásna, tak od Horního

³²Obrázek je uveřejněn se souhlasem organizace „Forum für Sportgeschichte. Fördererverein für das Sportmuseum Berlin“.

³³Mieth 1928, 290.

³⁴Mieth 1928, 290.

Obrázek 3. Přímo se nabízí vysvětlení, že ubytovna Lützow byla pojmenována po majoru Lützowovi, v jehož dobrovolnickém sboru proti Napoleonovi bojoval i Friedrich Ludwig Jahn. Ve skutečnosti však bylo Lützow „divčí jméno ženy, jež své nádherné sídlo u Semmeringu předala k trvalému užívání“ rakouskému Německému turnerskému svazu.

Picture 3. It seems like a very feasible explanation that the lodging house Lützow was named after the major Lützow. In his volunteer brigade against Napoleon was also engaged Friedrich Ludwig Jahn. In fact, the name of Lützow comes from “the birth name of the women who gave the beautiful residence of Semmering to the perpetual use” to the Austrian “German Gymnastic Association”.

Zdroj: Das Erholungsheim (1932, 37)³⁵

Slavkova.³⁶ Zatímco hrad Pergine „střežil“ jižní hranici, Annweiler v těsné blízkosti hranice s Francií stvrzoval přináležitost okolní krajiny k Německé říši³⁷ a Ludwigstein se zase jako centrální hrad německé mládeže příznačně tyčil téměř přesně uprostřed Německa, nedá se u slavkovské ubytovny, ani například u rakouské ubytovny *Lützow* odhalit žádný symbolický význam místa, kde stály. Spíše se podle všeho jednalo o výhodné nabídky ke koupi. Nelze avšak vyloučit, že se oba dva svazy dříve zajímaly i o jiné, geograficky výhodnější položené objekty.

Výběr polohy mezi Krásnem a Horním Slavkovem přeci jen úplně náhodný nebyl. Ubytovny obecně nikdy nestály uprostřed měst, nýbrž zcela záměrně v přírodě a daleko od velkých industriálních center. Tento jev souvisel s odporem, který byl ve *völkisch*, turnerském a mládežnickém hnutí chován vůči městům coby labyrintům „zvrhlé“, z ciziny importované moderní kultury. Útěk do přírody tudíž vyjadřoval touhu po návratu k nezkažené podstatě německého národovectví. Když se proto na stránkách periodika říšskoněmecké turnerské mládeže uvažo-

³⁵ Obrázek je uveřejněn se souhlasem organizace „Forum für Sportgeschichte. Fördererverein für das Sportmuseum Berlin“.

³⁶ Sturm 1931, 87.

³⁷ Schwank 1992, 166.

valo o ideální poloze *Jugendburgu*, byly definovány čtyři podmínky sine qua non: „*hodně lesů, hodně lučin, hodně vody, nad tím hodně sluneční záře*“.³⁸ Jako by měl autor těchto slov před očima slavkovský *Jahnheim*. V inzercích byla totiž opakovaně zdůrazňována jeho „*klidná poloha prostá prachu*“.³⁹ Rovněž „*stinná zahrada*“⁴⁰ s „*odlehými zákoutími*“,⁴¹ která budovu obklopovala, představovala nejdílnou součást propagace, především však fotografií a obrázků *Jahnheimu*.⁴² Deset minut od ubytovny se třpytil dnes také už neexistující, tříhektarový rybník Ebmet,⁴³ napájený „*čerstvou, průzračnou horskou vodou*“⁴⁴ a patřící společně se zalesněnou, čarokrásnou krajinou k stereotypním popisům okolí slavkovské ubytovny.⁴⁵

Mezi ubytovny zmíněnými v dosavadním textu se nacházelo překvapivě velké množství hradů a hlubší zkoumání tématu by možná ukázalo, že existovalo ještě více hrádků, tvrzí a ruin, které německé nacionální kruhy využily jako místa svého setkávání. Monumentální architektura tvořila vítanou kulisu pro sebe prezentaci. Je zcela zřejmé, že společnost *Burg Persen* usilovala dominantní stavbou hradu Pergine před očima nenáviděných „*Italienissimi*“⁴⁶ provokativně manifestovat pevnost, sílu a jednotu *völkisch* hnutí. Ovšem hrady byly pojímány i jinak nežli pouhá fasáda pro inscenaci vlastního vlivu. Z jejich zdvia údajně vyzařovala sláva zašlé středověké říše, která u návštěvníků stimulovala pochopení pro „*podstatu a hodnotu německví*“.⁴⁷ V autentických středověkých prostorách kupříkladu hradu Pergine se aktéři *völkisch* hnutí snažili navázat na domnělou tisíciletou tradici německého národovectví a v souladu s ní rekonstruovali hradní komplex v přísně historizujícím duchu.⁴⁸ Německé turnerstvo sice pro svou mládež prosazovalo vznik moderní stavby,⁴⁹ pojem *Jugendburg* se přesto rozšířil a užíval se i pro ubytovny, které se hradům ani v nejmenším nepodobaly.

Shodně jako ubytovna *Lützw* či budovy v Annweileru a Brunndöbra, ani slavkovský *Jahnheim* v pravém slova smyslu hradem nebyl, i když jeho historie, jak praví slavkovská kronika, „*sahá až do doby středověké slávy horní činnosti v prostoru Slavkov – Krásno*“.⁵⁰ Svou velikostí si *Jahnheim* ale podle dobových obrázků s ostatními ubytovny v ničem nezádal a v duchu sebe prezentace o něm bylo psáno jako o stavbě „*podobné zámku*“ (viz obrázek 4).⁵¹ Dochovaný plán z roku 1931 a o rok starší popis objektu informuje o tom, že celá budova sestávala ze tří několikapatrových částí. V přízemí hlavní budovy obýval dvě místnosti domovník

³⁸Der Spieß 1928, 124.

³⁹Volksgenossen 1930, 217.

⁴⁰Billige Urlaubstage 1929, 169.

⁴¹Das Jahnheim 1936, 196.

⁴²Viz např. ilustraci v periodiku Německého turnerského svazu (Jahnheim 1938, 55).

⁴³Mieth 1928, 291.

⁴⁴Sturm a Fischer 1932, 153.

⁴⁵Fischer 1933, 423.

⁴⁶Rohmeder 1912b, 209.

⁴⁷Heller 1919, 368.

⁴⁸Rohmeder 1912a, 249.

⁴⁹Scheller 1928, 116.

⁵⁰Státní okresní archiv Sokolov, fond *MěNV H. Slavkov*, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 61.

⁵¹Mieth 1928, 290.

(*Heimwart*), naproti nim se nalézala jeho kancelář a dvě jídelny. První patro vyplňovalo sedm dvoulůžkových pokojů a společná sprcha, sloužící zřejmě celé ubytovně. Další možnost ubytování nabízela hlavní budova v pěti vícelůžkových místnostech v podkroví zkosené střechy.⁵² Na centrální část komplexu ubytovny kolmo navazovaly dva postranní trakty.⁵³ Přízemí toho prvého zahrnovalo velkou kuchyň se spížírnou, jež pravděpodobně získala přednost před původně plánovanou „cvičebnou“ (*Übungsraum*).⁵⁴ Celé první patro vyplňoval ohromný „výukový sál“ (*Lehrsaal*) a místnost nad ním sloužila jako hromadná noclehárna. V přízemí protilehlého levého křídla se pralo prádlo, uskladňovalo uhlí a ukládalo nářadí, zatímco první a druhé patro zahrnovalo ještě osm pokojů s pětadvaceti lůžky. Na dvoře, který *Jahnheim* svým půdorysem ve tvaru písmene U vytvářel, stála ještě jakási „stodola“, upravená do podoby garáže pro auta a motorky. Připočte-li se k tomu všemu, že všechny pokoje byly elektrifikovány a mohly být vytápěny,⁵⁵ jeví se *Jahnheim* jako ubytovna plně odpovídající skromným nárokům Německého turnerského svazu a jeho spřátelených organizací. Aby z budovy vzniklo reprezentativní externí místo setkávání, bylo ale nejdříve zapotřebí nákladných rekonstrukcí.

4. RENOVACE A SPRÁVA

Nemalé finanční obnosy, jež Německý turnerský svaz permanentně do *Jahnheimu* investoval, svědčí o tom, jak velice mu úspěch projektu ležel na srdci. I z hlediska financování představuje slavkovská ubytovna unikum. Společnost *Burg Persen*, jež stála za koupí a rekonstrukcí jihotyrolského hradu, byla korporativní podílovou organizací. Za její členy platily *völkisch* spolky, jež složily částku 500 marek. Jelikož společnost skupovala i pozemky v okolí hradu, prováděla renovaci a dokonce i parciální výstavbu hradu, musel být její kapitál mnohem vyšší.⁵⁶ Odkud peníze plynuly, není zřejmé, ale jen stěží se lze ubránit dojmu, že celý podnik měl jistý exkluzivní nádech. Realizace „hradů“ mládeže v Annweileru a Ludwigsteinu zase mohla počítat s masivní finanční podporou státu⁵⁷ a ubytovna *Lützow* byla jeho původním majitelem rakouskému turnerskému svazu odkázána pravděpodobně bez požadavku na finanční náhradu. Německý turnerský svaz se tudíž v této komparaci prezentuje jako jediná organizace, jež peněžní břemeno nesla sama.

Již za koupi objektu vydal svaz 150 000 korun. Do rukou se mu dostala budova, v níž původně sídlili úředníci těžbařské společnosti krásenských dolů⁵⁸ a kterou poté pod jménem *Anna-Heim* využívala oblastní mládežnická pečovatelská služba jako prázdninovou ubytovnu. Její havarijní stav zřejmě provozovatele přiměl k tomu, aby se stavby zbavil jejím prodejem Německému turnerskému svazu.⁵⁹ Ten byl

⁵² Sturm a Fischer 1932, 153.

⁵³ Sturm 1931, 87.

⁵⁴ Mieth 1928, 291.

⁵⁵ Sturm a Fischer 1932, 153–154.

⁵⁶ J. F. L. 1909, 249; Rohmeder 1912a, 244; Burg 1913, 76.

⁵⁷ Schwank 1992, 166; Lorenz 1926, 24.

⁵⁸ Státní okresní archiv Sokolov, fond *MěNV H. Slavkov*, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 72.

⁵⁹ Mieth 1928, 290–291.

Obrázek 4. Vizualizace Jahnheimu jako „zámecké“ budovy uprostřed bujné zeleně odpovídala stereotypním charakteristikám ubytovny v inzercích Německého turnerského svazu.

Picture 4. Visualisation of the Jahnheim as a castle building in the middle of the exuberant greenery corresponded to the stereotypical characteristic of the lodging area in the advertisements of the „German Gymnastic Association“.

Zdroj:⁶⁰

okamžitě přinucen nejen započít s vnitřní i vnější renovací, ale také postarat se o vybavení místností. Na rozdíl od Pergine však nebyly stavební úpravy spjaty s účelnou historizující přestavbou. Primární cíl spočíval pravděpodobně i kvůli omezeným finančním prostředkům v neodkladné sanaci zpustlé budovy a její rychlé přeměně ve funkční ubytovnu. V prvním kroku bylo nutné opravit střechu hlavní budovy a připevnit k ní okapy.⁶¹ Už o tři roky později musela být zachráněna propadající se střecha na stodole.⁶² Ještě více práce čekalo na svaz v interiérech. Kromě instalatérských prací a přepažení některých místností⁶³ muselo být pro *Jahnheim* pořízeno téměř veškeré vybavení od kamen, postelí, dek a polštářů přes kuchyňské potřeby až po rádio, klavír, biliár a konečně i Jahnovu bustu.⁶⁴

Stanovit přesné náklady rozsáhlých úprav na základě zpráv, které jsou k dispozici na stránkách svazového periodika, nelze. V jednom z příspěvků z roku 1928

⁶⁰Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sb. Turneři, k. 1, inv. č. 20, 3. *Verbands-Turnfest Saaz*, kalendář.

⁶¹Truntschka a Henlein 1928c, 250.

⁶²Fischer a Rittinger 1931, 304.

⁶³Truntschka a Mieth 1928, 294; Fischer a Rittinger 1932, 304.

⁶⁴Truntschka a Henlein 1929a, 10; Sturm 1931, 87; Fischer a Rittinger 1931, 304.

se píše o 56 000 korunách za „práce na opravě“,⁶⁵ ovšem zda do této částky byla zahrnuta jen reparační práce a okapů, nebo i instalace přívodů vody a světla, které na jiném místě byly vyčísleny na 10 000 korun,⁶⁶ se nedá s jistotou říci. Určitě do zmíněné sumy ale nebyly započítány opravy, které se uskutečnily v roce 1931. Tenkrát si oprava střechy na stodole vyžádala 5500 korun a nové stavební a instalatérské práce přišly na dalších 22 000 korun.⁶⁷ Svaz si musel vypomáhat všemi možnými prostředky. Centrální banka a *Kreditanstalt der Deutschen* požádal o „podporu“, organizoval loterii ve prospěch *Jahnheimu*,⁶⁸ z fondu určeného na výstavbu tělocvičen vybral zřejmě v roce 1931 celou polovinu na pokrytí „plánovaného vybavení“ ubytovny⁶⁹ a v neposlední řadě svým dílem přispívali i jedinci: někdo věnoval svazky do knihovničky „výukového sálu“,⁷⁰ někdo poskytl peníze na nákup stolů či židlí.⁷¹

Za rekonstrukci ubytovny a celou její správu zodpovídal „Výbor *Jahnheimu*“ (*Jahnheim-Ausschuss*), konstituovaný již v roce 1928. K jeho pěti původním členům patřil vedle bývalého předsedy Německého turnerského svazu Josefa Truntschky i Konrad Henlein,⁷² v tu dobu již proslulý svými reformními návrhy na „výchovu a vedení“⁷³ v Německém turnerském svazu. Protože se výbor scházel jen nepravidelně, ukázalo se jako nezbytné vytvořit funkci domovníka, jenž by nepřetržitě dohlížel na chod ubytovny tak, jako například kasteláni v Pergine či Ludwigsteinu.⁷⁴ Role domovníka měla klíčový význam pro úspěch ubytovny. Svou péčí o budovu s jejím okolím totiž domovník vytvářel předpoklady pro příjemnou, uvolněnou atmosféru, která měla pobyty klientů provázet. Rovněž domovníkova žena, starající se o chod kuchyně, výrazně přispívala ke spokojenosti hostů.⁷⁵ Úsilí a finance, jež Německý turnerský svaz vkládal do ubytovny, se však z ekonomického pohledu jeví jako zcela nerentabilní. Od počátku se pravděpodobně předpokládalo, že přínos celého podniku bude spočívat v symbolické hodnotě. K jakým strategiím svaz přistoupil, aby se v ubytovně – jak zaznělo při slavnostním otevření – rozvinul „opravdový turnerský život“⁷⁶ v duchu, jenž prostupoval i Friedrichem Ludwigem Jahnem?⁷⁷

⁶⁵Truntschka a Henlein 1928b, 267.

⁶⁶Truntschka a Mieth 1928, 294.

⁶⁷Fischer a Rittinger 1931, 304.

⁶⁸Gerstner a Truntschka 1931, 154.

⁶⁹Fischer 1931, 377.

⁷⁰Otto 1936, 385.

⁷¹Gerstner a Truntschka 1931, 154.

⁷²Truntschka a Henlein 1928c, 250.

⁷³Henlein 1928, 117–120.

⁷⁴Burg 1910, 101; Lorenz 1926, 24.

⁷⁵Der Verwaltungsausschuß 1930, 304.

⁷⁶Ullrich 1929, 102.

⁷⁷Ullrich 1929, 102.

5. AKCE V JAHNHEIMU

V první řadě sloužil *Jahnheim* jako místo, kde jedinci nebo i celé rodiny mohli strávit svou dovolenou „mezi stejně smýšlejícími“⁷⁸ „příslušníky národa“.⁷⁹ Proto byl objekt v inzerátech z 30. let, které byly uveřejňovány v novinách Německého turnerského svazu, záměrně propagován jako „příjemné letoviště“ a ideální místo odpočinku.⁸⁰ Díky možnosti masového ubytování v noclehárně druhého patra zadního traktu budovy se *Jahnheim* navíc skvěle hodil nejen pro školní výlety,⁸¹ ale také pro „dětské letní pobyty“, které každoročně organizoval druhý domovník Otto Wehinger.⁸²

Zatímco některé pokoje musely být vyhrazeny pro rekreanty, jiné byly dlouhodobě rezervovány suborganizacemi Německého turnerského svazu a jinými nacionalistickými uskupeními. Podobná strategie byla praktikována také v Pergine. Podílníci společnosti *Burg Persen* se totiž automaticky stávali spolujatelé hradu, čímž získali i právo na držbu a úpravu vlastních místností.⁸³ Kromě Všeněmeckého svazu (*Alldeutscher Verband*) a Spolku Jižní marky (*Verein Südmark*) si tak pro své členy zařídil pokoje i Svaz Němců v Čechách (*Bund der Deutschen in Böhmen*) s Německým spolkem východní marky (*Deutscher Ostmarkverein*).⁸⁴ Na rozdíl od společnosti *Burg Persen* byl ale Německý turnerský svaz jediným majitelem slavkovské ubytovny, takže vybrané pokoje nedával do trvalého vlastnictví, nýbrž pouze do jakési formy pronájmu. Oběžníkem z roku 1928 se svaz primárně obrátil na své turnerské župy, turnerské okresy a větší spolky s výzvou získat pro vlastní účely pokoje v *Jahnheimu*, teprve poté některé místnosti nabídl i „ostatným árijským svazům“.⁸⁵ A tak sousedily například v prvním patře hlavní budovy pokoje Svazové mládeže (*Bundesjugend*) s pokojem Ještědsko-Jizerské turnerské župy (*Jeschken-Iser-Turngau*). Na něj z druhé strany naléhal pokoj Turnerského spolku Aš, kterého zase dveře dělily od pokoje Chebské turnerské župy Jahnovy mohyly (*Egerland-Jahnmalturngau*).⁸⁶

Jenomže *Jahnheim* zdaleka nefungoval pouze jako místo přespávání během dovolené. To, že se v prvním patře pravého traktu nacházel „výukový sál“, svědčí o pořádání školících kurzů, které v případě ostatních analyzovaných ubytoven nejsou v tak velké míře doložitelné. Ze statistických přehledů o akcích v ubytovně, zprostředkovaných opět periodikem Německého turnerského svazu, dokonce plyne, jako by účastníci kurzů tvořili hlavní osazenstvo *Jahnheimu*. Školící kurzy se věnovaly rozmanitým tématům, uskutečňovaly se pod kuratelou různorodých svazů a oslovovaly velmi odlišné aktéry. Právě pomocí aktérů můžeme klasifikovat tři typy kurzů, jichž byl *Jahnheim* svědkem.

⁷⁸ Verbringt 1937, 169.

⁷⁹ Ferientage 1937, 218.

⁸⁰ Např. Das Eigenheim 1936, 235.

⁸¹ „Jahnheim“ 1933, 218.

⁸² Göpfert 1936, 304.

⁸³ J. F. L. 1909, 249.

⁸⁴ Burg 1911, 79.

⁸⁵ Verwaltungsausschuß 1928, 267.

⁸⁶ Truntschka a Henlein 1929a, 10; Truntschka a Henlein 1929b, 42; Sturm 1931, 87.

Některá soustředění do ubytovny umístil pro své členy přímo Německý turnerský svaz. Hornochebská turnerská župa (*Ober-Eger Turngau*) tak zde v roce 1930 školila turnery, kteří předcvičovali v jejích spolcích.⁸⁷ Vánoční kurz běžkařských trenérů a sudích musel být o dva roky později sice hned po prvním dnu kvůli nedostatku sněhu přeložen do Bublavy,⁸⁸ ovšem kurz *dietwartů* proběhl následující rok v plném rozsahu.⁸⁹ Účastníky dalšího typu kurzů byli členové jiných nacionalistických organizací – dochovaly se například zprávy o soustředění nacionálně-socialistické mládeže z roku 1930. Také kolektivní, blíže nespecifikované pobyty různých pěveckých a uměleckých spolků mohly být spjaty s prohlubováním jejich odborných aktivit.⁹⁰ Konečně se v prostorách ubytovny odehrávaly edukativní kurzy pro širokou veřejnost. Zájemcům, jež se chtěli stát vedoucími při vandrech, byl nabídnut kurz například v roce 1931.⁹¹ V témže roce otevřela kurz vaření a háčkování i Friedl Wehingerová, manželka druhého domovníka,⁹² a opakovaně se do slavkovské ubytovny „*k duchovnímu a tělesnému sebezdokonalení a otužení*“⁹³ uchylovali i účastníci lidových „vysokoškolských“ kurzů, za jejich přípravou stály četné vzdělávací instituce.⁹⁴

Vysokou návštěvnost v *Jahnheimu* se Německý turnerský svaz snažil podpořit stlačením cen za ubytování a stravu na nejnižší možnou míru, takže inzerce ubytovny jen málokdy postrádala adjektiva „levný“, „výhodný“, „lidový“.⁹⁵ Ceny se pochopitelně lišily s ohledem na věk, pokoj i příležitost, s nímž bylo přespání a stravování spjato. Podle ceníků z let 1932, 1934 a 1936 se ceny za lůžko pohybovaly od 1 koruny po 8 korun a tři denní jídla vyšla přibližně na 20 korun. V roce 1936 již byly běžné i tak zvané paušální pobyty, kdy jeden dospělý kupříkladu za čtyři týdny s plnou penzí zaplatil 606 korun, do nichž byly zahrnuty i náklady na elektřinu.⁹⁶ Pro srovnání dodejme, že u titulu paradigmatické knihy hamburského žurnalisty Wilhelma Stapela *Antisemitismus und Antigermanismus* stála roku 1932 v novinách Německého turnerského svazu cena 19,50 korun⁹⁷ a že za týdenní cestu ke *Groß Glockneru*, pořádanou v roce 1936 chebským Německým cestovním spolkem (*Deutscher Reiseverein*), musel účastník vydat 890 korun.⁹⁸

Nejen svým vybavením, ale i akcemi, jež v něm byly organizovány, splňoval *Jahnheim* předpoklady pro to, aby byl místem intenzivní výměny názorů. Díky příznivým cenám, jak ujišťovalo periodikum Německého turnerského svazu, si pobyt u Horního Slavkova mohl dovolit každý, kurzy navíc vycházely vstříc obojímu pohlaví, všem věkovým kategoriím i zájmově různě vyhraněným osobám. Pro koho přeci jen ceny za ubytování byly příliš vysoké, mohl se v *Jahnheimu* zastavit jen na oběd, protože poslední známý domovník Otto Guha usiloval se svou že-

⁸⁷Rittinger a Truntschka 1930, 95.

⁸⁸Lehrgang 1932, 63.

⁸⁹Dietwartelehrgang 1932, 233.

⁹⁰Rittinger a Truntschka 1930, 95; Sturm 1931, 87; Sturm 1934, 94.

⁹¹Wanderführer-Lehrgang 1931, 171.

⁹²Mattausch, Fischer a Sturm 1931, 303.

⁹³Lochner a Streit, 1930.

⁹⁴Der Verwaltungsausschuß 1929, 10.

⁹⁵Billige Urlaubstage 1929, 169; Verbringt 1937, 169; Jahnheim 1938, 55.

⁹⁶Sturm a Fischer 1932, 154; Ullrich 1934, 124–125; Das Jahnheim 1936, 196.

⁹⁷Tölg 1932, 327.

⁹⁸Turnzeitungsreisedienst 1936, 265.

nou Hildegardou v roce 1938 etablovat ubytovnu také jako „turnerský hostinec“.⁹⁹ Vedly však všechny tyto strategie k přínosné komunikaci mezi klienty? Docházelo tu k takovému vzájemnému myšlenkovému obohacování, že se návštěvníci domů vraceli s ochotou „bojovat za osud pohraničí“?

6. EFEKTIVITA KOMUNIKACE V JAHNHEIMU

Úspěšnost komunikace ve slavkovské ubytovně samozřejmě není možné exaktně určit, ba ani se s největší pravděpodobností nikdy nedozvíme, o čem se návštěvníci na pokojích, v zahradě, při jídle nebo ve „výukovém sále“ bavili. Nadšené výpovědi v novinách Německého turnerského svazu musí být vnímány s rezervou, neboť sloužily jako reklama, a do vzpomínek vysídlených turnerů zase proniká zřejmá tendence idealizovat minulost.¹⁰⁰ I tak jsou dochované zprávy plné indicií, které alespoň naznačují úspěšnost poslání *Jahnheimu*. Nadto si lze vypomoci zohledněním situace v ubytovnách Jižního Tyrolska, Německa a Rakouska.

O Pergine prameny prozrazují, že za jeho hradbami docházelo k velmi silné interakci mezi jednotlivými hosty. Ačkoli členské organizace společnosti *Burg Persen* disponovaly vlastními místnostmi, shromažďovali se návštěvníci v centrálním „všenněmeckém památném sále“¹⁰¹ Ernsta Hasseho,¹⁰² nebo společně po večerech seděli v rozpadlé věži a za doprovodu loutny pěli v „*polotichém sboru s mladými paními neskonale krásné německé písně*“.¹⁰³ Velmi podobně vyznívají i popisy z mládežnických „hradů“ v Německu, kde sborově zpívané písně, společné stravování, ranní cvičení, vyprávění a nocování svazovaly cizí účastníky, „*aniž by věděli jak a proč*“, do „*vzájemné spojitosti*“, která do nich pronikala „*nikoli rozvahou a hezkými slovy*“, nýbrž jednoduše „*bytím pospolu*“.¹⁰⁴ Mezi dívkami z rakouské ubytovny *Lützw* se zase během pobytu v roce 1926 údajně vyvinuly natolik niterné vazby, že se spolu v den odjezdu loučily se slzami v očích.¹⁰⁵ Jakkoli byly tyto zážitky mladých turnerů redakcemi periodik evidentně upravovány do patřičné propagandistické podoby, v jejich jádru se rýsuje schéma účinné komunikace, které do svého románu *Der Weg in die Stille* zapracoval i vůdce říšskoněmecké turnerské mládeže Edmund Neuendorff: nedělní oběd ve fiktivní ubytovně *Landheim* navodil rodinnou atmosféru, zpěv a tanec tvořily přechod k vážnějším rozpravám o národu či hnutí mládeže a hudba odpolední setkání slavnostně ukončila. Tak jako se jedna z účastnic této akce nadšeně vracela domů,¹⁰⁶ navraceli se zajisté i někteří návštěvníci z Pergine a mládežnických „hradů“ do své domoviny s novými kontakty, zážitky, myšlenkami a hodnotami.

⁹⁹ Jahnheim 1938, 55.

¹⁰⁰ Müller 1964, 34–35.

¹⁰¹ J. F. L. 1909, 249.

¹⁰² Poslanec Říšského sněmu Ernst Hasse (1846–1908) působil od roku 1893 do své smrti jako předseda významné *völkisch* organizace Všenněmecký svaz (*Alldeutscher Verband*), která byla mimo jiné vydavatelem v této studii několikrát citovaného periodika *Alldeutsche Blätter* (Kruck 1954, 9, 19; Peters 1996, 302–315).

¹⁰³ Heyck 1911, 562.

¹⁰⁴ Srov. Baumann 1929, 96.

¹⁰⁵ Stadler 1926, 76.

¹⁰⁶ Neuendorff 1919, 82–86.

Třebaže se na první pohled může zdát, že ve slavkovské ubytovně musel být vzhledem k mnohočetnosti akcí komunikační kvas ještě pronikavější, několik faktorů tento její potenciál ve skutečnosti limitovalo. Statistiky týkající se ubytování sice informují o stoupajícím počtu návštěvníků a přespaní – oproti 508 hostům v roce 1929 jich do *Jahnheimu* roku 1935 zavítalo více jak třikrát tolik a počet strávených nocí se z původních 3060 zdvojnásobil¹⁰⁷ – na druhou stranu z pramenů vysvítá, že povědomí o *Jahnheimu* nebylo valné. Dva roky po otevření ubytovny si totiž jeden ze členů správního výboru postěžoval, že v létě projde denně několik skupin výletníků zcela bez povšimnutí kolem budovy, a když roku 1933 Svaz Němců (*Bund der Deutschen*) organizoval v Horním Slavkově kurz zvaný Chebská lidová vysoká škola (*Egerländer Volkshochschule*), ubytoval její účastníky namísto v *Jahnheimu* v chlapecké škole.¹⁰⁸ Ještě o tři roky později si autor jednoho příspěvku v novinách Německého turnerského svazu posteskl nad malou mírou pozornosti, která je „v našich řadách“¹⁰⁹ *Jahnheimu* věnována. Výrazný nárůst reklamy, jež právě od roku 1936 někdy i dosti imperativním tónem vyzývala k návštěvě ubytovny, si tudíž nelze vysvětlit jinak, nežli reakci na počet hostů, který nesplnil očekávání Německého turnerského svazu.

Statistiky dále naznačují relativně nízkou rozmanitost hostů. Z Německého turnerského svazu byli pravidelně přítomni jen příslušníci několika málo severočeských a západočeských žup, které navíc měly v trvalém pronájmu některé pokoje.¹¹⁰ Naopak pro turnerské župy z Moravy byla poloha ubytovny značně nevýhodná. Teprve v roce 1933 několik málo moravských turnerů, kteří cvičili na 3. svazové slavnosti v Žatci, zvažilo cestu do Horního Slavkova¹¹¹ a až o tři roky později je ve statistice uvedeno, že mezi organizacemi pobývajících v *Jahnheimu* „byly zastoupeny všechny župy svazu“.¹¹² Opakovaně se do *Jahnheimu* navracely i pěvecký spolek *Finkensteiner Singgemeinde* či „věrná“ lidová rolnická vysoká škola ze západních Čech (*Westböhmisches Bauernhochschule*).¹¹³ Podle statistiky z roku 1934 přivedla právě lidová škola v předešlých pěti letech do Horního Slavkova na 226 osob, které zde strávily celkem 8331 nocí, tedy téměř polovinu všech napočítaných přespaní.¹¹⁴ Z uvedených údajů lze vyvodit, že ubytovnu vyhledávaly stále tytéž organizace ze severozápadních Čech, zatímco z ostatních částí republiky byl příliv hostů mnohem menší, o zahraničí ani nemluvě – v roce 1930 to bylo 9 studentů z Bonnu, roku 1934 jenom jeden turner.¹¹⁵

Další aspekt je však ještě důležitější. Na rozdíl třeba od hradu Pergine, jenž byl otevřen jen přes léto, a kde se tudíž všechny návštěvy koncentrovaly do několika měsíců, byl *Jahnheim* otevřen celoročně. Jednotlivé kurzy a návštěvy tak pokrývaly termíny od začátku do konce roku: soustředění lidové rolnické vysoké školy většinou spadalo do prvních měsíců roku, na dovolenou přijížděly rodiny v létě,

¹⁰⁷ Sturm 1931, 86; Sturm 1936, 35.

¹⁰⁸ Sturm 1931, 87; Sturm 1934, 94.

¹⁰⁹ Göpfert 1936, 304.

¹¹⁰ Sturm 1931, 87; Sturm 1934, 94.

¹¹¹ Sturm 1934, 94.

¹¹² Sturm 1936, 35.

¹¹³ Sturm 1931, 87; Sturm 1934, 93.

¹¹⁴ Sturm 1934, 94.

¹¹⁵ Sturm 1931, 86; Sturm 1936, 35.

kurz vaření Friedl Wehingerové byl naplánován na říjen a běžkaři, kteří se nakonec přesunuli na Bublavu, měli ve Slavkově trénovat po Vánocích.¹¹⁶ Paralelní průběh akcí se jeví jako výjimečný úkaz, který nastával pouze v případě dlouhodobých pobytů. Členové Hornochebské turnerské župy, cvičící v *Jahnheimu* od 21. do 26. července 1930 se těsně minulí s nacionálně-socialistickou mládeží, která do Horního Slavkova přijela 28. července, ovšem účastníci obou školení se setkali s participanty jednoho dlouhého lidového vysokoškolského kurzu, jenž se konal od poloviny července po další čtyři týdny.¹¹⁷ Úplně jiný ruch by v *Jahnheimu* vládl, kdyby do něj alespoň Německý turnerský svaz umisťoval kurzy opravdu konsekventně. Jenomže většina z nich byla z nejrůznějších důvodů pořádána na jiných místech. Situace ze slavnostního otevření ubytovny 23. března 1929, kdy se vedení svazu setkalo jak se zástupci několika turnerských a pěveckých spolků, tak s vyslanci rakouského Německého turnerského svazu 1919, se v *Jahnheimu* v podobném rozsahu asi už nikdy více neopakovala.¹¹⁸

I když se vyjde z předpokladu, že některé akce probíhaly souběžně, nemůže být s jistotou zjištěno, zda se mezi jejich účastníky rozvinula intenzivní komunikace u rybníka Ebmetu, v zahradě ubytovny, jídelně nebo ve „výukovém sálu“, který možná v *Jahnheimu* zaujímal podobnou funkci jako „Hasseho sál“ v Pergine. Rodina na dovolené, vandrující studenti, trénující turneři, mládež, která se vzdělávala v rámci lidové univerzity, každý měl v *Jahnheimu* vlastní program a v pramenech nelze nalézt informace, že by byla vyvinuta snaha přivést všechny aktéry ke společnému jídlu, zpěvu, tanci či aktivní výměně názorů, jako se dělo v Pergine či mládežnických ubytovnách. Rovněž v reakcích na pobyty se účastníci zpětně vyjadřují jen k vlastním aktivitám, nehledě na to, že vychvalováno je především stravování a nikoli pěstování pospolitosti s ostatními hosty.¹¹⁹ Intenzivní komunikace, a tím i formování jisté identity musely být patrně zejména v rámci jednotlivých akcí,¹²⁰ ovšem příležitost učinit z *Jahnheimu* místo, kde by mezi sebou souběžně komunikovaly různé složky německonacionálních kruhů, nebyla plně využita.

K tomu, že *Jahnheim* představoval jen zčásti úspěšný projekt, přispěla i řada konkurenčních podniků. Sice nebyla zbudována žádná jiná ubytovna rovnající se svou velikostí a relevancí té slavkovské, ale například v Aši působila pod vedením Konrada Henleina a poté Williho Brandnera prestižní škola (*Ascher Turnerschule*) pro přípravu turnerů na organizaci tělocviku v turnerských spolcích. Po ukončení nabitého několikadenního programu, sestávajícího jak z tělesného zdokonalování, tak ze školení v národních otázkách, opouštěli absolventi kurzů Aš jako nová elitní kasta, která podle Henleinovy představy měla transformovat Německý turnerský svaz do organizace řízené na bázi vůdcovství a podřízenosti.¹²¹ Vedle této proslulé instituce odstartoval Německý turnerský svaz od roku 1935 také svépomocný projekt dobrovolné pracovní služby, poskytující nezaměstnaným turnerům

¹¹⁶Der Verwaltungsausschuß 1929, 10; Mattausch, Fischer a Sturm 1931, 303; Müller a Kappel 1932, 81.

¹¹⁷Truntschka 1930, 141.

¹¹⁸Ullrich 1929, 102.

¹¹⁹Kraus 1932, 17; Göpfert 1936, 304.

¹²⁰Die Schlaggenwalder Dietwartetagung 1932, 283; Lochner a Streit 1930, I–II.

¹²¹Henlein nedat.; Die Turnerschule 1937, 767–770.

možnost angažovat se v přísně organizovaných pracovních táborech na výstavbě všeobecně prospěšných objektů – například hřiště u *Jahnheimu*.¹²² Z akce, reagující původně na hospodářskou krizi, se postupně vyvinul jeden z centrálních výchovně-vzdělávacích instrumentů Německého turnerského svazu, neboť byl záhy rozpoznán význam pracovních táborů pro vštěpování hodnot jako poslušnost vůdci či oddanost zájmům národa.¹²³ Je na místě domnívat se, že se mnohým turnerům pobyt v turnerské škole či pracovním táboře musel jevit jako atraktivnější nežli pobyt v *Jahnheimu*.

7. ZÁVĚR

Otevřením ubytovny *Jahnheim* v roce 1929 nedaleko Horního Slavkova zřídil Německý turnerský svaz ve středoevropském kontextu zcela netradiční externí místo komunikace německonacionálních turnerů. Přestože se *Jahnheim* pozicí v přírodě a do jisté míry i vzhledem podobal ostatním v tomto textu rozebíraným ubytovnam „*völkisch*“, turnerského a mládežnického hnutí v Německu (Annweiler, Brunndöbra, Hohenstein, Ludwigstein) a Rakousku, respektive Jižním Tyrolsku (Semmering, Pergine), výrazně se od nich zároveň odlišoval jak způsobem financování, tak svým multifunkčním charakterem a v neposlední řadě i různorodou klientelou, která ubytovnu vyhledávala.

Německý turnerský svaz, respektive „*Výbor Jahnheimu*“ investoval do koupě zchátralého objektu, jeho nákladné rekonstrukce a provozu tak vysoké částky, že se mu pronajímáním pokojů nikdy nemohly vrátit. Přínos celého projektu neměl tudíž spočívat ve finančním obohacení svazu, ale spíše v posílení identity československých Němců, kteří se odmítali ztotožnit s poválečnou politickou situací. V *Jahnheimu* byly tudíž některé pokoje trvale pronajaty německonacionálním organizacím, četné prostory byly určeny k vzájemné interakci mezi návštěvníky a kromě toho se v ubytovně konaly mnohačetné kurzy, jež měly svěst dohromady turnery i jiné nacionálně smýšlející jedince bez ohledu na pohlaví, věk a zájmy.

Nicméně ambiciózní plán Německého turnerského svazu vytvořit z budovy centrum komunikace a setkávání německonacionálních aktérů, a přispět tak k utváření jisté kolektivní identity, se přeci jen nakonec nezdařil. Poměrně nízké povědomí o existenci *Jahnheimu*, jeho nevýhodná geografická poloha a nové progresivní podniky svazu (turnerská škola v Aši, tábory dobrovolné pracovní služby) totiž odebíraly ubytovně mnoho potenciálních návštěvníků. Neparalelní průběh akcí v *Jahnheimu* zase zapříčinil, že se příslušníci různých organizací v ubytovně jen málokdy potkali.

Jaký byl osud budovy po ukončení druhé světové války? Podobně jako jiho-tyrolská ubytovna na hradu Pergine po vypuknutí první světové války padla do rukou Italů,¹²⁴ zůstal *Jahnheim* po roce 1945 k dispozici českému etniku. Dříve, než

¹²²Státní okresní archiv Sokolov, fond *AM H. Slavkov*, Gedenkbuch der königlichen Bergstadt Schlaggenwald. Anfangend im Jahre 1867. Porta Fontium (http://www.portafontium.cz/iipimage/30860025/soap-so_00100_mesto-horni-slavkov-1878-1945_0580, 25. 10. 2014); Sudetendeutsche Turnbewegung 1967, 51.

¹²³Pohl 1938.

¹²⁴Kleine Mitteilungen 1915, 290–291.

Obrázek 5. Fotografie z března roku 2014 ukazuje propadlé sklepení Jahnheimu.

Picture 5. This photography from March 2014 shows forfeiture of the Jahnheims cellar.

Zdroj: foto Milan Augustin

v něm Okresní národní výbor Sokolov zřídil dětský domov,¹²⁵ pobývali v něm podle kroniky města „příslušníci ostrahy tábora potrestaných, zaměstnanci JD [Jáchymovských dolů – pozn. autorů] [a] vojenská posádka“.¹²⁶ Zatímco však Pergine a i ostatní studované mládežnické hrady dodnes stojí a některé stále slouží k ubytování, Jahnheim vlivem „vlčí povahy“ „ředitele [dětského – pozn. autorů] domova jakéhosi Brádka“¹²⁷ neustále chátral a dokonce v něm vypukla epidemie žloutenky.¹²⁸

Snaha zabránit přistěhovalctví Romů přiměla Horní Slavkov v průběhu 60. let k likvidaci neobydlených domů¹²⁹ a v souvislosti s tímto diskriminačním zákrokem byl pravděpodobně zbořen i Jahnheim. Na jeho místě dnes tu a tam leží pouze rozvaliny (viz obrázek 5). Kolemjdoucímu nic nenapovídá, že tu kdysi stála „pýcha“¹³⁰ Německého turnerského svazu.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- BOLZ, Daphné (2008): *Les arènes totalitaires: fascisme, nazisme et propagande sportive. Hitler, Mussolini et les jeux du stade*. Paris: CNRS Editions.
- DINÇKAL, Noyan (2013): *Sportlandschaften. Sport, Raum und (Massen-)Kultur in Deutschland 1880–1930*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KRUCK, Alfred (1954): *Geschichte des Alldeutschen Verbandes. 1890–1939*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- LANZINGER, Michele et al. (1991): *Il Castello di Pergine*. Milano: L'editore.
- LUH, Andreas (2008): *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- PETERS, Michael (1996): Der „Alldeutsche Verband“. In: Puschner, Uwe, Schmitz, Walter a Ulbricht, Justus H. (eds.): *Handbuch zur „Völkischen Bewegung“ 1871–1918*. München: K. G. Saur Verlag, s. 302–315.
- PUSCHNER, Uwe (2001): *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

¹²⁵ Státní okresní archiv Sokolov, fond MěNV H. Slavkov, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 34.

¹²⁶ Státní okresní archiv Sokolov, fond MěNV H. Slavkov, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 61.

¹²⁷ Státní okresní archiv Sokolov, fond MěNV H. Slavkov, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 72.

¹²⁸ Státní okresní archiv Sokolov, fond MěNV H. Slavkov, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 80.

¹²⁹ Státní okresní archiv Sokolov, fond MěNV H. Slavkov, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014), fotografie č. 81.

¹³⁰ Srov. Sudetendeutsche Turnbewegung 1967, 51.

SCHWANK, Bernhard (1992): Das Kreisjugendheim des Pfälzer Turnerbundes. In: Peiffer, Lorenz (ed.): *Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend*. Essen: Klartext-Verlag, s. 164–167.

TOMASI, Maddalena (1991): Il castello di Pergine: storia e architettura. In: Lanzinger, Michele et al.: *Il Castello di Pergine*. Milano: L'Editore, s. 105–150.

ARCHIVNÍ PRAMENY

Národní muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sb. Turneři, k. 1, inv. č. 20, 3. *Verbands-Turnfest Saaz*, kalendář.

Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11 *Hamburger Turnerschaft von 1816*, Signatur 63 band 7 – *Veranstaltungen, Programme, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg*, složka – 1911, noviny *Kneip-Zeitung* (1911), č. 41.

Staatsarchiv Hamburg, Bestandsnummer 614-1/11 *Hamburger Turnerschaft von 1816*, Signatur 63 band 7 – *Veranstaltungen, Programme, Broschüren, auch von anderen Vereinen und außerhalb von Hamburg*, složka – 1912, brožura *Weihnachtsfeier der Hamburger Turnerschaft von 1816 am 6.ten Januar 1912 in der Turnhalle Grosse Allee*.

Státní okresní archiv Sokolov, fond *MěNV H. Slavkov*, kronika města Horního Slavkova 1960–1964. Porta Fontium (<http://www.portafontium.cz/chronicle/soap-so/00101-mesto-horni-slavkov-1960-1964>, 25. 10. 2014).

Státní okresní archiv Sokolov, fond *AM H. Slavkov*, Gedenkbuch der königlichen Bergstadt Schlaggenwald. Anfang im Jahre 1867. Porta Fontium (http://www.portafontium.cz/iipimage/30860025/soap-so_00100_mesto-horni-slavkov-1878-1945_0580, 25. 10. 2014).

PUBLIKOVANÉ PRAMENY

B. (1913): 6. Deutsches Bundesturnfest. *Deutscher Turner-Hort*, roč. 23, č. 17 a 18, s. 212–216 a 225–231.

BAUMANN, Kurt (1929): Tage im Heim. *Turnerjugend*, roč. 11, č. 6, s. 94–96.

Billige Urlaubstage im Jahnheim zu Schlaggenwald (1929). *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 11, s. 169.

BORSCH, Rudolf (1926): Wie wir die Einweihung der Jugendburg Hohnstein feierten. *Turnerjugend*, roč. 8, č. 11, s. 151–152.

Burg Persen (1910): *Deutscher Turner-Hort*, roč. 20, č. 9, s. 10.

Burg Persen (1913): *Alldeutsche Blätter*, roč. 23, č. 10, s. 76.

Burg Persen im Suganer-Tale (1911): *Heimdall*, roč. 16, č. 7, s. 79.

Deutsche Volkskunde: Leitfaden für völkische Erziehung (1921): Brüx: Deutscher Turnverband.

Dietwartelehrgang des Verbandes (1932): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 15, s. 233.

Das Eigenheim des Verbandes in Schlaggenwald (1936): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 12, s. 235.

Entwurf für einen Völkischen Abend (Tieabend) zum Gedenken an den Helden Albert Leo Schlageter (1929): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 10, s. 150.

Erholungsheim „Lützow“. *Bundesturnzeitung*, 1928, 9. Jahrgang, Folge 14 (11. 5.), s. 222.

Das Erholungsheim „Lützow“ des Deutschen Turnerbundes (1932). *Jugendturnzeitung*, roč. 10, č. 5, s. 37.

Ferientage in „Jahnheim“ zu Schlaggenwald (1937): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 18, č. 10, s. 218.

- FINKENAUER, Rudolf (1929): Von der Pfälzer Turnerjugend und ihrem Heim. *Turnerjugend*, roč. 11, č. 6, s. 82–84.
- FISCHER, Theodor (1931): Bericht über die Gauobmänner-Versammlung am 1. Nebelmonds 1931 in Teplitz-Schönau. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 23, s. 376–379.
- FISCHER, Theodor (1933): Das Jahnheim in Schlaggenwald und Wanderungen in dessen Umgebung: Ein Lichtbildvortrag. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 14, č. 23, s. 423.
- FISCHER, Theodor a RITTINGER, Richard (1931): Bericht über die Sitzung des Jahnheim-Ausschusses am 5. Herbstmonds 1931 im „Jahnheim“. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 19, s. 304.
- GERSTNER, Franz a TRUNTSCHKA, Josef (1931): Bericht über die am 28. Lenzmonds 1931 im Großgasthof „Platz“ in Falkenau a. d. Eger stattgefundene Sitzung des Verwaltungsausschusses des Jahnheimes in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 10, s. 154.
- GÖPFERT, Hermann (1936): Wo verbringe ich meinen Urlaub? *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 15, s. 304.
- HELLER, Hans (1919): Die deutschen Burgen. *Alldeutsche Blätter*, roč. 29, č. 44, s. 367–368.
- HENLEIN, Konrad (nedat.): *Führer-Lehrgänge im Deutschen Turnen. Die Vorturnerschule. 1. Heft*. Teplitz-Schönau: Deutscher Turnverband.
- HENLEIN, Konrad (1928): Grundsätze über unsere Erziehung und Führung. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 9, s. 117–120.
- HEYCK, Eduard (1911): Burg Persen und die Deutschen im Mocchino. *Velhagen & Klasings Monatshefte*, roč. 25, č. 12, s. 553–562.
- J. F. L. (1909): Burg Persen, G.m.b.H. *Alldeutsche Blätter*, roč. 19, č. 30, s. 249.
- „Jahnheim“ in Schlaggenwald (1933): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 14, č. 12, s. 218.
- Das Jahnheim in Schlaggenwald: Eigenheim des Deutschen Turnverbandes, Erholungsheim und Sommerfrische für seine Mitglieder, sowie für Mitglieder befreundeten Verbände (1936): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 10, s. 196.
- Jahnheim Schlaggenwald (1938): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 19, č. 3, s. 55.
- Kennst du das Land? (1929): *Turnerjugend*, roč. 11, č. 11, s. 187.
- Kleine Mitteilungen (1915): *Alldeutsche Blätter*, roč. 25, č. 34, s. 290–291.
- KRAUS, Gretl (1932): Meine Schwester besuchte im Oktober. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 1, s. 17.
- Lehrgang für Schneelaufwarte und Kampfrichter in Schwaderbach (1932): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 4, s. 63.
- LOCHNER, Rudolf a STREIT, Julius (1930): *Volkshochschullehrgang Schlaggenwald bei Karlsbad, 14. Juli bis 9. August 1930 veranstaltet vom Verband der Bezirksbildungsausschüsse im Jeschken-Isergau, Sitz Gablonz, vom Nordböhmischem Volkshochschulverein, Sitz Teschen, und von der Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowakischen Republik*. (Sonder-Abdruck aus der „Heimatbildung“. Monatsschrift für heimatliche Volksbildung, roč. 12). Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus.
- LORENZ, Ernst (1965): Grundlage der Zusammengehörigkeit. *Sudetendeutscher Turnerbrief*, roč. 16, č. 3, s. 13.
- LORENZ, Kurt (1926): Jugendsburg Ludwigstein. *Turnerjugend*, roč. 8, č. 2, s. 24.

MIETH, Josef (1928): Unser Verbandsheim. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 20, s. 290–291.

MATTAUSCH, Ferdinand, FISCHER, Theodor a STURM, Friedrich (1931): Koch- und Weißnähkurs im Jahnheim zu Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 19, s. 303.

MÜLLER, Ernestine (1964): Das Jahnheim. *Sudetendeutscher Turnerbrief*, roč. 15, č. 3, s. 34–35.

MÜLLER, Rudolf a KAPPEL, Franz (1932): Bericht über die Tagung der Gauschneelaufwarte am 26. und 27./12. 1931 in Schlaggenwald und Schwaderbach. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 5, s. 81.

NEUENDORFF, Edmund (1919): *Der Weg in die Stille: Eine deutsche Geschichte*. Leipzig, Hartenstein: Erich Matthes.

NEUENDORFF, Edmund (1928): Denkworte zur Einweihung des Jugendheims der Pfälzer Turnerschaft. *Turnerjugend*, roč. 10, č. 13, s. 207–208.

OTTO, Oskar (1936): Jahnheim, Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 19, s. 385.

POHL, Werner (1938): *Zwei Jahre sudetendeutscher Arbeitsdienst*. Teplitz-Schönau: Wächter Verlag.

RITTINGER, Richard a TRUNTSCHKA Josef (1930): Bericht über die Sitzung des „Jahnheims“-Verwaltungs-Ausschusses am 23. Hornungs 1930 zu Fischer im Gasthof „Wartburg“. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 11, č. 6, s. 95.

ROHMEDER, Wilhelm (1912a): Burg Persen. *Heimat und Welt*, č. 8, s. 241–250.

ROHMEDER, Wilhelm (1912b): Deutsche und deutschfreundliche Gaststätten in den deutschen Sprachinseln, sprachlichen Grenzgebieten und sprachlich gemischten Gegenden Südtirols. *Alldeutsche Blätter*, roč. 22, č. 24, s. 208–209.

RUTSCHKE, Alwin (1926): Die Jugendburg Hohnstein. In: Winter, Fritz: *Jungvolk. Deutscher Turnerjugend-Kalender 1927. Ein Jahrbuch für die Jugend in der Deutschen Turnerschaft*. Leipzig: Erich Eberhardt Verlag, s. 30.

SEIFERT, Adolf (1920): Wege zum Ziele. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 1, č. 5, s. 45–46.

SCHELLER, Thilo (1928): Die Jugendburg. *Turnerjugend*, roč. 10, č. 8, s. 115–121.

Die Schlaggenwalder Dietwartetagung (1932): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 18, s. 283.

DER SPIEß (1928): Wo soll die Jugendburg sein? *Turnerjugend*, roč. 10, č. 8, s. 124.

STADLER, Steffi (1926): Ein Besuch im Jugendheim „Lützwow“. *Jugendturnzeitung*, příloha 10 periodika Bundesturnzeitung, roč. 7, s. 75–76.

STURM, Friedrich (1931): Jahresbericht über „Jahnheim“. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 6, s. 86–87.

STURM, Friedrich (1934): Vom Jahnheim in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 15, č. 6, s. 93–94.

STURM, Friedrich (1936): Das Jahnheim in Schlaggenwald 1935. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 2, s. 35–36.

STURM, Friedrich a FISCHER, Theodor (1932): Das Jahnheim in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 10, s. 153–154.

Sudetendeutsche Turnbewegung. Ein Bilderbuch herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft Sudetendeutscher Turner und Turnerinnen in der Sudetendetschen Landsmannschaft (1967): Frankfurt am Main: Der Heimreiterverlag.

- TÖLG, Herbert (1932): Antisemitismus und Antigermanismus. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 13, č. 21, s. 327–328.
- TRUNTSCHKA, Josef (1925): *Handbuch des Deutschen Turnverbandes. Sitz in Teplitz-Schönau*. Teplitz-Schönau: Warenversandhaus für Turner, A. Haschke.
- TRUNTSCHKA, Josef (1930): Bericht über das „Jahnheim“ in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 11, č. 9, s. 141.
- TRUNTSCHKA, Josef a HENLEIN, Konrad (1928a): Bericht über die am 2. Erntemonds 1928 in Falkenau stattgefundene Sitzung des Verwaltungsausschusses des Jahn-Heims. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 17, s. 250.
- TRUNTSCHKA, Josef a HENLEIN, Konrad (1928b): Bericht über die am 20. Erntemonds 1928 in Falkenau stattgefundene Sitzung des Verwaltungsausschusses des Jahnheimes. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, č. 9, roč. 18, s. 267.
- TRUNTSCHKA, Josef a HENLEIN, Konrad (1928c): Bericht über die am 29. Brachets 1928 in Schlaggenwald stattgefundene Sitzung des Verwaltungsausschusses des Anna-Heims. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 17, s. 250.
- TRUNTSCHKA, Josef a HENLEIN, Konrad (1929a): Verwaltungsausschuß des Jahnheimes. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 1, s. 10.
- TRUNTSCHKA, Josef a HENLEIN, Konrad (1929b): Verwaltungsausschuß des Jahnheimes. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 3, s. 42.
- TRUNTSCHKA, Josef a MIETH, Josef (1928): 4. Sitzung des Verwaltungsausschusses des „Jahnheimes“ am 16 Herbstmonde im Gasthause zur „Bunge“ in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 20, s. 294.
- Turnzeitungsreisedienst (1936): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 17, č. 13, s. 265.
- Die Turnschule der Sudetendeutschen. Ein Vorbildliche mannschaftliche Erziehungsstätte (1937): *Der Dietwart*, roč. 2, č. 22, s. 767–770.
- ULLRICH, Josef (1929): Die Einweihung und Uebergabe des „Jahnheims“, des ersten Eigenbesitzes des Deutschen Turnverbandes am Samstag, 23. Lenzmond in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 7, s. 102.
- ULLRICH, Josef (1931): *Sommer-Sonnenwende*. Teplitz-Schönau: Warenversandhaus für Turner Arnold Haschke.
- ULLRICH, Josef (1934): *Taschenzeitweiser der Deutschen Turnverbandes 1935*. Teplitz-Schönau: Verlag des Warenversandhauses des Deutschen Turnverbandes (Arnold Haschke), s. 124–125.
- Verbringt Euren Urlaub unter Gleichgesinnten und Verbandsangehörigen im Jahnheim zu Schlaggenwald (1937): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 18, č. 5, s. 169.
- Der Verlauf unseres 3. Verbandsturnfestes (1933): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 14, č. 15, s. 277–286.
- DER VERWALTUNGSAUSSCHUSS (1929): Benützung des „Jahnheimes“ in Schlaggenwald. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 10, č. 1, s. 10.
- DER VERWALTUNGSAUSSCHUSS (1930): Heimwart für das Jahnheim gesucht. *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 11, č. 19, s. 304.
- Verwaltungsausschuß für das „Jahn-Heim“ (1928): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 9, č. 18, s. 267.
- Volksgenossen wählen als Reiseziel und Sommeraufenthalt das „Jahnheim“ zu Schlaggenwald (1930): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 11, č. 14, s. 217.
- Von praktischer Diatarbeit. Die ersten 5 Diatabende (1921): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 2, č. 20, s. 205–206.

Wanderführer-Lehrgang im „Jahnheim“ in Schlaggenwald (1931): *Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes*, roč. 12, č. 11, s. 171.

SUMMARY

As a gymnast there were two sorts of places at the end of the 19th and the beginning of the 20th century where one was able to communicate face to face with other gymnasts. Firstly, internal gymnastic places, i.e. places connected with one's gymnastic club, such as the gymnastic training ground, pubs or places where different festivities were held. In contrast to this, in the external gymnastic places the gymnasts of various clubs met together. This occurred especially during the big festivities (Turnfeste) arranged by the gymnastic associations. The nationalistic gymnastic associations used both sorts of places for indoctrination of their members. In this classification the Jahnheim lodge near Horní Slavkov, which was owned by the German Gymnastic Association (Deutscher Turnverband) between the First and Second World Wars, was among the external gymnastic places.

The Jahnheim stood on the road between Horní Slavkov and Krásno in West Bohemia. It was deliberately located far from cities and their “destructive” modern culture, in the middle of the beautiful, quiet countryside. Similarly to the lodges of the gymnastic, youth, and “völkisch” organisations in Annweiler, Brunndöbra, and Semmering or at the castles of Pergine, Hohenstein, and Ludwigstein, the Jahnheim was a monumental representative structure. It was even compared to a palace in the sources. The Jahnheim was described as a large building with two wings; each part consisted of several floors with many bedrooms. Moreover, there were even two dining rooms, a seminar room and a bathroom. The furnishings satisfied completely the moderate demands of the German Gymnastic Association.

The purchase, renovation, and maintenance of the building was an investment by the German Gymnastic Association (or the responsible Jahnheim-committee), which was irretrievable by means of the routine operation of the facility. The benefits of the Jahnheim were not financial, but rather consisted of the strengthening of the identity of those German speakers who could not find a peaceful *modus vivendi* in the interwar Czechoslovak Republic. The Jahnheim was intended to become an important place of external communication not only for the gymnasts, but also for various nationalistic groups. Some of the rooms were therefore permanently rented to German nationalistic organisations. The large garden, both dining rooms and the seminar room were meant as spaces for guests to interact. Various educational courses were to be held in the Jahnheim in which the gymnasts and other members of the German nation (“Volksgenossen”) could take part, regardless of their sex, age or interests. The lodge near Horní Slavkov differed in this way from the other analyzed facilities.

The effectiveness of the Jahnheim was nevertheless limited by several factors: these ventures were seldom synchronized so their participants actually rarely met each other. Located on the western edge of the country, the facility never came to general awareness. The Gymnastic school in Aš and other gymnastic work camps were more attractive to many gymnasts. Although the Jahnheim never fulfilled all the expectations, it was a unique experiment in the history of the Central European gymnastic movement. It represented the German Gymnastic Association's ambition to become an intermediary for the German nationalistic organisations and to participate in the development of a collective identity.

After the Second World War, when the German Gymnastic Association ceased to exist and the German gymnasts were forced to leave Czechoslovakia, the Jahnheim was used for different purposes, but its condition deteriorated and it finally had to be closed. In the 1960s the Horní Slavkov municipal authorities began demolishing the abandoned buildings in order to prevent the Sinti and Roma from moving in. As a consequence of this discriminatory provision it seems the Jahnheim was destroyed as well. Nowadays only some ruins remain on the site and a passerby would never recognise that there once stood a great building that the German Gymnastic Association was particularly proud of.

STUDIUM ETNICITY V ČESKÉ REPUBLICE V KONTEXTU OBEČNÉ ANTROPOLOGIE*

Marek Jakoubek**

Abstract: *The aim of the article in its first part is twofold: 1) to offer an overview of the Czech anthropological discourse since its establishment as a separate field of study in the 1990s (special attention is paid to the process of separation of anthropological discourse from the discourse of Czechoslovak ethnology), and 2) to summarize Czech(oslovak) studies on ethnicity (without regard to its scientific-discourse background). In the second part of the text, the focus shifts to one special part of Czech academia – the Faculty of Humanities of the Charles University in Prague. Here the position of FH CU is then analyzed in both mentioned contexts (in Czech anthropology and the study of ethnicity).*

Key words: *ethnology, ethnicity, sociocultural anthropology, biological anthropology, general anthropology, Czech Republic.*

*Text vznikl v rámci projektu PRVOUK P20; zadaným cílem bylo vyhotovit studii poskytující mj. přehled zabývání se tematikou etnicity na FHS UK; odtud pak také zřejmá volba dané fakulty coby příkladu.

**Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Ústav etnologie, Filozofická fakulta UK, marek.jakoubek@ff.cuni.cz.

1. PROLOG. ANTROPOLOGIE A STUDIUM ETNICITY

Cílem tohoto pojednání bude rámcová inventura dvou oblastí, a to antropologického diskurzu na straně jedné a studia etnicity na druhé; v obou případech se zaměřením na Českou republiku a zejména pak na dění na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Ve formálním ohledu přitom k prezentaci použijeme vzorec střídavého rýmu, tedy schéma ABAB – nejdříve se tak budeme věnovat antropologii u nás obecně, poté studiu etnicity v téže poloze, následně pak antropologii na FHS UK a poté studiu etnicity opět konkrétně na této instituci.

* * *

Ve světě na západ od našich hranic představuje uvedené tandemové zaměření – na antropologii a na studium etnicity – poměrně etablovanou konstelaci. Kromě raného období, kdy ve studiu etnicity jednoznačně převládala zkoumání sociologická, v čele s vlajkovou lodí chicagské školy a osobnostmi jako R. E. Park, E. W. Burgess, či W. I. Thomas,¹ převzala totiž v průběhu 60. let vůdčí roli na daném poli zkoumání antropologická (kdy na pozici královské disciplíny daného oboru studium etnicity nahradilo studium příbuzenství; srov. Budilová 2007). Antropologové a jejich práce pak stáli za celosvětovým rozkvětem této oblasti studia a hlavní pozici v jejím rámci si antropologie udržela prakticky až dodnes (srov. Eriksen 2012). Pod taktovkou antropologie se bádání v oblasti etnicity stala výkladní skříní této disciplíny, přičemž právě konceptualizace etnicity do značné míry definovaly hlavní polohy antropologického diskurzu, potažmo antropologii jako takovou, takže je možné říci – a tím se dostáváme zpět k výchozí tezi – že mezi antropologií a studiem etnicity panovala a panuje dialektická zpětná vazba, tedy že jejich sepětí je obousměrné (a rovněž oboustranně prospěšné); jinak řečeno: že antropologie a studium etnicity k sobě takříkajíc patří.

Oproti naznačenému úzkému sepětí antropologie a studia etnicity v západním světě je situace v České republice značně odlišná. Studium etnicity a antropologie se tu totiž teprve hledají (jakož – a to neméně – hledají i jen vůbec sebe samé). Pokud jde o antropologii, již jsme si zvykli předznamenávat univerbalizovaným adjektivem sociokulturní, začaly se u nás počínaje rokem 1989 objevovat texty, věnované danému oboru a jeho pozici v tuzemském prostředí (např. Holý 1991; Hubinger 1992; Nešpor 2014; Skalník 2002; Skalník 2005 a další). Charakteristické přitom je, že se v typickém případě jednalo (a v principu nadále jedná) o víceméně osamělé počiny bez vazby na jakkoli soustavnější vedenou diskusi. I pokusy explicitně míněné jako diskusní příspěvky (Nešpor a Jakoubek 2004) vyzněly naprázdno a jejich autoři nemohli v posledku jinak, než ve studii formálně příslušnou debatu uzavírající konstatovat, že se jednalo spíše o diskusi, která nejen, že vůbec nenaplnila svůj účel, ale která se v principu vůbec nekonala (Nešpor a Jakoubek 2006, 73).

¹Kromě vlastních prací dotyčných autorů lze stran přínosu R. E. Parka k dané tematice v kontextu chicagské školy doporučit Lal (1990); pokud jde o příspěvek R. E. Parka a W. I. Thomase viz Lal (1983, zejm. kap. II. a III.); obecně viz též Dubovický (1996a).

2. ANTROPOLOGIE V ČR ANEB NA HRANĚ EXISTENCE

Ačkoli dnes je sociokulturní antropologie vyučována na vzrůstajícím počtu pracovištích, z nichž některá se příslušnou etiketou rovněž zaštiťují, vycházejí překlady zahraničních prací (za všechny např. Benedictová 1999 nebo 2013; Eriksen 2008; Lévi-Strauss 1996; Malinowski 2007; Meadová 2011; Turner 2005 a další) a existují již i tuzemské učebnice (Budil 2003; Kokaisl 2008; Soukup 2009; Soukup 2011) a slovníky (Malina a kol. 2009), nad tím zda (již) skutečně existuje česká „antropologická obec“, je třeba vážně pochybovat. Za symptomatické lze například považovat skutečnost, že obsah periodik deklarujících „antropologičnost“ (*Lidé města, Cargo, AntropoWebzin, Anthropologia integra*) fakticky – až na nepatrné výjimky – antropologický² není, takže dotyčné časopisy ve skutečnosti jako platformy pro prezentaci antropologicky orientovaných studií nefungují. To ovšem znamená, že buď čeští antropologové publikují přednostně jinde, tedy buď v jiných časopisech, anebo v zahraničí (což je vysoce nepravděpodobné), anebo publikují výstupy, které nemají antropologické parametry – to by ovšem bylo na pováženou, neboť co z člověka dělá antropologa, ne-li to že produkuje antropologické výstupy? Jinak řečeno, absentují-li tuzemské antropologické práce, neznámá to rovněž absenci tuzemských antropologů?

Ještě více ovšem na potíže existence tuzemské antropologické obce ukazují peripetie ustavování a fungování *České asociace pro sociální antropologii* (CASA).³ Namísto snahy o zformování sdílené platformy pro zainteresované badatele usilovala totiž jistá jejich část již v samotných přípravných fázích celého projektu o to, aby některé své kolegy předem z možnosti participace eliminovala a ze sdružení se tak stalo cosi na způsob exkluzivního klubu, kdy je členství členů založeno na vyloučení nečlenů. Když se pak proti tomuto záměru většina iniciátorů postavila, přestali dotyční, když nebylo „po jejich“, na truc o celý podnik jevit jakýkoli další zájem. Namísto ideálu jednoty a kooperace tak sdružení dostalo již při zrodu do vínku (pro tuzemsko ovšem typický) neduh separatismu a frakcionářství. Snad to bylo uvedenými neblahými začátky, snad za to mohou jiné faktory, po opadnutí prvotní vlny (mírného) nadšení začal fungování asociace provázet výrazný a setrvalý nezájem těch, jimž byla určena – českých antropologů. Nezájem nabýval takového rozsahu, že již byly – a to samotným vedením – vzneseny pochybnosti, má-li za daného stavu existence asociace vůbec smysl.⁴ Danou krizi asociace nakonec překonala, životaschopnost celého projektu v dlouhodobějším horizontu ale ukáže teprve budoucnost. Ať již ale tak či onak, ukázaly potíže provázející ustavování a fungování České asociace pro sociální antropologii jednu věc docela zřejmě – že profesní příslušnost k antropologickému cechu v současnosti není dostatečně silným či atraktivním pojítkem, které by dokázalo převrstvit osobní, institucionální či jiné partikulární loajality a animozity a spojit české antropology do rozhodování-

²Ve smyslu standardů běžných v zemích, kde je daný diskurz etablovaný a má za sebou odpovídající tradici.

³Srov. CASA (Česká asociace pro sociální antropologii), <http://www.casaonline.cz>, 11. 2. 2015.

⁴„[...] je na místě úvaha, co podniknout s organizací, kde je alespoň několika jejich členům za těžko věnovat její činnosti několik dní v roce“ (z e-mailové zprávy předsedy CASA s pozvánkou na valnou hromadu zaslánou členům [Pátek, 17 Srpen, 2012 14:36 CEST]).

a akceschopné kolektivity ustavené na bázi sdílené oborové přináležitosti a odpovídajícího profesního zájmu.

To, že tuzemští antropologové nejsou schopni (anebo nemají zájem) sdílet společnou platformu, ať již charakteru organizačního (asociace) či publikačního (časopis), ovšem neznamená, že by mnohé nesdíleli. Z četby odpovídajících textů je zřejmé, že je trápí obdobné (takřkajíc profesně příznakové) problémy a že se zabývají podobnými otázkami. Se značnou pravidelností se například v jejich publikačních počinech objevuje shodná otázka, zda (a proč) u nás antropologie před rokem 1989 (ne)existovala. Odpověď na danou otázku přitom úzce souvisí s odpovědí na otázku zcela základní a klíčovou, která je (často přiznaným) leitmotivem značné části této produkce – *Co je antropologie?* Je přitom zřejmé, že odpověď na otázku první se liší v závislosti na odpovědi na tu druhou (a vice versa). Rozlišit lze přitom dvě základní stanoviska: podle prvního u nás antropologie před rokem 1989 jako badatelský diskurs neexistovala (nemohla existovat) a jedná se tedy o disciplínu, která se zde etablovala teprve počínaje devadesátými lety minulého století, odlišnou od oborů existujících zde již v předpřevratovém období. Zastánci stanoviska druhého naopak mezi teorií a praxí předrevolučních disciplín (zejm. etnologie) a sociokulturní antropologie vidí (a hlásají) kontinuitu, resp. identitu („je to totéž“). Ve vztahu k tištěným podobám odpovídajících stanovisek se přitom zastánci uvedených pozic do jisté míry liší – zatímco první (názorová) skupina (Jakoubek, Kandert, Nešpor, Skalník ad.), prosazující tezi o novosti antropologie u nás, své postoje explicitně formuluje a zveřejňuje je tiskem, zastánci kontinuity mezi před- a porevolučními disciplínami svůj postoj často nijak výrazně nedeklarují a – v souladu se svým rozuměním dané problematice („je to jedno“) – pouze mění odpovídající etikety s tím, že dnes se, jak velí aktuální trend, přiklání k etiketě „antropologie“. Fakt, že tak často činí „v tichosti“ – za což je příslušníci první uvedené skupiny ve svých textech nemilosrdně pranýřují – je přitom plně v souladu s jejich stanoviskem, podle kterého vlastně ani „není o čem mluvit“; jde přece jen o nový název něčeho známého (etnologie).

Z uvedeného nesouladu přitom mimo jiné bezmála nevyhnutelně vyplývá, že v řadách antropologického tábora nepanuje ani základní obecná shoda v otázce vymezení diskurzu (jeho hranic, dějin etc.), který by měl daný tábor, coby tábor antropologický, definovat. Je-li tomu ovšem skutečně tak, klade daný fakt významný otazník nad – výše ostatně již několikrát zpochybňovanou – existenci české antropologické obce.

3. STUDIUM ETNICITY V Č(SS)R ANEB DVĚ VÝKLADOVÉ LINIE⁵

Pokud jde o dobu před rokem 1989, dosáhl zájem o studium etnicity svého vrcholu v souvislosti s přípravami (nakonec nikdy nevydaného) *Slovníku etnických procesů*, projektu Ústavu pro etnografii a folkloristiku EF ČSAV. Jak přitom uvádí P. Lozoviuk, je z odpovídajících prací⁶ „patrné, že na československé badatele měla

⁵Tato kapitolka využívá upravené verze odpovídajících částí textu Jakoubek (2015).

⁶Kromě celé řady Přípravných materiálů k *Slovníku etnických procesů* publikovaných především v osmdesátých letech v rámci *Zpravodajů KSVI* (opatřených ovšem upozorněním „Určeno

tehdy značný vliv sovětská teorie etnosu.^[7] I v pasážích, v nichž se čeští autoři pokoušeli polemizovat, nebo s Bromlejem přímo nesouhlasili [...] vymezovali svá tvrzení do značné míry vůči jeho tezím“ (Lozoviuk 1998). Pro dotyčné autory tedy sovětská teorie etnosu v čele s Bromlejevým dílem (1980) představovala – ať již jako platné východisko či jako objekt kritiky – hlavní inspirační zdroj, resp. referenční bod. Tím se ovšem od svých západních protějšků značně lišili. Bromlej (resp. Bromley, ale i Bromlei) a spol. byli sice, pravda, na západě tu a tam zmiňováni (pokud se západu nabídli v příslušném jazyce, např. Bromley 1984) a někdy dokonce i překládání, resp. vydávání (např. Bromley 1974; Bromley 1978; Bromley a Kozlov 1989; Kozlov 1974), pokud jde ale o *teorii* etnicity, jejich pozice nikdy nebyly akceptovány jako relevantní východisko bádání,⁸ nikdy nebyly reálně užívány jako základ výzkumu, tj. – ve skutečnosti nebyli nikdy bráni vážně.⁹ Je tak jen příznačné, že když se chce jeden z předních badatelů blýsknout jejich znalostí, splete si Bromlejevo křestní jméno (viz Jakoubek 2011, 331, pozn. 52). Neobeznámenost s odpovídajícími pracemi pak stojí také za absencí jejich zevrubnější kritiky. Pokud se pak již našel někdo obeznámenější, hovořil o vztahu západních teorií etnicity a sovětské teorii etnosu jako o – s explicitním odvoláním na Kuhna – *contrasting paradigms* (Holloman 1978, 23), tedy jako o nesouměřitelných a vzájemně nekompatibilních výkladových platformách.

Lozoviuk dále ukazuje, že uvedení autoři, resp. celé příslušné diskursivní prostředí, charakterizované esencialistickým a objektivistickým přístupem, přisuzující etnicitě primordiální charakteristiky (ke konkrétním dokladům srov. Lozoviuk 1998, kap. 5.1.1. a 5.1.2¹⁰), sdílí společný „myšlenkový základ“. Tento myšlenkový základ je přitom dle Lozoviuka kulturně determinovaný, přičemž determinující složkou jsou v tuzemsku běžné kulturní modely (Lozoviuk 1998); pojetí etnicity prezentované v příslušné diskusi a následných textech tedy v základním plánu odpovídá *lidovým modelům* etnicity sdíleným v naší populaci, tedy, jak píše Lo-

jen pro vnitřní potřebu¹¹“, se jedná zejména o studie zveřejněné na stránkách *Českého lidu* (viz např. Brouček 1988; Hubinger 1988; Vasiljev 1988).

⁷Vazba na sovětskou školu měla přitom v případě řady zainteresovaných autorů institucionální charakter, neboť výzkumný úkol „Teoretické problémy etnických procesů“, jehož tuzemským řešitelem byl Ústav etnografie a folkloristiky ČSAV, byl „řízený a koordinovaný Akademií věd Sovětského svazu, konkrétně Julianem V. Bromlejem“ (Kandert 2002, 173 a pozn. č. 72).

⁸V rozhovoru pro *Slovenský národopis* jde E. Gellner při tematizaci vztahu J. Bromleje k *teorii*, potažmo vědě obecně dokonce tak daleko, že zde čteme: „On nebyl Bromlej velmi marxistický, on vůbec nebyl velký vědec. Teoria Bromleje hodně neinteresovala [...] Bromlej byl spíš praktický administrátor“ (Chorváthová 1992, 306; zvýraznění dodáno). Uvedené hodnocení přitom dílem překvapí, neboť starší Gellnerův postoj k Bromlejevi tak příkrý rozhodně nebyl (srov. např. Gellner 1988).

⁹V případě hodnocení postoje západních badatelů k Bromlejevu dílu a koncepci existující mezi našimi badateli i stanoviska odlišná, jako např. Uherkovo (2002, 141). Domníváme se nicméně, že důvodem tohoto rozdílu je skutečnost, že Uherkův soud se opírá o přehledové publikace (Banks, Eriksen) – v těch je Bromlej a spol. sice skutečně zmiňován, chcete-li, tak brán vážně, nicméně lze mít důvodně za to, že je tomu tak nikoli proto, že by daný autor Bromlejevě koncepci přikládal skutečnou teoretickou relevanci, ale především proto, aby jeho práce takříkajíc „pokryla“ i Rusko/Sovětský svaz, ovšem rovněž (a patrně neméně) i proto, aby autor doložil šíři svého záběru a předvedl jinak neběžnou znalost (ačkoli se např. v Eriksenově případě záhy ukáže, že tato obeznámenost má poměrně výrazné mezery – viz dále).

¹⁰Srov. rovněž Banksovo hodnocení příslušných autorů: „Postoj k etnicitě, zaujímaný Bromlejem a jeho spolupracovníky je jedním z nejvýraznější primordialistických postojů, jimiž se v této práci [tj. Banks 1999] budeme zabývat“ (Banks 1999, 18).

zoviuk „českým kulturním brýlím“. V obecné poloze byla tedy v jistém smyslu jádrem odpovídajících aktivit *kultivace* (Lozoviuk říká „teoretické rozpracování a explicitní formulace“) *tuzemského lidového modelu*. Kvůli inherentnímu esencialismu daného modelu může ovšem tento – etnometodologicky (kdyby byl takto uchopen) pozoruhodný – podnik jen stěží sloužit jako východisko nosné badatelské platformy, neboť – s výjimkou některých partikulárních přístupů, jako je např. sociobiologie – veškeré soudobé relevantní teorie etnicity zaujímají výchozí stanovisko přesně opačné, tedy antiessentialistické, resp. explicitně a reflektovaně konstruktivistické. Vzato z druhé strany: pro většinu badatelů se esencialismus a primordialismus staly „*tak zastaralými a přežitými jako předdarwinovská biologie*“ (Eriksen 2006, 103).

Podíváme-li se přitom na danou situaci optikou oborové příslušnosti či diskursivní příslušnosti, ukáže se, že odpovídající tuzemská badání se odehrávala především na poli etnografie/etnologie¹¹ a stejné oborové předznamenání nesly i odpovídající teorie etnicity. Současně musíme rovněž na základě výše uvedeného nevyhnutelně konstatovat, že – na rozdíl od antropologie – dobová etnografie/etnologie nedisponovala (nosnou) teorií etnicity, resp., že její konceptuální arzenál neumožňoval relevantní teoretické uchopení etnicity. Vzhledem k okolnostem bývalého režimu tuzemští badatelé nemohli vývoj západní diskuse o etnicitě (v níž hráli prim antropologové) sledovat bezezbytku a plnosti a tato možnost se jim otevřela až se zlomem režimu v roce 1989. Potíž ale spočívá v tom, že mnozí z nich se úkolu „dostudovat“ si příslušné koncepty/teorie/texty zhostili značně liknavě, pokud vůbec. Manko v dostudování si relevantních konceptů je navíc jen půlkou odpovídajících potíží, nejde totiž pouze o to, že se něčeho nedostává, jiný problém spočívá v tom, že řada autorů u nás odmítá – vědomě, podvědomě nebo prostě z neochoty a neschopnosti – zapomenout, „co se v mládí naučili“ a při tematizaci etnicity – a to nejen při vlastní práci, ale rovněž při výuce – uvedená výkladová schémata, resp. obecný přístup stále ještě (byť obvykle již bez explicitních odkazů a terminologie), používá.

Shrnujeme: v současnosti u nás můžeme identifikovat dvě hlavní linie tematizace etnicity: 1) „etnologickou“, vycházející z pozic předrevoluční etnologie/etnografie a 2) „antropologickou“, sdílející výkladové pozice s (především) sociokulturní antropologií západního stříhu. Obě linie se přitom principiálně liší – zastávají jiná výkladová paradigmatata, definovaná jinými klíčovými texty, jakož i celkovou epistemologií. Daný poznatek lze přitom zobecnit, čímž dospějeme k závěru, že etnologie a sociokulturní antropologie u nás představují (díky historické tradici¹² společně s důsledky života za železnou oponou na tuzemskou vědu) dva odlišné diskurzy, které by právě pro svou svébytnost neměly být zameňovány.¹³ A můžeme rovnou doplnit, že ačkoli řada poloh etnologického výkladového paradigmatu má i dnes svou platnost, je poctivé, stejně jako nezbytné si přiznat, že vzhledem k primordialistické podstatě odpovídajících teorií etnicity (k tomu viz výše), zhusta v kom-

¹¹ Zvolit dnes patřičnou etiketu není nijak snadné. Pro tuzemské starší období se snad lze spokojit s použitím „etnografie“ (ovšem s tím, že daný termín v sobě „*po dlouhých desetiletí* [...] zahrnoval i to, co dnes nazýváme jako „etnologii“; Kandert 2002, 158, pozn. 7.). Etiketa „etnologie“ pro období po roce 1989 je uspokojivá o poznání méně, přesto ji volíme coby kompromisní řešení problematiky, která sice v příslušné sekci našich společenských věd představuje jakýsi *evergreen*, nicméně její systematické pojednání stále postrádáme.

¹² Nesoucí s sebou odlišnost v oblasti terminologie, epistemologického ukotvení, metodologických postupů, explanačních schémat aj.

¹³ K širší diskusi dané tematiky viz Jakoubek (2012b).

binaci s (nejen¹⁴) marxistickým evolucionismem, mohou se tyto v rámci soudobého studia etnicity objevit v principu pouze coby *předmět* analýzy, nikoli jako její *východisko*.

4. „ANTROPOLOGIE“ NA FHS UK V PRAZE ANEB VZÁJEMNĚ NESOUMĚRITELNÁ PARADIGMATA

Vzhledem k reálnému praktikování (pedagogickému, badatelskému. . .) *antropologie* je jednou z největších potíží FHS UK v Praze setrvalá snaha vedení fakulty, resp. odpovídajícího oboru (tedy oboru „Obecná antropologie – integrální studium člověka“¹⁵), o její udržení v „obecné“ poloze, zaklínaje se „interdisciplinaritou“, „pluralitním pojetím“ či „integrálním přístupem“.¹⁶ Ohlédneme-li se totiž za již ne až tak krátkou historii obecné antropologie na FHS UK (resp. IZV UK), musíme konstatovat, že uvedená zaklínadla byla a jsou nefunkční a obecný/integrální skutek zůstává pouze deklarovaným ideálem, reálně však utekl. A nemohlo tomu být ani jinak – obecná antropologie uvedeného typu je totiž epistemologicky nemožná.

„Obecná antropologie“ na FHS UK stojí na čtyřech pilířích:¹⁷ 1) *etologii* (pod níž ovšem můžeme bez obav z přehmatu rozumět v širším plánu biologickou antropologii) a antropologii 2) *historické*, 3) *sociokulturní* a 4) *filozofické*.¹⁸ (Nevyčtenou) epistemologickou premisou je přitom *perspektivismus* poměrně klasického stříhu, tedy předpoklad, že zahrnuté dílčí diskurzy hledí – každý z jiného úhlu – ovšem na *stejný* předmět zájmu (chcete-li, tak na *stejný fakt*): na *člověka*. Poučení Kuhnem, Popperem, Quinem, Rortym, Goodmanem, Davidsonem, Gombriчем a dlouhou řadou dalších ale již drahnou dobu víme, že tak tomu není. Dotyčné teoretické diskurzy si – každý ve svém rámci – svůj „předmět“ *vytváří*, a to (použijeme-li Kuhnovy dikce) nesouměřitelně a nepřevoditelně s diskurzivními paradigmaty ostatními. „Člověk“, resp. člověk „jako takový“, člověk „vůbec“, člověk „sám, o sobě“ neexistuje, žádný „holý fakt“ – tedy ani člověk – nečeká *předem* „out there“, až bude jednotlivými diskurzivními konceptualizován, uchopen a tematizován, ne – každý příslušný diskurs si svá fakta, jakož tedy i „svého“ „člověka“ teprve vytváří, ustavuje a traktuje v souladu se svými výchozími epistemologickými principy, a to *každý jinak*. Není tedy fakticky co integrovat a co zobecňovat

¹⁴ Evolucionismus byl do značné míry vlastní i staršímu českému národopisu (Kandert 2002, 167).

¹⁵ Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy: *Mgr. Obecná antropologie – integrální studium člověka*, <http://fhs.cuni.cz/FHS-45.html>, 11. 2. 2015.

¹⁶ Srov. Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze: *Pro uchazeče*, http://www.fhs.cuni.cz/antropologie/pro_uchazece/index.php, 11. 2. 2015.

¹⁷ Srov. Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze: *Pro uchazeče*, http://www.fhs.cuni.cz/antropologie/pro_uchazece/index.php, 11. 2. 2015.

¹⁸ Vzhledem k obecnému konceptuálnímu překryvu antropologie sociokulturní a historické budeme nadále uvažovat především o trojúhelníku daného tandemu a zbylých dvou specializací. Sloučení antropologie sociokulturní a historické do jediného diskursivního tandemu přitom odpovídá kroku učiněnému samotnou FHS UK, kdy došlo v rámci programu PRVOUK (Program rozvoje vědních oborů Univerzity Karlovy) ke sloučení obou disciplín do jediné výzkumné platformy „P20 Kulturní, sociální a historická antropologie“; srov.: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy: *P18 Fenomenologie a sémiotika*, <http://fhs.cuni.cz/FHS-635.html>, 11. 2. 2015.

– klenbě obecné antropologie takřkajíc chybí svorník – *člověk* (potažmo lidské skupiny).

Patrně nejvýraznější epistemologická mimoběžnost mezi zahrnutými diskurzů přitom panuje mezi pozicemi etologie, tedy diskurzem *biologickým*, a sociokulturní antropologií, diskurzem, jak naznačuje samotný název, *sociokulturním*. Předslat přitom můžeme, že v obecné rovně se jedná o *spor pozitivizmu a sociálního konstruktivismu*.

Za příklad nám poslouží pojetí pojmu „příbuzný“ (resp. „původ“) v rámci obou uvedených explanačních matic. V rámci etologie-biologie odkazují pojmy „původ“ a „příbuzenství“ v poslední instanci ke vztahům vyplývajícím z faktů lidské biologické reprodukce. Její pojetí přitom nepochybně kopíruje euroamerický lidový model, který považuje příbuzenství za sdílení biogenetické substance předávané v procesu reprodukce (Schneider 1980 nebo 2007). Příbuzní jsou tak v této perspektivě všichni ti, kteří sdílejí identickou substanci, kterou získali procesem předávání z generace na generaci sahajícím ke společným předkům. Skutečný příbuzný je ten, v jehož žilách, *sensu stricto*, koluje krev jeho předků.

Oproti této v jádru pozitivistické konceptualizaci staví antropologická teorie příbuzenství – (někdejší) královská disciplína daného oboru – na premisách sociálního konstruktivismu. Příbuzenství je tak v této dikci považováno za systém sociálních vztahů modelovaných podle vzoru vztahů vyplývajících z faktů biologické reprodukce (Keesing 1975; Holy 1996a). V této poloze jsou pak „biologické fakty“ související s reprodukcí jen modelem, které v řadě konkrétních kultur (včetně té západní) slouží jako legitimizace vztahů, které sociální antropologové chápou čistě jako vztahy sociální.

Lze namítnout, že sociální fakt otcovství můžeme považovat za zakotvený v „biologické realitě“: otce v naší kultuře definujeme jako toho, jehož spermie oplodnila vajíčko naší matky a matku jako tu, která nás porodila. Pozitivistu tedy může (do jisté míry oprávněně) namítnout, že sociální konstrukce otcovství je „ověřitelná“ *skutečnými*, tj. *biologickými* „fakty“. Tento argument však není platný: většina z nás si totiž tento fakt nikdy neověřuje: „pouhá“ sociální konstrukce je tím, co vytváří realitu otcovství: konstitutivní tedy není *fakt biologický*, ale *fakt sociální*. Kromě toho lze doložit, že po většinu evropské historie bylo otcovství chápáno stejně jako dnes: kulturní konstrukce jedinečnosti fyzického otcovství zde byla přítomna po řadu staletí, aniž by byly k dispozici jakékoli „důkazy“ o roli otcovy spermie v procesu lidské reprodukce (Barnes 1973, 66). Až mnohem později moderní věda popsala princip fyzického otcovství a mateřství (zázrak početí) a my dnes *věříme* tomu, že naše kulturní konstrukce otcovství je, jaká je, protože se odkazuje právě k těmto pokrokům medicíny („příbuzenství je tím, čím nám biologové tvrdí, že je“). Časová předchůdnost kulturní konstrukce před pokrokem vědy však dokazuje, že se jedná primárně a zejména o *sociální/kulturní konstrukci*, kterou jsme až mnohem později „podepřeli“ znalostí biologických faktů (více k této problematice srov. Barnes 1973).

Zatímco tedy pozice etologicko-biologická nahlíží termíny jako „příbuzný“ či „původ“ jako výrazy referující o/k pozitivní danosti biologických vazeb, (sociokulturní) antropologie je považuje za kategorie povahy sociální, konstruované v procesech lidské symbolické interakce. Otázka „původu“ skupiny „příbuzných“ je

tedy v případě etologa-biologa a antropologa zcela jinak položenou otázkou, jejíž odpověď se nachází pokaždé ve zcela jiných paradigmatických polích, která jsou na sebe vzájemně nepřevoditelná a mezi nimiž nelze dosáhnout konceptuálního souladu.¹⁹

Nekompatibilita daných diskurzů se přitom týká rovněž obecných přístupů a jim odpovídajících výzkumných a interpretačních metod. Zatímco etologie „je studijní specializace [studující člověka] pomocí přírodovědných nástrojů“, resp. „přírodovědeckého přístupu“,²⁰ jejichž konceptuální bázi představuje pozitivismus, je sociokulturní antropologii vlastní přístup *sociálně konstruktivistický*, tedy řekněme *interpretativně-hermeneutický*. Průrva mezi *experimentem*, coby zdrojem poznatků přírodovědně orientované etologie, a *terénním výzkumem*, resp. *etnografií* sociokulturní antropologie, je přitom s uvedenou mimoběžností přinejmenším srovnatelná.

Nekompatibilitu uvedeného typu by bylo možno vykázat i mezi ostatními vrcholy „obecně antropologického“ biologicko-sociokulturně-filozofického trojúhelníku. Nesourodost mezi vrcholy tohoto trojúhelníku má ovšem vícero podob. Zdá se například, že ona *obecná* perspektiva, integrační nárok a syntetizující záměr, které na FHS UK vymezují obecnou antropologii jako takovou, v principu kopírují ambice (pouze) jedné z jejích dílčích složek – filozofické antropologie.²¹ Vzhledem k příslušnému diskurzu vymezuje filozofickou antropologii vcelku standardně a reprezentativně participant filosoficko-antropologického směru obecné antropologie na FHS UK J. Marek:

„[Filozofická] antropologie je, coby celistvá disciplína vymezená svým polem zkoumání, tj. člověkem, a zároveň [...] transdisciplinárním přístupem, úsilím o nereduktivní zachycení toho, čím ‚člověk‘ vůbec je. [...] Tato celistvá vědní oblast, antropologie [...] má v posledku zájem na celistvé výpovědi o člověku. Tato hlavní perspektiva však zůstává v pozadí, je přehlušena množstvím dílčích poznatků [tj. poznatků tzv. speciálních věd – pozn. MJ], které všechny přispívají k onomu celistvému náhledu na člověka. Role slučujícího, syntetizujícího, či usměrňujícího pohledu na problém člověka z hlediska vědeckého poznání se měla ujmout filozofická antropologie“ (Marek 2007, 2; zvýraznění dodáno).

Uvedená celostní ambice přitom není endemickým úkazem charakteristickým pouze pro FHS UK – tento nárok nalezneme u většiny klíčových autorů filozoficko-antropologický diskurs svými díly ustavujících, resp. definujících (Gehlen 1997; Scheller 1968 ad.; přehledově srov. též Coreth 1994, 11). Rubem deklarovaného „nereduktivního přístupu“ je přitom filozofickými antropology sdílený povýšenecký despekt k „reduktivním“ epistemologickým pozicím (a jim odpovídajícím

¹⁹ Předchozí tři odstavěčky vznikly modifikací odpovídající části textu Jakoubek 2012.

²⁰ Srov. Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze: *Pro uchazeče*, http://www.fhs.cuni.cz/antropologie/pro_uchazece/index.php, 11. 2. 2015. Zvýraznění dodáno.

²¹ Jako inspirační zdroj „obecnosti“ antropologie na FHS UK je (dnes) často uváděn F. Boas a jeho „four field approach“, tedy program-teze, že *antropologie* se jako disciplína skládá ze čtyř složek, a to 1. kulturní antropologie, 2. archeologie, 3. lingvistiky, 4. fyzické antropologie. Domníváme se, že tento odkaz je relativně novým fenoménem, který při konstituování příslušného studijního programu nebyl přítomen. Otázka, nakolik, resp. zda vůbec, posloužil Boasův program pro antropologii na FHS jako model, může být ovšem poměrně snadno zodpovězena na základě rozhovorů s někdejšími protagonisty odpovídajících aktivit.

výsledkům) jednotlivých vědeckých diskurzů (zde tedy antropologie sociokulturní a antropologie biologické, resp. etologie). Potíž tkví ovšem v tom, že filozofičtí antropologové v typickém případě nejsou s výsledky (obecně pak tradicí), metodologií, jakož i obecnou, zejména pak konceptuálně-epistemologickou povahou „dílčích“ věd obeznámeni a prezentují je pouze ve značně karikaturní podobě, a jen proto jsou – svým (domněle) „transdisciplinárním“ přístupem – schopni jejich pozice „překonávat“, „integrovat“, „syntetizovat“ apod.²²

V jednom má ovšem filozofická antropologie pravdu – „reduktivní přístup“ je skutečně pro vědy nejen charakteristický, ale přímo definiční; jinak řečeno, je tím, co z příslušných diskurzů dělá diskurzy *vědecké*. Součástí, ne-li přímo základem, obecného reflektovaně „reduktivního“ přístupu věd – nezbytného pro účely *analýzy* – je přitom vedle užívání explicitních *teorií* rovněž užívání pojmů (tedy definovaných termínů) coby *analytických kategorií*. Jak uvádí Horský (á *propos* se sociokulturní antropologií koketující historický antropolog), „*zacházet s pojmem jako s analytickou kategorií znamená [...] reflektovaně se jeho pomocí chtít vztahovat jen k vybraným částem, segmentům či vrstvám studované skutečnosti*“²³ (Horský 2009, 102; zvláště dodáno). Pojem coby analytická kategorie je tedy „*nástrojem (badatelsky reflektované) selekce* [tj. ‚redukce‘]“ (Horský 2009, 93). Obdobná selekce, tedy vztahování se pouze k „segmentům, vrstvám či částem skutečnosti“ je přitom dle Horského vlastní i vědeckým *teoriím*. V obou případech (tj. v případě pojmů a teorií) je pak tato selekce-redukce *právě tím*, čím dané diskurzy překračují práh vědeckosti (Horský 2009, 88, s odkazem na Foucaulta).

Doplnit pak zbývá, že mezi filozofickou antropologií na straně jedné a antropologií sociokulturní, společně s antropologií biologickou (etologií) na té druhé panuje rozpor rovněž s ohledem na obecný metodologický přístup, přičemž i v tomto popřípadě je jeho jádrem nekompatibilita mezi „celostní“ orientací antropologie filozofické a „reduktivními“ přístupy antropologie sociokulturní a biologické. Druhá jmenované totiž v základním plánu vycházejí z obecné premisy vědy, a to, že *každá metoda má (nutně) svá omezení a nikdy nepokryje zkoumaný předmět zájmu v úplnosti*. Pro filozofické antropology daná premisa ovšem, zdá se, neplatí – jejich programem je nereduktivní přístup a záměrem „celistvá výpověď o člověku“. Nutno však dodat, že to vše je často deklarováno, aniž by byl ovšem explicitně vymezen metodologický postup, jakým daného záměru bude dosaženo, přičemž se jen stěží ubráníme pocitu, že dotýční se nad příslušnými tématy zkrátka jen *zamyslí*. V konkrétním případě filozofické antropologie na FHS UK je ovšem situace přinejmenším dílem odlišná – vezmeme-li v potaz pozici a vliv, jakým se na dané instituci těší Sokolova práce *Filozofická antropologie. Člověk jako osoba* (Sokol 2002), pak je zřejmé, že zde hraje prim *metoda fenomenologická*. Nebudeme se zde pouštět do kritiky fenomenologické metody, jejíž klíčové premisy před poznatky moderních sociálních věd (ale rovněž řady směrů analytické filozofie) spíše neobstojí (a v každém případě jsou s jejich metodologickými a konceptuálními pozicemi

²² V obecné poloze bychom rovněž, zdá se, mohli vztah antropologie sociokulturní a biologické (resp. etologie) na straně jedné a antropologie filozofické na druhé chápat jako rozdíl mezi záměrem uvedených vědeckých diskurzů provádět (vždy nutně „reduktivní“) *analýzu* a ambicí po *syntéze* (ovšem – čeho?) filozofické antropologie.

²³ Skutečnosti ve Weberově smyslu *chaotische empirische Wirklichkeit*, nikoli coby „pozitivně dané“, „objektivní“ reality.

zcela nekompatibilní), omezíme se pouze na konstatování, že ať již se filozofičtí antropologové odvolávají na postupy fenomenologické, anebo hodlají využívat postupy jiné, které z nějakých důvodů nespécifikují, je poměrně jisté, že tyto metody dosažení programového cíle – „nereduktivního zachycení toho, čím ‚člověk‘ vůbec je“, *nikak nezaručují* a nebude-li doložen opak, *je třeba uvedené deklarace považovat za nepodložené*.

Aby však nedošlo k nedorozumění – smyslem výše uvedené argumentace nebylo vykázat, že filozofická antropologie není věda (což není – a ani nemá ambici jí být), ale o to ukázat, že antropologie sociokulturní a biologická (resp. etologie) na straně jedné a antropologie filozofické na té druhé nesdílí (nechtějí sdílet) obecný konceptuálně-epistemologický terén, v jehož rámci realizují svá zkoumání, ani obecné metodologické postupy, za jejichž pomoci tak činí.

Úhrnem: diskurzy tvořící vrcholy „obecně antropologického“ biologicko-sociokulturně-filozofického trojúhelníku nezkuamají „totéž“ jinak, nezabývají se tímtež „předmětem zájmu“ („člověkem“) v odlišných perspektivách; ne – uvedené disciplíny zkoumají 1) *jiná fakta* v 2) *jiných realitách* za využití 3) *odlišných metodologických postupů*. „Integrace“ daných diskurzů (či jejich výsledků) je přitom podnik odsouzený *ze samotné povahy vědeckých diskurzů* (potažmo z povahy vědy) předem k nezdaru. „Obecná antropologie“ na FHS tedy není a ani nemůže být ničím jiným než konglomerátem více či méně nekompatibilních disciplín, které byly do rámce „obecné antropologie“ shrnuty takřkajíc omylem, patrně na základě (nepochybně dobře míněné a humanisticky, resp. *lidumilně* laděné) představy o potřebě integrálního studia (domněle) společného předmětu zájmu zainteresovaných disciplín – „člověka“. Ukázali jsme si ale, že takřkajíc „není ‚člověk‘ jako ‚člověk‘“ a že tato pouhá *etiketa* ve skutečnosti jako „společný jmenovatel“ příslušných diskurzů nefunguje.

5. STUDIUM ETNICITY NA FHS UK V PRAZE

Jak vyplývá z výše uvedeného, je zřejmé, že není možné tázat se na studium etnicity na FHS UK obecně, ale pouze v rámci jednotlivých uvedených diskurzů.

Pokud jde o filozofickou antropologii, zdá se, že tematika etnicity je – ať již hovoříme o situaci na FHS UK či ve vztahu k filozoficko-antropologickému diskurzu ve světě – poměrně jednoznačně mimo její záběr. To ostatně konvenuje s výše uvedeným zájmem filozofických antropologů o „nereduktivní zachycení toho, čím ‚člověk‘ vůbec je“, neboť ať již budeme chápat „eticitu“ jakkoli, jedná se v principu vždy o charakteristiku partikularizační, tedy o specifikující příznak určité lidské skupiny vydělující ji z obecně lidského společenství, a to oproti jiným lidským skupinám diferencovaným podle stejného, tedy etnického klíče.

V rámci biologické antropologie obecně je v tuzemsku etnicita chápána jednoznačně v tělesných (fyzických) souřadnicích, a to právě jako prvek či proměnná odlišující jednotlivé lidské populace v rámci lidského druhu, ať již v prostoru či v čase. Jen málo se přitom změnilo od šedesátých let minulého století, kdy byl v rámci přehledové publikace (fyzické) antropologie obor etnické antropologie vymezen jako obor studující „*vnitrodruhovou variabilitu tělesných znaků člověka v prostoru*“, který „*na základě souboru tělesných znaků stanoví antropologické*

typy v rámci tří hlavních plemen lidstva [...]“ (Fetter, Prokopec, Suchý a Titlbachová 1967, 493; zvýraznění dodáno). Poměrně dobře ilustruje (minulý, stejně jako současný) obecný náhled dané disciplíny příslušné heslo na Wikipedii, kde čteme: „*etnická antropologie studuje původ, tělesný vzhled a variabilitu lidských plemen, skupin a národů.*“²⁴

I když by bylo záslužné doložit konceptuální neudržitelnost naznačené klasifikace lidského druhu, neučiníme tak, a to ze dvou důvodů: 1) učinili tak již mnozí před námi a jistě lépe, než bychom dokázali my (v češtině srov. např. Budil, Blažek a Sládek eds. 2005), 2) ve vztahu k aktuálnímu dění na poli biologické antropologie, resp. etologie na FHS UK se „etnická antropologie“ jakéhokoli ražení neprovozuje. Stejně jako pro filozofickou antropologii tak tedy pro daný diskurs představuje „etnicita“ kategorii irelevantní a její studium počín mimoběžný se zájmy odpovídajících badatelů.

Jak jsme uvedli na začátku tohoto pojednání, pro sociokulturní antropologii na západ od našich hranic představuje studium etnicity jednu z profilačních oblastí dané disciplíny. To nicméně neznamená, že by se každý antropolog či antropologické pracovník nutně museli danou tematikou zabývat. Katedra obecné antropologie na FHS UK je pak právě jednou z institucí, která – ač nesoucí antropologické předznamenání – tematiku etnicity ponechává aktuálně spíše mimo sféru svých zájmů. Na katedře býval vyučován kurz „Etnicita a nacionalismus“, v současnosti však již není realizován. Studium etnicity tak na dané katedře, resp. v rámci příslušného studijního programu postrádá zvláštní pedagogickou či badatelskou platformu, zájem o ni je nicméně rozptýlen jako subtéma či příklad v řadě jiných kurzů. V obdobné, tedy víceméně okrajové poloze se pak objevuje i v pracích odpovídajících pedagogů/badatelů, kteří tuto problematiku nicméně jistou měrou sledují a reflektují (srov. např. Halbich 2010). V naprosté většině odpovídajících textů je přitom etnicita tematizována za využití poměrně standardních (sociokulturně) antropologických metodologických postupů a v – obvykle explicitní – návaznosti na linie odpovídajících studií v (západním) světě, tedy z pozic, které jsme výše označili jako „antropologické“.

Uvedený soud je ovšem platný pouze vzhledem k aktivitám a záběru Katedry obecné antropologie. Nahlédneme-li danou problematiku v širším kontextu celé FHS UK, bude náš závěr odlišný. Zde se již totiž setkáme jak se specializovanými kurzy, v jejichž rámci představuje problematika etnicity přinejmenším jeden z pilířů,²⁵ jakož i s publikacemi, na tematiku zkoumání etnicity se tak či onak přímo zaměřujícími (např. Bittnerová a Moravcová eds. 2008, 2010, 2013; Soukupová a kol. 2011). Zejména s ohledem na uvedené publikace je pak třeba konstatovat, že jejich reálná (nikoli tedy *deklarovaná*) epistemologicko-konceptuální

²⁴ V rámci hesla „fyzická antropologie“ na Wikipedii: Wikipedie (otevřená encyklopedie): *Fyzická antropologie*, http://cs.wikipedia.org/wiki/Fyzick%C3%A1_antropologie, 11. 2. 2015. Zvýraznění dodáno.

²⁵ Např. „Česká společnost a etnické skupiny“: Univerzita Karlova: *Česká společnost a etnické skupiny – YBAKA07LI*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBAKA07LI>, 11. 2. 2015; „Četba k etnickým menšinám: etnické komunity v ČR“: Univerzita Karlova: *Četba k etnickým menšinám: etnické komunity v ČR – YBA134*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBA134>, 11. 2. 2015; „Etnokulturní vývoj Romů“: Univerzita Karlova: *Etnokulturní vývoj Romů – YBAKA51LI*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBAKA51LI>, 11. 2. 2015; a další.

východiska jsou pozicím (západního) antropologického diskurzu značně vzdálená, resp. jsou s nimi poměrně výrazně mimoběžná. Rovněž ovšem nutno konstatovat, že dané práce nereflktují ani posuny, k nimž došlo na konceptuálně-terminologické rovině v českém sociálněvědním diskurzu (to zejména s ohledem na užívání termínu/konceptu „komunit“; srov. Hirt 2004; Jakoubek a Budilová 2004). Úhrnem řečeno, tyto práce namozce sledují linie tematizace etnicity, které jsme výše označili jako „etnologické“, navazující na trendy běžné v tuzemských sociálních vědách před rokem 1989, které jsou ovšem pro relevantní uchopení (nejen) etnicity spíše neadekvátní. Nutno však doplnit ještě následující – uvedené (a další) explicitní tematizace etnicity představují na FHS UK poměrně jednoznačně minoritní výukový a badatelský (projektový, grantový...) proud.²⁶

Fakt, že zaměření se na tematiku etnicity na FHS UK je poměrně nevýrazné, resp. (ve srovnání s jinými tématy) podružné ovšem sám o sobě neznamená (nemusí znamenat) negativně konotovaný nedostatek či absenci – v řadě ohledů se jedná (může jednat) o prostý rub skutečnosti, že v rámci širšího badatelského pole studia kolektivních identit je na FHS UK poměrně výrazně upřednostňováno zaměření na kolektivity, identity, procesy a fenomény typu *národnostního* (nacionálního), spíše než *etnického*. Taková profilace je přitom v ČR častá (příčemž analýza důvodů dané situace by mohla poskytnout pozoruhodný vhled do specifik formování a orientace tuzemského sociálněvědního diskurzu²⁷) a FHS UK tak v tomto ohledu víceméně kopíruje tendence u nás běžné. I tento trend má ovšem dvě stránky – *na jedné straně* je pravda, že práce našich autorů zabývajících se tematikou národů a nacionalismu si získaly renomé i na západ od našich hranic, resp. představují v principu integrální součást odpovídající evropské, ba i světové diskuse (za všechny viz např. hojně citovaný Hroch 1985 či Holý 1996b, respektive Holý 2001) a že úroveň tuzemské akademické diskuse o národech a nacionalismu, potažmo o národním vědomí, identitě, tradicích, mýtech a stereotypech uvedenému renomé ve svých výšinách (vytyčovaných pracemi autorů jako je M. Hroch, J. Kořalka, V. Macura, J. Rak a dalšími) plně odpovídá. *Na straně druhé* je ale třeba konstatovat, že uvedené tematicko-terminologicko-konceptuální zaměření je v řadě ohledů dědictvím předrevoluční doby. To, co se tak může v jedné perspektivě jevit jako sledování špičkové diskuze,²⁸ může být v jiném úhlu pohledu příznakem uvíznutí ve schématech předrevoluční možnosti a omezení tuzemské vědy a svědectvím absence kontaktu s aktuálním děním v příslušném obecném sociálněvědním diskurzu.

Z doposud konstatovaného vyplývá přinejmenším ještě jeden závěr. Ať již v celkovém úhrnu badatelských a pedagogických aktivit na FHS UK zaujímá tematizace etnicity z pozic, které její relevantní uchopení prostě neumožňují, tedy z pozic etnologie předrevolučního formátu (s řadou nepodstatných kosmetických úprav) dominantní či naopak spíše marginální pozici, přítomnost daného výkladového paradigmatu a jeho zastánců, resp. podpora, jíž se těší v rámci dané instituce, v důsledku znamená, že na FHS UK se (v daném ohledu) pěstují konceptuálně

²⁶ Kromě tohoto proudu se tematika etnicity objevuje jako příklad či doplňkové téma i v řadě jiných kurzů/projektů/grantů etc. na FHS UK. Uvedené výrazy zájmu o etnicitu je ovšem jednak těžké identifikovat, a jednak je v typickém případě bezmála nemožné dobrat se konceptuálních pozic, ve kterých je v tom kterém případě daná tematika uchopována.

²⁷ K dané otázce srov. Lozoviuk (ed. 2012).

²⁸ Netýká se samozřejmě jejich přímých účastníků.

a epistemologicky vzájemně na sebe nepřevoditelné diskurzy: diskurs „etnologický“ a „antropologický“. To, řekne si možná leckterý čtenář, nemusí vadit. Jenže může. Západní antropologie se na konceptuální rovině konstituovala jako programová opozice primordialismu a esencialismu, které jsou ovšem „etnologické“ výkladové pozici vlastní. Z perspektivy „antropologů“ se tedy nejedná pouze o diskurzy vzájemně nepřevoditelné, ale o diskurzy *vzájemně se vylučující a popírající*. Naopak „etnologové“ – jak jsme naznačili výše – považují a deklarují „antropologickou“ výkladovou linii za jednu z poloh *svého vlastního* paradigmatu („je to jedno a to samé“, resp. „antropologie je etnologie“). Vztah těchto dvou výkladových schémat je tedy výrazně nevyrovnaný, kdy zatímco „etnologická“ strana může z dané koexistence v principu pouze získat, strana „antropologická“ může naopak pouze ztratit – a také ztratí. Nevyhnutelná soustavná kontaminace „antropologických“ pozic „etnologickými“ výkladovými schématy (především v rámci výuky), coby důsledek vzájemného soužití, se tak děje na úkor strany „antropologické“.

6. ZÁVĚREM

V rytmu střídavého rýmu (ABAB) jsme se pokusili nastínit situaci sociokulturní antropologie a studia etnicity nejprve v ČR obecně, následně pak konkrétně na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Ukázali jsme si, že použijeme-li ke srovnání či jako měřítko situaci na západ od našich hranic, není to ani v případě antropologie, ani etnicity, ani na rovině celotuzemské, ani na rovině FHS, jak se říká, žádná sláva. Ukázalo se rovněž, že i přes řadu rozdílů a specifik stojí za uvedeným stavem na obou rovinách také některé shodné strukturální faktory, které uvedený stav podle všeho způsobují. Důsledkem vlivu těchto faktorů je přitom, máme za to, mj. také na straně jedné neexistence „antropologické školy“ na FHS, jakož i na straně druhé, neexistence (sociokulturní) antropologie v ČR vůbec. Vzhledem k provázanosti sociokulturní antropologie a studia etnicity, které v mnoha ohledech představují spojitě nádoby, je pak uvedený závěr *mutatis mutandis* platný i pro zkoumání etnicity na obou uvedených úrovních.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- BANKS, Marcus (1999): *Ethnicity: anthropological constructions*. London: Routledge.
- BARNES, John A. (1973): Genetrix: Genitor: Nature: Culture? In: Goody, Jack (ed.): *The Character of Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 61–73.
- BENEDICTOVÁ, Ruth (1999): *Kulturní vzorce*. Praha: Argo.
- BENEDICTOVÁ, Ruth (2013): *Chryzantéma a meč: vzorce japonské kultury*. Praha: Malvern.
- BITTNEROVÁ, Dana a MORAVCOVÁ, Mirjam (2010): *Etnické komunity. Elity. Instituce. Stát*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- BITTNEROVÁ, Dana a MORAVCOVÁ, Mirjam (2013): *Etnické komunity. Kontinuita kulturní reprodukce*. Praha: FHS UK v Praze.

- BITTNEROVÁ, Dana a MORAVCOVÁ, Mirjam (eds.) (2008): *Etnické komunity v kulturním kontextu*. Praha: ERMAT.
- BROMLEJ, Julian Vladimirovič (1980): *Etnos a etnografia*. Bratislava: Veda.
- BROMLEY, Julian a KOZLOV, Viktor (1989): The Theory of Ethnos and Ethnic Processes in Soviet Social Sciences. *Comparative Studies in Society and History* 3/1989, s. 425–438.
- BROMLEY, Yulian (1974): The term “ethnos” and its definition. In: Bromley, Yulian (ed.): *Soviet Ethnology and Anthropology Today*. The Hague: Mouton, s. 55–72.
- BROMLEY, Yulian (1978): On the Typology of Ethnic Communities. In: The Study of Ethnicity: An Overview. In: Holloman, Regina a Arutiunov, Serghei A. (eds.): *Perspectives on Ethnicity*. The Hague: Mouton, s. 15–21.
- BROMLEY, Yulian (1984): *Theoretical Ethnography*. Moscow: General Editorial Board for Foreign Publications “Nauka” Publishers.
- BROUČEK, Stanislav (1988): Etnicita, etnikum, etnosociální organismus. *Český lid* 3/1988, s. 171–174.
- BUDIL, Ivo T. (2003): *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.
- BUDIL, Ivo T., BLAŽEK, Vladimír a SLÁDEK, Vladimír (eds.) (2005): *Dějiny, rasa a kultura. Sborník příspěvků z interdisciplinárního symposia o problematice lidských ras*. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové.
- BUDILOVÁ, Lenka (2007): Studium příbuzenství v antropologickém kontextu. *Přehledové studie* 07/01 (<http://www.antropologie.org/publikace/prehledove-studie/44-prehledove-studie/152-studium-pibuzenstvi-v-antropologickem-kontextu>, 10. 2. 2015).
- CORETH, Emerich (1994): *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha: Kalich.
- DUBOVICKÝ, Ivan (1996): Etnicita a chicagská sociologická škola (Příspěvek k počátkům studia etnicity). *Český lid* 83/1996, s. 53–73.
- ERIKSEN, Thomas H. (2006): *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- ERIKSEN, Thomas H. (2008): *Sociální antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.
- ERIKSEN, Thomas H. (2012): *Etnicita a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- FETTER, Vojtěch, PROKOPEC, Miroslav, SUCHÝ, Jaroslav a TITLBACHOVÁ, Svata (1967): *Antropologie*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- GEHLEN, Arnold (1997): *Der Mensch: seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- GELLNER, Ernest (1988): Modern Ethnicity. In: Gellner, Ernest (ed.): *State and society in Soviet thought*. Oxford: Basil Blackwell, s. 115–136.
- HALBICH, Marek (2010): Přemysl Mácha ed. (2009): Lighting the Bonfire, Rebuilding the Pyramid. Case Studies in Identity, Ethnicity and Nationalism in Indigenous Communities in Mexico, Ostrava: Ostravská univerzita [recenze]. *Lidé města* 2/2010 (<http://lidemesta.cz/old/index.php?id=711>, 10. 2. 2015).
- HIRT, Tomáš (2004): Romská etnická komunita jako politický projekt: kritická reflexe. In: Jakoubek, Marek a Hirt, Tomáš (eds.): *Romové – kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 71–89.
- HOLLOMAN, Regina E. (1978): The Study of Ethnicity: An Overview. In: Holloman, Regina a Arutiunov, Serghei A. (eds.): *Perspectives on Ethnicity*. The Hague: Mouton Publishers, s. 3–9.

- HOLÝ, Ladislav (1991): Sociální antropologie. In: Jeřábek, Richard, Kandert, Josef, Moravcová, Mirjam a Holý, Ladislav: Etnologie bez ideologie (... a co dál?). *Umění a řemesla* 1–2/1991, s. 5–7.
- HOLÝ, Ladislav (1996a): *Anthropological Perspectives On Kinship (Anthropology, Culture and Society)*. London and Chicago: Pluto Press.
- HOLY, Ladislav (1996b): *The Little Czech and the Great Czech Nation: National Identity and the Post-Communist Social Transformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOLÝ, Ladislav (2001): *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HORSKÝ, Jan (2009): *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha: Argo.
- HROCH, Miroslav (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- HUBINGER, Václav (1988): Etnos a etnikum. *Český lid* 4/1988, s. 43–50.
- HUBINGER, Václav (1992): Sociální antropologie? Neznám. *Metropolitní Telegraf* 29. 8. 1992: 32 a 5. 9. 1992: viii.
- CHORVÁTHOVÁ, Lubica (1992): Rozhovor s profesorem Ernestom Gellnerem. *Slovenský národopis* 3/1992, s. 304–309.
- JAKOUBEK, Marek (2011): Doslov. In: Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicita a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 323–337.
- JAKOUBEK, Marek (2012): Antropologie mezi pozitivizmem a konstruktivismem aneb Krátký diskurz na téma jedné věty Ivy Heroldové. *Dějiny – teorie – kritika* 1/2012, s. 69–100.
- JAKOUBEK, Marek (2015): *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (v tisku).
- JAKOUBEK, Marek a BUDILOVÁ, Lenka (2004): (Lokální) romské komunity – dekompozice pojmu (na příkladu lokality České Kamenice). In: Budil, Ivo T. a Horáková, Z. (eds.): *Antropologické symposium III. Plzeň 2. 9.–3. 9. 2004*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 118–137.
- KANDERT, Josef (2002): Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ s „etnologii“. In: Holubová, Markéta, Petránová, Lydia a Woitsch, Jiří (eds.): *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Praha: Etnologický ústav AVČR, s. 157–178.
- KEESING, Roger M. (1975): *Kin Groups and Social Structure*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- KOKAISL, Petr (2008): *Základy antropologie*. Praha: Provozní ekonomická fakulta ČZU.
- LAL, Barbara B. (1983): Perspectives on ethnicity: Old wine in new bottles. *Ethnic and Racial Studies*, roč. 6, č. 2, s. 154–173.
- LAL, Barbara B. (1990): *The romance of culture in an urban civilization: Robert E. Park on race and ethnic relations in cities*. London: New York: Routledge.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1996): *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dauphin.
- LOZOVIUK, Petr (1998): *Proměny identity. Problematika „etnické indiference“ a její reflexe v etnologii*. Nепublikovaný rukopis.
- LOZOVIUK, Petr (ed.) (2012): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století: příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- MALINA, Jaroslav a kol. (2009): *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- MALINOWSKI, Bronislaw (2007): *Sex a represe v divošské společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAREK, Jakub (2007): Lidské určení jako problém definice člověka ve filosofické antropologii. *Lidé města* 2-3/2007, s. 27–39.
- MEADOVÁ, Margaret (2011): *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NEŠPOR, Zdeněk R. (2014): Konceptualizace obecné antropologie v českém akademickém prostředí. In: Horský, Jan, Hroníková, Linda, Marco Stella a kol.: *Natura et cultura I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*. Praha: Togga, s. 251–260.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a JAKOUBEK, Marek (2004): Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid* 1/2004, s. 53–79.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a JAKOUBEK, Marek (2006): Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse. *Český lid* 1/2006, s. 71–85.
- SCHELER, Max (1968): *Místo člověka v kosmu*. Praha: Academia.
- SCHNEIDER, David M. (1980): *American kinship: A Cultural Account*. Chicago: University of Chicago Press.
- SCHNEIDER, David M. (2007): *A Critique of the Study of Kinship*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- SKALNÍK, Petr (2002): Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989. Zpráva pozorujícího účastníka. *Sociologický časopis* 1/2002, s. 101–115.
- SKALNÍK, Petr (2005): Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách. *AntropoWebzin* 3/2005 (<http://antropologie.zcu.cz/lze-z-narodopisu-udelat-antropologii-o-jedne-z>, 10. 2. 2015).
- SOKOL, Jan (2002): *Filosofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- SOUKUP, Martin (2009): *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy.
- SOUKUP, Václav (2011): *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.
- SOUKUPOVÁ, Blanka a kol. (2011): *Úvod do antropologie etnických menšin: Vybrané texty přednášek magisterského kurzu Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- TURNER, Viktor W. (2005): *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.
- UHEREK, Zdeněk (2002): Historie etnologie nejen podle T. S. Kuhna: minulost, současnost a oddělení etnických studií. In: Holubová, Markéta, Petrářová, Lydia a Woitsch, Jiří, (eds.): *Česká etnologie 2000 (Praha, vila Lanna 25.–26. října 2000)*. Praha: Etnologický ústav AVČR, s. 129–156.
- VASILJEV, Ivo (1988): Etnikum, etnické společenství, etnická skupina. *Český lid* 4/1988, s. 169–171.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- CASA (Česká asociace pro sociální antropologii), <http://www.casaonline.cz>, 11. 2. 2015.
- Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy: *Mgr. Obecná antropologie – integrální studium člověka*, <http://fhs.cuni.cz/FHS-45.html>, 11. 2. 2015.
- Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy: *P18 Fenomenologie a sémiotika*, <http://fhs.cuni.cz/FHS-635.html>, 11. 2. 2015.

Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze: *Pro uchazeče*, http://www.fhs.cuni.cz/antropologie/pro_uchazece/index.php, 11. 2. 2015.

Univerzita Karlova: *Česká společnost a etnické skupiny – YBAKA07LI*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBAKA07LI>, 11. 2. 2015.

Univerzita Karlova: *Četba k etnickým menšinám: etnické komunity v ČR – YBA134*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBA134>, 11. 2. 2015.

Univerzita Karlova: *Etnokulturní vývoj Romů – YBAKA51LI*, <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=YBAKA51LI>, 11. 2. 2015.

Wikipedie (otevřená encyklopedie): *Fyzická antropologie*, http://cs.wikipedia.org/wiki/Fyzick%C3%A1_antropologie, 11. 2. 2015.

SUMMARY

The goal of this study is to create a framework inventory of two areas – anthropological discourse on one hand and the study of ethnicity on the other. In both cases, focus will be placed on two areas: 1) the Czech Republic and 2) activities of the Faculty of Humanities of the Charles University in Prague. From a formal viewpoint, an ABAB model is used for presentation, just as it is in rhyme – first the situation of socio-cultural anthropology is analyzed in the Czech Republic in general, then we focus on the study of ethnicity in the same position. Subsequently, the topic of anthropology at FH CU is focused on as a topic, and then the study of ethnicity in greater detail in terms of this institution.

In the world west of our borders, this tandem focus – anthropology and the study of ethnicity – is a relatively established constellation. Aside from the early period when the study of ethnicity was ruled by sociological research, the 1960s gave way to the leading role of anthropological study in this area. Anthropologists and their work thus marked the global blossoming of this area of study, and anthropology has managed to maintain its role in this area to this day. Contrary to the close connection between anthropology and ethnicity elsewhere in the western world, the situation in the Czech Republic is still much different, as the studies of ethnicity and anthropology are still finding connections with one another (and searching for their own essence in the process). By using a number of examples, we will show that the ranks of the Czech anthropology camp do not even possess a general agreement in the question of defining discourse (its borders, history, etc.), which should be defined by such an academic community. This fact even raises questions about the existence of the Czech anthropological community in general.

Pertaining to the study of ethnicity in the Czech Republic, we can at present identify two main threads of characterizing ethnicity: 1) “ethnologically”, which is based on positions of pre-revolution ethnicity/ethnography and 2) “anthropologically”, which share the basic position with (primarily) western-style socio-cultural anthropology. Both lines, however, are principally different – they support different paradigms defined by different key texts, such as those concerning general epistemology. This fact can be generalized, leading us to the conclusion that ethnology and socio-cultural anthropology in the Czech Republic represent two differing discourses that should not in the interest of their uniqueness be interchanged. We may also add that although a number of positions of the ethnological expository paradigm have certain validity, it is honest and in fact wholly unavoidable to admit that, in regards to the primordialistic essence of these corresponding theories of ethnicity, in close combination with (not only) Marxist evolutionism, these discourses may appear in principle only as the subject of analysis and not as the basis of it.

With this in mind, the study reaches the conclusion that, if we use the situation in the west for comparison or as a degree of measurement, this situation is in fact in quite pathetic shape on both a national Czech level and in terms of the Faculty of Humanities. It is also clear in this paper that, despite a number of differences and specific qualities, some structural factors are also the cause of this state of affairs on both levels. The result of the influence of these factors is on one hand the non-existence of a “school of

anthropology” at the Faculty of Humanities and on the other the non-existence of (socio-cultural) anthropology in the Czech Republic in general. In light of the connectedness of socio-cultural anthropology and the study of ethnicity while considering their respective differences, this conclusion is valid also for the research of ethnicity on both given levels.

THE BLAZING WORLD (1666): UTOPIE VĚDECKÉHO SPOLEČENSTVÍ PODLE MARGARET CAVENDISHOVĚ*

Monika Špeldová**

Abstract: *The aim of the presented paper is an analysis of the book The Description of a New World, Called the Blazing World (1666), which was written by Margaret Cavendish – the first English woman writer and philosopher to deal with natural philosophy. The Blazing World is a short utopian work in which Cavendish tried to express her thoughts on the research of nature in the second half of the seventeenth century. Cavendish focused above all on experimental, i.e. empirical science represented by Robert Hooke and other members of the Royal Society of London. In my analysis, I emphasize that Cavendish's short utopian tract is primarily a mockery of the Royal Society and a parody of its activities. In the form of fictitious utopia, Cavendish above all criticised uselessness and meaninglessness of the scientific practices conducted by the honourable members of the Royal Society.*

Key words: *Margaret Cavendish, Royal Society, Robert Hooke, experimental philosophy, natural philosophy.*

*Tato studie byla realizována v rámci projektu Vnitřního grantového řízení Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni pro rok 2013: Margaret Cavendishová mezi filosofií a vědou 17. století.

**Mgr. Monika Špeldová, Katedra filozofie, Fakulta filozofická ZČU, mbecvar9@kfi.zcu.cz.

1. ÚVODEM

Margaret Cavendishová (1623–1673), vévodkyně z Newcastleu, spisovatelka a filosofka vydala v roce 1666¹ utopické dílo *The Description of a New World Called the Blazing World*. V knize popisuje zasedání fiktivní vědecké společnosti, ježmuž předsedá císařovna. Její poddaní, vědci, jí představují nové vědecké přístroje a výsledky bádání, které s jejich pomocí získali. Mezi přístroji se nachází také několik mikroskopů, jejichž prostřednictvím je podle badatelů možné zvětšit malá tělesa do té míry, že veš se jeví velká jako slon a roztoč nabývá rozměrů velryby. Tato slova „mikroskopici“ panovnici potvrzují tím, že jí odhalí zvětšenou podobu blechy a vši. Panovnice však není spokojena s tím, co vidí. Tvorové se skrze okulár mikroskopu jeví Jejímu Veličenstvu tak děsiví, že z toho málem upadá do mdlob. Počáteční nesnáze sice překonává, ale během expozice těchto podivně tvarovaných tvorů panovnice velmi lituje těch, kteří jsou jimi obtěžováni, zvláště chudých žebráků. Ačkoliv sami nemají z čeho žít, říká panovnice, udržují svým vlastním tělem a krví naživu společnost příšerných stvoření, která žebráky místo díky odměňují jen bolestmi, a mučí je za to, že jsou jim potravou. Po této úvaze se císařovna svých badatelů dotazuje, zdali jim mikroskopy dovedou říci, jak se chránit před kousnutím takovýchto hrozných stvůr, případně jak se jim vůbec vyhnout. Na to jí vědci odpovídají, že umění, která by na tuto otázku znala odpověď, jsou přízemní a nachází se pod úrovní tak ušlechtilé výzkumné práce, jakou je mikroskopické pozorování.²

Margaret Cavendishová se ve svém díle pokouší zesměšnit zasedání Královské vědecké společnosti nauk v Londýně. Od počátku 60. let 17. století, kdy byla společnost založena, se na jejích schůzích běžně předváděly různé experimenty. Jejich provádění zajišťoval kurátor experimentů, jímž byl v této době Robert Hooke (1635–1703), autor slavné knihy o mikroskopickém pozorování – *Micrographia* (1665).³ Mezi experimenty, které Hooke členům společnosti nabízel, si našlo mikroskopické pozorování brzy své pevné místo. Ctihodní členové opakovaně vyžadovali mikroskopická pozorování, která se proto stala nedílnou součástí týdenních zasedání společnosti.⁴ Proč se však Margaret Cavendishová mikroskopickým pozorováním vysmívala?

Studie se pokouší odpovědět na tuto otázku tím, že analyzuje pasáže, v nichž se Cavendishová obrací proti představitelům experimentální vědy. Soustředí se zvláště na její popis činnosti badatelů, kteří ke svému výzkumu používají optických zařízení (mikroskopu a teleskopu), poněvadž právě jim je v díle *The Blazing World* věnován velký prostor. Snaží se ukázat, co Cavendishová vytýkala představitelům experimentální vědy, kterou pro ni zastupovali členové Royal Society. Cavendishová zpochybňuje oprávněnost zkoumání přírody za pomoci empirie a přístrojů. Klade si otázku hodnověrnosti a užitečnosti takto získaných poznatků a kritizuje jednotlivé badatele a jejich charakterové rysy. Studie představuje hlavní argumenty a literární prostředky, jimiž Cavendishová napadá experimentální vědu své doby, a také se

¹ Spis *The Blazing World* byl poprvé vydán v Londýně v roce 1666. Druhé vydání pochází z roku 1668. Ve své studii pracuji s verzí prvního vydání.

² Cavendish 1994, 143–144.

³ Purrington 2009, 84–91.

⁴ Harwood 1989, 123, 126–127, 130.

snaží postihnout teoretické motivy, které ji k tomu vedly. Kromě toho se snaží vyloučit postavení díla *The Blazing World* v kontextu jejích pozdních filosofických prací. Současně se snaží poukázat na filosofické příčiny, proč byla Cavendishová ve své době přehlížena.

2. MARGARET CAVENDISHOVÁ JAKO STUPOR MUNDI

Samuel Pepys (1633–1733), anglický námořní ministr a člen parlamentu, hodnotil ve svém deníku, který významným způsobem zaznamenává dění v Anglii za restaurace, své letmé setkání s Margaret Cavendishovou 26. dubna 1667 slovy: „*Vracel jsem se zpět do Londýna, když jsem na cestě potkal paní z Newcastleu, jak jede se svým doprovodem; všichni v sametu: ji jsem ovšem ještě nikdy předtím nezahlédl, jen z doslechu jsem věděl, jak vypadá, poněvadž celé město si v těchto dnech povídalo o její výstřednosti, o její sametové čapce, o vlasech okolo uší [...], o černých skvrnkách kolem úst [...], o nahém hrdle [...], a o jejím dlouhém černém kabátě. Jevila se mi jako velice pohledná žena, ale doufal jsem, že uvidím víc.*“⁵ O několik dní později se o ní zmínil znovu. Ze zápisu, který Pepys pořídil 1. května 1667, se tentokrát dozvídáme, že se ji pokoušel zahlédnout v Hyde Parku. Jak si ale v deníku stěžuje, nebylo to možné, poněvadž „*dav ji následoval a shlukoval se kolem ní, kamkoli se vydala, takže se k ní nikdo nemohl přiblížit; jedině, co jsem mohl vidět, byl černý kočár zdobený stříbrem namísto zlata, s bílými závěsy, vše v černo-bílém, a ji v čapce*“.⁶ Zájem o osobu Margaret Cavendishové byl přinejmenším neobvyklý. O deset dní později došlo ovšem k události, která tento zájem veřejnosti ještě zvýšila. Autor deníků líčí, jak sto chlapců a dívek běželo, aby ji zahlédli, zatímco on se ji beznadějně snažil spatřit sám. Důvod této zvláštní pozornosti, která byla vévodkyni věnována, objasňuje dále: „*Napjatě se očekává její příjezd ke dvoru, tudíž tak mnoho lidí přichází, aby ji viděli, jako by byla samotná královna ze Sáby.*“⁷ Jaký byl důvod této pozornosti? Margaret Cavendishová, se za všeobecné pozornosti vydala do Gresham College v Londýně, kde se jako první žena zúčastnila zasedání Royal Society. Celá návštěva byla o to více zvláštní, že se jednalo o společenství badatelů, jejichž metodiku výzkumu přírody Cavendishová neschvalovala a jejímž členům se vysmívala.

Stupor mundi – div světa, ohromující a stěžejí pochopitelný v tehdejších dobách i nyní – takto charakterizuje Lisa T. Sarasohnová osobu Margaret Cavendishové.⁸ Ženy se v sedmnáctém století neúčastnily jako plnohodnotní členové zasedání vědeckých společností nikde v Evropě. Bránil tomu především formální charakter institucí, jakou byla Royal Society, jejich uzavřenost i omezenost členů, kteří do nich byli přijímáni.⁹ Ženy se rovněž běžně nevěnovaly přírodní filosofii. Kromě Cavendishové jsou nám známé svým zájmem o tuto oblast především Anne Conwayová (1631–1679) a Jeanne Duméeová (zemřela 1706).¹⁰ Velké většině žen

⁵Pepys 2003.

⁶Pepys 2003.

⁷Pepys 2003.

⁸Sarasohn 2010, 15.

⁹Schienbinger 2006, 195–196.

¹⁰Anne Conwayová je autorkou díla *Principia philosophiae antiquissimae et recentissimae de Deo, Christo & Creatura (The Principles of the Most Ancient and Modern Philosophy,*

(včetně Cavendishové) se nedostalo formálního vzdělání ve filosofii. I přesto byla schopna Cavendishová, na jejímž vzdělávání se nejvíce podílel její manžel William Cavendish, publikovat svá díla dokonce pod vlastním jménem.¹¹ A konečně, ženy se většinou ani neoblékaly do dlouhého černého kabátu, který byl typickou součástí mužského oděvu.¹²

John Evelyn (1620–1706), přírodovědec, zahradník, bibliofil a rovněž také významný autor deníků zaznamenávající dění v Anglii, napsal o oficiálním setkání s Margaret Cavendishovou 18. dubna 1667: „*Byl jsem nadšen nezvykle nápaditým vzhledem, oděvem a projevem vévodkyně.*“¹³ Cavendishová své okolí ovšem fascinovala (ať již v dobrém či špatném slova smyslu) nejen svým zevnějškem a vystupováním, ale rovněž svou činností. Především pak tím, že se profilovala jako spisovatelka a filosofka,¹⁴ což dokládá i deník Johna Evelyny. O vévodkyni z Newcastleu píše (30. května 1667) ve svém deníku jako o ženě, která se pozoruhodně zajímala o studium poezie a filosofie, a v těchto oblastech vydávala nejrůznější knihy.¹⁵ Největší počet děl se týkal přírodní filosofie. Současnými badateli je nejvíce oceňován spis *Observations upon Experimental Philosophy* z roku 1668.¹⁶ V tomto díle vrcholí vývoj filosofické koncepce přírody Cavendishové, přičemž její pojetí přírody zde zároveň nalézá svou nejkompaktnější a nejuplněnější podobu.¹⁷ Obdobnou, ne-li větší pozornost ovšem vyvolává spis, který byl k *Observations* v původních vydáních (z roku 1666 a 1668) připojen jako doprovodný – *The Blazing World*. Jak poznamenává Sarasohnová, přitažlivý může být proto, že v sobě zahrnuje prvky přírodní filosofie, básní, her i slavnostních řečí Margaret Cavendishové. *The Blazing World* se zdá být po formální stránce různorodou směsicí žánrů. Lze jej nazvat dokonce „křížencem“ („hybrid“), tedy stejným výrazem, jakým Cavendishová označuje tvory, kteří tento fiktivní svět obývají.¹⁸ *The Blazing World* je, jak autorka v úvodu čtenáři objasňuje, pojednáním „romantickým [...], filosofickým

latinsky 1690, anglicky 1692), Jeanne Duméeová napsala *Entretien sur l'opinion de Copernic touchant la mobilité de la terre* (1680).

¹¹O'Neill 2001, 11. William Cavendish (1592–1676), pozdější vévoda z Newcastleu, působil jako patron věd, amatérský spisovatel i učenec. Společně se svým bratrem Charlesem, který se zajímal o matematiku a filosofii, podporoval Cavendish svou chof ve studiu a dopomohl jí k hlubšímu vzdělání v oblasti filosofie a věd (O'Neill 2011, 11–13).

¹²Černý kabát, který nosila M. Cavendishová zvaný *justaucorp* či *justaucorps* byl po kolena dlouhý kabát francouzského původu, součást mužského oděvu v Anglii od poloviny 17. století a během 18. století.

¹³Evelyn 1901, 31.

¹⁴Sarasohn 2008, 79.

¹⁵Evelyn 1901, 33. Margaret Cavendishová během svého života publikovala celkem třináct originálních knih (mezi léty 1653–1668) a její díla přesahovala do řady žánrů: psala básně (*Poems, and Fancies*, 1653), slavnostní řeči (*Orations of Divers Sorts, Accomodated to Divers Places*, 1662/1663, 1668), hry (*Playes*, 1662, 1668), biografii (*The Life of the Thrice Noble, High and Puissant Prince William Cavendish, Duke, Marquess, and Earl of Newcastle. . .*, 1667, 1675), autobiografii (*A True Relation of My Birth, Breeding and Life*, 1656) i utopický román (*The Description of a New World Called the Blazing World*, 1666, 1668).

¹⁶Jedná se o druhé vydání *Observations*. Poprvé byl spis vydán roku 1666.

¹⁷O'Neill 2001, xvii–xviii. Mezi přírodně filosofické spisy Cavendishové se obvykle řadí: *Poems, and Fancies, Philosophical Fancies* (1653), *Philosophical and Physical Opinions* (1655, 1663), *Nature's Pictures* (1655/56, 1671), *Philosophical Letters* (1664), *Observations upon Experimental Philosophy, The Blazing World a Grounds of Natural Philosophy* (1668, považuje se pouze za redicii *Opinions*).

¹⁸Sarasohn 2008, 79; Sarasohn 2010, 163.

[...], *fantastickým, které pokud vás alespoň trochu uspokojí, dovolí mi považovat se za šťastnou tvůrkyni*“.¹⁹

3. MARGARET I. – CÍSAŘOVNA KŘÍŽENCŮ

Žánrově bývá spis *The Blazing World* nejčastěji řazen mezi beletristická díla, science fiction, utopie, případně mezi utopické romány. Cavendishová zde užívá tropu „jiného světa“, aby vyjádřila názory o vlastním reálném světě, Anglii. Nápadně tedy připomíná populární utopická pojednání T. Morea (*Utopia*, 1516), F. Bacona (*New Atlantis*, 1627) či C. de Bergeraca (*Histoire comique contenant les États et Empires de la lune*, 1657). Nejzřetelnější se ovšem zdá být inspirace Šalamounovým domem v Bensalemu, poněvadž Cavendishová se v *The Blazing World* zabývá především povahou vědecké kultury, kterou prostřednictvím své hlavní postavy, císařovny na novém území rovněž sama utváří.²⁰

Novou Atlantis se Cavendishová pravděpodobně inspirovala již v úvodu díla. Líčí v něm „mořské dobrodružství“, které hlavní hrdinka, podobně jako posádka z díla Francise Bacona, zažívá. Utopický spisek *The Blazing World* začíná vyprávěním neopřetované lásky obchodníka nevalného majetku i jména k mladé a krásné dívce. Obchodník, vědom si svých malých šancí na získání dívčiny ruky, rozhodne se ji v příhodnou dobu unést na svou loď. Plán se mu zdaří, ale ze své zajatkyne se neraduje dlouho. Nebesa rozhněvaná činem lstivého muže, rozpoutají bouři a zaženou jeho loď až k severnímu pólu. Až na jednoho člena celá posádka zahyne. Pouze dívka sama zázračně přežije kdesi v oceánu díky „světlu své krásy, teple svého mládí“ a podobně jako posádka z Nové Atlantis, díky „ochraně boží“.²¹ Unášena proudem dosáhne dívka nakonec pevniny. Netuší ovšem, že tato zem již není součástí jejího světa. Během své cesty opustila dívka starý, známý svět, jehož byla do té doby součástí, a dostala se do nové, neprobádané části Země.²²

Po pevnině, u níž se ocitá, se pohybují zvláštní tvorové – kříženci mužů a medvěďů. Jak nám objasňuje vyprávěčka, tyto tvorové podobou připomínají medvědy, až na to, že chodí vzpřímeně jako lidé.²³ Již v dřívějších dílech, která se věnovala přírodní filosofii, Cavendishová zdůrazňovala, že to, co dělá člověka člověkem, je právě vzpřímená chůze. Tvorové obývající *The Blazing World* tak přes svou vnější zvířecí podobu splňují podmínku, díky níž je můžeme považovat za lidské bytosti. Podobnost s lidmi potvrzuje i další vlastnost – jazyk. Cavendishová nás poučuje, že všichni tvorové, již obývají tento svět, mluví jediným stejným jazykem, kterému brzy naučí i mladou dámu. Dívka tak zanedlouho dovede plynule rozprávět nejen s medvědími muži, ale i se všemi obyvateli tohoto světa, včetně jejího samotného panovníka – císaře *The Blazing World*, k němuž dívku medvědí muži dovedli.²⁴ Císař, okouzlen krásou i duchem dívky, ji již po krátkém setkání požádá o ruku. Dívka souhlasí a nedlouho po seznámení se za císaře *The Blazing World* (podobně jako sama Margaret Lucasová za Williama Cavendishe) provdává. Stěžejní pro

¹⁹ Cavendish 1994, 124.

²⁰ Sarasohn 2010, 2–18, 163.

²¹ Cavendish 1994, 126, Bacon 1980, 9.

²² Cavendish 1994, 125–126.

²³ Cavendish 1994, 127.

²⁴ Sarasohn 2010, 164; Cavendish 1994, 125–135.

naše zkoumání je ovšem skutečnost, že se císař The Blazing World s dívkou nejen ožení a učiní jí císařovnou, ale poskytne jí rovněž absolutní moc, aby mohla celý tento svět řídit a spravovat. Obdaří jí pravomocí vládnout nad všemi nevšedními tvory, kteří se v této zemi vyskytují – nad kříženci mužů a zvířecí – „*jak si jen bude přát*“.²⁵

V novodobém okomentovaném vydání byl *The Blazing World* publikován jako součást politicky orientovaných děl Margaret Cavendishové (*Margaret Cavendish: Political Writings* v rámci Cambridge University Press). Nebyl tedy zařazen mezi texty dějin filosofie, ale do dějin politického myšlení. Toto začlenění lze vysvětlit s ohledem na skutečnost, že spis částečně politickým záměrům opravdu sloužil, poněvadž se jedná o příběh mladé ženy, která se stane absolutní vládkyní ve smyšleném světě. Na jednu stranu je zřejmé, že Cavendishová použila fiktivního příběhu k tomu, aby obhájila monarchii jako podle jejího názoru nejlepší možné politické uspořádání ve státě.²⁶ Na druhou stranu však žádala prostřednictvím svého alter ega – císařovny více. Jako osvícená panovnice prosazuje císařovna v díle Cavendishové vládu nejen jednoho panovníka, ale také jedné víry a jednoho jazyka.²⁷ Tento požadavek je výrazem osobní zkušenosti Cavendishové s občanskou válkou a s jejími následky v polovině 17. století. Bylo by však krátkozraké považovat *The Blazing World* za pouhé zbožné přání šlechtičny po navrácení stavu věcí minulých.²⁸ Cavendishová se prostřednictvím díla *The Blazing World* sice snažila legitimizovat rovněž postavení ženy-filosofky, která se ocitla ve vedení fiktivního společenství,²⁹ ale především jí šlo o vytvoření nového paradigmatu poznávání přírody.³⁰

Lze proto tvrdit, že dílo *The Blazing World* je (podobně jako *Observations*) v první řadě přírodně filosofickým textem, který Cavendishová píše, v opozici k Robertu Hookovi (1635–1703) a metodám a principům Royal Society.³¹ Cavendishová se mezi prvními ženami pokusila promyslet a posoudit myšlenky nové vědy.³² Ve svých dílech různými literárními prostředky opakovaně kritizovala ontologické a epistemologické předpoklady nové vědy a zároveň prosazovala vlastní filosofickou koncepci. V díle *The Blazing World* přitom lépe než kdekoli jinde, názorně a jasně ukazuje, jakým způsobem experimentální věda, podkopává hodnoty, které v rámci své filosofie přírody vyznává.³³ Domníváme se proto, že spis *The Blazing World* je v první řadě výsměchem vědeckému společenství a parodií na jeho činnost.

4. ZVÍŘECÍ BADATELÉ A VĚDECKÁ KULTURA V THE BLAZING WORLD

Cavendishová v díle *The Blazing World* uvádí, že poté co císařovna převzala moc nad říší, se jejími poddanými stali „*muži rozličných druhů, forem, typů, založení*

²⁵ Cavendish 1994, 132.

²⁶ Green a Broad 2006, 236.

²⁷ Cavendish 1994, 130, 134.

²⁸ Pohl 2010, 62.

²⁹ Green a Broad 2006, 236.

³⁰ Pohl 2010, 62.

³¹ Campbell 1999, 182.

³² Sarasohn 2008, 79.

³³ Campbell 1999, 182.

a povah“.³⁴ V novém světě nacházíme medvědí muže, červí muže, rybí nebo mořské muže, jinak nazývané sirény, dále ptačí a husí muže, muší, mravenčí, pavoučí a vši muže, liščí, opičí či kavčí muže, také ale muže straky, papoušky, satyry, muže obry a mnoho dalších. Své moci řídit, spravovat i měnit okolí si v Zemi přeje, využije císařovna nedlouho po převzetí panovníkových pravomocí. Poněvadž se již po krátkém pobytu v přítomnosti tvorů z nového světa císařovna přesvědčí, že tito kříženci nejsou výjimeční jen svým vzezřením, ale také schopnostmi, a nadto mají přirozené vlohy pro umění a vědy, usoudí, že by bylo výhodné jejich potenciálu využít. Protože jsou tak důmyslní a duchaplní ve vynalézání prospěšných a užitečných umění tak jako lidé v jejím bývalém světě, ne-li více, rozhodne se je zapojit do činností užitečných a prospěšných pod záštitou svých vlastních institucí.³⁵

Jednou z prvních věcí, kterou dívka jako nová absolutní vládkyně území *The Blazing World* učiní, je to, že vystaví školy a založí několik společností. Každý z rozličných druhů tvorů si pod dohledem císařovny následně vybere takovou profesi, která pro něj je z hlediska jeho přirozenosti nejvhodnější. Císařovna je pobízí hlavně k vykonávání takových typů aktivit, které se věnují rozličným uměním a vědám.³⁶ Cavendishová zde podporovává zakládání vzdělávacích a výzkumných středisek v *The Blazing World* ilustruje situaci, která panovala v Evropě sedmáctého století a která se obecně označuje za institucionalizaci vědění. Jedná se o vývoj, při němž věda postupně vytvořila své vlastní instituce odlišené od institucí tradičních. Jednalo se především o akademie a vědecké společnosti, později rovněž o laboratoře a výzkumné ústavy.³⁷ Vědecké společnosti, založené císařovnou na území *The Blazing World*, hrají v tomto spise důležitou úlohu. V rámci nich se „*medvědí muži stali jejími experimentálními vědci, ptačí muži jejími astronomy, muší, červí a rybí muži přírodními filozofy, opičí muži chemiky, satyrové galénovskými lékaři, liščí muži politiky, pavoučí a vši muži matematiky, muži-kavky, straky, papoušci řečníky a logiky, obři císařovninými architekty, atd.*“³⁸ Císařovna zakládá vědecké společnosti z toho důvodu, že v tuto chvíli ještě v prospěšnost a užitečnost všech uvedených oborů pro společnost věří. Autorka, Margaret Cavendishová, však právě tím, že rozličné vědy a umění přiřazuje různým živočichům, je ve většině případů znehodnocuje a zavrhuje. Čtenář *The Blazing World* má brzy pochopit proč.

Na podobu a činnost kříženců, kteří se stali císařovninými zaměstnanci ve vědeckých společnostech, můžeme v díle *The Blazing World* nahlížet třemi různými způsoby. V prvním případě se jedná o pouhé zesměšnění experimentální kultury. Jak vysvětlíme dále, Cavendishová mužům odnímá část jejich lidských charakteristik, aby je nahradila atributy zvířete, které svým badatelským chováním nejvíce připomínají. Za druhé, při bližším zkoumání role těchto kříženců shledáme, že Cavendishová upozorňuje nejen na jejich směšnost, ale také na nesmyslnost jejich počínání a možné nebezpečí pro přírodu i pro celou společnost. Většinu

³⁴Cavendish 1994, 133.

³⁵Cavendish 1994, 133–134.

³⁶Cavendish 1994, 134.

³⁷Rossi 2004, 254.

³⁸Cavendish 1994, 134.

těchto skutečností vyzdvihla autorka již v díle *Observations*. Zde upozorňovala na schopnost experimentálních badatelů svými prostředky a metodami přírodu deformovat, neoprávněně ji prostupovat, pokoušet se odhalovat její tajemství, znásilňovat ji a pitvat. V díle *The Blazing World* se rozhodla poukázat především na nebezpečnost vědců, kteří jsou schopni prostřednictvím neúčinných činností vnášet do společnosti rebelie, jimiž naruší blaho celé obce. Kříženci v *The Blazing World*, stejně jako vědci v anglické Royal Society, reprezentují společenství občanů ve státě, jehož poklid, mír a řád může být rozvíjením nové vědy narušen a zničen.³⁹ Jakým způsobem a za jakých podmínek by k tomu mohlo dojít, bude námětem dalších kapitol. Třetí způsob chápání tvorů obývajících nový svět působí poněkud paradoxně. Cavendishová v *The Blazing World* poukazuje na jistou poučitelnost a napravitelnost kříženců. Jak zjistíme, experimentální výzkumníci mohou pracovat rozumně a k užitku všech, pokud jsou vedeni moudrou myslí. Tou může být jak císařovna, vládkyně *The Blazing World*, tak Margaret Cavendishová, vévodkyně z Newcastleu.⁴⁰

5. SMĚŠNÍ MEDVĚDI A JEJICH HRAČKY

Celé dílo *The Blazing World* (podobně jako *Observations*) se zaměřuje především na experimentální vědce sdružené v Royal Society, jejichž činnost reflektuje velice kriticky. Největší prostor je ve spise věnován badatelům, kteří se zabývají mikroskopickým a teleskopickým pozorováním po vzoru Roberta Hooka. Hookovým stěžejním vědeckým příspěvkem se roku 1665 stalo dílo *Micrographia*. Tento detailní ilustrovaný záznam mikroskopického (a částečně také teleskopického) pozorování byl jedním z prvních dvou textů, které nově založená Royal Society publikovala. Obsahem *Micrographie* je popis šedesáti pozorování (*observations*) různých objektů, které doprovází rovněž třicet osm tabulí (*schemes*), mědirytin obsahující jednotlivé obrazy (*figures*). Stěžejní pro naše zkoumání je především záznam pozorování podob těl hmyzu (blechy, vši či mouchy), ale také například povrchu měsíce, na něž se Cavendishová ve svém díle odvolává.⁴¹

Micrographia se k potěše Royal Society velice brzy stala slavnou a vydobyla si úctu stejně jako její autor.⁴² U Margaret Cavendishové se však Hookově osobě ani dílu uznání nedostalo. Vědcům, kteří následují ve zkoumání přírody příkladu Roberta Hooka, přisuzuje Cavendishová v *The Blazing World* podobu kříženců lidí s medvědy. V čem však vynikají medvědi mezi ostatními zvířaty jako nejlepší experimentální vědci? Výběrem medvědů jako reprezentantů experimentátorů ukázala Cavendishová jednak historické povědomí o kultuře, ve které žila, jednak svůj specifický smysl pro humor. Medvědi byli v raném novověku po dlouhou dobu objekty veřejného zájmu: byli ukazováni v zahradách alžbětinské i raně Stuartovské Anglie. Podle Cavendishové, jejich podobnost s experimentálními vědci, spočívá v tom, že jak medvědi, tak experimentátoři disponují schopnostmi poutat pozornost veřejnosti a svým chováním ji bavit. Když si badatelé po vzoru Roberta Hooka hrají

³⁹Více k tomuto tématu viz Bečvářová 2012, 47–52.

⁴⁰Sarasohn 2010, 164–165.

⁴¹Gest 2004 189, 196.

⁴²Purrrington 2009, 85–87.

se svými optickými hračkami, baví tím nejen sebe, ale sehrávají zábavná představení i pro ostatní přihlížející. Skutečnost, že jejich činnost nemá jiného užitku než rozptýlení, si při své samolibosti neuvědomují. Ztotožněním experimentátorů s medvědy se tedy Cavendishová v *The Blazing World* snaží ješitnost těchto vědců pohrbit.⁴³ Doufá přitom, že tyto oslavované vědce zatratí i každý čtenář jejího díla. Jak uvidíme, důvodů jim k tomu poskytne dostatek.

Nedlouho po tom, co císařovna založila své společnosti, požádala jejich členy, aby jí předvedli plody své práce. Nejprve přikazuje medvědím mužům, aby jí představili výsledky svých pozorování oblohy, k nimž použili zařízení zvaná teleskopy. Císařovna se chce totiž vyhnout únavným disputacím a zjistit pravdu o nebeských tělesech. Záhy však shledává, že tyto teleskopy zapříčinily více neshod a rozkolů, než v této otázce panovalo kdykoli předtím. Někteří pozorovatelé v důsledku svých pozorování císařovně tvrdí, že slunce stále stojí a země se pohybuje okolo něj, jiní jsou toho názoru, že se pohybují obě tělesa, a jiní zase, že země je nehybná a slunce se pohybuje kolem ní. Cavendishová se v této části rozprav odvolává na dobové diskuse mezi zastánci tradiční geocentrické a heliocentrické astronomie. Výzkumníci se ale věnovali také jiným nebeským tělesům – hvězdám. Někteří jich však díky svým teleskopům napočítali mnohem více než jiní a někteří objevili hvězdy, které předtím nikdo jiný nespatriil. Jedna skupina pozorovatelů dokonce upadá do velkých disputací, když se pře o největší z těchto hvězd – měsíců. Někteří tvrdí, že měsíc je nebeské těleso podobné naší zeměkouli a skvrny na jeho povrchu jsou kopce a údolí, další je však vidí jako hladké a lesklé povrchy moří.⁴⁴ Cavendishová zde naráží především na diskuse, které se mezi vědci rozvinuly po vynálezu dalekohledu. V roce 1609 v důsledku zpráv o zvětšovacích přístrojích Nizozemců sestrojil Galileo Galilei (1564–1642) vlastní dalekohled, který nazval *perspicillum*. Pozorování, která pořídil, ihned vědecky využil a výsledky publikoval již o rok později ve spise *Hvězdný posel* (*Sidereus nuncius*, 1610).⁴⁵ Pomocí svého dalekohledu Galileo například dokázal, že jednolitou zářící plochu Mléčné dráhy tvoří jednotlivé hvězdy, čímž odhalil daleko větší počet hvězd, než bylo možné do té doby pozorovat pouhým okem.⁴⁶ Objevil také čtyři nové planety, dosud skryté satelity Jupitera, a v souvislosti s Měsícem odhalil, že jeho povrch se podobá povrchu, který má Země.⁴⁷ Obdobnou zkušenost z pozorování Měsíce zakreslil a popsal ve své *Micrographii* rovněž Robert Hooke.⁴⁸ K takovýmto novinkám se ovšem Margaret Cavendishová, která znala spisy těchto autorů, stavěla velice nedůvěřivě.

Své rozpaky nad pochybnými objevy, které se týkají nebeských těles, dává Cavendishová najevo prostřednictvím císařovny *The Blazing World*. Císařovna očekávala, že se na konferenci s výzkumníky dozví jisté pravdy o nebeských tělesech, zatím však přihlíží jen domněnkám a přím badatelů. Ještě přitom ne-

⁴³Sarasohn 2010, 165.

⁴⁴Cavendish 1994, 140–141.

⁴⁵Donahue 2006, 584–585.

⁴⁶Galilei 1880, 42.

⁴⁷Galilei 1880, 8–9. „*Moon certainly does not possess a smooth and polished surface, but one rough and uneven, and, just like the face of the Earth itself, is everywhere full of vast protuberances, deep chasms, and sinuosities*“ (Galilei 1880, 8).

⁴⁸Hooke 1665; Scheme XXXVIII.

tuší, že jsou to právě pře a diskuse, které způsobují medvědim badatelům největší potěšení. Císařovna přitom touží, jak se svým vědcům svěruje, zjistit také více o hvězdách zvaných „*blazing*“. Astronomové, zastoupení ptačími muži, jí odpovídají, že *blazing-stars* jsou hvězdy, po nichž dostal své jméno svět, ve kterém žijí – The Blazing World. Tyto hvězdy jsou, objasňují císařovně, masivní, pevná a zářící tělesa, podobně jako slunce a měsíc. Nejsou však kulovitá, ale jsou rozličných tvarů, a některá z nich mají ohony. Cavendishová touto zmínkou ve svém díle otevírá téma komet. Vzorem jí byla diskuse členů Královské společnosti. Komety se staly v Royal Society objekty živé debaty poté, co se objevily na obloze roku 1664 a 1665.⁴⁹ Pozorovány byly R. Hookem, Ch. Huygensem (1629–1695), dánským astronomem J. Heveliem (1611–1687) a mnohými dalšími.⁵⁰ U debaty, která se týkala jevu komet, byl přítomen i jeden z členů Royal Society – Samuel Pepys. K prvnímu březnu 1664 si Pepys poznamenává, že šel do Gresham College, kde měl pan Hooke „*velice zvláštní přednášku o poslední kometě*“, přičemž „*dokazoval, že se s velkou pravděpodobností jedná o tu samou kometu, která se objevila již předtím v roce 1618, a že se po tomto čase patrně objeví znovu, což je velice nová myšlenka*“.⁵¹ Názorem, že se komety cyklicky vracejí, předznamenával Hooke prognózy mnohem rozsáhlejšího šetření Edmunda Halleyho (1656–1742). Běžně se však v této době tvrdilo, že se komety pohybují v přímkách, a tudíž se jedná pokaždé o tělesa nová. Tohoto stanoviska se držel jak jmenovaný Christiaan Huygens a Johannes Hevelius, tak John Wallis (1616–1703), a na chvíli i Christopher Wren (1632–1723), nikdy ale zřejmě Robert Hooke.⁵²

V důsledku těchto rozporuplných stanovisek vědců interpretuje Sarasohnová označení smyšleného světa Cavendishovou za *The Blazing World* jako výsměch celé Královské společnosti nauk. Medvědí muži se totiž obdobně jako členové Royal Society, nejsou schopni na vysvětlení komet shodnout. Medvědí muži se ovšem shodnout nemíní a nechťejí. Důvodem je podle autorky pošetilost experimentálních vědců, kteří důvěřují výhradně svým klamavým teleskopům.⁵³ Netrpělivé reakce vládkyně na poznatky získané teleskopy, které nedovedou poskytnout žádné kvalitní informace, jsou zřejmě z konstatování: „*Nyní jasně vidím, že vaše skla jsou zrádní informátoři. Místo toho aby odhalovala pravdu, klamou vaše smysly; tudíž vám přikazují, rozbijte je a nechte ptačí muže věřit pouze svým přirozeným očím a zkoumat nebeské objekty pouze za pomoci jejich vlastních smyslů a rozumu*“.⁵⁴ Podle císařovny je nevyhnutelné, aby ptačí muži se svým přirozeným zrakem a za pomoci rozumu nahradili při zkoumání přírody medvědí muže – experimentátory. Medvědí muži se císařovnině rozsudku brání. Tvrdí, že příčinou rozdílných výsledků, k nimž při zkoumání docházejí, není chyba jejich skel, nýbrž citlivost očních orgánů a nestabilita racionálního úsudku. Císařovna je však přesvědčena, že kdyby byla tato skla opravdu tak kvalitními informátory, jistě by uvedla do pořádku jakékoli nesouměrnosti smyslů i rozumu. Příroda podle císařovny učinila

⁴⁹Cavendish 1994, 138; Sarasohn 2010, 166.

⁵⁰Purrrington 2009, 50.

⁵¹Pepys 2003.

⁵²Purrrington 2009, 112, 50.

⁵³Sarasohn 2010, 166.

⁵⁴Cavendish 1994, 141.

smysly a rozum spolehlivějšími, než jsou přibližovací skla, která jsouce „*pouhými podvodníky*“, nikdy člověka nevedou cestou poznání pravdy.⁵⁵

V epistemologii Cavendishová prosazovala postoj, který upřednostňoval rozumu rozvažování a imaginaci před poznáním založeném na experimentech, tzn. především na vjemech způsobených klamavými přístroji. Smyslové poznání Cavendishová rozhodně úplně nezavrhovala, ke smyslům byla ovšem pro jejich častou nestálost, která přináší nespolehlivé poznání, skeptická. K přístrojům, které, jak tvrdila, nestálý vjem navíc deformují, se musela stavět rozhodně odmítavě.⁵⁶ Cavendishová se v díle *The Blazing World* prostřednictvím císařovny vymezuje proti metodice výzkumu přírody, kterou upřednostňovali angličtí přírodní filosofové, mezi něž patřil nejen Robert Hooke, ale také Robert Boyle (1627–1691), Walter Charleton (1620–1707) či Joseph Glanvill (1636–1680). Tito autoři při studiu přírody programově vycházeli ze zkušenosti, která podle nich poskytuje fakta za pomoci experimentů a přístrojů, jako byly teleskop, mikroskop a mnohé další.⁵⁷ Teoretické zpracování faktů vedlo však pouze k pravděpodobným hypotézám, zatímco Cavendishová zastávala tradiční názor, že teoretické poznání musí poskytovat pravdu.⁵⁸ V tomto stanovisku byla Cavendishová ovlivněna díly René Descarta (1596–1650). *Rozprava o metodě* z roku 1637 učí, že každé lidské bytosti, tedy včetně žen, je dáno přirozené světlo rozumu, které umožňuje rozlišovat mezi pravdou a klamem.⁵⁹ Cavendishová věřila, že tuto schopnost má a je schopna ji náležitě využít, poněvadž rozum je podle filosofky nejlepší soudce.⁶⁰ Inspiruje se pravděpodobně také u častého návštěvníka sídla Cavendishových, Thomase Hobbese (1588–1679), věřila rovněž, že racionální dedukce se při skutečném vědeckém zkoumání musí nacházet před smyslovou zkušeností, protože smysly spíše lžou, než aby poskytovaly pravdivé informace.⁶¹ Pravdivost byla pro Cavendishovou v oblasti přírodní filosofie klíčovým ukazatelem hodnoty výsledků výzkumu. Při poznávání přírody proto filosofka obhajovala kontemplativní ideál,⁶² vyžadující pro poznání přírody pravdivost, jistotu a nezpochybnitelnost. Výsledky experimentálního počínání nemohly podle Cavendishové ani podle Hobbese dosáhnout jistoty filosofických pravd, jejichž nepostradatelnost a nenahraditelnost při zkoumání přírody filosofka obhajovala.⁶³

Aby Cavendishová podpořila své úvahy o nepotřebnosti přístrojů a nástrojů užívaných ke zkoumání přírody, pokusila se zostudit také jejich držitele. Z tohoto důvodu v díle *The Blazing World* postupně rozvíjí argumentační dialog mezi císařovnou a medvědími muži, aby čtenáři ukázala, jaké jsou skutečné důvody

⁵⁵Cavendish 1994, 141.

⁵⁶Cavendish 2001, 47; Sarasohn 2008, 79. Ve svém hlavním díle *Observations* Cavendishová tvrdí, že většina optických přístrojů nabízí pozorovateli pouze zkreslenou, a tudíž nepravdivou podobu objektů. Aby bylo možné považovat vjem za pravdivý, tvrdí filosofka, musí být daný předmět také pravdivě ukazován. Vzhledem k tomu, že ve zkonstruovaných zvětšovacích přístrojích se však nepřirozeně mísí přírodní schémata s umělými, výsledkem je zpravidla pouze pokřivený a lživý obraz skutečnosti (Cavendish 2001, 50).

⁵⁷Shapin a Schaffer 1985, 22.

⁵⁸Green a Broad 2006, 235.

⁵⁹Descartes 1947, 7.

⁶⁰Cavendish 2001, 53; Broad 2002, 40.

⁶¹Broad 2002, 40.

⁶²Condren, Gaukroger a Hunter 2006, 14.

⁶³Shapin a Schaffer 1985, 22.

používání zvětšovacího zařízení těmito badateli. Autorka je přesvědčena, že pokud by experimentální badatelé z Royal Society byli upřímní, nechtěli by se, podobně jako medvědí muži v *The Blazing World*, vzdát svých teleskopů a jiných přístrojů, poněvadž v uměle vytvořených klamech nacházejí větší potěšení, než v pravdách, k nimž mohou dospět přirozenou cestou. Medvědí muži chtějí, jak sami tvrdí, zaměstnání pro své smysly a předměty pro své argumenty, protože tam, kde podle nich není žádná lež, ale nic než pravda, tam také není žádný prostor k diskusi. Experimentátoři nalézají, jak nás ujišťuje Cavendishová, v těchto diskusích a sporech smysl svého konání. Proto chtějí medvědí muži od císařovny příležitost se tímto způsobem dál těšit z toho, že si ve svých tvrzeních mohou „*odporovat a vzájemně si dokazovat své omyly, aniž by jeden člověk byl ve svých myšlenkách moudřejší než jiný, nýbrž všichni by byli buď stejně znalí a moudří nebo by všichni byli blázni*“.⁶⁴ Na základě tohoto přiznání zjišťuje císařovna, že přístroje jsou jediným potěšením medvědíků mužů, a jsou jim drahé stejně jako jejich životy.⁶⁵ Tímto Cavendishová čtenáři objasňuje důvody, jimiž se členové Royal Society při svém zkoumání přírody skutečně řídí. Svá zařízení nepoužívají podle autorky ku prospěchu lidstva, nýbrž pro vlastní potřebu, ke svému uspokojení či pouze ke krácení své dlouhé chvíle.⁶⁶

Situaci s medvědími badateli vyhodnocuje císařovna následovně: medvědí muži nejsou moudří, ale pošetilí, ba dokonce by časem mohli být ve svém konání celému společenství nebezpeční.⁶⁷ Rozhodne se tedy ponechat jim jejich teleskopy pod podmínkou, že jejich spory a hádky zůstanou uvnitř jejich škol a nebudou způsobovat žádné rozkoly či nepokoje ve státě nebo vládě.⁶⁸ Experimentální věda není záležitostí, kterou by měli podle Cavendishové brát na lehkou váhu; je hrozbou pro veřejný pořádek jak v imaginárním světě, tak v tom skutečném. Cavendishová se tudíž přinejmenším ve svém smyšleném světě, jehož správcem je císařovna, snaží předejít okolnostem, které by narušily řád *The Blazing World*.⁶⁹

6. ODPORNÝ HMYZ POD MIKROSKOPEM I NAD NÍM

Medvědí muži, plni radosti z rozhodnutí císařovny, předsevzali si, že ji za přešlé útrapy odškodní. Zvolili k tomu ovšem cestu, která vzhledem k předcházejícím událostem nebyla zcela šťastná. Rozhodli se oplatit jí své pokorné díky tím, že jí ukážou další a lepší přístroje, včetně několika mikroskopů. Experimentátoři ujišťují císařovnu, že tyto přístroje poskytnou jejímu Veličenstvu mnohem větší uspokojení. Medvědí muži císařovnu ubezpečují o počestnosti jejich mikroskopů, poněvadž ty rozhodně nikdy neklamou, ale naopak usměřňují a informují smysly.⁷⁰ Císařovně ukazují (kromě již zmíněné blechy a vši) například čtrnáct tisíc očí hmyzu zvaného „*drone-fly*“ (*eristalis tenax* neboli pestřenka trubcová), což je podle badatelů ta nejužasnější část jejího těla. Exemplář, s nímž medvědí badatelé

⁶⁴ Cavendish 1994, 142.

⁶⁵ Cavendish 1994, 142.

⁶⁶ Bečvářová 2012.

⁶⁷ Sarasohn 2010, 166.

⁶⁸ Cavendish 1994, 142.

⁶⁹ Sarasohn 2010, 166.

⁷⁰ Cavendish 1994, 143.

císařovnu seznámili, odkazuje k tomu, který ve svém díle *Micrographia* zakreslil a popsal Robert Hooke.⁷¹

Oproti zkoumání nebeských těles za pomoci teleskopů můžeme konstatovat, že výsledky mikroskopických pozorování na zasedání v *The Blazing World* neprovázejí neshody. Podle císařovny ovšem ani v tomto druhu zkoumání přírody nelze najít užitek.⁷² S konstatováním užitečnosti nástrojů, které mají zlepšovat smyslové vnímání, byl opatrný i Francis Bacon, jehož Dům Šalamounův je optických zařízení plný.⁷³ V *Nové Atlantis* zjistíme, že množstvím dioptrických brýlí, teleskopů i mikroskopů je možné pozorovat předměty velmi blízké i vzdálené, předměty blízké ukazovat jako vzdálené, podobně jako vzdálené objekty předvádět bližší; člověk dokonce může pozorovat i úplně „nepatrná tělíška; jako části a barvy mušic a červích těl, zrnka a puklinky drahokamů, jež nelze jinak zjistit, složení moči a krve, jinak neviditelné“.⁷⁴ Ve srovnání s nástroji určenými myslí, je to ovšem výčet poněkud chudý; od optických nástrojů Bacon příliš neočekává.⁷⁵ Jak navíc poznamenává Wilsonová, navzdory skutečnosti, že u autora předpokládáme jistou obeznamenost s teoriemi optiky, nikde v jeho díle se nesetkáme s výslovným doceněním optických čoček, jakožto mimořádně užitečných zařízení obohacujících náš zrak. Obecně známé je Baconovo tvrzení o překážkách objektivního poznání člověka, které spočívá v nedostatečnosti a šálení smyslů. Induktivní metoda je ovšem nezbytná jak k vyvažování nedostatků přirozených orgánů, tak slabin techniky.⁷⁶

Medvědí muži v *The Blazing World* si ovšem nedokonalosti svých zvětšovacích přístrojů nepřipouštějí. Jsou dokonce toho názoru, že bez zvětšovacích přístrojů by byl svět slepý, jak tomu ostatně podle nich před vynalezením mikroskopů bylo. Císařovna si ale naopak není jistá, zda to tak nebylo dobře.⁷⁷ Jak Cavendishová v reálném světě na zasedání Royal Society, tak císařovna na konferencích se svými zvířecími badateli, jsou doslova mučeny zvětšovacími přístroji, které jim poskytují obraz přírody, o který nestojí a stát by neměl ani žádný rozumný člověk, ať už badatel či laik. Jediné pozitivum, které se Cavendishová prostřednictvím císařovny snaží na tomto nepřijemném zkoumání najít, je možná praktická aplikace mikroskopy získaných poznatků. Jak však již bylo ukázáno v úvodu studie, o využívání získaných poznatků v praxi, které by sloužilo celému společenství, „mikroskopici“ nejeví zájem a dokonce jím opovrhují.⁷⁸ Cavendishová je přesvědčena, že jednáním „mikroskopiků“ s císařovnou ukazuje čtenářům experimentální badatele v pravém světle. Medvědí výzkumníci, kteří je zastupují, prokazují jak svou hloupost a aroganci, tak neužitečnost a neupotřebitelnost svého zkoumání. Experimentální badatelé ve skutečnosti nemají zájem o praktické apli-

⁷¹Hooke 1665, 175.

⁷²Cavendish 1994, 143.

⁷³Wilson 1997, 50; Bacon 1980, 37–38.

⁷⁴Bacon 1980, 38, Wilson 1997, 50.

⁷⁵Wilson 1997, 50.

⁷⁶Bacon 1974, 133–134; Wilson 1997, 50.

⁷⁷Cavendish 1994, 143.

⁷⁸Cavendish 1994, 144.

kace svých poznatků – jako je například boj proti hmyzu. Experimentátoři v nejmenším nestojí o to, zbavit se dotěrných much ani parazitujících vší.⁷⁹

Experimentální zkoumání považovala Margaret Cavendishová za nesmyslné a zbytečné. V podobném duchu se o 24 let později vyjadřoval k reálné potřebě a využití mikroskopů i John Locke (1632–1704). Ve své *Eseji o lidském chápání* z roku 1690 je přesvědčen, že je tomu tak správně, když jsou naše schopnosti objevovat skutečnosti, které nás obklopují, přiměřené našemu stavu. Podle Locka jsme díky schopnostem svých smyslů zaopatřeni dostatečně dobře na to, abychom si zajistili vymoženosti potřebné pro své živobytí. Poněvadž, pokud by „s pomocí takových mikroskopických očí [...] mohl člověk proniknout do tajemné skladby a podkladového uspořádání těles dál, než je běžné, touto změnou by si nijak zvlášť nepomohl, kdyby mu takový ostrý zrak neposloužil, aby ho zavedl na trh a do směnnárny“.⁸⁰

Obdobně bezúčelné a neupotřebitelné se ovšem císařovně The Blazing World jako v případě medvědích mužů jeví umění, při němž se jiní badatelé – hmyzí vědci, vši geometři, pokoušejí „změřit všechny věci na vlásek přesně a zvážit každý atom“.⁸¹ Ve snaze zesměšnit experimentální badatele se Cavendishová postarala o to, aby objekty svého pozorování poznali medvědí muži tváří v tvář. Poněvadž se experimentátoři jako Robert Hooke zdají být tak lační po objektech svého pozorování, které se snaží neustále více a více bezúčelně zvětšovat, zasadí Cavendishová do svého vyprávění další tvory – vši muže („lice-men“), v životní velikosti. Tito tvorové se následně stanou císařovninými geometry. Můžeme tak konstatovat, že Cavendishová jednoduše vzala mikroskopem zvětšené, monstrózní a zdeformované objekty zkoumané Robertem Hookem, oživila je a zasadila do svého nového světa. Zde nabyly podobu vších, ale také muších či červích mužů. Konkrétně vši se tak staly jedněmi z hlavních aktérů pojednání jednak jako objekty zkoumané vědci, a jednak jako samotní badatelé, kteří tento svět zkoumají.⁸²

Úsilí vších mužů popisované v *The Blazing World* – například zvážit atom vzduchu, napodobuje přitom počínání členů Royal Society, především Roberta Boyla (1627–1691) a Roberta Hooka. Pod Boyleovým vedením sestrojil Hooke vývěvu (*air pump*), která sloužila k měření tlaku vzduchu a již společně s Boylem použili v sérii úspěšných pneumatických experimentů. Prezentace funkcí vývěvy se Cavendishová na zasedání Royal Society roku 1667 taktéž účastnila. Jak vši, tak Královskou společnost i Roberta Boyla ovšem Cavendishová ve svém díle obrazně rozmáčkne,⁸³ když počínání vších mužů odsoudí jako bezvýsledné a absurdní. „Jejich vážení se mohou stěžít shodovat, zvláště pokud váží vzduch“, což se zdá být císařovně úkolem „neproveditelným“. Císařovna je popuzena konáním svých výzkumníků, proto jim sděluje, že v jejich profesi není špetka pravdy ani upřímnosti. Zkoumání přírody, které provádějí, je nepoctivé, nemá nejmenší opodstatnění a nadto rozkládá celé společenství. Toto poselství je přeneseně adresováno celé Royal Society. Činnost společenství vších mužů císařovna na základě uvedených argumentů

⁷⁹Sarasohn 2010, 167.

⁸⁰Locke 2012, 306.

⁸¹Cavendish 1994, 159.

⁸²Sarasohn 2010, 163, 167.

⁸³Sarasohn 2010, 167.

nakonec ukončí a společnost rozpustí, čímž naznačí, jaký osud by přála i samotné Royal Society.⁸⁴

7. OBDIVUHDNÍ ČERVÍ MUŽI A NOVÝ SVĚT BEZ EXPERIMENTÁLNÍCH VĚDCŮ

Jediné skutečně prospěšné badatele, které panovnice v nové zemi mezi kříženci objevuje a je schopna obdivovat, jsou červí muži – císařovnici přírodní filosofové. Pouze ti jsou dostatečně inteligentní na to, aby podpořili její učení o přírodě, možnostech a prostředcích jejího zkoumání, které musí být, jak poznamenává Sarasohnová, důvěrně známé každému, kdo četl odborná pojednání Margaret Cavendishové.⁸⁵

Otázkou je, proč Cavendishová ustavuje zrovna červy mluvčími, kteří mají za úkol reprodukovat její vlastní filosofická stanoviska. Odpověď nalezneme v několika dílech. V *Philosophical and Physical Opinions* publikovaných roku 1655 přirovnává Cavendishová k červům ženy, které si upírají vzdělání, a proto se stávají tvory iracionálními a zvířeckými; stávají se červy, kteří žijí v tmavé zemi nevědomosti.⁸⁶ V *Natures Pictures* z roku 1656 připodobňuje Cavendishová sebe sama k užitečným červům sprádaajících hedvábí, „*silk-wormes*“, kteří jako její myšlenky nikdy nejsou nečinní, když se neustále snaží dostat ven ze svého vlastního zámotku.⁸⁷ V díle *The Blazing World* ovšem Cavendishová vlastnosti těchto červů a zmíněných žen, jakými jsou nevědomělost, neznalost, omezenost, iracionalita, červím badatelům odebírá a přenáší je na jiné křížence – na medvědí muže, jejichž vidění světa se omezuje v podstatě jen na to, co vidí skrze svá zvětšovací skla.⁸⁸

Když císařovna nařizuje medvědím experimentátorům, aby své mikroskopy zapůjčili červím badatelům, aby lépe viděli, hrubí experimentátoři jí odpovídají, že jejich zvětšovací skla by jim přinesla jen málo užitku v útrobách země, kde není žádné světlo. Jejich skla prezentují pouze vnější objekty, na základě různých odrazů a lomů světla, a tudíž kdekoli je světlo nedostatečné, jsou jejich skla k ničemu. Červí muži však medvědím mužům i císařovně dokazují, že nejsou slepí, dokonce ani v útrobách země, protože jsou vybaveni citlivým vnímáním, které jim slouží stejně jako jiným zrak, chuť, čich, hmat, sluch.⁸⁹ Červí muži císařovně potvrzují, že přirozené vnímání není závislé na smyslech či přístrojích. Vědění je záležitostí nitra a může být rozvíjeno v nitru země, kde není světla pro mikroskopy, stejně jako v nitru naší mysli. Cavendishová se nám snaží říci, že pokud zamýšlíme zkoumat skutečnosti, na které jsou naše smysly krátké, nemáme vymýšlet prostředky a přístroje, díky nimž, jak se mnozí domnívají, odhalíme pravou podobu věci. Při zkoumání máme naopak zapojit rozum a racionální rozvažování, výhradně jehož prostřednictvím jsme schopni odhalit pravou podstatu skutečnosti.⁹⁰ Cavendishová nepopírá existenci objektů, které nemůžeme našimi smysly vnímat, např. zředěný vzduch. Skutečnosti, které jimi ovšem uchopit nemůžeme, mohou se stát před-

⁸⁴ Cavendish 1994, 160.

⁸⁵ Sarasohn 2010, 168.

⁸⁶ Cavendish 1655 podle Sarasohn 2010, 168.

⁸⁷ Cavendish 1657 podle Sarasohn 2010, 168.

⁸⁸ Sarasohn 2010, 168.

⁸⁹ Cavendish 1994, 150.

⁹⁰ Sarasohn 2010, 168.

měty rozumového náhledu, který je mnohem preciznější, než ten vnímající.⁹¹ Červí badatelé prokazují (podobně jako každý slušný badatel) svou inteligenci, když zkoumají přírodu racionálním rozvažováním, nikoli za pomoci mikroskopických či teleskopických očí. Císařovna tudíž vyjadřuje k mužům-červům obdiv, a to i přes jejich oblundnost. Podle Sarasohnové se autorka prostřednictvím císařovny mohla s červími filosofy dokonce ztotožňovat, poněvadž žena, která se věnuje přírodní filosofii, působí rovněž jako ošklivý hybrid; o přírodě však ví více než mnoho jejich současníků.⁹²

Cavendishová v díle *The Blazing World* oslabuje a dokonce převrací zavedené hierarchie v přírodě, když do čela jejího zkoumání staví jak císařovnu, zástupkyni žen, tak červí muže, kteří podle ní představují nejprozíravější přírodní filosofy vůbec. Červi, nejnižší forma živočichů, dosahují v podobě červích badatelů z *The Blazing World* na žebříčku živých bytostí vrcholu. Právě oni mají za pomoci svého filosofického rozvažování zkoumat přírodu a ne ti, již užívají pochybných experimentálních praktik. O přírodě i o svém druhu vědí totiž červí muži více, než kterýkoli jejich lidský pozorovatel, např. Robert Hooke.⁹³

Cavendishová ve své filosofii přírody povýšila nejen červy, ale rovněž zvířata jako taková. „Věřím“, říká Cavendishová v *Observations*, že „ostatní tvorové jsou obdařeni stejnou měrou znalostí, jako člověk [...] ale jejich vědění se liší z důvodu jejich odlišné přirozenosti“. Člověk se však ostatních tvorů ve své domýšlivosti, pýše a sebelásce straní, protože si myslí, že je hlavou všech tvorů, a celý svět byl vytvořen kvůli němu samému. Představuje si tudíž, že všichni ostatní tvorové jsou nezalší, nechápaví, hloupí, nevnímající a iracionální, zatímco on je moudrý, uvědomělý a rozumějící. Žádný člověk ovšem nemůže svou nadřazenost dokázat. Podle Cavendishové je bez diskuse, že všichni tvorové jsou uvědomělí a moudří v rámci svého druhu, stejně jako člověk v rámci toho svého.⁹⁴

Většina zvířecích badatelů v *The Blazing World* stejně jako členové Royal Society ovšem podle Cavendishové ve svou nadřazenost arogantně věří. Proto bez jakýchkoli zábrán přírodu svými přístupy a prostředky ponižují, znásilňují a devastují. Představitelé nové vědy se ovšem povyšují nejen nad objekty svého zkoumání, ale i nad ostatní badatele. Jejich drzost jim dokonce dovolí, aby se snažili nadřazenost svých schopností dokázat i císařovně když jí vnucují myšlenku o nepostradatelnosti svého typu zkoumání. Císařovnu ovšem neoklamou. V chování svých zvířecích vědců Cavendishová nachází nebezpečí pro celou společnost. Oblast vědeckého zájmu, metody, postupy, výsledky jejich zkoumání by podle autorky mohly v budoucnu vést k rozdělení společenství, které autorka okusila při občanské válce i ve vlastním světě.⁹⁵ V *The Blazing World* má ovšem Cavendishová šanci tuto skutečnost prostřednictvím císařovny zvrátit a také tak čini.

⁹¹ Cavendish 2001, 47.

⁹² Sarasohn 2010, 169.

⁹³ Sarasohn 2010, 169.

⁹⁴ Cavendish 2001, 218–219.

⁹⁵ Během občanské války v Anglii byla Cavendishová nucena pobývat v exilovém útočišti v Paříži. Do své rodné země se vrátila až po restauraci Stuartovců roku 1662.

8. VÁLKA A KONEC VĚDECKÝM SPOLEČNOSTEM

Císařovna nehodlá dopustit na svém území propuknutí konfliktu tak strašného, jakým je občanská válka. Nemá v úmyslu obětovat jeho celistvost a řád, který až na výjimky v podobě slušných přírodních filosofů-červů, většina badatelů rozkládá.⁹⁶ Příčinu možného konfliktu shledává ve skutečnosti, že v její zemi existuje tolik svárů a rozporů mezi červími, medvědími a mušními muži, mezi opičími muži, satyry, pavoučími muži a všemi ostatními druhy, že se obává, že přerostou v otevřenou rebelii a zapříčiní obrovský chaos a pád vlády.⁹⁷ Aby Cavendishová ochránila společnost před škodou, kterou by mohli noví vědci napáchat, předložila již v *Observations* návrh, podle něhož by měli být muži z experimentální vědy v podstatě vyřazeni. Nahrazení by byli podle autorky ženami, poněvadž žena byla dána muži z velké části proto, aby mu pomáhala. Je schopná stejně jako muž usilovně pracovat, a stejně jako on se z práce, včetně té vědecké, těšit. V případě, že by ženy převzaly praktické úkony spojené s přípravou a prováděním experimentů (které se podobají přípravám pokrmů a nápojů, jež jsou pro ženy přirozené), muži by se podle Cavendishové věnovali teoretickým záležitostem, které se s experimenty pojí. Racionálně by zkoumali podmínky, příčiny, cíle těchto zkoumání aj. Znamená to, že by zásluhou žen byli uvolněni ke studiu a racionálnímu rozvažování, které by přineslo jen blaho a užitek celé společnosti. Zatímco v *Observations* místo oběma pohlavím v experimentální vědě paradoxně vymezila (přes veškerou kritiku jejích metod), v *The Blazing World* přikročila k jinému řešení. Pojí se s ním třetí způsob chápání tvorů obývajících nový svět. Experimentální badatelé v podobě kříženců jsou schopni poučit se ze svých chyb či omylů a své praktiky a zařízení využívat rozumně a pro blaho celého společenství.⁹⁸ Musí však existovat někdo, kdo je osvítl a na tuto cestu navede.

Než by císařovna připustila, aby její zemi ovládl jakýkoli znepokojivý stav, rozhodne raději bez schopností svých kříženců-badatelů obejít. Přistoupí proto k okamžitému rozpuštění vědeckých společností. Obnoví svou absolutní svrchovanost na poli vědy a potenciál svých bývalých vědců se rozhodne využít tak, aby byli prospěšní všem obyvatelům *The Blazing World*. O tomto zásadním rozhodnutí císařovny pojednává druhá část spisu. Císařovna se zde transformuje své kontroverzní poddané v posly a vojáky. Kříženci se zde stávají užitečnými občany státu a každý z nich stále využívá znalostí a schopností svého druhu, aby císařovně pomohl při dobývání cizích území. Druhá část *The Blazing World* totiž popisuje válku císařovny se zeměmi, které bojují proti její rodné vlasti, zemi ESFI.⁹⁹

Císařovniným záměrem je učinit ESFI nejmocnějším národem světa, a to nikoli ve svůj prospěch, nýbrž v zájmu bezpečí země.¹⁰⁰ Jak poznamenává Rachel Trubowitzová, Cavendishová profiluje císařovnu jako záchránkyni, nikoli jako dobyvatelku. Svou rodnou zemi ESFI chce císařovna spasit, ne si ji podmanit.¹⁰¹ Všechno, co na oplátku za svou podporu žádá, je „vděčné uznání“. Jedná se

⁹⁶ Sarasohn 2010, 170.

⁹⁷ Cavendish 1994, 201.

⁹⁸ Sarasohn 2010, 161–165.

⁹⁹ Sarasohn 2010, 170; Cavendish 1994, 201, 203–210. Název ESFI je odvozen od England.

¹⁰⁰ Cavendish 1994, 210.

¹⁰¹ Trubowitz 1992, 234.

o uznání, kterého se Cavendishové jako spisovatelce a filosofce v její skutečné vlasti nikdy nedostalo.¹⁰² Svě křížence zorganizuje císařovna k porážce nepřátel takovým způsobem, že použijí dříve neužitečných vědeckých přístrojů (např. teleskopů), nyní prospěšných válečných zbraní, ke zničení veškerých nepřátelských sil.¹⁰³ Císařovna ovšem využívá své křížence také k tomu, aby mohla kontrolovat vývoj situace na bojišti. Za pomoci rybích mužů je jí dovoleno pohybovat se po moři, kamkoli potřebuje, takže se chvílemi zdá, že dokonce umí chodit po vodě.¹⁰⁴ Diváci, kteří jsou svědky tohoto představení, nevychází z údivu. Císařovna se v jejich očích zdá být všemocnou, „*nestvořenou Bohyní*“. Upoutává na sebe pozornost podobně nevídanou, jako Margaret Cavendishová ve skutečném světě.¹⁰⁵

Díky pomoci svých poddaných a jejich nástrojů, které byly využity řádně a ku prospěchu vlastních lidí (a nikoli jen jako hračky) císařovna dostala svému slovu a svou rodnou zemi nejen ochránila a zbavila ji veškerých nepřátel, ale učinila ji absolutní monarchií vládoucí celému světu. To bylo ovšem již druhé vítězství císařovny. Poprvé vyhrála nad arogancí a nedůvěrou zvířecích badatelů, když jim ukázala svou inteligenci a vyvrátila všechny jejich pochybné názory týkající se přírody a možnosti jejího zkoumání. Císařovna tak dosáhla respektu, který jí projevili jak král ESFI spolu s občany rodné země, tak obyvatelé The Blazing World. Císařovna manifestovala všem svou sílu a moc – jak tvořící, tak ničivou.¹⁰⁶ V *The Blazing World* se Cavendishová jako žena a filosofka prostřednictvím císařovny realizovala, a jak se domnívala, dokázala všem svou inteligenci i sílu. Zbývalo jen, aby ji uznali i členové Royal Society v Londýně, ne-li celá Anglie.

9. ZÁVĚR

Prostřednictvím svého vyprávění vedla Cavendishová čtenáře, aby si osvojili zkušenost císařovny, tj. aby společně s ní založili vědecké společnosti a ověřili si oprávněnost a smysluplnost počínání jejich členů. Linie sdělení se přitom opakovaně vracela k dvěma hlavním bodům, které Cavendishová ve své filosofii přírody považovala za zásadní: za prvé nemožnost vyzdvihovat smysly nad rozum a za druhé neoprávněnost zkoumat přírodu prostřednictvím uměle zkonstruovaných přístrojů spíše než za pomoci přirozeného zraku. Skutečnosti, k nimž porušení těchto „zásad“ může vést, popsala na konferencích se svými zvířecími vědci. Ani válce, které se tak obávala, se ovšem nevyhnula.

Cavendishová byla přesvědčena, že rozumí experimentální vědě, kterou členové Royal Society provádí, na základě čehož ji také ve svých dílech odsuzovala. Zatímco v *Observations* nepřímou uvedla podmínky, za kterých je experimentální věda možná

¹⁰² Cavendish 1994, 203, 210; Sarasohn 2010, 170.

¹⁰³ Císařovna nejprve nařídí svým křížencům, aby v pouzdrech přinesli ohnivé kameny, které zažehnou jakoukoli věc ve chvíli, když se setkají s vlhkem. Medvědim mužům císařovna poručí, aby použili své teleskopy a vypátrali nepřátelská města. Po té, co určí jejich polohu, červí muži provrtají zem, na kterých města stojí, a umístí pod ně tyto kameny. Stačí pak, aby ptačí muži přivolali déšť, a celé město se ocitne v plamenech. Za pomoci svých kříženců takto císařovna zničí nejen nepřátelská města, ale i každou jejich loď (díky rybím mužům), pod jejíž trup tento kamen umístí (Cavendish 1994, 211–214).

¹⁰⁴ Sarasohn 2010, 171; Cavendish 1994, 211–214.

¹⁰⁵ Cavendish 1994, 214.

¹⁰⁶ Sarasohn 2010, 171.

(buď bude toto zkoumání v pozměněné podobě prováděno ženami, nebo pod jejich dohledem, poněvadž jen tak může být užitečné a prospěšné všem), v *The Blazing World* se tohoto předpokladu autorka již nedržela. Změna jejího postoje k experimentálnímu zkoumání přírody je však pouze zdánlivá. Pasáž v *Observations*, kde Cavendishová tvrdí, že experimentální věda je pro ženy přirozenější (podobně jako příprava pokrmů), zůstává, spíše než adekvátním stanoviskem, dokladem nemalého smyslu pro humor, který jejími díly neodmyslitelně prostupuje. Jak dokazuje filosofka v *The Blazing World*, zkoumání po způsobech členů nových vědeckých společností ovlivněných experimentálními praktikami je nebezpečné v každém případě a za každých okolností. Císařovna se tudíž pod vedením Cavendishové raději rozhodne ukončit činnost všech druhů zvířecích badatelů, kteří v jejích společnostech pracují, včetně těch kteří prokázali podobný přístup ke zkoumání přírody jako ona sama. Aby uchránila celé společenství nového světa, které se stalo jejím domovem, nakládá s vědeckými společnostmi, jako celkem, nekompromisně. Stejně neústupná je i při manifestaci své vojenské síly. Tím, že císařovna ve druhé části *The Blazing World* bojuje ve válce se zbytkem světa, demonstruje Cavendishová svým čtenářům zásadní cíl svého literárního snažení – docenění své osoby jako filosofky, vědkyně i jako ženy – kterého hodlá dosáhnout jakýmkoli prostředky.

Margaret Cavendishová celý život usilovala o to, aby její díla byla vzata na vědomí jako relevantní filosofická pojednání, která si zaslouží být čtena a komentována. V *The Blazing World* z tohoto důvodu stvořila své alter ego, které její tužby alespoň částečně naplnilo. Jako císařovna-intelektuálka byla v *The Blazing World* svými poddanými vědci doceněna pro svou moudrost. Pro sílu a moc jako císařovny-válečnice si ji vážil král ESFI i její obyvatelé. Ve skutečné Anglii se však Cavendishová nedočkala zhodnocení svých schopností učenou obcí, králem Karlem II. ani anglickým lidem. Cavendishové chybělo publikum, které by ji bylo ochotno poslouchat. Vévodkyně z Newcastleu stanoviska svých kolegů kritizovala a zesměšňovala příliš neuváženě a lehkomyšlně na to, aby mohla očekávat jejich seriózní reakce.¹⁰⁷ Kromě toho ale odsuzovala tehdy již rozšířené myšlenky experimentální vědy a její kontemplativní ideál působil v oblasti přírodní filosofie zastarale a neefektivně.

Poněvadž druhá polovina sedmnáctého století nepřála grandiózním systémům přírodní filosofie ani příliš ambiciózním ženám-intelektuálkám, mohla se cítit Cavendishová ve své vlastní zemi jako cizinec, jemuž nikdo nerozumí. Nový svět, do něhož by se uchýlila, a jehož obyvatelé by její schopnosti přírodní filosofky hodnotili, v dohledu nebyl. Podobně jako císařovna *The Blazing World* nevlastnila Cavendishová ani páku v podobě neomezené vojenské síly, prostřednictvím které by donutila obyvatele Anglie, aby jí věnovali pozornost. Poté ovšem, co již víme, jak dopadl po zásahu císařovny *The Blazing World* zbytek světa, který byl podmaněn, můžeme spíše s úlevou konstatovat, že tento projekt zůstal pouze utopickým.

¹⁰⁷Green a Broad 2006, 31.

POUŽITÉ ZDROJE

- BACON, Francis (1974): *Nové organon*. Praha: Svoboda.
- BACON, Francis (1980): *Nová Atlantida a eseje*. Praha: Mladá fronta.
- BEČVÁŘOVÁ, Monika (2012): „Nature’s Bastards“ z Royal Society: Obhajoba přírodní filosofie v díle Margaret Cavendishové (1623–1673). *Profil* 2/2012, s. 42–57 (<http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil>, 22. 3. 2013).
- BROAD, Jacqueline (2002): *Woman Philosophers of the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAMPBELL, Mary Baine (1999): *Wonder and science*. Cornell University Press.
- CAVENDISH, Margaret (1994): *The Blazing World and Other Writings*. London: Penguin Books.
- CAVENDISH, Margaret (2001): *Observations upon Experimental Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CONDREN, Conal, GAUKROGER, Stephen a HUNTER, Ian (2006): Introduction. In: Condren, Conal, Gaukroger, Stephen a Hunter, Ian (eds.): *The Philosopher in Early Modern Europe: The Nature of a Contested Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–16.
- DESCARTES, René (1947): *Rozprava o metodě*. Praha: Jan Laichter.
- DONAHUE, William (2006): Galileo. In: Daston, Lorraine a Park, Katharine (eds.): *The Cambridge History of Science, vol. III*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 584–586.
- EVELYN, John (1901): *The Diary of John Evelyn*. Michigan: M. W. Dunne.
- GALILEI, Galileo (1880): *The Sidereal Messenger*. London: Rivingtons.
- GEST, Howard (2004): The Discovery of Microorganisms by Robert Hooke and Antoni Van Leeuwenhoek, Fellows of The Royal Society. *The Royal Society* 2/2004, s. 187–201.
- GREEN, Karen a BROAD, Jacqueline (2006): Fictions of a feminine philosophical persona: Christine de Pizan, Margaret Cavendish and philosophia lost. In: Condren, Conal, Gaukroger, Stephen a Hunter, Ian (eds.): *The Philosopher in Early Modern Europe: The Nature of a Contested Identity* (Ideas in Context). Cambridge: Cambridge University Press, s. 229–253.
- HARWOOD, John T. (1989): Rhetoric and Graphics in Micrographia. In: Hunter, Michael, Schaffer, Simon (eds.): *Robert Hooke: New Studies*. Woodbridge: Boydell Press, s. 119–147.
- HOOKE, Robert (1665): *Micrographia*. London: Royal Society.
- LOCKE, John (2012): *Esej o lidském chápání*. Praha: Oikoymenh.
- O’NEILL, Eileen (2001): Introduction. In: Cavendish, Margaret: *Observations upon Experimental Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–36.
- PEPYS, Samuel (2003): *The Diary of Samuel Pepys* (<http://archive.org/details/diaryofsamuelpep04200gut>, 22. 3. 2013).
- POHL, Nicole (2010): Utopianism after More: the Renaissance and Enlightenment. In: Claey, Gregory (ed.): *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 51–78.
- PURRINGTON, Robert. D. (2009): *Robert Hooke and the Royal Society of London*. Berlin: Birkhäuser.
- ROSSI, Paolo (2004): Vědec. In: Villari, Rosario (ed.): *Barokní člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 253–276.

SARASOHN, Lisa T. (2008): Cavendish Margaret. In: Koertge, Noretta (ed.): *New Dictionary of Scientific Biography, vol. II*. Detroit: Charles Scribner's Sons, s. 79–81.

SARASOHN, Lisa T. (2010): *The Natural Philosophy of Margaret Cavendish*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

SHAPIN, Steven a SCHAFFER, Simon (1985): *Leviathan and the air-pump: Hobbes, Boyle, and the experimental life*. Princeton: Princeton University Press.

SCHIEBINGER, Londa (2006): Women of Natural Knowledge. In: Daston, Lorraine a Park, Katharine (eds.): *The Cambridge History of Science, vol. III*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 192–205.

TRUBOWITZ, Rachel (1992): The Reenchantment of Utopia and the Female Monarchical Self: Margaret Cavendish's Blazing World. *Tulsa Studies in Women's Literature* 2/1992, s. 229–245.

WILSON, Catherine (1997): *The Invisible World*. Princeton: Princeton University Press.

SUMMARY

The focus of this paper is the analysis of the work The Blazing World (1666), written by Margaret Cavendish – author and philosopher of the 17th century. Cavendish is regarded as the first English-language author to deal with natural philosophy. At the same time, her philosophy is considered to be the first attempt at understanding and evaluating notions of new science from a female perspective. In this paper, I have attempted to present the stance of this philosopher toward exploring nature in the second half of the 17th century, which is portrayed in the aforementioned novel. I have also emphasized the fact that The Blazing World is primarily a humorous treatise of the Royal Society and a parody on its activities. In her work, Cavendish offers her reflections mainly on experimental science, which to her is represented by the Royal Society and mainly Robert Hooke. Thus, the goal of this paper is to present the specific method that Cavendish chose to express her thoughts in her work and the stance she took on the research of nature.

In the introductory section, the paper deals with the reflection of Margaret Cavendish in the works of her peers – the diaries of Samuel Pepys and John Evelyn. In connection with these personal records, the paper will also make mention of the circumstances of Cavendish's life, which relate in a significant way to her works dealing with modern philosophy and science. A pivotal point of the paper describes Cavendish's experience from a meeting of the Royal Society in London in 1667, being the first woman ever to attend. She described this meeting in her utopian treatise The Blazing World.

In the next section, the paper will turn to the specific analysis of this treatise. The work The Blazing World is commonly characterized as a utopian novel; it is in fact the first utopian treatise in history to be written by a woman. The Blazing World, however, is even more than that. As the paper will point out, this work is actually a diverse combination of various genres, which were created with a great degree of imagination on the part of the author. Cavendish dared to include philosophical discourse into a fictitious tale, further enlivening it with various other prosaic elements. The aim of her attempts in this work is evident - to bring her opinions on the study of nature to the general public. Reflections on the method by which she attempted to fulfill this intention are presented in the following section.

The paper will also present a description of the scientific culture that Cavendish creates in her new world with the help of her subjects. The paper also analyzes how the Empress organizes her subjects in terms of the societies she decides to found after taking power over the land. Methods of viewing the activity of hybrid men, similarly to methods of viewing their specific nature, are presented in the final part of this chapter. In the fourth and fifth chapters, the paper will analyze these methods in connection with the character and activities of scientists (who are pivotal to this work). These scientists are "bear-men", who in Cavendish's world replace normal scientists who occupy themselves

with microscopic and telescopic observation, i.e. scientists such as Robert Hooke. Through a number of analogies, the paper will point out the connection between the fictitious world, in which the Empress lives, and the real world of Margaret Cavendish. At the same time, the paper will point out the Cavendish's historical knowledge culture, her literacy in the field of philosophy, and her specific sense of humor.

This interpretation may give the impression that *The Blazing World* is merely a critique of the methods and tools that experimental scientists used to study the world around them. This is not, however, the case. Cavendish always tried to support her own opinions of the issue through critical reflection of the stances of her peers. Therefore, the author as philosopher also presents in her work an ideal method for studying nature, which is expressed through the characters of "worm-men". In this section, the paper will describe the reasons that Cavendish most likely chose the worm-men to be researchers. Also, this paper will discuss the reasons why their virtues in the study of nature were not enough for the Empress to refuse to dissolve her scientific societies and consequently draft her subjects into services of a wholly different character, in which they prove to be more "effective" than before.

These characteristics, such as effectiveness and utility in science, are placed highest on Cavendish's ladder of values. In the study of nature, the philosopher primarily defends ideas of logical consideration and imagination, which far exceeds the possibilities of the practicality of optical instruments. According to Cavendish, however, none of the experimental scholars bear these facts in mind. In her imaginary world, Cavendish's alter ego deals with these scientists in its own way, as Cavendish never had the opportunity to do so in the real world. The only tool with which she could do this was the language of her critical works.

VE STÍNU PYRAMIDY: PARADIGMA MOCI V MEXICKÉ KULTURNÍ IDENTITĚ*

Lada Hazaiová**

Abstract: *The article is focused on Geert Hofstede's cultural notion of power distance, which expresses how the less powerful members of a society accept that power is distributed unequally. In Hofstede's opinion, a larger degree of power distance is typical for countries with Romance-language roots, such as Spain. In spite of the Spanish influence on American colonies, Mexicans exhibit a very large degree of power distance in comparison with the Spanish. In addition, Mexican society is highly hierarchized and has tendencies toward social inequality. Therefore, the aim of this work is to explore the main features of the Mexican paradigm of power and to suggest the possible ways it originated. The author considers essential the influence that the pre-Hispanic cultural tradition had either on the social and political structure, or on the distribution of power in contemporary Mexico, including the system of sacred kingship as a type of government in ancient civilizations of Mesoamerica which has persisted as a system of power organization in a wider sense to this day.*

Key words: *Geert Hofstede, power distance, social hierarchy, pre-Hispanic Mexico, sacred kingship, Spanish colonial system.*

*Tato studie vznikla v rámci grantu IGA VŠE (IG208013) *Interkulturní dimenze v podnikové kultuře nadnárodních firem – komparativní studie románských kultur v domácím a českém prostředí*, jehož je autorka příspěvku spoluřešitelkou.

**PhDr. Lada Hazaiová, Ph.D., Katedra románských jazyků, Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, lada.hazaiova@vse.cz.

„*La civilización mesoamericana es una civilización negada, cuya presencia es imprescindible reconocer.*“
– Guillermo Bonfil Batalla

1. ÚVODEM

Mexiko si v říjnu každoročně připomíná dvě emblematická data – objevení nového kontinentu a krvavé potlačení demonstrace, která se uskutečnila druhého října 1968 na náměstí v Tlatelolku¹ v hlavním městě země. Zúčastnili se jí především vysokoškolští studenti, ovlivnění patrně celkovou atmosférou protestu a snahy o reformu, kteří chtěli vyjádřit svou dlouhodobou nespokojenost a rozčarování ze směřování země, vzdalující se od pokrokových idejí mexické revoluce (1910–1917). Autorita, která tvrdí zásah vládních jednotek proti manifestujícím povolila, jednala na základě zažitého mocenského mechanismu shora a nekompromisně zasahující autokratické síly. Masakr účastníků tehdy vyvolal nesouhlas a ostrou kritiku především mezi intelektuály ve světě i v samotném Mexiku a ještě čtyřicet let poté novinář, esejista a levicový intelektuál Carlos Monsiváis prohlásil, že druhý říjen osmašedesátého roku byl nejsmutnějším dnem v jeho životě.² Za zmínku stojí i fakt, že policejní záznamy a související dokumentace vztahující se k celé akci nebyly až doposud zcela zveřejněny.³

Také objevení nového světadílu, v současnosti oslavované jako Den hispánských národů (*Día de Hispanidad*), má pro mnohé stále ještě hořkou příchut. Možná nepspravedlivě, neboť skutečný střet dvou do té doby vzájemně cizích světů, který zcela změnil směr jejich dějinného vývoje, se uskutečnil až při dobývání Mexika (1519–1521) a také v pozdějších letech conquisty a kolonizace. Přestože celý problém je mnohem složitější, dalo by se říci, že i v tomto případě šlo o násilný projev mocenské převahy: „*Podstatným rysem každé koloniální společnosti je to, že skupina uchvatitelů patřících k jiné kultuře než je ta, k níž náležejí národy, nad nimiž uplatňuje nadvládu, na všech úrovních ideologicky upevňuje svou imanentní nadřazenost a v důsledku toho popírá a vylučuje kulturu kolonizovanou.*“⁴

Podle Michela Foucaulta je výkon moci definován jako vláda jedněch nad druhými, nicméně tento vzájemný vztah vyžaduje jeden zásadní prvek – slobodu: „*Mocenské vztahy neexistují tam, kde jsou tato určení saturována: otroctví není mocenských vztah.*“⁵ Zvolená strategie dominance, ať už je formálně či obsahově jakákoli, zásadně určuje mocenský vztah jeho aktérů-protívků a jejich konfrontace rozehrává mechanismy moci, které jsou součástí mocenského paradigmatu určovaného (a určujícího) kulturní identitou každé společnosti. Postihnout základní rysy mexického paradigmatu moci na pozadí empirického výzkumu Geerta Hofstede a naznačit možné vlivy, jež se na jeho formování podílely nejsilněji, je cílem této práce. Naše teze navazují na ideje mnoha historiků, antropologů a intelektuálů, kteří zdůrazňovali důležitost vlivu dědictví původních kultur na současnou

¹ Oficiální název zní Plaza de las Tres Culturas (Náměstí Tří kultur).

² Monsiváis 2008.

³ Riebová 2013, 23.

⁴ Bonfil Batalla 1990, 11.

⁵ Foucault 2003, 217.

společnost. Pokud je nám známo, výsledky Hofstedeových výzkumů dosud nebyly v tomto kontextu zkoumány. I proto bychom v této studii – vzhledem k jejímu omezenému rozsahu – rádi tuto souvislost vyznačili a alespoň rámcově doložili.

2. KULTURNÍ DIMENZE GEERTA HOFSTEDA A VZTAH K MOCI V MEXIKU

Zkoumáním kultury, založeným na statistické metodě faktorové analýzy, se v 80. letech 20. století začal intenzivně zabývat holandský vědec Geert Hofstede, který chápe kulturní identitu jako formu jakéhosi kolektivního programování mysli neboli mentálního softwaru, tvořeného souborem od narození osvojujících vzorců uvažování, cítění, posuzování a jednání, jimiž se liší jedna kultura od druhé.⁶ Pro potřeby výzkumu vytyčil nejprve čtyři univerzální dimenze kultury, které seskupují současně se vyskytující jevy, jež ji vystihují: vztah k autoritám a přijímání nerovnosti ve společnosti (*vzdálenost moci*, PDI), dělení rodových rolí mezi muži a ženami a orientace na určité hodnoty (*maskulinita/femininita*, MAS), způsob vnímání nejistoty v životě (*vyhýbání se nejistotě*, UAI) a postoj vůči komunitě a prosazování vlastních cílů (*individualismus/kolektivismus*, IND). O pár let později k těmto čtyřem kategoriím připojil pátou, vyjadřující postoj společnosti vůči tradicím jako přetrvávajícím modelům předávaným z generace na generaci a závaznosti současného jednání v budoucnosti (*dlouhodobá/krátkodobá orientace*, LTO). V roce 2010, ve spolupráci se svým synem Gertem Janem Hofstedem a s Michaelem Minkovem, připojil k původní koncepci ještě dimenzi šestou, která vyjadřuje míru, s níž členové jednotlivých kultur svobodně uspokojují potřeby spojené se zábavou a požitky (*požitkářství/zdrženlivost*, IVR). Ta se může pohybovat od zcela volného a neomezeného uspokojení až po zdrženlivost a potlačování individuálních potřeb v souladu s přísnými společenskými konvencemi a normami.⁷ Všechny uvedené kategorie jsou bipolární a měřitelné pomocí indexu pohybujiícího se na stupnici 0–100 skór. Třebaže u každé z nich lze popsat dva extrémní typy, kdy znaky či vzorce chování typické pro tu či onu dimenzi dosahují maximální nebo naopak minimální hodnoty, čímž představují jakési ideální typy, Hofstede sám přiznává, že ve skutečnosti se hodnoty u jednotlivých kultur a společností většinou pohybují na stupnici mezi nimi.⁸

⁶Hofstede 2007. Během první fáze průzkumu Hofstede porovnával zástupce (muže i ženy) padesáti tří regionů a zemí včetně třinácti latinskoamerických, pracujících ve společnosti IBM a zastávajících na profesním žebříčku různou, tedy nejen manažerskou, pozici. Později záběr oblastí výzkumu kulturních odlišností rozšířil o dalších dvacet jedna zemí a regionů.

⁷Hofstede, Hofstede a Minkov 2010; Hofstede 2011; a také Geert Hofstede a Gert Jan Hofstede Web Site: *Hofstede's Dimensions of National Cultures*, <http://www.geerthofstede.nl/dimensions-of-national-cultures>, 30. 9. 2014.

⁸Podobný průzkum zástupců jednotlivých kultur v profesním prostředí provedli i výzkumníci v rámci mezinárodního projektu *Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness* (GLOBE; Globální vůdcovství a efektivnost organizačního chování), který inicioval roku 1991 americký profesor managementu Robert J. House a jehož cílem bylo zkoumat vztah mezi národní kulturní identitou a typem manažerského vedení či řízení firem. Výzkum byl realizován v jednašedesáti zemích celého světa včetně desíti zemí Latinské Ameriky. Jedna část otázek se zabývala reflexí současného stavu společnosti a druhá se respondentů dotazovala na jejich ideální představu, odrážející budoucí směřování regionu, ať už šlo o touhu po změně nebo po zachování *statu quo*. Získané údaje umožňují diachronní komparaci, neboť průzkum projektu GLOBE proběhl dvacet let po prvních Hofstedeových výzkumech. Dílčí výsledky se objevily v roce 1997 (shrnutí postupů a výsledků analýz viz House et al. 2004 a Chhokar, Brodbeck

Fenomén moci a její vnímání jednotlivcem i společností jsou zkoumány v rámci dimenze nazývané *vzdálenost moci* (*Power Distance, PDI*), přičemž výše indexu PDI určuje, zda členové určitého společenství touží po rovnoměrném rozvržení síly, nebo naopak preferují hieratický systém a centralizaci moci.⁹ Jistá míra nerovnosti mezi jednotlivci je přirozenou součástí každé kultury v každé době, nicméně existence hierarchií a vzdálenost a závislost mezi jednotlivými stupni se v každém kulturním prostředí liší.

Nerovnost se projevuje vytvářením parity dvou protilehlých členů či stran. Například v instituci rodiny, kde se uskutečňuje první přijímání vzorců myšlení, cítění a jednání, je mocenská polarita zosobňována vztahem rodič–dítě; v prostředí školy pak vztahem učitel–žák, v pracovní sféře, ve firmě či organizaci, je dána modelem nadřízený–podřízený a na celospolečenské úrovni jako občan–stát.¹⁰ Hodnotě vzdálenosti moci odpovídá jejich vzájemný vztah: závislost a nepoměr v pravomocích u kultur s velkou vzdáleností moci, nebo nezávislost a rovnocennost, typické pro kultury s nízkou hodnotou PDI. V zemích, které skórují nízkou, jsou privilegia nežádoucí, společenská stratifikace spíše plochá a sociální rozdíly nevyhrocené. To platí i pro profesní prostředí – mezi jednotlivými pracovníky (i ve vztahu nadřízený–podřízený) existuje faktor vzájemné nahraditelnosti a nadřízený jsou si vědomi, že role se mohou kdykoli otočit a oni budou podřízenými.¹¹ Naopak v kulturách s vysokým indexem PDI je moc obvykle soustředěna do rukou jedince nebo úzkého kruhu elity, uzavřené vrstvy či skupiny, která má právo na privilegia, a to i soukromá. Také pomyslné sociální nůžky mezi vrstvou ekonomicky bezstarostných a jedinců na hranici chudoby a sociální nouze bývají široce rozevřeny. V politické sféře se projevuje tendence k centralizaci moci a hegemonii si obvykle udržuje jedna silná, tradicionalistická strana, jež má exkluzivní postavení i v případě, že se rozhodování účastní i další politické strany. Síla či moc je tedy důležitá sama o sobě a toto paradigma je obecně – podvědomě či vědomě – přijímáno na všech úrovních. Pro společnosti s velkou vzdáleností moci je rovněž charakteristická inklinace k církvi či náboženskému systému, v němž je patrně hieratické uspořádání (např. římskokatolická nebo východní ortodoxní církve).¹² A konečně v profes-

a House eds. 2007). Sám Hofstede se k výsledkům projektu GLOBE vyjádřil poněkud rezervovaně (Hofstede 2006), kritizoval především způsob vyhodnocování dat i zbytečně navýšený počet dimenzí z jeho pěti na devět globeovských (navíc analyzovali míru asertivity, vnitroskupinového kolektivismu, orientace na výkon a lidskosti; Ogliastri, McMillen et al. 1999). Zkoumání jednotlivých aspektů kulturní identity se věnovali i mnozí hispanoameričtí odborníci a vědci, tedy specialisté z odlišného sociokulturního prostředí (mimo evropský a angloamerický kulturní kód), kteří se v měřítkově skromnějších sociologických průzkumech, studiích a kvantitativních i kvalitativních anketách snažili reflektovat vlastní kulturní světybystnost v kontextu Hispánské Ameriky i celého světa (viz např. Bastarrachea Arjona a Cisneros-Cohernour 2006; Correa Romero et al. 2002; Torres Frago 2008). Jejich závěry se v mnoha ohledech shodují s Hofstedeovými, v jiných se mírně odlišují, což je patrně dáno právě odlišným mentálním softwarem. Dalším, pro potřeby této studie cenným zdrojem informací o kulturních specifikách byla online databáze World Values Survey, sdružující sociology z celého světa a zabývající se problematikou proměny hodnot a dopadu na společenský a politický život jedince i celé společnosti.

⁹Hofstede 2007, 45; terminologie jednotlivých dimenzí, již využíváme pro potřeby této studie, vychází z českého překladu L. Kolmana z roku 2007, protože české názvy Hofstedeových dimenzí v češtině se v dřívějších studiích navzájem různí (srov. např. Lehmannová 1999; Nový 1996; Nový a Schroll-Machl 2005 a 2007).

¹⁰Hofstede 2007, 45–54.

¹¹Hofstede 2007, 51–52.

¹²Hofstede 2007, 55 a 58.

ním prostředí kultur skórujících vysoko na škále PDI mají podle Hofstedeova firmy a organizace precizně strukturovanou hierarchii s velkým množstvím mezistupňů-nadřízených a striktní distribucí pravomocí. Podřízení očekávají přidělení úkolů na základě příkazu a nadřízení mají tendenci k centralizovanému řízení, paternalistickému vztahu k podřízeným a k autokratickému rozhodování bez potřeby konsensu s ostatními pracovníky na nižších pozicích.

Mexiko vykazuje index vzdálenosti moci 81 skór, což dokládá, že jeho společnost je silně elitářská a její členové akceptují danou hierarchii, v níž každý má své místo, aniž je jeho dosažení nějakým způsobem legitimizováno či naopak zpochybňováno. Vzdálenost mezi jednotlivými stupni pyramidy je výrazná, a to zvláště ve vztahu k indiánskému a chudému míšeneckému obyvatelstvu. Marginalizace indiánů je rysem, který i v dnešní době výrazně zasahuje do socioekonomického a politického dění v zemi, jakkoli je to otázka politicky choulostivá a společensky bolestná.¹³

S výraznou stratifikací a přijímáním nerovnoměrného rozložení moci úzce souvisí důraz na rodinu, která hraje velmi významnou roli a v níž se stále udržuje patriarchální model, a také víra a náboženství. Navzdory jistému odklonu od tradičního náboženství, k němuž došlo v průběhu minulého století v celé Latinské Americe, a inklinaci k novým protestantským církvím¹⁴ se většina dnešních obyvatel (82%) hlásí k římskokatolické církvi,¹⁵ nicméně v jejich víře je znát silný náboženský synkretismus, jehož základy byly položeny v koloniálním období.¹⁶ Autoritářství a monopolizace moci se zřetelně projevuje i na politické scéně, již několik desetiletí ovládala Institucionální revoluční strana (Partido Revolucionario Institucional, PRI). Politickou hegemonii si držela v letech 1929–1989 a všichni prezidenti byli jejími stranickými příslušníky. Teprve v roce 2000, když do prezidentského křesla usedl zástupce opozice, se podařilo tuto senzační politickou jízdu přerušit. Ovšem ve volbách roku 2012 se prezidentem země opět stal kandidát PRI, která se znovu stala nejsilnější stranou v parlamentu.¹⁷ Obvyklým rysem hierarchicky strukturovaných společností také bývá korupce a zneužívání moci, a to jak ve fungování státu, tak v prostředí organizací.¹⁸ Korupční jednání je v Mexiku závažným a rozšířeným problémem a škála prostředků k její redukci sahá od výchovy a vzdělání mladých až po přísnější finanční postih za neúžití pravomocí.¹⁹

¹³ León Portilla 2010, 111; viz také Bonfil Batalla 1990.

¹⁴ Doležal 2010, 367; více k této problematice viz tamtéž.

¹⁵ Instituto Nacional de Estadística y Geografía: *Censo de Población y Vivienda 2010*, <http://www.inegi.org.mx/est/contenidos/proyectos/ccpv/cpv2010/Default.aspx>, 22. 6. 2014.

¹⁶ Přechod ke křesťanství nebyl uskutečněn pouze násilnou formou, nahrával mu samotný charakter náboženství původních předkolumbovských civilizací založený na polyteismu. V celém panteonu panovala přísná hierarchie a božstva byla dělena na důležitá a méně důležitá. Kromě toho jejich sestava byla rozmnožována anektováním bohů poražených válečných protivníků, přičemž nové božstvo mělo hlavním božstvu vítěze dodávat sílu. Obdobný princip pak indiáni do jisté míry uplatnili i během christianizace a do nového dogmatu zapojili prvky svých pohanských kultů. Některé prameny dokonce uvádějí, že indiáni schovávali své bohy za oltáře a při uctívání křesťanských světců se ve skutečnosti modlili k vlastním anebo k oběma (Carrasco 1975, 198–202).

¹⁷ PRI: *México, el PRI y sus cifras*, <http://pri.org.mx/TransformandoMexico/MexicoPri/MexicoCifras.aspx>, 13. 12. 2013.

¹⁸ Hofstede 2007, 56.

¹⁹ Torres Frago 2008, 23. Podle Transparency International, zabývající se mírou korupce různých světových zemí, se Mexiko pohybuje v kategorii 30–39 bodů CPI na stupnici 0–100 (100 = země téměř bez korupce, 0 = silná korupčnost). Do této kategorie patří i Peru, Bolivie,

Není jistě překvapivé, že vyšší hodnoty vzdálenosti moci vykazují i další latinskoamerické země a také evropské země, v nichž se mluví románským jazykem.²⁰ Hofstede vidí příčiny tohoto fenoménu v někdejší přijetí společenské a politické struktury Římské říše, jejíž byly tyto země kdysi součástí.²¹ Nicméně porovnání skór dosažených evropskými románskými zeměmi a Mexikem nutně ústí v otázku, proč je rozdíl mezi nimi tak velký, když Mexiko po dlouhá staletí patřilo pod koloniální nadvládu Španělů. Filozof a spisovatel Alfonso Reyes se domníval, že zásadní vliv na formování kulturní svěbytnosti měla právě španělská respektive latinská kulturní tradice. Naopak mexický antropolog Guillermo Bonfil Batalla zastával nekompromisní názor, že kulturní vzory zformovaly dávné civilizace: „*V základech společenské pyramidy přetrvávají národy ztělesňující mezoamerickou civilizaci, opory niterného Mexika.*“ „*Niterné Mexiko tvoří množství různorodých kultur, společenství a skupin, které představují většinu mexické populace. To, co je spojuje a současně odlišuje od zbytku mexické společnosti, je, že jsou nositelem způsobu chápání světa a organizace života, jež mají svůj původ v mezoamerické civilizaci.*“²² Toto niterné Mexiko stojí v přímé opozici k imaginárnímu, reprezentujícímu minoritní část národa, která žije podle norem, tužeb a cílů západní civilizace, jež jsou dominantním faktorem kulturního, politického i ekonomického života, přestože nejsou vlastní většině Mexičanů.²³

Podobně jako Bonfil Batalla nahlížel na rozštěpenost mexické národní svěbytnosti i esejista a básník Octavio Paz, který proti sobě stavěl rozvinuté Mexiko, přizpůsobované silou západním modelům, a jiné, jež pro něj představovalo „*soubor podvědomých postojů a struktur, které ani v nejmenším nejsou přežitkem dávného vyhynulého světa, nýbrž živým odkazem, jež formuje naši současnou kulturu.*“²⁴ Toto jiné Mexiko, temné a přísně hierarchické, tvořené dávnými strukturami, zůstává nedílnou součástí mexické kultury a vyvěrá na povrch kolektivního vědomí.

Kde tedy hledat kořeny silně pyramidálního mocenského modelu současné mexické společnosti? Opravdu se mohla španělská kultura díky třem stoletím politické nadvlády (což je mimochodem krátké období, nahlízíme-li ho prizmatem délky existence předkolumbovského světa) stát hlavním a jediným determinantem kulturních vzorců mexického (potažmo mezoamerického) regionu, jak naznačuje Hofstede?²⁵ Nebo tím určujícím prvkem byly caudillismus a dlouhodobé propojení politické

Argentina, Panama, Ekvádor, Kolumbie, Jamaika, Salvador (Transparency International: <http://www.transparency.cz/cpi-2013/>, 3. 12. 2013).

²⁰Pro srovnání – PDI Španělska je 57 skór, Itálie 50 skór a Portugalska 63 skór (Hofstede 2007, 43).

²¹Hofstede 2007, 40. Zmínka o této hypotéze viz také Ogliastrí a McMillen (et al. 1999).

²²Bonfil Batalla 1990, 11 a 21.

²³Bonfil Batalla 1990, 10.

²⁴Paz 2000, 289.

²⁵Oblastí Mezoameriky se rozumí většina oblastí dnešního Mexika, Guatemala, Belize, Salvador, část Hondurasu, Kostariky a Nicaraguy. V předkolumbovských dobách zde žilo velké množství etnických a jazykových skupin, jako například Nahuové, Mayové, Mixtékové, Zapotékové, Otomíové, Taraskové atd. Navzdory dílčím kulturním rozdílům je možné na tyto skupiny nahlížet jako na varianty velké mezoamerické civilizace. Nejdůležitější poznání jsou Nahuové (k nimž patřili i tzv. Aztékové), proto se naše studie opírá především o prameny týkající se právě jich, nicméně vzhledem k již vyznačené podobnosti je možné aplikovat tyto poznatky obecněji.

moci a ekonomické síly v rukách bohatých kreolů v posledních staletích?²⁶ Anebo, jak se domníváme my, tyto vzorce vycházejí v první řadě z původních, v kolektivním podvědomí děděných kulturních kódů vzniklých dříve, než Kolumbus vyplul z Palos de la Frontera?²⁷

3. PRAPODSTATA (ČÁST I.)

Inherentním rysem nahuaské kultury byla rigorózní a složitá společenská hierarchie: „*Ve španělských ani v nahuaských záznamech není nic, co by ospravedlňovalo názor, jehož se někteří stále ještě drží, že dávné indiánské společnosti byly rovnostářské. Dokumenty z obou stran předkládají stejný obraz: rozdělení na šlechtu a prostý lid, které se pak ještě dále různě dělilo, bylo důležité jak pro společenský i politický život, tak pro strukturu altépetlu [resp. státu], a pravděpodobně bylo stejně staré.*“²⁸ Dokonce by se dalo říci, že byla natolik složitá, že Evropanům se jevila, vzhledem k neexistenci zrcadlového kulturního paradigmatu, prakticky nepochopitelná, jak dokládají komentáře španělsky a v náhuatlu písíciích kronikářů v šestnáctém století.²⁹ Vzhledem k podobnosti etnických skupin celé Mezoameriky je tedy nanejvýš pravděpodobné, že pyramidální charakter společnosti byl typický i pro ně, a to jak v klasickém, tak postklasickém období, tedy dlouho před objevením Ameriky, jak ostatně naznačuje i výše citovaný úryvek.

Místo na společenském žebříčku striktně určovalo míru participace na moci, velikost kompetencí, nárok na vlastnění statků a dalších zdrojů bohatství vznešených obyvatel, případně míru podřízenosti níže postavených. Příslušnost k té či oné společenské vrstvě a distinkce se projevovaly například i v takových detailech, jakým byl účes.³⁰ V nahuaské kultuře, stejně jako v dalších kulturách, se obyvatelé rozdělovali na dvě základní skupiny, které byly mezi sebou nepropustné: šlechtu (*pilli*, pl. *pipiltin*) v čele s panovníkem (*tlahtoani*, pl. *tlahtoque*) a prostý lid (*macehualli*, pl. *macehualtin*). Tyto dvě hlavní kategorie se ještě dále dělily do mnoha jasně diferencovaných podskupin s různým stupněm závislosti a podřízenosti či nadřazenosti mezi sebou. Šlechticem se mohl člověk stát jen rodem a jeho společenskou pozici i v rámci vrstvy urozených určovala těsnost příbuzenských svazků s králem. Čím vzdálenější byly tyto svazky, tím menší měl dotyčný nárok na získání funkce, bohatství i majetku. Kromě toho šlechta často odvozovala svůj původ od božstev, jinými slovy sama sebe odlišovala od obyčejných lidí svou genealogií. I proto *macehualtin*, k nimž patřila i poměrně široká vrstva obchodníků, kteří

²⁶Doležal 2010, 358.

²⁷V této práci vycházíme z výsledků Hofstedeova výzkumu, které vznikly na základě všech validních responsů a představují obecné rysy mexické kultury, k nimž patří i silná tendence k nerovnoměrnému rozdělení moci. Naše hypotéza pyramidálního mocenského paradigmatu i závěry studie se nesou ve stejném, tj. obecném duchu, a to i proto, že s ohledem na vyšší indexu se domníváme, že se jedná o model převažující. Nicméně jsme si vědomi, že Mexiko není kulturně a etnicky homogenní, proto připouštíme, že v některých oblastech, kde podíl nativního a mestického obyvatelstva není tak vysoký, mohou lidé tihnout k většímu rovnostářství a mít odlišné paradigma moci.

²⁸Lockhart 1999, 140, vlastní vysvětlivka.

²⁹Zantwijk 1990; tato situace bohužel do jisté míry přetrvává dodnes, neboť neexistují podrobné seriózní práce, které by se problematice společenského uspořádání těchto kultur věnovaly komplexně.

³⁰Tomicki 1987; více o sémiotice nahuaských účesů viz tamtéž.

mnohdy disponovali velkým majetkem, nemohli postoupit do šlechtického stavu, třebaže za válečné zásluhy získávali vyšší společenský status a občas i vysoké úřady na královském dvoře.³¹

Nejvyšším představitelem moci a hlavou království byl vždy panovník.³² Základní rozdíl mezi evropskými a mezoamerickými vládci byl však v jejich ontologickém podstatě. Zatímco první byl z Boží vůle král, tedy člověk, jemuž se dostalo náležitého postavení z Boží milosti, druhý se po nástupu na trůn stal zosobněním božstva na zemi. Vládci proto velice často přijímali atributy některých božstev včetně jména, od něhož odvozovali i svá vlastní.³³ Francouzská antropoložka a etnohistorička Danièle Dehouve, která se zabývá diachronním výzkumem indiánských kultur v Mexiku, postihuje tento rozdíl v definování dvou forem politické a společenské organizace (a tím i podstaty a role panovníka): podle ní byla království v předkolumbovských časech tzv. „posvátná království“ (*royauté sacrée*), kdežto pro Evropu byly typické tzv. absolutní monarchie či království z boží vůle (*royauté de droit divine; monarchie absolue*). Posvátné království se lišilo i od tzv. teokratické monarchie, v níž je panovník (kromě jiného) nejvyšším náboženským představitelem, jinými slovy je *prostředníkem* mezi lidem a božstvem.³⁴

Zatímco v království evropského stříhu světská a církevní moc fungovaly od jisté doby odděleně, základním rysem posvátných království byl podle Dehouve specifický vztah mezi politickou a náboženskou sférou, respektive jejich neoddělitelné propojení. Osud obyvatel závisel na jedné osobě, panovníkovi, který zastával funkce politické ve smyslu správy země, ale současně měl funkci nábožensko-rituální: „*Panovník ovládal město [resp. stát] se vsí nadpřirozenou mocí, symbolizoval kosmický řád a umožňoval jeho pokračování, udržoval propojení se světem bohů a předků a staral se o ochranu zdraví celého společenství.*“³⁵ Vládcovým úkolem tedy bylo činit vše, co zajišťovalo prosperitu a prospěch národa jako například vykonávání spravedlnosti, správu říše, vyhlášení a úspěšné vedení války za účelem získání zajatců, jejichž rituální obětování mělo garantovat chod slunce a tím zachování existence světa.³⁶ Lidské oběti, respektive jejich srdce a krev, v podstatě

³¹ Lockhart 1999, 141; podrobný popis jednotlivých mezistupňů společenské hierarchie viz např. López Austin (1974); za ústní konzultace děkuji i dr. hab. Ryszardovi Tomickému z Institutu archeologie a etnologie Polské akademie věd (2014).

³² Pod používaným termínem „království“ zde rozumíme základní jednotku politické organizace mezoamerických společností; podstatou těchto království byl vztah vládce a jeho poddaných, kteří mu platili tribut a měli vůči němu různé povinnosti (např. vojenskou). Nejlépe tento princip vlády popisuje holandský historik Rik Hoekstra v textu *A Different Way of Thinking: Contrasting Spanish and Indian Social and Economic Views in Central Mexico (1500–1600)*: „[...] not the control of land through ownership but the control of people and a workforce was central in *th is* society. This system was determined by personal bonds between lords and vassals. The place in society depended of birth. The system has been called the system of *Personenverband* (personal association). Its counterpart is the *Territorialverband* (territorial association), in which people in a certain territory are subjected to one lord. The *Territorialverband* exists for example in modern centralized states“ (Hoekstra 1990, 70).

³³ Olivier 2012, 26; viz také López Luján a Olivier 2009.

³⁴ Dehouve 2006, zvláště kapitoly II. Le système de royauté sacrée a III. La royauté aztèque; viz také Dehouve 2010a, 5–9; podobný názor na posvátný charakter nahuaských vládců má i Michel Graulich (1998a), který také operuje pojmem *royauté sacrée*.

³⁵ Dehouve a Arnould 1997, 25, vlastní vysvětlivka.

³⁶ Dehouve 2012, 53; více o podstatě a druzích rituálů viz také Dehouve (2010b a 2013).

suplovaly srdce a krev panovníka, neboť bohům bylo nutné vždy přinášet oběť nejvyšší a nejcennější. Současně ovšem panovník zodpovídal za případná neštěstí nebo katastrofy a musel být připraven čelit následkům v podobě sebeoběti. Osoba vládce posvátného království tak v sobě soustřeďovala specifickou dualitu: byl nejvyšším obětujícím i nejvyšším obětním beránkem. Záštitu za fungování světa však nebyla pouze symbolická, jak by ji mohl chápat člověk vyrostlý v evropském kulturním kódu, pro něhož je koncept osobní zodpovědnosti vládce za živelné pohromy, epidemie i prohrané bitvy prakticky nepředstavitelný, ale naopak nanejvýš skutečná. S neomezenou mocí proto úzce souvisela maximální zodpovědnost za ostatní a za jejich přežití. Neobvyklá forma osobní a do skutečných důsledků jdoucí odpovědnosti demonstrovala specifický vztah mezi panovníkem a jeho poddanými. Zodpovědnost za chod vesmíru, vložená na bedra jedince, tak ještě důrazněji rozvířala mocenské nůžky mezi ním a ostatními a posilovala panovníkovu auru svrchovanosti a síly. Tento kulturní rys souzní i s Hofstedeovou teorií negativní korelace vzdálenosti moci a kolektivismu: čím vyšší skóry PDI kultura má, tím silnější je její kolektivistická orientace, což odpovídá i silnému kolektivismu mexické společnosti.³⁷

Změna statutu člověka na vládce-přestavitele božstva se uskutečňovala během rituální intronizace, která se skládala ze dvou fází. V první činil budoucí vládce pokání, spočívající v dobrovolném fyzickém utrpení (mučení, prolévání vlastní krve, hladovění, sexuálním půstu apod.), jemuž ho podrobovali kněží a jehož účelem bylo očištění se od vin a minulých prohřešků.³⁸ Guilhem Olivier se domnívá, že toto pokání mohlo představovat druh symbolické smrti, a platnost své teorie se snaží doložit i druhem oděvu, který pro tuto příležitost oblékali: úbor zdobený obrázky lebek a kostí, tedy symboly smrti.³⁹ Smrt panovníkovy individuální a člověčí podstaty v podobě klasického přechodového rituálu umožňovala proměnu smrtelníka v pozemského představitele božstva. Ve druhé fázi byly již za přítomnosti nového vládce při slavnostním inauguračním ceremoniálu přinášeny bohům lidské oběti (nejčastěji z řad válečných zajatců).⁴⁰ Rituál intronizace jasně demonstrovuje ambivalentní charakter vládcova postavení, neboť v sobě spojoval aspekt ponižení, jehož byl obětí jako člověk, a následně neomezené moci, již získal poté: „*Model intronizace ve dvou etapách – etapě pokání a etapě obětování – ukazuje krále v podobě oběti, nečisté, trestané, podrobující se sebeoběti, a konečně obětovaného skrze náhradní oběť. Avšak po závěrečném ceremoniálu intronizace král nabývá zcela odlišné tvářnosti, podobné tvářnosti boha Slunce.*“⁴¹

Pokud jde o politické uspořádání a vztahy mezi jednotlivými královstvími před příchodem Španělů i těsně po něm, to rozhodně mělo daleko do harmonické koexistence. Realitou byly vzájemné boje a mocenské střety, které striktně definovaly vztahy autonomie, nadvlády a podřízenosti. Nadvláda silnějšího mohla mít charakter vojenské i hospodářské dominance – porobení lidé museli v rámci vazalství odvádět tribut (v podobě naturálií a pracovní síly), dodávat válečníky, případně

³⁷Ten dosahuje 30 skór (0 = silně kolektivistická společnost, 100 = silně individualistická společnost) (Hofstede 2006, 68 a 71).

³⁸Dehouve 2012, 53–65.

³⁹Olivier 2012, 32; podrobněji o rituálu intronizace viz tamtéž.

⁴⁰Dehouve 2012, 53–65.

⁴¹Dehouve 2012, 65; o solárním charakteru mezoamerických panovníků viz také Graulich (1998b).

adepty na obětování bohům. Docházelo i k připojování území, nicméně vítězná či silnější strana obvykle nechávala vazalskému státu jistou autonomii ve smyslu ponechání lokální vlády v rukách králů a vládnoucí vrstvy. Státy si také zachovávaly svůj panteon božstev, do něhož byl pouze připojen hlavní bůh vítěze. Snížení ranku na pouhou územní součást státu vítěze a likvidace vládnoucí dynastie poraženého byly spíše výjimečné, třebaže i k tomu docházelo.⁴²

4. PRAPODSTATA A KOLONIZACE

V koloniálním období Španělé logicky přikročili k zavádění vlastních struktur, šablon a mechanismů do správy nově získaných území, ty však formálně připomínaly struktury indiánské, neboť byly založeny na podobném principu hierarchického uspořádání (politicko-správního i společenského). To byl podle Jamese Lockharta důvod, proč jen pozvolna nahrazovaly ony původní a nadále pak bez větších obtíží fungovaly během několika dalších staletí: „*ještě dlouho po conquistě indiánské státy [...] uchovávaly mnohé ze svých vnitřních mechanismů v zásadě nedotčené, později daly základ všem strukturám, které Španělé implantovali.*“⁴³ Zcela vymýceny byly jen ty odlišnosti, jež byly v přímém rozporu se španělským hodnotovým systémem, jako například rituál lidských obětí a veřejné obětování bohům.⁴⁴ K výraznějším proměnám společenské hierarchie a administrativního uspořádání došlo až na konci 16. století. Jak uvádí Danièle Dehouve, princip posvátného království, dříve aplikovaný na úrovni celého státu a silně provázaný s osobou vládce, se pod španělskou nadvládou přesunul na úroveň obcí, kde se uzpůsobil novým podmínkám: v čele už nebyl jeden panovník, ale malá skupinka osob – jakási „posvátná elita“ –, která na principu rotace vykonávala jednotlivé politicko-náboženské funkce. Vláda posvátné elity tak koexistovala se španělskou administrativou, a dokonce měla i jistou autonomii, neboť pro většinu obyvatelstva byli zástupci elity zcela konkrétními (a navíc posvátnými) představiteli moci, na rozdíl od vzdálených (geograficky i pomyslně), a tudíž téměř imaginárních, španělských panovníků. Zacyklení systému na úrovni obcí navíc posílilo důležitost i vliv místní samosprávy, která v této podobě přetrvávala i v období nezávislosti.

Na základě dlouholetého výzkumu v terénu Dehouve dokonce tvrdí, že tento systém je jako způsob organizace moci v širším smyslu slova kontinuálně uplatňován indiánským obyvatelstvem v Mexiku (a také v Guatemale⁴⁵) i v současnosti. Jedná se o specifický způsob dělení hodnot, úřadů a pravomocí mezi úzkou skupinu osob v obcích či městských komunitách včetně obdobně rituálního charakteru přijetí a předávání postu nástupcům, skládajícího se z fáze pokání a oslavy. Přetrvání systému posvátného království až do současnosti bylo podle Dehouve možné i díky tomu, že navzdory nucenému přijetí profánního hierarchického simulakra evropského stříhu v koloniální době došlo k replikaci posvátného mo-

⁴² Bonfil Batalla 1990, 116.

⁴³ Lockhart 1999, 14.

⁴⁴ Lockhart 1999, 625.

⁴⁵ V Guatemale tvoří indiánské obyvatelstvo 40 % populace (Instituto Nacional de Estadística Guatemala: *Caracterización Estadística de Guatemala. Año 2012*, <http://www.ine.gob.gt/index.php/estadisticas/caracterizacion-estadistica>, 1. 9. 2014), což je značně vyšší procento než v Mexiku, a její index PDI je 95 skóre (Hofstede, 2007, 43).

delu okolo ústřední autority a tím k obnovení původní obsahové náplně. Proto je nadále součástí jednotlivých pravomocí i nábožensko-magický rozměr funkce.⁴⁶ Přirozenou tendenci k přebírání dávných struktur a vyznávání původního životního stylu u lidí žijících v menších městech a vsích potvrzuje i Benjamín Maldonado, který na základě svého výzkumu ověřil, že model komunitního způsobu života je pro obyvatelé Mezoameriky typický i v současnosti: „*Jedná se o běžný život v těchto komunitách, který není nutně explicitní, ale je stále přítomen a vystupuje do popředí, je-li konfrontován s individualistickým postojem.*“⁴⁷

Koloniální hierarchie, v jejímž čele stál místokrál, se tedy sice formálně podobala původní, ale jejím velkým handicapem byla trvalá nepřítomnost toho nejvyššího, tedy panovníka, čímž byla mocenská pyramida jakoby a priori podmiňována, a proto „[...] *ve společnosti, v níž byla autorita důvěrně spjata s fyzickou přítomností vlády, bylo zapotřebí osoby, jež by obyvatelům Mexika systematicky připomínala existenci a moc lidského majestátu.*“⁴⁸ Podle Alejandra Cañeque se monarchie tuto zjevnou nevýhodu snažila využít ve svůj prospěch mytizací vzdáleného monarchy, který „odkudsi“ bdí nad blahobytem svých amerických vazalů, a současně systematickou exhibicí místokrále, v němž měli poddaní vidět „živý obraz krále“.⁴⁹ Pro většinu původního obyvatelstva však bylo takové chápání podstaty i role panovníka zcela abstraktní, a tudíž jen obtížně spojitelné s vlastním kulturním kódem, což byla další příčina toho, že koloniální struktury zůstávaly do jisté míry „na povrchu“, aniž hluboce zakořenily. I proto se zcela nezbytnou součástí koloniální reality stala ritualizace funkce a důraz na prezentaci autorit a symbolů moci, jež jim měly dodávat na legitimitě: „[...] *v osobě místokrále, předvádějícího se v průvodech a při slavnostech a obklopeného velkolepou nádherou, byla královská moc čitelná celému světu. Tato produkce okázalosti byla dokonale regulována a tvořila součást rituálu, [...] který měl dva hlavní cíle: v první řadě dodával místokráli [...] auru majestátnosti, a to prostřednictvím mnoha doprovodných symbolů, a ve druhé představoval rituální podívanou, jež měla být všemi nahlížena jako vítězství srochované moci, která za sebe vysílá místokrále, jehož osoba, stále vystavovaná v ulicích města Mexika, se stávala vizuální deklarací zmíněné moci.*“⁵⁰ Moc a autorita byly tudíž silně závislé na neustálé a promyšleně dávkované veřejné podívané, ať už se jednalo o penitenciární politiku či svátky a slavnosti. Významnou a významotvornou podívanou byl ostatně už samotný nástup místokrále do úřadu, počínající poutí z přístavu do hlavního města a symbolizující nadvládu, který v této podobě přetrval až do roku 1783.⁵¹

Demonstrace moci byla důležitá i v nahuaské kultuře a podoba oslav a veřejných událostí si s okázalostí koloniálních nezdala: byly oslňující, pompézní a měly předem danou choreografii. Zásadní rozdíl však tkvěl především v symbolické rovině – místokrálovské rituály moci mířily primárně „ven“, byly podívanou pro diváky, ty

⁴⁶ Dehouve 2006, zvláště kapitoly V. Les «systèmes des charges» contemporains: autour du gouvernant a VI. Les «systèmes des charges» contemporains: les répliques périphériques; viz také Dehouve (2010a) a Arnauld a Dehouve (1997).

⁴⁷ Maldonado 2003, 2.

⁴⁸ Cañeque 2004, 632, vlastní zvýraznění.

⁴⁹ Cañeque 2001, 15–16.

⁵⁰ Cañeque 2004, 614.

⁵¹ Cañeque 2004, 617.

mezoamerické mířily primárně „dovnitř“, neboť souvisely s plněním funkce ručitele prosperity a blahobytu národa. Uvážíme-li tedy historičnost systému posvátného království, společenské a ekonomické podmínky, v nichž žila většina obyvatelstva, jeho skladbu, v níž převažovali indiáni a mesticové, jakož i překerní moc místokrále, který byl představitelem „lidské moci“, na rozdíl od *tlahtoque*, jež byli zosobněním božstva, a konečně i faktor jisté imaginárnosti španělského monarchy žijícího kdesi „za oceánem“, dojdeme k závěru, že celé toto „divadlo koloniální politiky“,⁵² opírající se především o exhibici moci a její legitimity, bylo spíš jakýmsi „odpoledním představením“, tedy pouhou koexistující strukturou, která se do autochtonních kultur promítla jen okrajově. V kolektivním podvědomí obyvatelstva nadále přetrvávaly staré struktury, jež jim byly vlastní. Ostatně i sám Cañeque podotýká, že skutečným důvodem vizualizace a veřejné manifestace koloniálních autorit bylo právě jejich mělké začlenění či nezakořeněnost do mezoamerického archetypu moci.⁵³ Do problematické asimilace nového mocenského modelu významně zasáhly i vzájemné spory mezi španělskými autoritami, zvláště mezi světovými na jedné straně a církevními na straně druhé.⁵⁴ Indiáni, především ti, kteří se snažili zachovat alespoň částečně své bohatství, případně i společenské postavení, je bystře monitorovali a snažili se je strategicky využít ve svůj prospěch při prosazování vlastních zájmů v duchu hesla, jež trefně vyjádřil José Luis de Rojas, „*změnit, abych sám nebyl změněn*“.⁵⁵

Posun na příčkách nové, byť formálně podobné společenské hierarchie se pochopitelně dotkl veškerého indiánského obyvatelstva, což se projevilo ve společensko-právním a ekonomickém postavení *macehualtín* i indiánských elit. Jak uvádí Lockhart, v koloniálním období, pokud neměli nějaký úřad, byli *pipiltín* administrativně i ekonomicky řazeni do vrstvy *macehualtín* a museli platit stejný tribut jako všichni ostatní.⁵⁶ S touto proměnou úzce souvisí i faktor etnické příslušnosti, k níž se přihlíželo už v předkolumbovských dobách, kdy se některé skupiny mezi sebou považovaly za méněcenné.⁵⁷ V době španělské nadvlády došlo v souvislosti s rozrůstáním vrstvy kreolů a především mesticů ke zcela zásadní proměně etnických parametrů ve prospěch příslušníků nově přichozí evropské kultury a jejich potomků. Navzdory vyzdvihování velikosti dávných indiánských kultur a jejich důležitosti při formování národní svébytnosti, které nabralo na objemu i závažnosti zvláště v 18. a 19. století a pokračovalo i ve 20. století, tato optika nadále přetrvává, neboť v myslích některých Mexičanů se stále nedaří propojit dávno zemřelé a nyní mnohdy mytizované indiánské předky s „demograficky plodným mořem bronzových tváří“⁵⁸ zaplňujícím ulice měst. Podle Bonfila Batally je na vině této perspektivy právě koloniální doba, protože tehdy došlo k rozštěpení relativně homogenního mezoamerického světa, do něhož vtrhl svět jiný, který sám sebe ustanovil nadřazeným, a zvrátil jednoznačnou platnost dosud existujících kódů, názorů, postojů, pocitů a zkušeností

⁵² Cañeque 2004, 632.

⁵³ Cañeque 2004, 633.

⁵⁴ Cañeque 2001; více o vztazích jednotlivých institucí koloniální vlády, zvláště mezi světskou a církevní mocí, a jejich pravomocích viz tamtéž.

⁵⁵ Rojas 2010.

⁵⁶ Lockhart 1999, 191–192.

⁵⁷ Lockhart 1999, 628; viz také García Martínez 1999 a Olko 2012.

⁵⁸ Monsiváis 2006, 23.

a snažil se je zaměnit za nové, vycházející z rozdílné kulturní matice: „V tom tkví hluboký rozdíl mezi koloniálním řádem, ustanoveným v 16. století, a předchozími formami dominance: v nové podřízenosti je ,ten druhý‘ popírán, jeho kultura a její projevy se stávají nekompatibilními, neexistujícími. Nastolený systém kulturní kontroly jasně ukazuje toto vytlačení jako výsledek vnesení odlišné civilizace.“⁵⁹ Tato pomyslná dělicí čára podmiňuje mnohé ze základních rysů současné podoby země a stigmatizuje ono niterné Mexiko.

5. PRAPODSTATA (ČÁST II.)

Důležitým – a již zmíněným – fenoménem, který se rovněž silně promítl do formování paradigmatu moci Mexičanů, byla transcendentální povinnost přinášení lidských obětí bohům v předkolumbovském období. Nahuové i zástupci ostatních kultur museli obětovat krev a srdce druhých, a také krev vlastní. Podmínka pokračování chodu světa za cenu oběti odkazuje k navzájem si podobnému mýtu o vzniku světa lidí. Bohové, kteří ho stvořili, při něm obětovali vlastní život, čímž vyznačili jakousi matici, podle níž bylo nezbytně nutné udržovat slunce – a tím i svět – v chodu obětí.⁶⁰ Tato náboženská praktika měla kolektivní význam a její podoby byly různé – od válečných tažení až po rituální obětování v chrámech, při němž šlo často o větší množství osob, které se rekrutovaly především z řad válečných zajatců, otroků, odsouzců na smrt apod.⁶¹ Naopak nutnost provádění sebeoběti měla význam individuální. Vládcové i poddaní, ať vznešení nebo prostí, si dobrovolně působili krvácivá zranění a především bolest a očekávali, že za to budou od bohů odměněni.⁶²

Pocit zodpovědnosti za ostatní a nutnost přinášení oběti se kromě jiného pojil i s pocitem predestinace neboli předurčenosti všeobecného směru společnosti i individuálního osudu člověka, proti níž není odvolání. Miguel León-Portilla rozlišuje v nahuaské tradici dvojí rovinu předurčenosti – magicko-náboženskou a filozofickou. Z náboženského hlediska souvisel osud každého člověka s datem jeho narození. K němu se vážala věštba, jejíž sestavení představovalo nesmírně složitý úkon: „K vynesení věštby museli tonalpouhque neboli kněží-věštci kombinovat a vytvořit souběh všech faktorů, které mohly ovlivňovat určitý den.“⁶³ Jakkoli věštecké knihy určovaly příznivost či nepříznivost dní, možnost zvrátit nebo ovlivnit alespoň částečně svůj osud však přesto existovala (například výběrem dne „křtu“, odlišného ode dne narození, osobní kontrolou jedince apod.), proto León-Portilla odmítá myšlenku slepého determinismu.⁶⁴ Také v rovině filozofické byl člověk nadán svobodnou vůlí, ale do jeho osudu vstupovali bohové jakožto ti, kteří všemu, tedy i lidem, vládli.⁶⁵ I nahuaská filozofie tak přijímala symbolickou nicotnost člověka, který je v konečném důsledku smýčkám cizí vyšší moci. Ačkoli tedy možnost ovlivnit vlastní život měl, do značné míry byl jeho osud už předem dán

⁵⁹ Bonfil Batalla 1990, 121; uvozovky v textu.

⁶⁰ Sahagún 1979, 431–434.

⁶¹ Sahagún 1979, 356.

⁶² Graulich 2005.

⁶³ León-Portilla 2002, 180.

⁶⁴ León-Portilla 2002, 184.

⁶⁵ León-Portilla 2002, 187.

a on se mu musel podřídit. Z hlediska vztahu k autoritě představuje předurčenost vlastně další formu poslušnosti, následování vůle vyšší moci a podřízenosti vůči ní.

Na předkolumbovskou kosmogonii pak plynule navázala křesťanská doktrína se svou poetikou sebeobětování a podle Anne Staples to byla právě ona, jež později podporovala a upevňovala podvědomé přijímání podřízenosti, neboť posilovala strach z moci a také poslušnost a úctu vůči autoritám. Žádoucím důsledkem bylo absolutní respektování společenské hierarchie i poslušnost církevních příkázání.⁶⁶ Důmyslné kloubení strachu z Boha, vštěpovaného už od útlého věku prostřednictvím katechismu, a strachu z autority bylo hlavním pilířem formálního i neformálního vzdělávání a současně hlavním nástrojem upevňování ikonografie moci.

6. ZMĚNA A TRVÁNÍ

S koncem koloniálního období a vznikem svobodných republik v první třetině 19. století se zvolna zrodilo vědomí přináležitosti obyvatel k mexickému národu a identifikace s ním („jsem Mexičan a toto je moje země“), které bylo v průběhu 19. a 20. století posilováno všemožnými způsoby a na všech úrovních. Vyhlášení nezávislosti však dřívější dichotomii prvků vlastních, mezoamerických, a prvků cizorodých, zavlečených ze starého kontinentu, zkomplikovalo, neboť do ní zasáhla i odedávna se emancipující vrstva kreolů. Po tři staletí byli do význačnějších postů koloniální správy dosazováni především Španělé příjždějící do Nového Španělska zpoza oceánu a kreolové, respektive potomci Španělů narození v Novém světě, zůstávali navzdory svému bohatství a předkům opomíjeni. To v nich probouzelo pochopitelný pocit méněcennosti bolestnější o to, že se cítili být srostlí s historií Mexika. Ostatně byli to právě oni, kdo se už v 17. století začal zabývat předkolumbovskými dějinami a hledáním vlastní identity,⁶⁷ přestože výsledný obraz indiánské minulosti byl spíš mytologizovaný, stvořený pro jejich vlastní potřeby a neměl nic společného s reálnou situací žijícího indiánského a mestického obyvatelstva. Po vyhlášení nezávislosti se novými představiteli moci ve většině stali právě kreolové, kteří se považovali za jádro mexického národa a současně toužili po modernizaci země a jejím přiblížení vyspělým západním zemím. Tím odstartovali dodnes do jisté míry neskončené, kontroverzní a silně reflektované⁶⁸ oscilování mezi státotvornou koncepcí založenou na vlastní vizi dějinného vývoje země i charakteru a skladby populace na jedné straně a koncepcí opírající se o pravidla a schémata osvědčená v Evropě a ve Spojených státech amerických na straně druhé. Navzdory tomu však podle Bonfila Batally dávné tradice dál zůstávají v podvědomí lidí, neboť je pojí společná kosmovize, v níž jsou implicitně přítomny nejhlubší hodnoty jednotné

⁶⁶ Staples 2012, 464.

⁶⁷ Lafaye 1974.

⁶⁸ Témata civilizace versus barbarství i hledání národní identity a směřování nových národů byla velice nosná od vyhlášení nezávislosti nových republik až do poloviny 20. století a promítla se do projevů, děl a spisů mnohých politiků, vědců, intelektuálů i umělců napříč Hispánskou Amerikou, mezi nimiž k nejvýznamnějším patřili Simón Bolívar, Faustino Domingo Sarmiento, José Martí, José Enrique Rodó, Carlos Mariátegui, José Vasconcelos, Alfonso Reyes, José Henríquez Ureña, Octavio Paz, Carlos Fuentes, Carlos Monsiváis, Guillermo Bonfil Batalla ad. Česká recepce problematiky sebereflexe hispanoamerické respektive mexické světytnosti viz např. Housková (1998; 2004 a 2010), Riebová (2010 a 2013) nebo Hazaiová (2001 a 2013).

kulturní matice,⁶⁹ tedy i pyramidální mocenský model. Početné *niterné* Mexiko, tvořené jak těmi, kteří se hlásí ke své odlišnosti a indiánským kořenům, tak těmi, jež sami sebe jako potomky indiánů nevnímají, přesto formují širokou mestickou masu společnosti, tak dál přirozeně vyznává zděšené paradigma moci a upevňuje jeho platnost, čímž paradoxně nahrává zvyšování stupňů pyramidy a vzdalování vrcholku od její základny.

7. ZÁVĚREM

Cílem této studie byla snaha nastínit možnou odpověď na otázku, co mělo zásadní vliv na formování specifického paradigmatu moci většiny dnešních Mexičanů, zda to byl dávný mezoamerický, nebo později asimilovaný španělský mocenský model. Oba světy, španělský i původní indiánský, tíhly k pyramidální sociální i politické hierarchii, v níž příslušnost k jednotlivým stupňům podléhala striktně kodifikovaným normám a pravidlům. Formální podobnost uspořádání umožnila španělské koloniální správě navázat na předkolumbovský systém a fungovat – s menšími či většími obtížemi – až do období nezávislosti, ale vzhledem k odlišné podstatě a jinému principu vnitřní soudržnosti mocenského schématu obou kultur nedokázala přetavit mentální software většinového indiánského a později i míšeneckého obyvatelstva. Mezoamerice byl vlastní princip posvátného království v čele s panovníkem, který byl kromě jiného zosobněním božstva na zemi, což jeho autoritě dodávalo sakrální dimenzi. Politická moc tak byla neoddělitelně spjata s mocí nábožensko-rituální a v této podobě se předávala z generace na generaci nejen jako organizační schéma, nýbrž jako závazný „vesmírotvorný“ princip. I z toho důvodu bylo mezoamerické paradigma moci ve společnosti tak silně zakořeněno a špičky pyramidy tak uctívány a respektovány.

Ve skladbě současného obyvatelstva převažují potomci indiánů a mesticů, i proto se domníváme, že naše výchozí teze o zformování pyramidálního paradigmatu moci již před conquistou a jeho kontinuálním předáváním je pravděpodobná. To dokládají i námi představené studie a výsledky výzkumů. Navzdory uplynulým staletím tak pyramida dál zůstává symbolem Mexika, a to jak ta skutečná, jejíž nejrůznější architektonické podoby navštěvují ročně statisíce turistů, tak i ta pomyslná, zasahující všechny oblasti života mexické společnosti: „*Kritika Mexika začíná kritikou pyramid.*“⁷⁰ Vlivem globalizace, stírání hranic (skutečných i pomyslných) i přijímání cizích struktur, k němuž v celé Latinské Americe střídavě a s různou úspěšností docházelo již od 16. století, je jasné, že vzájemná interakce je stále silnější. Otázkou ovšem zůstává, na kolik může vliv cizích schémat a norem zasáhnout do re-formování hlubokých kulturních struktur a zcela je změnit. Údaje z databáze Word Value Survey, shromážděné v posledních 15 letech, dokládají, že navzdory drobným odchylkám a posunům v procentuální míře zůstávají základní individuální i společenské hodnoty víceméně neměnné.⁷¹ To se týká také vztahu k moci a přijetí jejího nerovnoměrného rozložení ve společnosti. Respondenti napří-

⁶⁹ Bonfil Batalla 1990, 245.

⁷⁰ Paz 2000, 305.

⁷¹ Dilčí ankety z let 1999–2004, 2005–2009, 2010–2014 viz World Values Survey: Online Data Analysis, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>, 3. 6. 2014.

klad opakovaně kladou důraz na poslušnost dítěte a zahrnují ji mezi nejdůležitější kladné vlastnosti. Z odpovědi rovněž vyplývá, že velká část Mexičanů i nadále upřednostňuje autoritativní princip moci, která se profiluje, kromě jiného, v preferenci silného vůdce, mnohdy nezávislého na parlamentu i volebních výsledcích, jakož i v požadavku většího respektu vůči autoritám obecně. Kromě toho je zřejmá tendence k přenášení zodpovědnosti na instituce a vládu v neprospěch osobní zodpovědnosti jednotlivců. Je možné, že do podoby odpovědí v některých případech chtě nechtě zasáhl vliv subjektivně chtěného či naopak všeobecně poplatného (ať už je formování těchto názorů dáno silou oficiální rétoriky, zbožným přáním, obranou vůči pocitu méněcennosti nebo címkoli jiným), které je v rozporu se strukturami uloženými v kolektivním podvědomí, jež zůstávají nezměněny. Nicméně jen lehké percentuální kolísání jednotlivých výsledků naznačuje, že k výrazné změně mentálního softwaru Mexičanů nedochází ani nyní, a potvrzuje Hofstedeovu teorii nemožnosti hlubší a zásadnější proměny kultury v jejím základu.⁷²

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- ARNAULD, Marie Charlotte a DEHOUE, Danièle (1997): Poder y magia en los pueblos indios de México y Guatemala. *Tiempos de América*, č. 1, s. 25–41.
- BASTARRACHEA ARJONA, Wiliam a CISNEROS-COHERNOUR, Edith J. (2006): Influencia del contexto sociocultural en el liderazgo escolar en México. *Revista Iberoamericana de Educación*, roč. 4, č. 37, s. 1–10.
- BONFIL BATALLA, Guillermo (1990): *El México profundo, una civilización negada*. México: Editorial Grijalbo.
- CAÑEQUE, Alejandro (2001): Cultura vicerregia y Estado colonial. Una aproximación crítica al estudio de la historia política de la Nueva España. *Historia Mexicana*, roč. 51, č. 1, s. 5–57.
- CAÑEQUE, Alejandro (2004): De sillars y almohadones o de la naturaleza ritual del poder en la Nueva España de los siglos XVI y XVII. *Revista de Indias*, roč. 64, č. 232, s. 609–634.
- CARRASCO, Pedro (1975): La transformación de la cultura indígena durante la Colonia. *Historia Mexicana*, roč. 25, č. 2, s. 175–203.
- CHHOKAR, Jadgeep S., BRODBECK, Felix C. a HOUSE, Robert J. (eds.) (2007): *Culture and leadership across the world: the GLOBE book of in-depth studies of 25 societies*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- CORREA ROMERO, Fredi Everardo et al. (2002): Dimensiones del individualismo/colectivismo en México: un estudio exploratorio. *IX Congreso Mexicano de Psicología Social* (www.geocities.ws/seminario_lewin/AMEPS002/main.htm, 10. 11. 2013).
- DEHOUE, Danièle (2006): *Essai sur la royauté sacrée en république mexicaine*. Paris: CNRS Editions (OpenEdition Books: <http://books.openedition.org/editions-cnrs/1964>, 10. 4. 2014).
- DEHOUE, Danièle (2010a): *La realeza sagrada en las comunidades indígenas mesoamericanas*. Texte à l'appui de la présentation du 11 mai 2010, Coordinación de Antropología, INAH, México (<http://www.danieledehouve.com/images/articles/dehouveRealezaCORR.pdf>, 30. 4. 2014).

⁷²Hofstede 2007, 38.

- DEHOUE, Danièle (2010b): Ritos sangrientos. *Letras libres*, č. 133, s. 24–29.
- DEHOUE, Danièle (2012): Rey y reo. Los dos rostros del soberano mesoamericano. In: Mazín, Óscar (ed.): *Las representaciones del poder en las sociedades hispánicas*. México: El Colegio de México, s. 51–80.
- DEHOUE, Danièle (2013): Las funciones rituales de los altos personajes mexicas. *Estudios de Cultura Náhuatl*, roč. 45, s. 37–68.
- DOLEŽAL, Tomáš (2010): Současná Latinská Amerika – více než symbolický celek? In: Lehmannová, Zuzana et al.: *Paradigma kultur*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 354–371.
- FOUCAULT, Michel (2003): *Myslení vnějšku*. Praha: Hermann a synové.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Bernardo (1999): La naturaleza política y corporativa de los pueblos de indios. *Memorias de la Academia Mexicana de la Historia, correspondiente de la Real de Madrid*, roč. 42, s. 213–236.
- GRAULICH, Michel (1998a): La royauté sacrée chez les Aztèques de Mexico. *Revista Española de Antropología Americana*, roč. 28, s. 99–118.
- GRAULICH, Michel (1998b): El rey solar en Mesoamerica. *Arqueología Mexicana*, roč. 6, č. 32, s. 14–21.
- GRAULICH, Michel (2005): Autosacrifice in ancient Mexico. *Estudios de Cultura Náhuatl*, roč. 36, s. 301–329.
- HAZAIOVÁ, Lada (2001): Carlos Fuentes: tiempo, espacio y personajes del mundo de la novela y de la novela del mundo. *Casa del tiempo*, roč. 3, č. 30–31, s. 67–80.
- HAZAIOVÁ, Lada (2013): Povstávání z popela. Mexická kulturní identita v proměňách času. *Acta Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni 3/2013*, s. 169–187.
- HOEKSTRA, Rik (1990): A Different Way of Thinking: Contrasting Spanish and Indian Social and Economic Views in Central Mexico (1500–1600). In: Ouweneel, Arijs a Miller, Simon (eds.): *The Indian Community of Colonial Mexico. Fifteen Essays on Land Tenure, Corporate Organizations, Ideology and Village Politics*. Amsterdam: CEDLA (Latin American Studies, 58), s. 60–86.
- HOFSTEDE, Geert (2006): What did GLOBE really measure? Researchers' minds versus respondents' minds. *Journal of International Business Studies*, roč. 37, s. 882–896.
- HOFSTEDE, Geert (2011): Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, roč. 2, č. 1.
- HOFSTEDE, Geert a HOFSTEDE, Gert Jan (2007): *Kultury a organizace. Software lidské mysli. Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde.
- HOFSTEDE, Geert, HOFSTEDE, Gert Jan a MINKOV, Michael (2010): *Cultures and Organizations. Software of the mind*. 3rd Ed. New York: McGraw-Hill.
- HOUSE, Robert J. et al. (2004): *Culture, leadership, and organizations: the GLOBE of 62 societies*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- HOUSKOVÁ, Anna (1998): *Imaginace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická identita v esejích a v románech*. Praha: Torst.
- HOUSKOVÁ, Anna (2004): *Druhý břeh Západu*. Praha: Mladá fronta.
- HOUSKOVÁ, Anna (2010): *Vision de Hispanoamérica. Paisaje, utopía, quijotismo en el ensayo y en la novela*. Praha: Karolinum.
- LAFAYE, Jacques (1974): *Quetzalcóatl et Guadalupe. La formation de conscience nationale au Mexique (1531–1813)*. Paris: Gallimard.
- LEHMANNOVÁ, Zuzana (1999): *Kulturní dimenze mezinárodních vztahů*. Praha: VŠE.
- LEÓN-PORTILLA, Miguel (2002): *Aztécká filozofie*. Praha: Torst.

- LEÓN-PORTILLA, Miguel (2010): Uznáním práv indiánů jako bychom znovu objevili slunce. Rozhovor s mexickým profesorem historie a filozofie Miguelem Leónem-Portillou. In: Hingarová, Vendula, Květinová, Sylvie a Eichlová Gabriela (eds.): *Mexiko. 200 let nezávislosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 109–111.
- LOCKHART, James (1999): *Los nahuas después de la Conquista. Historia social y cultural de la población indígena del México central, siglos XVI–XVIII*. México: Fondo de Cultura Económica.
- LÓPEZ AUSTIN, Alfredo (1974): Organización política en el Altiplano Central. *Historia Mexicana*, roč. 23, č. 4, s. 515–550.
- LÓPEZ LUJÁN, Leonardo a OLIVIER, Guilhem (2009): La estera y el trono: los símbolos de poder de Motecuhzoma II. *Arqueología Mexicana*, roč. 17, č. 98, s. 38–44.
- MALDONADO ALVARADO, Benjamín (2003): La comunidad indígena. *Biblioteca Virtual Antorcha* (http://www.antorcha.net/biblioteca_virtual/politica/comunalidad/comunalidad.html, 29. 5. 2014).
- MONSIVÁIS, Carlos (2006): *Obrády chaosu*. Praha: Mladá fronta.
- MONSIVÁIS, Carlos (2008): *Fue uno de los días más tristes de mi vida. Interview with Margarita Rodríguez*. BBC Mundo (http://www.bbc.co.uk/spanish/specials/2224_monsivais/index.shtml, 25. 7. 2014).
- NOVÝ, Ivan (1996): *Interkulturální management*. Praha: Grada Publishing.
- NOVÝ, Ivan a SCHROLL-MACHL, Silvia (2005): *Spolupráce přes hranice kultur*. Praha: Management Press.
- NOVÝ, Ivan a SCHROLL-MACHL, Silvia (2007): *Interkulturální komunikace v řízení a podnikání česko-německá*. Praha: Management Press.
- OGLIASTRI, Enrique, McMILLEN, Cecilia et al. (1999): Cultura y liderazgo organizacional en 10 países de América Latina. El estudio Globe. *Academia. Revista Latinoamericana de Administración*, č. 22, s. 29–57.
- OLIVIER, Guilhem (2012): Las metamorfosis divinas del rey en el México central prehispánico. In: Mazín, Óscar (ed.): *Las representaciones del poder en las sociedades hispánicas*. México: El Colegio de México, s. 25–49.
- OLKO, Justyna (2012): El “otro” y los estereotipos étnicos en el mundo nahua. *Estudios de Cultura Náhuatl*, roč. 44, s. 165–198.
- PAZ, Octavio (2000): *El laberinto de la soledad. Postdata. Vuelta a El laberinto de la soledad*. 3rd Ed. México: Fondo de Cultura Económica.
- REYES, Alfonso (1968): *Ensayos*. La Habana: Casa de las Américas.
- REYES, Alfonso (1991): *Última Tule y otros ensayos*. Caracas: Ayacucho.
- RIEBOVÁ, Markéta (2010): Básník a kronikář. Metafora a historie v historické imaginaci esejistického díla Octavia Paze a kronik Carlose Monsiváise. In: Hingarová, Vendula, Květinová, Sylvie a Eichlová Gabriela (eds.): *Mexiko. 200 let nezávislosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 321–336.
- RIEBOVÁ, Markéta (2013): *Mezi metaforou a ironií. Obraz mexické společnosti v dílech Octavia Paze a Carlase Monsiváise*. Brno: Host.
- ROJAS, José Luis de (2010): *Cambiar para que yo no cambie. La nobleza indígena en la Nueva España*. Buenos Aires: Editorial SB.
- SAHAGÚN, Bernardino de (1979): *Historia general de las cosas de Nueva España*. 4. Ed. México: Editorial Porrúa.
- STAPLES, Anne (2012): El temor a Dios y al poder del estado: diez lecciones bien aprendidas de la niñez mexicana decimonónica. In: Mazín, Óscar (ed.): *Las representaciones*

del poder en las sociedades hispánicas. México: El Colegio de México, s. 461–480.

TOMICKI, Ryszard (1987): Poza społeczeństwem – w pobliżu boskości. Przyczynek do rozważań nad symboliką włosów. *Polska Sztuka Ludowa*, č. 1–4, s. 169–176.

TORRES FRAGOSO, Jaime (2008): La influencia de las culturas nacionales en el desarrollo de la Nueva Gerencia Pública (NGP) en Latinoamérica. *Revista del CLAD. Reforma y Democracia*, č. 42 (<http://old.clad.org/portal/publicaciones-del-clad/revista-clad-reforma-democracia/articulos/042-octubre-2008/torres>, 15. 9. 2013).

ZANTWIJK, Rudolf van (1990): El concepto del ‘imperio azteca’ en las fuentes históricas indígenas. *Estudios de Cultura Náhuatl*, roč. 20, s. 201–211.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Geert Hofstede a Gert Jan Hofstede Web Site: *Hofstede's Dimensions of National Cultures*, <http://www.geerthofstede.nl/dimensions-of-national-cultures>, 30. 9. 2014.

Instituto Nacional de Estadística Guatemala: *Caracterización Estadística de Guatemala. Año 2012*, <http://www.ine.gob.gt/index.php/estadisticas/caracterizacion-estadistica>, 1. 9. 2014.

Instituto Nacional de Estadística y Geografía: *Censo de Población y Vivienda 2010*, <http://www.inegi.org.mx/est/contenidos/proyectos/ccpv/cpv2010/Default.aspx>, 22. 6. 2014.

PRI: *México, el PRI y sus cifras*, <http://pri.org.mx/TransformandoMexico/MexicoPri/MexicoCifras.aspx>, 13. 12. 2013.

Transparency International: <http://www.transparency.cz/cpi-2013/>, 3. 12. 2013.

World Values Survey: *Online Data Analysis*, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>, 3. 6. 2014.

DALŠÍ ZDROJE

TOMICKI, Ryszard (2014): pers. kom.

RESUMEN

Desde hace treinta años, el científico neerlandés Geert Hofstede lleva dedicándose al estudio de valores culturales. Hasta ahora ha propuesto seis dimensiones culturales, apoyándose en investigaciones empíricas realizadas en más de setenta países y regiones, para definir los diferentes modelos del entendimiento, sentimiento y conducta que caracterizan las culturas nacionales de todo el mundo. Una de ellas, la distancia jerárquica (IDJ), define la manera en que una comunidad acepta y admite la desigual distribución del poder. La desigualdad es un rasgo común de cada sociedad pero la actitud frente al poder es diferente en cada una y depende de su tradición cultural. La distancia jerárquica se manifiesta en todos los niveles de la vida, desde la familiar, irguiendo oposición entre padres-hijos, tras la relación de alumno-maestro y empleado-jefe hasta el nivel del estado, representado por la polaridad de cívico-poder estatal. En las sociedades de IDJ alta, existe una jerarquía social bien estricta y los cargos y privilegios están distribuidos de manera desigual e injusta sin que ésta necesite ser justificada. Al contrario, en las sociedades donde la jerarquía social es más bien plana, los privilegios están mal vistos y la gente tiende a formar estructuras más bien igualitarias.

Según ha comprobado Hofstede, las sociedades del habla romance, tanto las europeas, como las latinoamericanas, suelen lograr una puntuación de distancia jerárquica bastante alta. La razón del fenómeno se la atribuye al origen latino de estos países, ya que en el pasado más remoto formaban parte del Imperio Romano y aceptaron sus estructuras sociales y políticas. No obstante, con respecto a la gran diferencia entra la puntuación

lograda por España (57) y México (81) surge una pregunta: ¿Es posible que la tradición española fuera el determinante único y más importante en la formación de la identidad cultural de México, ejerciendo su influencia tan sólo durante tres siglos de dominación colonial? ¿O deberíamos buscar el origen del paradigma del poder mexicano en la remota tradición mesoamericana?

La verdad es que una jerarquía social piramidal, regida por un estricto código de normas y reglas, era un rasgo inherente de todas las civilizaciones mesoamericanas tanto en la época preclásica, como en la clásica y la postclásica hasta la llegada de los españoles. El sistema de gobierno en la cultura nahua, que hemos tomado por modelo, dada la similitud entre ella y las demás culturas mesoamericanas, se basaba en el principio de “la realeza sagrada” como lo define la etnohistoriadora y antropóloga francesa Danièle Dehouve. Dentro de este sistema, el rey, llamado tlahtoani, cumplía tanto con la función política, como con la función mágico-ritual y religiosa. El tlahtoani era un representante de dios en la tierra y como tal era responsable de dicha y desdicha de su nación. La responsabilidad total, que sobrepasa los límites de responsabilidad humana poco comprensible para un europeo común (tanto de antaño, como el actual) era realizada hasta las más graves consecuencias de autosacrificio. Así, el soberano mesoamericano ejercía un poder sagrado, uniendo los dos polos, el de sacrificado y el de sacrificante superior, así que su posición era incomparable a la posición de un soberano europeo que ejercía sólo un poder político y social. Además, la investigación de Dehouve, llevada a cabo en algunas regiones mesoamericanas, comprueba que el sistema de realeza sagrada sigue siendo aplicado hasta en la actualidad, ya que con ciertas modificaciones, poniendo el mando a un grupo de “élite sagrada”. El hecho de que ha sobrevivido desde los tiempos precolombinos pone prueba de la fuerza de la matriz cultural mesoamericana, transmitida en el inconsciente cultural de una generación a otra, que sigue viva y que probablemente haya influido mucho en la articulación del paradigma del poder mexicano.

KOMPARACE RELEVANTNÍCH POLITICKÝCH SUBJEKTŮ VE STRANICKÉM SYSTÉMU AUTONOMNÍHO SPOLEČENSTVÍ BASKICKA POHLEDEM IDEOLOGICKÝCH DIMENZÍ*

Jiří Zákřavský**

Abstract: *The aim of this article is to compare the relevant political parties in the Basque party system through ideological dimensions created by Arend Lijphart in the end of the 1970s. Lijphart argues that seven ideological dimensions can be found in Western democracies, in which political parties (but not necessarily all of them) clash with one another. I work with his theoretical framework forty years later, because I believe that it is a still very useful tool to compare the ideology of political parties. I assume that – if we want to examine the ideology of parties – we must do it in the most complex manner, and this is the reason I work with Lijphart’s approach. It is clear that not all ideological dimensions have the same importance in all democracies, but I am confident that we would work with each one that is mentioned in political and/or election programs of the parties. This will help us gain a much more detailed reflection of the parties’ ideology (in the example of Basque political parties).*

Key words: *ideological dimensions, Arend Lijphart, Basque Country, Basque National Party, Euskal Herria Bildu, Socialist Party of the Basque Country-Basque Country Left, People’s Party.*

* Tento článek vznikl jako součást projektu „Politické stranictví ve střední a jižní Evropě – komparace modelů“ (SGS-2014-021) podpořeného v rámci Studentské grantové soutěže ZČU v Plzni. Na tomto místě bych také rád poděkoval anonymním recenzentům textu, kteří přispěli k jeho celkovému zkvalitnění.

** PhDr. Jiří Zákřavský, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická ZČU, jirkazak@kap.zcu.cz.

1. ÚVOD

Politické strany můžeme komparovat dle nespočtu kritérií. Na základě volebních výsledků je označujeme jako malé či velké, nebo zkoumáme jejich vnitřní uspořádání a hierarchizaci vztahů uvnitř stranických struktur. Velkou pozornost si zasluhuje také výchozí kritérium. Dalším často používaným – a pro laickou veřejnost do jisté míry jediným – přístupem je nahlížení na politické subjekty dle ideologií, které zastávají, respektive dle ideologických střetů, k nimž mezi politickými subjekty dochází.

O tzv. ideologických dimenzích hovoří také Arend Lijphart, jenž ve svém textu *Political Parties: Ideologies and Programs* z počátku 80. let tvrdil, že v předchozí dekádě existovalo v politických systémech demokratických zemí a mělo potenciál se projevat i v následujících letech sedm ideologických dimenzí, v nichž nastávaly střety mezi politickými subjekty (Lijphart 1981, 28). Konkrétně se dle tohoto politologa nizozemského původu jednalo o 1. *socio-ekonomickou dimenzi*, 2. *náboženskou dimenzi*, 3. *kulturně-etnickou dimenzi*, 4. *urbánně-rurální dimenzi*, 5. *dimenzi podpory režimu*, 6. *dimenzi zahraniční politiky* a 7. *postmateriální dimenzi* (Lijphart 1981, passim). Lijphart samozřejmě není jediným, kdo se zabýval problematikou ideologických dimenzí. Sám ve své práci zmiňuje, že prvních šest dimenzí, jimž se věnuje, je relativně typických pro mnoho podobně zaměřených textů. Např., jak samotný Lijphart přiznává, Giovanni Sartori ve svém modelu předkládá návrh čtveřice dimenzí, v nichž dochází ke střetům mezi stranami, přičemž se dle Lijpharta rovnají „jeho“ socio-ekonomické dimenzi, náboženské dimenzi, kulturně-etnické dimenzi a dimenzi podpory režimu (Lijphart 1981, 29). Naopak poslední Lijphartem zmíněná dimenze, dimenze postmateriální, je jeho doplněním předcházejících ideologických dimenzí, s nimiž, jak sám upozorňuje, pracuje nespočet autorů¹ (Lijphart 1981, 29). Podle našeho názoru jsou tedy Lijphartem vytyčené ideologické dimenze, které se snaží pracovat s co největším počtem ideologických aspektů politických subjektů, stále vhodným nástrojem pro analýzu politických stran, respektive jejich ideologií.

V empirické části této studie provedu komparaci relevantních politických stran zastoupených ve stranickém systému Autonomního společenství Baskicka na základě částečně modifikovaných ideologických dimenzí vytyčených Lijphartem. Důvod, proč jsem se rozhodl v praktické části pracovat s baskickým² stranickým systémem, vychází ze základních úvah o fungování tohoto specifického stranického uspořádání. Jedná se totiž o stranickou soustavu, v níž se nyní nachází čtveřice relevantních politických stran – konkrétně jde o Baskickou národní stranu (*Euzko Alderdi Jeltzalea – Partido Nacionalista Vasco*, dále EAJ-PNV), koalici Sjednotit Baskicko (*Euskal Herria Bildu*, EH Bildu), Socialistickou stranu Baskicka – Bas-

¹Kromě již v textu zmíněného Giovanniho Sartoriho Lijphart odkazuje ve svém přístupu na ideologické dimenze, které rozpracovává Michael Taylor s Michaeliem Laverem, Lawrence C. Dodd či další dvojice autorů, Robert Harmel a Kenneth Janda (Lijphart 1981, 29).

²Pod teritoriem označovaným jako Baskicko si čtenář může představit hned několik regionů v čele s transhraničním regionem mezi Španělskem a Francií, což by mohlo vést k jeho zmatení. Pokud tedy bude v textu užíváno označení „Baskicko“ či „baskický“, bude se tento výraz pojít (nebude-li řečeno jinak) s Autonomním společenstvím Baskicka (tj. s oblastmi baskických provincií Álava, Biskajsko, Guipúzcoa).

kickou levicí (*Partido Socialista de Euskadi – Euskadiko Ezkerra*, PSE-EE) a Lidovou stranu (*Partido Popular*, PP)³ –, což je dle našeho pohledu vhodný počet politických stran pro záměr tohoto textu. Zároveň se jedná o politické subjekty, které jsou v mnoha ideologických dimenzích výrazně odlišné, a v dalších naopak můžeme pozorovat jejich významnou blízkost. Pokud bychom zkoumali stranický systém Baskicka pouze na základě a priori zjevných štěpících linií, nerozeznáme obtížněji viditelné ideologické nuance mezi politickými stranami. Díky Lijphartovu přístupu k politickému stranictví však budeme moci podrobněji na základě samotného chování politických stran, jejich základních programatik a volebních programů provést podrobnou analýzu jejich ideologického „ukotvení“, což bude cílem druhé kapitoly. V ní budu v první řadě věnovat pozornost volebním programům z posledních regionálních voleb, které v Baskicku proběhly, tj. volebním programům z roku 2012. Zároveň u dvou politických subjektů – strany EAJ-PNV a koalice EH Bildu – mi pro ilustraci některých jejich postojů poslouží taktéž volební programy pro volby do Evropského parlamentu z května loňského roku. V rámci jejich analýzy se poté budu zaměřovat na ty záležitosti, které přímo spadají do Lijphartem představených ideologických dimenzí. Ve třetí a zároveň poslední kapitole budou následně získané poznatky shrnuty a dojde k samotné komparaci relevantních baskických politických stran v kontextu zkoumaných ideologických dimenzí.

Záměrem předkládaného textu je pomocí Lijphartem představených ideologických dimenzí, které budou částečně upraveny v teoretické části práce pro potřeby zkoumaného případu, provést pomocí komparace srovnání relevantních politických subjektů v baskickém stranickém systému z hlediska jejich ideologie. Domnívám se, že Lijphartův přístup je vhodným prostředkem pro komparaci politických stran, neboť mi poslouží k podrobné analýze subjektů a umožní mi zaměřit se i na rysy politických stran, které jsou do velké míry upozaděny v důsledku zjevnějších ideologických rozdílů mezi nimi. Zároveň si myslím, že díky tomuto náhledu do programatik politických stran bude možné odhalit významné podobnosti i mezi těmi politickými subjekty, které jsou ideologicky rozděleny v hlavních tématech dávajících celkovou dynamiku stranickému soupeření.

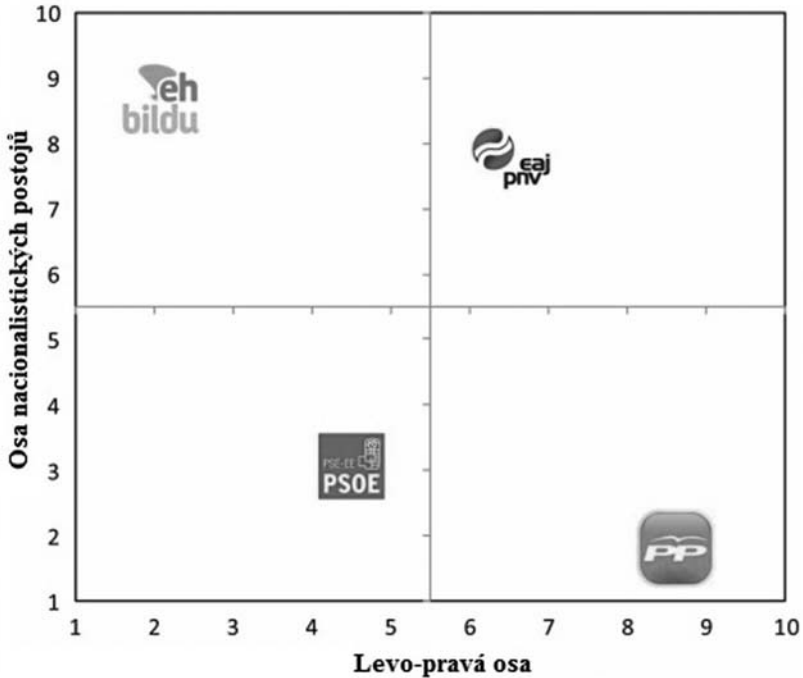
2. IDEOLOGICKÉ DIMENZE

Ze sedmi ideologických dimenzí se podle Arenda Lijpharta nemusí projevat ve stranických systémech demokratických států jejich plný počet (Lijphart 1981, 29–30). Nalezneme většinou několik relevantních ideologických dimenzí, ve kterých probíhají určující střety mezi stranami. Pro komparaci politických stran je však vhodné pracovat s jejich co největším počtem, neboť to nám napomáhá poodhalit ideologické ukotvení politických subjektů více, než kdyby se jakýkoli pozorovatel zaměřil pouze na dimenze zcela viditelné. Těmi by v případě baskického stranického systému byly dimenze kulturně-etnická a socio-ekonomická.

³Pátou politickou stranou, která se v roce 2012 dostala do Baskického parlamentu a získala v něm jeden mandát z celkového počtu pětasedmdesáti, je Jednota, pokrok a demokracie (*Unión, Progreso y Democracia*, UPyD), jejíž politický vliv je tak v kontextu baskického stranického systému minimální.

Obrázek 1. Ideologické a nacionalistické⁴ spektrum relevantních politických stran v baskickém stranickém systému.

Picture 1. The ideological and nationalist spectrum of the relevant political parties of the Basque party system.

Zdroj: Gómez Fortes a Cabeza Pérez (2013, 503)

Např. Braulio Gómez Fortes a Laura Cabeza Pérez (2013) zakončují svou analýzu regionálních voleb, které proběhly v Baskicku na sklonku roku 2012, schématem vytvořeným na základě ideologie a probaskického/prošpanělského postoje, ve kterém můžeme pozorovat vzdálenosti mezi relevantními politickými stranami v baskickém stranickém systému (viz obrázek č. 1). Částečný problém zde nacházím v ideologické ose, kde tvoří póly levice a pravice. Ve statistických údajích, z nichž autoři textu vycházejí, korespondenti zařazují na této škále politické subjekty sami, přičemž se pohybují v ne moc uchopitelných kategoriích na stupnici 1 až 10 mezi levicí a pravicí (podrobněji viz Centro de Investigaciones Sociológicas 2012, 67–68). Domnívám se, že do velké míry i na základě předchozích číselných ukazatelů z daného průzkumu – např. 85,2 % dotazovaných uvedlo, že nezaměstnanost či otázky související s ekonomikou obecně jsou tím, co obyvatelé Baskicka nejvíce

⁴ „Osa nacionalistických postojů“ se v daném obrázku vztahuje k otázce baskického nacionalismu. To znamená, že EH Bildu dle ní zastává v tomto kontextu nejradikálnější pozice, kdežto PP – podporující nacionalismus španělský – se proti němu vymezuje.

trápilo v době konání průzkumu (Centro de Investigaciones Sociológicas 2012, 3) – bylo zařazení politických stran na škále levice/pravice ovlivněno v prvé řadě právě ekonomickými tématy, přičemž korespondenti nemuseli zohledňovat další segmenty, které samotné ideologické ukotvení strany utváří.

Ostatní ideologické aspekty tak v tomto schématu kromě dvou nejviditelnějších zůstávají do jisté míry opomenuty.⁵ I když nemají méně významné dimenze ústřední vliv na rozhodování voličů či na následnou tvorbu vládních koalic, postoje, které v jejich rámci politické strany zastávají, pomáhají blíže určit ideologickou podstatu těchto stran. Z tohoto důvodu je dobré nerezignovat tak např. na postmateriální dimenzi, jež neudává dynamiku vývoje baskické stranického systému a záležitosti s tímto tématem spojené nemusí být v žádném případě pro tu či onu politickou stranu prioritní, byť se mohou v jejím politickém programu objevovat. Na následujících řádcích blíže představím Lijphartovy ideologické dimenze a budu se jim částečně věnovat již ve španělském, respektive baskickém kontextu.

Socio-ekonomická dimenze vyjádřená v pravo-levém stranickém spektru je podle Arenda Lijpharta nejvýznamnější, protože ji můžeme pozorovat v každém demokratickém systému bez výjimky (Lijphart 1981, 31). Jak bylo řečeno v úvodu, Lijphartův přístup k politickým stranám a jejich ideologii předpokládá demokratičnost zkoumaného případu. U socio-ekonomického kritéria však toto nemusí platit, neboť se s ním setkáváme i v jiných režimech. Dle již zmíněného Giovanniho Sartoriho socio-ekonomická dimenze, jež je taktéž součástí jím představovaného modelu, disponuje oproti ostatním schopností „[...] cestovat z demokratického do nedemokratického světa“ (Sartori 2005, 343). Uvnitř této dimenze pak zkoumáme čtyři základní komponenty. Jedná se o přístup strany k 1. veřejnému, nebo soukromému vlastnictví výrobních prostředků, 2. silné, či slabé vládní roli v ekonomickém plánování, 3. přerozdělování bohatství mezi bohatými a chudými, nebo opozici tomuto názoru a 4. podpoře vs. odporu vůči sociálním programům (Harmel a Janda 1976 dle Lijphart 1981, 30; Fiala a Strmiska 1998, 120). Toto rozdělení samozřejmě neznamená, že strana musí nutně zastávat v jednom z těchto čtyř témat tu či onu pozici, jedná se o limity pomyslné přímký, do které je možné zasadit názor politického subjektu.

Když Lijphart hovoří o Španělsku a existenci *náboženské dimenze*, označuje ho jako „problematičtější případ“, neboť podle něj tato dimenze nehrála na počátku 80. let tak velkou roli v mezistranickém soutěžení, naopak však byla významná uvnitř stran samotných (Lijphart 1981, 34–35). Tuto Lijphartovu úvahu je možné potvrdit s odkazem na Samuela Huntingtona, který v souvislosti se způsobem, jímž Španělsko došlo k demokracii, upozorňuje na fakt, že levicové strany se musely, aby mohla být tato tranzice úspěšná, smířit se specifickým postavením katolické církve v zemi (Huntington 2008, 167). S Lijphartem tedy v tomto ohledu souhlasím, nicméně domnívám se, že zároveň v současné době můžeme pozorovat v programech politických stran, respektive v jejich samotném počínání odkazy na konzervativní křesťanské hodnoty, byť jejich propojení s katolicismem určité

⁵Toto konstatování samozřejmě není kritikou textu, z něhož bylo schéma přebráno a který si kladl zcela jiné cíle, než jsou mé. Domnívám se však, že schéma vhodně posloužilo pro ilustraci, proč byl mnou zvolen postup při komparaci politických subjektů v baskickém stranickém systému vycházející z Lijphartova přístupu k ideologickým dimenzím.

nedosahuje takové míry, jako bylo možné pozorovat např. u EAJ-PNV v jejich počátcích. Dle mého názoru se jedná o dimenzi, která nebude primárně ve Španělsku, či mnou zkoumaném Baskicku určovat formování vládních koalic. To však neznamená, že by otázky spojené s náboženskou dimenzí na pomyslné ose mezi náboženskými a sekulárními politickými stranami neměly být v empirické části textu řešeny.

Kulturně-etnická dimenze se dle Lijpharta ve Španělsku také neobjevovala, respektive neměla takový vliv na celošpanělskou politiku (Lijphart 1981, 37). Na tomto místě si dovoluji s Lijphartem nesouhlasit, neboť v době španělského přechodu k demokracii, kdy jeho text vznikl, existovaly velmi výrazné secesionistické snahy v Baskicku prostřednictvím organizace *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA), respektive jejího politického křídla, strany *Batasuna*. Stejně tak začaly hrát významnou roli další strany, v jejichž programatikách se objevovaly myšlenky na separaci či secesi určitého španělského regionu. Zmíňme např. EAJ-PNV či katalánskou stranu Konvergence a jednota (*Convergència i Unió*). Tento trend se dále prohluboval i v dalších letech, přičemž si v této souvislosti zaslouží pozornost tzv. Ibarretxeho plán⁶ či katalánská „consulta popular“ z roku 2014. O poznání více však můžeme tuto dimenzi pozorovat na úrovni stranického systému Baskicka, kde se podobně jako v Katalánsku setkáváme se silnými anti-španělskými náladami.

V souvislosti s *urbánně-rurální dimenzí* Lijphart poznamenává, že „*rozdíly mezi urbánními a rurálními oblastmi existují ve všech demokraciích, ale zdroj stranického štěpení vytvářejí pouze v několika*“ (Lijphart 1981, 38). Domnívám se, že tato ideologická dimenze má ze všech dimenzí Lijphartem představených nejmenší vliv na utváření stranického systému Španělska, respektive Baskicka a nijak více neovlivňuje samotné politické programy (základní i volební) jednotlivých politických stran v systému se vyskytujících. Jedná se tedy o dimenzi, s níž nebudu dále pracovat, neboť pro záměr tohoto textu postrádá jakýkoliv význam.⁷

V období, v němž Lijphart na svém textu věnovaném ideologickým dimenzím pracoval, bylo zcela zřejmé, že v politickém systému Španělska nacházel velmi významnou štěpící linii mezi politickými subjekty podporující právě vznikající režim a těmi, které mu oponovaly (viz Lijphart 1981, 39). Tento střet je pozorovatelný ve španělském prostředí dodnes, byť s velmi významnou proměnou. Nechápejme ho totiž pouze dichotomicky, kdy jedna strana prosazuje demokratickou formu vlády a druhá se naopak proti ní vymezuje a hodlá nastolit „lepší zřízení“, rozuměj režim nedemokratický. Domnívám se, že uvnitř *dimenze podpory režimu* je možné pozorovat politické tlaky, které a priori nemusí vést právě k pádu demokratického zřízení, nicméně kladou si za cíl významnou reformu politického systému. Ve španělském, respektive baskickém prostředí tak např. do takovýchto snah můžeme zařadit postoj k monarchii, který byl viditelný zejména v červnu 2014, kdy španělský král Juan Carlos na svou funkci abdikoval. Částečně do této dimenze spadá i úsilí regionálních stran o proměnu teritoriálního uspořádání státu. Kulturně-etnická dimenze s dimenzí podpory režimu je tedy v případě existence

⁶Podrobněji o tomto plánu viz podkapitolu věnovanou EAJ-PNV.

⁷V případě, že bych se věnoval zcela jinému příkladu stranického systému v empirické části, by se naopak mohlo jednat o dimenzi velmi významnou. Lijphart upozorňuje např. na její výskyt ve státech Skandinávie (Lijphart 1981, 30). O její důležitosti v těchto zemích např. hovoří – s odkazem na Rokkanovy štěpící linie – i Lubomír Kopeček (2005, 177).

separatistických či secesionistických požadavků relevantních politických aktérů do velké míry propojena. Z důvodu, že se takoveto nároky ve Španělsku, respektive v mnou zkoumaném Baskicku objevují, budou pro snadnější orientaci v praktické části práce tyto dvě dimenze spojeny.

Další dimenzí, se kterou Lijphart ve svém přístupu pracoval, je *dimenze zahraniční politiky*. První otázkou, jíž se v tomto kontextu zaobíral, byly pozitivní postoje komunistických stran v demokratických režimech ke státům, kde se právě komunismus stal oficiální ideologií, konkrétně k SSSR a Číně. S nástupem eurokomunismu se však tato záležitost stala minulostí. Naopak ale další zahraničně-politické téma vedlo k vytyčení nové štěpící linie. Jedná se o postoje politických subjektů k evropskému integračnímu procesu (Lijphart 1981, 38–40). Tato otázka se stala podle mého názoru ještě tíživější po krizi uvnitř eurozóny a určitě hraje velmi důležitou roli v programatikách politických stran členských států Evropské unie. Téma zahraniční politiky – byť nemusí tvořit jednu z primárních štěpících linií uvnitř baskického stranického systému – není v programatikách zkoumaných politických stran až na jednu výjimku (mající své opodstatnění) opomíjeno.

Jako poslední ideologickou dimenzi Lijphart vytyčil *dimenzi postmateriální*, přičemž s tímto pojmem pracuje tak, jak ho do sociálních věd zavedl Ronald Inglehart (Lijphart 1981, 40). Inglehart, zjednodušeně řečeno, tvrdí, že se v moderních společnostech začínou objevovat lidé, kteří nebudou mít pouze materiální cíle, ale jejich pomyslnou politickou metou se stanou cíle postmateriální, tj. takové, které povedou k celkovému zlepšení kvality života (Inglehart 1971, *passim*). Od času, kdy Inglehart přišel se svou teorií a Lijphart publikoval text, jenž byl inspirací pro tento článek, uplynuly více než tři dekády. Postmateriální hodnoty za tuto dobu nabraly na síle. Dle výzkumu, který se zaměřil na proměnu hodnot mezi obyvateli devíti západoevropských zemí, je patrný nárůst počtu jejich zastánců (Inglehart a Welzel 2005, 104–105). Spor mezi materiálním a postmateriálním vnímáním světa můžeme pozorovat také ve španělském, respektive baskickém prostředí, byť síla této dimenze určitě není tak velká, aby dokázala pouze ona dodat dynamiku stranickému soutěžení.

3. RELEVANTNÍ POLITICKÉ STRANY V BASKICKÉM STRANICKÉM SYSTÉMU A JEJICH IDEOLOGIE

3.1. BASKICKÁ NÁRODNÍ STRANA (EAJ-PNV)⁸

Politickou stranou, která sestavila po volbách v roce 2012 baskickou vládu v čele s Iñigem Urkullem, je EAJ-PNV. Z historického hlediska se jedná o stranu, která byla založena již na sklonku 19. století, konkrétně v roce 1895. Tehdy vzniklá nacionalistická strana postavila svou ideologii na chápání baskického národa tak, jak o něm uvažoval Sabino de Arana y Goiri, „otec“ baskického nacionalismu.⁹ Za dobu více než stoleté existence musela EAJ-PNV přehodnotit své politické po-

⁸Kapitola věnovaná EAJ-PNV částečně vychází z již publikovaného textu autora tohoto článku (Záknavský 2013).

⁹Aranovu uvažování o baskickém národu, teritoriu a jeho budoucnosti se zde blíže věnovat nehodlám, neboť nemá mnoho společného s cílem předkládaného textu. Podrobněji o jeho myšlenkách viz např. Mees a de Pablo (2005, 1–26).

stoje, reflektovat dobové klima a požadavky (baskických) voličů. Jako důkaz, že se to EAJ-PNV daří, může posloužit fakt, že tato politická strana byla výraznou hybnou silou v období druhé španělské republiky, kdy došlo k částečnému uznání baskických požadavků na vytvoření autonomie, a je jí i po pádu frankistické diktatury. S výjimkou let 2009 až 2012 pocházel vždy *lehendakari*, tj. předseda vlády Autonomního společenství Baskicka, z EAJ-PNV.

Socio-ekonomická dimenze. Předchozí baskická vláda, v jejímž čele stál socialista Patxi Lopéz, přinesla dle EAJ-PNV Baskicku kromě jiného zvyšování veřejného dluhu, a tak je třeba provést racionalizaci veřejných výdajů (EAJ-PNV 2012, 3, 7–8). V ekonomických záležitostech taktéž hovoří jako o jedné ze svých priorit o zaměstnanosti, neboť ekonomická krize a s ní související ztráta zaměstnání dopadla na velký počet baskických rodin. Povinností EAJ-PNV pak je, jak sama uvádí, vytvářet pracovní místa a zároveň podporovat takové soukromé a veřejné aktivity, které taktéž povedou k jejich vzniku. Kromě jiného je podle EAJ-PNV nutná podpora i těm, kteří o práci přišli, a mladým, jež ji hledají, a dále malým a středním firmám, které v Baskicku celkem zaměstnávají 80 % obyvatelstva (EAJ-PNV 2012, 43–45, 49). Stejně tak se dle této politické formace jeví jako vhodný nástroj pro cestu z krize podpora těm aktérům, jež nabídnou udržitelné projekty, či se bude jednat o projekty postavené na mezinárodní spolupráci (EAJ-PNV 2012, 73–74, 84). Velký počet inovačních projektů by měl pocházet z hlav baskických vědců. Právě subvence vzdělávání a vědy je tak dle EAJ-PNV nutností (EAJ-PNV 2012, 90–93). Ostatně EAJ-PNV tvrdí, že se „[...] *ekonomická budoucnost Baskicka vytváří na dvou základních pilířích: inovaci a internacionalizaci*“ (EAJ-PNV 2012, 97), čemuž může kromě jiného napomoci vytváření pozitivního obrazu baskické značky v zahraničí (EAJ-PNV 2012, 98).

Náboženská dimenze. Kromě jiného vložil Arana „své“ politické straně do vínku důraz na křesťanské hodnoty. Dodnes EAJ-PNV odkazuje na motto vytvořené Aranou *Jaun-Goikua eta Lagi-Zara*, které by se dalo přeložit jako „Bůh a stará práva“. Křesťansko-demokratické hodnoty můžeme u nejsilnější strany Baskicka současnosti pozorovat dodnes. Důraz klade tradičně na rodiny, které dle EAJ-PNV „[...] *vykonávají tak základní funkce, že nemohou a ani nesmí být nahrazeny*“ (EAJ-PNV 2012, 175). Nicméně strana v této souvislosti připouští i proměnu, kterou tato tradiční instituce prodělala (EAJ-PNV 2012, 175). Na tomto místě je vhodné doplnit, že v roce 2005 zástupci EAJ-PNV v dolní komoře španělského parlamentu podpořili zákon o sňatcích osob stejného pohlaví.¹⁰

Kulturně-etnická dimenze a dimenze podpory režimu. Samotný vznik i název strany předjímají politiky, jež bude EAJ-PNV v tomto kontextu prosazovat. Jedná se o baskický nacionalistický subjekt, a tak je zřejmé, že bude „ochraňovat zájmy Basků“. Pod tímto vágním konstatováním si však můžeme představit mnohé. Uvnitř strany se pak po celou dobu její historie střetávaly různé myšlenkové proudy, pro něž se to, co označovaly právě za onen „baskický zájem“, nacházelo někde úplně jinde. Strana tak musela mezi různými postoji uvnitř EAJ-PNV balancovat a vyvažovat je, za což jí někteří autoři (např. Mees a de Pablo 2005, passim)

¹⁰20 minutos: *El Congreso aprueba el matrimonio homosexual con mayoría absoluta*, <http://www.20minutos.es/noticia/35179/0/matrimonio/homosexual/gay/#xtor=AD-15&xts=467263>, 5. 8. 2014.

označují jako tzv. „patriotické kyvadlo“.¹¹ Tím nejzásadnějším byl a stále je spor mezi zastánci baskické autonomie a podporovateli tamní nezávislosti. V souvislosti s rozřešením (nejenom) této rozepře uvnitř EAJ-PNV se používá pojem *calculada ambigüedad*, jenž říká, že strana není přímým zastáncem ani jednoho z těchto dvou názorových proudů, nicméně na základě soudobého politického vývoje se bude k jednomu či druhému přiklánět (Mees a de Pablo 2005, 464–465). Radikálnější pozice v době nedávno minulé zastával *lehendakari* Juan José Ibarretxe, jenž stál v čele baskické vlády v letech 1999 až 2009. Na počátku třetího tisíciletí představil návrh na změnu baskického statutu, který vstoupil ve známost jako tzv. Ibarretxeho plán. Jeho cílem bylo nastavit vztahy mezi Baskickem a Španělskem, které by do velké míry kopírovaly politické vazby, jež mezi sebou mají Portoriko a USA. Ibarretxeho plán nakonec nebyl nikdy realizován, obě velké španělské strany se proti němu postavily. V současnosti můžeme pozorovat také významné kroky, které EAJ-PNV vůči Madridu učinila, přičemž však stále hrála svou roli „patriotického kyvadla“. Zdržela se např. hlasování o zákonu řešícím abdikaci Juana Carlose, neboť dle vysokého člena EAJ-PNV Joseby Egibara, „*král není a nikdy nebude naším* [tj. baskickým] *representantem*“, a tak není třeba se k této záležitosti více vyjadřovat.¹² *Lehendakari* Urkullu na druhou stranu participoval na samotném ceremoniálu, kdy se následník Juana Carlose Felipe VI. stal nejvyšším představitelem Španělska. Jeho nástup na trůn byl dle Urkulla nutností k tomu, aby mohlo dojít k přeměně modelu španělského státu,¹³ přičemž jsou myšleny změny, které by vedly (minimálně) k posílení baskické autonomie. V symbolické rovině jsou dále k vidění snahy EAJ-PNV o vytvoření oficiálních sportovních reprezentací. Baskická vláda EAJ-PNV tak např. na konci února 2014 zveřejnila analýzu této problematiky, jejímž závěrem je, že ve Španělsku neexistuje žádná zákonná norma, která by mohla Baskům zakázat vznik sportovních reprezentací a jejich participaci v oficiálních mezinárodních soutěžích (Álvarez Rubio, Landaberea Unzueta a Palacio de Ugarte 2014, 33–34). Tento požadavek byl rovněž součástí volebního programu EAJ-PNV při posledních regionálních volbách (EAJ-PNV 2012, 220).

Dimenze zahraniční politiky. Základní konstatování vládnoucí baskické strany v souvislosti s jí prosazovanou politikou zní, že „*EAJ-PNV chápe, že Baskicko musí získat své místo v mezinárodním prostoru*“ (EAJ-PNV 2012, 113). EAJ-PNV prosazuje silně proevropskou politiku, přičemž jejím cílem je baskická participace v různých komisích a výborech EU. Dále se snaží o uznání baskičtiny jako jednoho z oficiálních jazyků EU. Logické je úsilí EAJ-PNV permanentně spolupracovat v nejrůznějších otázkách s regiony, respektive národy Evropy, které mají o kooperaci s Baskickem zájem (EAJ-PNV 2012, 115). Ve volebním programu EAJ-PNV pro volby do Evropského parlamentu z května roku 2014, v nichž tato

¹¹Právě z tohoto důvodu se publikace Ludgera Meese a Santiaga de Pabla *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco, 1895–2005* (Mees a de Pablo 2005, passim) věnovaná historii EAJ-PNV nazývá zrovna takto. „Patriotické kyvadlo“ je rovno španělskému označení „péndulo patriótico“.

¹²EAJ-PNV: „*Nos vamos a abstener porque el Rey no es nuestro representante y la abdicación no es nuestro asunto*“, http://eaj-pnv.eu/noticias/nos-vamos-abstener-porque-rey_37995.html, 20. 8. 2014.

¹³Deia: Urkullu: „*Voy a la proclamación de Felipe VI por cortesía no por pleitesía*“, <http://www.deia.com/2014/06/18/politica/euskadi/urkullu-voy-a-la-proclamacion-de-felipe-vi-por-cortesia-no-por-pleitesia->, 28. 8. 2014.

baskická politická strana kandidovala jako součást *Coalición por Europa*,¹⁴ tvrdila, že „*potřebujeme více Evropy a jinou Evropu*“ (EAJ-PNV 2014, 7). Pod tímto označením chápala EU, která bude vystupovat silněji a jednotně a dále musí reformovat některé své vnitřní mechanismy a vzít ještě více v potaz existenci politických aktérů, jakým právě Baskicko je (EAJ-PNV 2014, 7–8). EAJ-PNV také zaměřuje své zahraničně politické aktivity na baskickou diasporu¹⁵ (EAJ-PNV 2012, 114).

Postmateriální dimenze. První kapitola volebního programu této baskické politické strany s názvem „Baskicko bez násilí“ pracuje s lidskými právy a úsilím o jejich bezpředmětné dodržování, které je nutností pro mírovou konsolidaci Baskicka. Zároveň, aby byl baskický konflikt zcela vyřešen, nabádá EAJ-PNV k „*maximálnímu sociálnímu a politickému konsensu*“ (EAJ-PNV 2012, 17). Důraz na rovnost mužů a žen a ochrana žen proti jakýmkoliv formám násilí nezůstává v programu strany pro regionální volby z roku 2012 opomenut (EAJ-PNV 2012, 171–173). Dále si EAJ-PNV vzala za své také úvahy o udržitelném rozvoji, jehož hlavní teze hodlá na území Baskicka uplatňovat, neboť tento přístup vede ke zlepšení života všech obyvatel. Klade tak důraz na baskické přírodní bohatství, rozmanitou biodiverzitu a zlepšení celkové kvality ovzduší a vody a další podobné cíle, které si můžeme pod pojmem udržitelný rozvoj představit (EAJ-PNV 2012, 135–142).

3.2. EUSKAL HERRIA BILDU (EH BILDU)

EH Bildu byla vytvořena v roce 2012. Jedná se o koalici několika baskických nacionalistických stran, konkrétně jde o Baskickou solidaritu (*Eusko Alkartasuna*, EA), která vznikla v roce 1986 odštěpením z vládnoucí EAJ-PNV,¹⁶ a politické strany Aralar, Alternatiba a Sortu.¹⁷ Tyto politické formace náleží do proudu politického myšlení, jenž je v Baskicku označován jako *izquierda abertzale*.¹⁸ Jeho součástí byla kromě jiných také (Herri) Batasuna, která však byla s odkazem na své kontakty s teroristickou skupinou ETA zrušena Nejvyšším soudem v roce 2003. Problém, zda bude moci oficiálně vzniknout, následně řešila strana Sortu, která z Batasuny vycházela, nicméně se zřekla myšlenky ozbrojeného boje, a tak její registraci nic nebránilo.¹⁹ Ostatně napojení členů EH Bildu, respektive stran tvořících tuto koalici na dnes již nelegální subjekty je zřejmé i v důsledku personálního obsazení. Např. vysokým představitelem Sortu je Arnaldo Otegi, bývalý člen Batasuny, jenž je nyní za svou politickou činnost ve vězení.²⁰ Stejně tak se vede i v mediálním prostoru

¹⁴Součástí této volební koalice dále byly katalánská Konvergence a jednota (*Convergència i Unió*n, CiU), Kanárská koalice (*Coalición Canaria*, CC) a Kompromis pro Galicii (*Compromiso por Galicia*, CxG).

¹⁵Podrobněji o baskické migraci a transnacionálních vazbách viz např. Douglass a Bilbao (2005) či Totoricagüena (2005).

¹⁶Předním politikem EA se po jejím vzniku stal také bývalý *lehendakari* Carlos Garaikoetxea.

¹⁷Do češtiny je možné přeložit baskický výraz Sortu jako „zrodit, vytvořit, vzniknout“.

¹⁸V češtině by takovoto baskicko-španělské označení znamenalo „levicovní vlastenci“.

¹⁹Europa Press: *El nuevo partido de Batasuna, Sortu, defiende su derecho a la legalidad*, <http://www.europapress.es/nacional/noticia-nuevo-partido-batasuna-sortu-defiende-derecho-legalidad-20110208115845.html>, 27. 8. 2014.

²⁰La voz digital: *La nueva Batasuna echa a andar a la espera de que Otegi salga de la cárcel para liderarla*, <http://www.lavozdigital.es/cadiz/v/20130224/espana/nueva-batasuna-echa-andar-20130224.html>, 24. 8. 2014.

diskuze nad vztahy mezi EH Bildu a nyní již nefungující ETA, neboť jak připomínají sami političtí odpůrci EH Bildu i z řad umírněných baskických nacionalistů, Sortu – člen této baskické koalice – nikdy oficiálně neodsoudila činy ETA (Chico 2014, 24).

Socio-ekonomická dimenze. Prakticky celým volebním programem EH Bildu dostupují zmínky o „konsumním neoliberálním modelu“ společenského zřízení (EH Bildu 2012, passim). Tato rétorika do velké míry dává tušit, jaké postoje bude baskická koalice zastávat nejenom z hlediska socio-ekonomické dimenze. V politickém programu se nemohla neodrazit ekonomické krize, která Španělsko – Baskicko nevyjímá – postihla. EH Bildu o ní hovoří jako o „systémové krizi“, jež by mohla vést k politickým změnám, které by dle této politické formace měly znamenat změnu fungování systému samotného z více solidárních a spravedlivějších pozic (EH Bildu 2012, 53). EH Bildu tedy klade důraz na redistribuci zdrojů směrem k chudším vrstvám společnosti. Ekonomické pobídky by poté měly směřovat nejenom do průmyslu, ale také do třetího sektoru. Stejně tak by bylo dle EH Bildu vhodné, aby baskická vláda spolupracovala se soukromým bankovním sektorem, reprezentovaným konglomerátem několika baskických bank, a společně prosazovaly vytváření nových pracovních míst prostřednictvím mikroúvěrů či jiných bankovních záruk poskytovaných společností (EH Bildu 2012, 55–59). Na podzim roku 2014 se EH Bildu také velmi ostře vyhrazovala proti plánům na privatizaci baskické banky Kutxabank.

Náboženská dimenze. Z náboženského hlediska je EH Bildu jednoznačně sekulárním subjektem. Jedním z prvních bodů jejího programu je laicizace společnosti, která by měla vést k přetřhání vztahů mezi veřejnými institucemi a náboženskými konfesemi, odstranění veškeré náboženské symboliky z úředních dokumentů či zrušení výuky náboženství ve školách (EH Bildu 2012, 8–9).

Kulturně-etnická dimenze a dimenze podpory režimu. EH Bildu, což je patrné i dle historických kořenů, na nichž byl tento politický subjekt vystaven, podporuje baskickou nezávislost, a tak přímo vystupuje proti španělskému centru. Zároveň je nejviditelnějším mluvčím radikálního baskického nacionalismu současnosti. Ostatně Laura Mintegi, kandidátka EH Bildu na pozici *lehendakariho*, na úplný konec úvodní části volebního programu koalice tvrdí, že cílem, který „[...] sdílíme s mnoha osobami, [je] v Evropě suverénní a svobodné Baskicko“ (Mintegi citováno dle EH Bildu 2012, 6). Zřetelný je také odpor EH Bildu proti veškerým aktům, které mohou být baskickými radikály chápány jako uznání španělské autority. Např. ve chvíli, kdy *lehendakari* Urkullu z EAJ-PNV nebyl na zasedání Baskického parlamentu, neboť se účastnil proklamace Felipa VI. za španělského krále, na jeho místě se objevila baskická vlajka, tzv. *ikurriña*. Tento symbolický krok měl symbolizovat protest proti Urkullovu počínání, neboť jeho místo je právě v Baskicku.²¹ Odkazy na baskickou nezávislost jsou pozorovatelné také na většině politických akcí, na nichž se představitelé EH Bildu podílejí. Výjimkou v tomto ohledu nemohou zůstat ani časté manifestace, které si kladou za cíl upozornit na problematiku baskických vězňů odpykávajících si své tresty za podporu ETA ve

²¹Deia: *EH Bildu coloca una ikurriña en el escudo de Urkullu por ir a la proclamación*, <http://www.deia.com/2014/06/19/politica/estado/eh-bildu-coloca-una-ikurriña-en-el-escudo-de-urkullu-por-ir-a-la-proclamación>, 31. 8. 2014.

věznicích mimo Baskicko. Toto hnutí – známé sloganem *Euskal Presoak Etxera*²² – si klade za cíl jejich přesun do baskických věznic, respektive co nejbližší Baskicku, neboť jsou rozmístěni po celém španělském území, nebo si dokonce někteří z nich odpykávají své tresty i v zahraničí.²³ V této souvislosti je na místě uvést návrh, který EH Bildu ve volebním programu představila. Dle ní je třeba, aby o obyvatelích Baskicka rozhodovaly pouze baskické soudní instituce, neboť veškerá soudní rozhodnutí mohou být ze strany Madridu politická (EH Bildu 2012, 46–47). Jako samozřejmá se jeví snaha EH Bildu o ještě větší ochranu jedinečného jazyka Basků, kterou koalice propaguje: „*Baskičtina je národní jazyk Basků i Bask a základní symbol identity Baskicka*“ (EH Bildu 2012, 102).

Dimenze zahraniční politiky. V zahraničních vztazích si EH Bildu klade tři priority: 1. podporu mezinárodního zapojení do mírového procesu, který v Baskicku probíhá, s důrazem na EU, 2. posílení spolupráce mezi všemi oblastmi Baskicka, tj. mezi Autonomním společenstvím Baskicka, Navarou a třemi baskickými provinciemi nacházejícími se ve Francii, a 3. snahu o co největší mezinárodní uznání Baskicka. Dalším významným bodem programu EH Bildu bylo utužování kontaktů s baskickou diasporou (EH Bildu 2012, 173–176). Jako hlavní bod svého programu pro volby do Evropského parlamentu v roce 2014 EH Bildu uváděla větší demokratizaci EU, přičemž upozorňovala na fakt, že EU by měla více zohledňovat existenci regionů, jako jsou Baskicko, Katalánsko či Skotsko (EH Bildu 2014, 6–7). Jako přirozená se tak jeví pozitivní odezva na konání skotského referenda a katalánské „*consulty popular*“ o nezávislosti těchto regionů. Ze zahraničně politických aktivit je v současné době velmi viditelná podpora EH Bildu obyvatelům Palestiny v izraelsko-palestinském konfliktu.

Postmateriální dimenze. Dle EH Bildu „*[s]oučasné demokracie – reprezentativní demokracie – trpí ztrátou legitimacy*“ (EH Bildu 2012, 11), a tak je třeba do politického systému zapracovat prvky demokracie přímé. Druhá nejsilnější baskická politická strana současnosti také upíná svou pozornost na lidská práva a jejich dodržování. Např. odkazuje na (španělské) vyšetřovací praktiky jdoucí proti základním lidským právům (EH Bildu 2012, 45–51). Dále jsou uvnitř soudobého společenského systému – i důsledkem probíhající krize – znevýhodněny zejména ženy, a tak je třeba provádět afirmativní akce, které jejich postavení vylepší apod. (EH Bildu 2012, 23–26). Feminismu se EH Bildu věnuje v samostatném článku také ve volebním programu pro volby do Evropského parlamentu (EH Bildu 2014, 14). Stejně tak tato koalice odkazuje na dodržování práv sexuálních menšin (EH Bildu 2012, 29–33). Další významná kapitola programu EH Bildu se zaměřuje na ekologii a životní prostředí. Také v této části vystupuje proti „*konsumnímu neoliberálnímu modelu*“, jenž dle vyjádření strany vede k ničení přírodního bohatství, které je třeba chránit. K ochraně životního prostředí pak má napomoci proměna jejího financování, redukce emisí, s tím související přechod k „*čistší*“ dopravě apod. (EH Bildu 2012, 61–73).

²²Do češtiny můžeme toto heslo přeložit jako „Baskičtí vězni domů“, přičemž oním domovem je myšleno Baskicko ve smyslu transhraničního regionu.

²³Podrobněji o problematice baskických vězňů viz internetové stránky neziskové organizace Etxerat: <http://www.etxerat.info/>, 8. 9. 2014.

3.3. SOCIALISTICKÁ STRANA BASKICKA-BASKICKÁ LEVICE (PSE-EE)

PSE-EE, byť to není dle názvu zřejmé, je teritoriální odnoží Španělské socialistické dělnické strany (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE), nejstarší politické strany ve Španělsku, jejíž kořeny sahají až do roku 1879. Ač tedy tato celošpanělská politická strana vystupuje v Baskicku v důsledku spojení s Baskickou levicí (*Euskadiko Ezkerra*, EE) pod jiným názvem, tento krok nevedl „[...] k rozšíření volebního potenciál baskických socialistů, avšak ovlivnila [absorpce EE] jejich profil, přinejmenším ve smyslu jejich ‚regionalizace‘“ (Strmiska 2005, 50). Ve funkčním období mezi léty 2009 až 2012 stál v čele baskické vlády socialista Patxi López, poprvé v historii tak *lehendakari* nepocházel z EAJ-PNV. Jeho vláda však byla mezi Basky nepopulární již od svého vzniku. López totiž před volbami tvrdil, že nehodlá spolupracovat právě s PP, jejíž podpora ho nakonec do nejvyššího baskického úřadu vynesla. Nakonec ale vedla také k předčasným volbám, neboť PSE-EE ztratila v PP oporu ve chvíli projednávání baskického rozpočtu. K samotné nepopularitě Lopézovy vlády přispěla také ekonomická krize, byť v Baskicku neměla tak fatální důsledky jako v jiných částech Španělska (Gómez Fortes a Cabeza Pérez 2013, 497).

Socio-ekonomická dimenze. Již fakt, že o sobě tato politická strana uvažuje jako o socialistické, dává tušit, jaké postoje bude v obecné rovině v této dimenzi zastávat. Baskičtí socialisté se staví proti ekonomickým zásahům, které v Madridu činí vládnoucí PP v čele s Mariano Rajoyem. Ty podle nich vedou k výrazné redukci sociálních práv občanů a právě proti této politice se snažila předchozí Lopézova vláda vymezovat. PSE-EE se tedy dle svého programu staví proti hegemonii, kterou představují „[...] ekonomické zájmy neoliberalismu“ prosyceného korupcí (PSE-EE 2012, 4). Řešením ekonomické krize tak nemohou být pouze škrty, ale naopak má docházet k pobízení ekonomiky takovým způsobem, aby docházelo k vytváření pracovních míst. Velký nárůst nezaměstnanosti totiž zasáhl taktéž Baskicko (PSE-EE 2012, 3–4). PSE-EE dále slibuje zachování státu blahobytu tak, aby ekonomické zásahy nedopadly na baskické občany. Zároveň je nutné progresivní zdanění, které socialisté razí pod heslem: „*Ať platí více, kdo více má*“ (PSE-EE 2012, 9).

Náboženská dimenze. Náboženským otázkám nevěnuje PSE-EE výraznou pozornost. Socialisté pouze poukazují na fakt, že by měla existovat náboženská rovnost, přičemž té je možné dosáhnout pouze laicizací státu, kterou propagují (PSE-EE 2012, 40).

Kulturně-etnická dimenze a dimenze podpory režimu. O baskické regionalizaci PSOE byla již řeč v úvodní části této podkapitoly. Je tedy zřejmé, že PSE-EE nebude vystupovat proti Madridu s požadavky o větší autonomii, či snad o nezávislosti Baskicka. Baskičtí socialisté tvrdí, že „[...] jednotu Baskicka nemůže být vytvářena okolo projektu nezávislosti, který nás [tj. Basky] odděluje a rozděljuje [...]. Samospráva je to, co nás spojuje [...].“ (PSE-EE 2012, 10). Právě proti secesionistickým snahám baskických nacionalistických aktérů, kteří dle ní pohlíží na autonomii jako na jeden ze stupíků na cestě k nezávislosti, se PSE-EE velmi ostře vymezuje (PSE-EE 2012, 11). Tvrdí o sobě: „*jsme socialisté. Bráníme celkové zájmy společnosti a členů, kteří jsou v ní integrovaní. Termíny vlast a národ tak, jaký je jejich vý-*

znam, se nám ve formě politiky, kterou děláme, nejeví [jako] obzvlášť důležité“ (PSE-EE 2012, 15). Můžeme tedy říci, že národní identita je socialisty – nejenom těmi baskickými – upozaděna, neboť upozorňují, že je komplexním fenoménem a všichni jsme nositeli mnoha identit (PSE-EE 2012, 30–31). To však neznamená, že by se kulturním otázkám, které jsou do velké míry s (národní) identitou spojeny, PSE-EE ve svém programu nevěnovala. O baskičtině hovoří jako o kulturním dědictví všech Basků, které je třeba chránit a podporovat, stejně jako obecně celou baskickou kulturu. Zároveň ale socialisté poznávají, že je nutné k baskickému jazyku přistupovat bez jeho politizace (PSE-EE 2012, 7, 30). V souvislosti s jazykovou otázkou je možné zmínit, že PSE-EE podporuje trilingvismus. Kromě baskičtiny a španělštiny by měla být ve školách vyučována také angličtina (PSE-EE 2012, 129–130).

Zahraniční politika. Středobodem zahraniční politiky baskických socialistů je Evropská unie, neboť podle PSE-EE je Evropská unie „[...] nejlepší zárukou demokracie, rovnosti, pokroku a blahobytu, o jaké můžeme usilovat“ (PSE-EE 2012, 3). I v prostředí evropského integračního procesu pak hodlá obhajovat baskickou autonomii (PSE-EE 2012, 10). V souvislosti s prohlubujícím se procesem globalizace je také nutné, aby se Baskicko více otevřelo světu a se svou zahraniční politikou nepracovalo pouze v kontextu státu či Evropy. Jako země, na něž by baskičtí političtí představitelé měli zaměřit svou pozornost, socialisté uvádí Mexiko, Jižní Koreu, Indonésii a Turecko i významnější hráče na světové scéně, kterými jsou Brazílie, Čína a Indie (PSE-EE 2012, 18–19). Právě takovéto kontakty se zahraničím mají znamenat podporu domácím firmám v souvislosti s jejich větším zapojením do mezinárodního obchodu či s hledáním investorů (PSE-EE 2012, 6). Stejně tak PSE-EE propaguje větší zapojení Baskicka do rozvojových projektů, s čímž souvisí také užší spolupráce s nevládními neziskovými organizacemi a navýšení financí poskytnutým tomuto sektoru (PSE-EE 2012, 84–85).

Postmateriální dimenze. Baskičtí socialisté taktéž neopomínají problematiku životního prostředí. Tvrdí, že kvalita životního prostředí může být vhodným indikátorem kvality života. Je tedy nutné k životnímu prostředí přistupovat šetrně a podporovat tzv. „zelenou ekonomiku“ i s ohledem na existenci klimatických změn (PSE-EE 2012, 95–97). Ty zároveň PSE-EE vidí jako příležitost k tomu, aby mohla vznikat nová pracovní místa reflektující změnu klimatu (PSE-EE 2012, 24). Samozřejmostí je podpora lidských práv, svobod a demokracie. V souvislosti s tímto tématem PSE-EE upozorňuje na vyrovnání se s násilnou minulostí radikálního baskického nacionalismu, která by měla vést k tomu, že už se nikdy v budoucnosti nebudou události spojené s aktivitou ETA opakovat. Dále tato politická strana brojí proti diskriminaci žen, a to jak v otázkách ekonomických, tak v souvislosti s násilím na nich páchaném (PSE-EE 2012, 32–36).

3.4. LIDOVÁ STRANA (PP)

PP je celošpanělskou politickou stranou, která byla vytvořena v roce 1989, přičemž přímo navazuje na činnost konzervativního politického subjektu vytvořeného v roce 1976, na Lidovou alianci (*Alianza Popular*). V 80. letech vystupovala jako hlavní součást několika volebních koalic s různými názvy, ale díky převaze PSOE, která

byla vládnoucí stranou ve Španělsku, došlo ke krizi uvnitř strany, jejímž vyústěním bylo právě založení PP. V tomto roce se do jejího čela postavil José María Aznar, čímž započala nová éra. Do té doby byl totiž předsedou PP Manuel Fraga, dříve vysoký politik v období nedemokratického režimu. Ostatně z prostředí napojeného na frankistický režim pochází velký počet členů PP (Magone 2009, 151–152). Lidovci poté několikrát sestavili španělskou vládu, v současné době je premiérem Španělska předseda PP, Mariano Rajoy. V Baskicku nikdy předseda tamní vlády nepocházel z této strany, baskická odnož PP ale podporoval nenacionalistickou vládu PSE-EE mezi léty 2009 až 2012.

Socio-ekonomická dimenze. Úvodní bod programu baskických lidovců pro volby do regionálního parlamentu se zabývá stabilitou veřejných výdajů. Dle PP je třeba, aby se začalo významným způsobem šetřit, a tak počítá s pozvolnou privatizací firem s baskickým regionálním podílem. Dále je nutné snížit náklady na provoz přímo u centra politické moci ve smyslu snížení počtu poslanců Baskického parlamentu či počtu „ministerstev“ baskické vlády a 50 % redukcí dalších výdajů spojených s dietami, cestovním, propagací apod. (PP 2012, 11–12). Tyto navrhované kroky lidovci odůvodňují na jiném místě svého programu: „*V dobách krize je prvním [krokem] ‚utáhnout si opasek‘, snížit běžné výdaje a uvolnit fondy, které umožní vytvářet bohatství, tj. poskytnout vhodné investice*“ (PP 2012, 17). Dále hodljají podporovat vytváření pracovních míst, existenci rekvalifikačních kurzů, informativnost související s pracovní politikou apod., které by napomáhaly lidem zasaženým ekonomickou krizí (PP 2012, 44–47). Důležitá je také podpora zaměstnanosti u mladých osob (PP 2012, 106–107). Jako vhodné se jeví i využití baskické kultury, která je dle PP „ekonomickým motorem Baskicka“. S tímto tématem souvisí obecně podpora turismu a kulturních akcí – jako např. San Sebastián, který se stal Evropským hlavním městem kultury pro rok 2016 –, přičemž však lidovci upozorňují na to, že by nemělo docházet k politizaci těchto událostí (PP 2012, 54–55).

Náboženská dimenze. Podobně jako EAJ-PNV klade PP důraz na rodiny, které pro ni jsou taktéž základním fundamentem společnosti, a tak je nutné je chránit a podporovat. Právě rodina je tím místem, kde dochází k výchově k občanství (PP 2012, 104). Logická je také lidovecká podpora rodinám, aby mohly svým dětem poskytnout náboženské vzdělání (PP 2012, 36). Do těchto programových prohlášení zapadají snahy PP z roku 2005 o tom, aby neuspěl zákon o sňatcích osob stejného pohlaví, který nakonec i přes kritiku lidovců vstoupil v platnost.²⁴ Ostatně José M. Magone (2009, 150) tvrdí, že důraz na španělskou jednotu a právě náboženství jsou „[...] dva elementy, které stále charakterizují politickou kulturu PP, ale již to není rigidním autoritářským způsobem“.

Kulturně-etnická dimenze a dimenze podpory režimu. PP jednoznačně vystupuje proti baskickému nacionalismu, respektive proti baskickým požadavkům na posílení autonomie regionu či tamním secesionistickým tendencím. Politické strany EAJ-PNV a EH Bildu jsou představovány jako extrémně a voliči mají dle PP pouze dvě možnosti. Vybrat si tento extrém, nebo hlasovat právě pro lidovce, přičemž tvrdí, že jejich „[...] nabídka [], která se rovná zachování současného

²⁴El País: *El matrimonio gay es constitucional*, http://politica.elpais.com/politica/2012/11/06/actualidad/1352222651_734714.html, 1. 9. 2014.

stupně autonomie a kooperaci s centrem] *je o hodně lepší než nezávislost*“ (PP 2012, 4–5). Volební kampaň PP pro regionální volby v roce 2012, která vychází z předchozího konstatování, se zaštiťovala heslem: „*Pokud nepřijdete [volit], oni vyhrají.*“ V rámci této negativní kampaně se kromě jiného objevily plakáty zobrazující Sabina Aranu, zakladatele EAJ-PNV, objímajícího se se Stalinem.²⁵ Ostatně mediální výstupy kandidáta PP na *lehendakarího* Antonia Basagoitiho na sociální síti Twitter měly z více než jedné třetiny anti-nacionalistický obsah (Regional Manifestos Project citováno dle Gómez Fortes a Cabeza Pérez 2013, 499). PP sice poukazuje na kulturní různost Baskicka, nicméně celým volebním programem propoující symbolické odkazy na skutečnost, že Baskicko je španělské. PP se také místy nepřímou vymezuje proti baskičtině. Ve školách, pokud se má jednat o svobodnou výuku, by studenti měli disponovat možností nestudovat určité obory primárně v ní. Dále lidovci prosazují trilingvismus, přičemž třetím jazykem by se měla stát vedle baskičtiny a španělštiny angličtina, a v tomto kontextu odkazují na větší svobodu ve výběru jazyků, což by mělo vést k větší otevřenosti Baskicka světu (PP 2012, 34–36). Na druhou stranu je nutné připomenout, že PP garantuje ve veřejném prostoru rovnost baskičtiny a španělštiny a baskičtinu chápe jako „baskické kulturní dědictví“ (PP 2012, 53–54). Vztah baskické větve lidovců k Baskicku velmi dobře shrnuje Ramón Goméz Ugalde, bývalý člen Baskického parlamentu a v současné době radní v San Sebastiánu: „*Silně se cítíme být Basky, ale jsme spokojeni ve Španělsku*“ (Goméz Ugalde citováno dle Villameriel 2014, 20).

Dimenze zahraniční politiky. Zahraničně politické otázky nejsou ve volebním programu PP z roku 2012 prakticky vůbec řešeny. Objevují se v něm pouze vágní zmínky v souvislosti s kvalitou vzdělávání a infrastruktury o otevření se Baskicka světu či o hledání nových trhů (PP 2012, 33, 66, 70–71). Domnívám se, že tento fakt je dán centristickou – z relevantních politických stran v baskickém stranickém systému největší – orientací lidovců (viz předchozí ideologická dimenze), neboť zahraniční otázky z logiky tohoto uvažování spadají do pravomoci španělského centra. V případě větších snah o baskickou emancipaci v zahraničí by se podle mne právě lidovci ozývali proti tomuto konání nejhlasitěji.

Postmateriální dimenze. V programu baskických lidovců se dále objevují pojem udržitelný rozvoj, problematika ochrany životního prostředí či záležitosti týkající se ochrany před důsledky globálního oteplování (PP 2012, 118–123). I u PP se vyskytují odkazy na lidská práva a jejich dodržování, zejména v kontextu období postizeného ozbrojeným bojem ETA (PP 2012, 25–27). Upozorňuje také na problematiku genderové rovnosti, neboť jsou ženy stále diskriminovány. Tato politická strana zmiňuje záležitosti týkající se diskriminace na pracovním trhu i domácí násilí na ženách páchané (PP 2012, 100–101).

²⁵Huffington Post: *El PP vasco 'abraza' a Stalin y Sabino Arana en un anuncio*, http://www.huffingtonpost.es/2012/10/11/el-pp-vasco-abraza-a-stal_n_1958478.html, 1. 9. 2014.

4. KOMPARACE RELEVANTNÍCH POLITICKÝCH STRAN V BASKICKÉM STRANICKÉM SYSTÉMU

V předchozí kapitole jsem představil na základě ideologického ukotvení čtyři relevantní politické strany pohybující se v baskickém stranickém systému. Na tomto místě nastává prostor pro komparaci šesti, respektive pěti ideologických dimenzí těchto stran, s nimiž jsem se rozhodl pracovat. Zjednodušený přehled toho, jaké postoje tyto politické strany v rámci ideologických dimenzí zastávají, viz tabulku č. 1.

Socio-ekonomická dimenze kopíruje schéma, které bylo představeno v teoretické části práce. Pokud by se politické strany rozhodovaly, respektive by vytvářely koalice pouze na základě této blízkosti, byl by např. po regionálních volbách v roce 2012 pravděpodobný vznik vládní koalice mezi levicovými EH Bildu a PSE-EE, které by následně chyběl jeden hlas k tomu, aby získala důvěru. Jejich blízkost můžeme pozorovat např. v souvislosti se spravedlivějším přerozdělováním bohatství či s rétorickým odmítáním neoliberalismu. EAJ-PNV by na základě ideologické spřízněnosti v této dimenzi neměla problém, díky svému postavení blízkému středu pomyslné osy, spolupracovat s PP či socialisty, což si ostatně již v minulosti vyzkoušela. Např. Maxmilián Strmiska (2005, 49–50) upozorňuje na toto výhodné postavení EAJ-PNV uvnitř středu politické spektra, které jí napomohlo pravidelně vytvářet baskické vlády. Na druhou stranu kooperace na vládní úrovni mezi PP a PSE-EE by z tohoto hlediska až tak pravděpodobná být neměla. Jako posvěcení tohoto konstatování mi poslouží fakt, že důvodem pádu předchozí Lopézovy vlády byly právě rozdílné pohledy obou stran na podobu baskického rozpočtu.

Také uvnitř *náboženské dimenze* snadno vidíme přirozené partnery. Zde má laicizace společnosti podporující EH Bildu nejbližší k PSE-EE, kdežto EAJ-PNV, byť u ní náboženský segment již není tak důležitý jako dříve, zastává v tomto ohledu do velké míry podobné hodnoty jako PP. Pro lidovce je sebeidentifikace s křesťansko-demokratickými postoji velmi významným prvkem jejich ideologie.

Kulturně-etnická dimenze a dimenze podpory režimu je v souvislosti s baskickou politikou tou oblastí, které je věnována v důsledku secesionistických či separatistických tendencí regionu velmi výrazná pozornost. V Baskicku totiž můžeme pozorovat postoje prosazující nezávislost (EH Bildu), oscilující mezi nezávislostí a autonomií, respektive posílením autonomního statutu (EAJ-PNV) i podporující současné regionální uspořádání Španělska (PSE-EE a PP). Nejvíce pragmatickou je v této dimenzi EAJ-PNV, některými autory (např. Mees a de Pablo 2005, *passim*) přezdívaná jako *pendúlo patriótico*. Naopak na druhém pólu pomyslné osy mezi secesionismem a autonomií se pohybují lidovci, kteří vystupují proti baskickému nacionalismu, ztělesněném právě v současné vládnoucí straně a EH Bildu. Všechny čtyři politické strany poté propagují baskickou kulturu, byť PSE-EE a PP upozorňují na fakt, že se může objevit její politizace.

Uvnitř *dimenze zahraniční politiky* předkládají podobné vize EAJ-PNV a EH Bildu. Obě dvě kladou důraz na těsné kontakty s baskickou diasporou a podporují zviditelňování Baskicka ve světě. Zároveň mají pozitivní pohled na EU, i když se jak EAJ-PNV, tak EH Bildu domnívá, že by EU měla více zohledňovat existenci aktérů Baskicku podobných. Baskičtí socialisté, kteří taktéž zastávají proevropské

postoje a hodlají uvnitř EU strážit baskickou autonomii, upozorňují v důsledku existence globalizovaného světa na nutnost hledání nových trhů a otevřenost Baskicka, což ostatně nepřímou chápou jako významné prvky zahraničních politik také obě nacionalistické strany. K zahraničně politickým otázkám se poté prakticky nevyjadřují – s výjimkou nepřímých vágních konstatování o baskické otevřenosti světu a nových trzích – baskičtí lidovci.

O *postmateriální dimenzi* se dá obecně říci, že všechny zkoumané politické subjekty kladou důraz na lidská práva a jejich dodržování, zasazují se za ochranu životního prostředí a o genderovou rovnost. Největší důraz na postmateriální hodnoty klade EH Bildu, která – kromě jiného – oroduje za zavedení prvků přímé demokracie. Pouze v této pro fungování baskického politického systému zásadní otázce se čtveřice relevantních politických stran výrazně neshodne. Proti snahám EH Bildu za prosazování prvků přímé demokracie do systému se v září 2014 postavily EAJ-PNV, PSE-EE i PP.²⁶

Tabulka 1: Relevantní baskické politické strany a jejich postoje uvnitř ideologických dimenzí.

Table 1: Relevant Basque political parties and their attitudes inside the ideological dimensions.

Politická strana	Ideologické dimenze				
	Socio-ekonomická	Náboženská	Kulturně-etnická a podpory režimu	Zahraněční politiky	Post-materiální
EAJ-PNV	Racionalizace veřejných výdajů, snaha o větší zaměstnanost prostřednictvím podpory těm, kteří pracovní místa vytvářejí, základ budoucnosti ekonomiky viděn v inovacích a internacionalizaci	Důraz na křesťanské hodnoty kladen od počátku vzniku strany, v současné době je tento segment stále významný, byť ne již tolik	EAJ-PNV jako <i>pendúlo patriótico</i> oscilující mezi snahami o baskickou nezávislost a současným autonomním statutem, probaskická v kulturních záležitostech	Proevropský postoj s důrazem na spolupráci s dalšími evropskými regiony a snahou o baskické zviditelnění v evropském prostředí, kontakt s baskickou diasporou	Častý odkaz na lidská práva a jejich dodržování, práce s konceptem udržitelného rozvoje, podpora genderové rovnosti

(pokračování na další straně)

²⁶EH Bildu: PNV, PSE y PP rechazan las propuestas de EH Bildu para abrir más el Parlamento a la participación ciudadana, <http://ehbildu.eus/es/noticias/parlamentovasco/4917-pnv-pse-y-pp-rechazan-las-propuestas-de-eh-bildu-para-abrir-mas-el-parlamento-a-la-participacion-ciudadana>, 1. 9. 2014.

<i>(pokračování z předchozí strany)</i>					
EH Bildu	Častá kritika neoliberalní ekonomiky, podpora spravedlivějšího přerozdělování bohatství, solidarity a pobídek ze strany regionální vlády	Podpora laicizace	Jednoznačné prosazování baskické nezávislosti, z čehož vyplývá logické vystupování proti Madridu a monarchii, probaskická v kulturních záležitostech	Mezinárodní spolupráce na všech úrovních (zejména s EU, která by však měla být demokratičtější), kooperace mezi všemi baskickými oblastmi a kontakty s baskickou diasporou, podpora regionům se separatistickými/secesionistickými ambicemi a Palestině	Adorace prvků přímé demokracie, kvalitního životního prostředí, lidských práv a rovnosti s významnými odkazy na genderovou rovnost a feminismus
PSE-EE	Strana prosazující progresivní zdanění, existenci státu blahobytu, odmítající škrtů a obecně se vymezující proti neoliberalismu	Podpora laicizace	Centristická strana podporující současné regionální uspořádání, probaskická v kulturních záležitostech	Proevropský postoj, důraz na otevřenost Baskicka světu v čele s hledáním nových ekonomických partnerů	Odkazy na lidská práva, snaha o ochranu životního prostředí, podpora genderové rovnosti
PP	Důraz kladený na snížení veřejných výdajů, privatizaci, kultura jako „ekonomický motor Baskicka“, podpora zaměstnanosti	Důraz na křesťansko-demokratické hodnoty významným prvkem sebeidentifikace strany	Centristická strana, silně se vymezující vůči baskickému nacionalismu, probaskická v kulturních záležitostech	Tématu nevěnuje pozornost, místy pouze zmínky o otevřenosti (Baskicka) světu a hledání nových trhů	Odkazy na lidská práva, snaha o ochranu životního prostředí, podpora genderové rovnosti

Dzroj: zpracováno autorem

5. ZÁVĚR

Cílem předkládaného textu bylo pomocí komparace provést srovnání ideologických dimenzí relevantních politických subjektů pohybujících se ve stranickém systému Baskicka. Domnívám se, že mnou zvolená metoda komparace politických stran prostřednictvím tzv. ideologických dimenzí, se kterými pracoval kromě jiných Arend Lijphart, je vhodným prostředkem k tomu, abych mohl poukázat na ty části ideologie, v nichž dochází ke shodě mezi stranami v jiných ideologických segmentech natolik odlišných. Myslím si, že právě Lijphartův přístup byl pro analýzu baskického stranického systému příhodný, neboť kromě dvou zjevných štěpících

linií vyskytujících se v něm (tj. na prvním místě soupeření uvnitř kulturně-etnické dimenze a poté v dimenzi socio-ekonomické) jsou další dimenze do velké míry upozaděny. Jedná se konkrétně o náboženskou dimenzi, dimenzi zahraniční politiky a postmateriální dimenzi. Další Lijphartovu dimenzi věnovanou podpoře režimu jsem zařadil – z důvodu blíže vysvětlených v teoretické části textu – k dimenzi kulturně-etnické a s urbánně-rurální dimenzí jsem se rozhodl nepracovat, neboť v baskickém prostředí podle mne nehraje žádnou roli a ani samotné strany ji nijak nereflektují.

Věřím, že analýza provedená prostřednictvím těchto dimenzí ukázala komplexnější obraz ideologií baskických politických stran, který v tomto textu není zredukován pouze do dvou témat, jež by byla rovna hlavním štěpícím liniím stranického systému. Jeho dynamika je totiž udávána – jak bylo nesčetněkrát zmíněno – soupeřením politických stran na pomyslné ose mezi zastánci nezávislosti Baskicka a jeho autonomie v rámci Španělska, která ho rozděluje na nacionalistické (EH Bildu, EAJ-PNV) a nenacionalistické politické subjekty (PSE-EE a PP), respektive uvnitř socio-ekonomické dimenze, jež se objevuje ve všech (demokratických) systémech světa. V této dimenzi má EAJ-PNV o poznání blíže k lidovcům, kdežto EH Bildu by si v ekonomických otázkách relativně rozuměla s baskickými socialisty. Pokud se však podíváme na další ideologické dimenze, podobně by mohly vypadat vládní koalice v případě, že by jediná záležitost, která by o jejím vytvoření rozhodovala, byla rovna otázkám spojeným s náboženstvím. V postmateriální dimenzi následně existuje střet ohledně zavedení prvků přímé demokracie mezi EH Bildu a ostatními relevantními stranami v systému. Taktéž v zahraničně politických tématech si jsou EH Bildu a EAJ-PNV blízké (podpora evropské integrace, regionů s podobným statutem jako má nyní Baskicko i kontaktů s baskickou diasporou apod.). Podobně postoje zastává i PSE-EE a naopak stranou zůstávají stát baskičtí lidovci, kteří ve svém volebním programu tuto problematiku (z výše zmíněných důvodů) prakticky ignorují.

Pro zkoumání politických stran z hlediska jejich ideologií se mi – i na základě představeného konkrétního příkladu baskického stranického systému – jeví příhodné postupovat právě tímto způsobem, tj. pracovat s ideologickými dimenzemi, s nimiž operují také jednotlivé politické subjekty v systému zastoupené. Samozřejmě se mohou objevit nová politická témata, která nebyla Lijphartem reflektována a udávají dynamiku různým stranickým systémům. Záleží poté na výzkumníkovi, jak se s danou výzvou popasuje, zda doplní dimenze nové, nebo se naopak rozhodne – podobně jako jsem to učinil v jednom případě já – jejich počet z relevantních důvodů redukovat. Domnívám se však, že z hlediska snahy pracovat s politickými stranami a jejich ideologiemi co možná nejpodrobnějším způsobem, bychom neměli zbytečně počty dimenzí redukovat, i když střetávání stran v nich nemusí být – jako tomu ostatně je také v představovaném stranickém systému Baskicka – na prvním pohled viditelné.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- ÁLVAREZ RUBIO, Juan José, LANDABEREA UNZUETA, Juan Antonio a PALACIO DE UGARTE, Gonzalo (2014): *La Representación Internacional del Deporte Federado Vasco por Parte de las Propias Federaciones Deportivas Vascas: Viabilidad Jurídica*. San Sebastián/Donostia: Eusko Jaurlaritzza/Gobierno Vasco (https://www6.euskadi.net/contenidos/noticia/euskal_selektzioak/es_def/adjuntos/Euskal%20selektzioetako%20txosten%20juridikoa%20gaztelania.pdf, 7. 7. 2014).
- DOUGLASS, William A. a BILBAO, Jon (2005): *Amerikanuak: Basque in the New World*. Reno: University of Nevada Press.
- FIALA, Petr a STRMISKA, Maxmilián (1998): *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- GÓMEZ FORTES, Braulio a CABEZA PÉREZ, Laura (2013): Basque Regional Elections 2012: The Return of Nationalism under the Influence of the Economic Crisis. *Regional and Federal Studies*, roč. 23, č. 4, s. 495–505.
- HUNTINGTON, Samuel (2008): *Třetí vlna. Demokratické změny na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- CHICO, Amaia (2014): El PNV pregunta „que vá“ Sortu homenajes a víctimas si no admite que ETA „estuvo mal“. *El Diario Vasco*, 12. 8. 2014, s. 24–25.
- INGLEHART, Ronald (1971): The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *The American Political Science Review*, roč. 65, č. 4, s. 991–1017.
- INGLEHART, Ronald a WELZEL, Christian (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- KOPEČEK, Lubomír (2005): Skandinávie. In: Strmiska, Maxmilián, Hloušek, Vít, Kopeček, Lubomír a Chytilík, Roman: *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál, s. 175–181.
- LIJPHART, Arend (1981): Political Parties: Ideologies and Programs. In: Butler, David, Penniman, Howard R. a Ranney, Austin (eds.): *Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections*. Washington D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, s. 26–51.
- MAGONE, José M. (2009): *Contemporary Spanish Politics*. London a New York: Routledge.
- MEES, Ludger a DE PABLO, Santiago (2005): *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco 1895–2005*. Barcelona: Crítica.
- SARTORI, Giovanni (2005): *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- STRMISKA, Maxmilián (2005): *Regionální strany, stranické systémy a teritoriálně-politický pluralismus. Pojetí a typologie evropských regionálních stran a regionálních stranických soustav*. Brno: Paseka – AP.
- TOTORICAGÜENA, Gloria Pilar (2005): *Basque Diaspora: Migration and Transnational Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- VILLAMERIEL, Miguel (2014): Aún notamos falta de libertad para ejercer la política nos normalidad en algunos pueblos de Gipuzkoa. *El Diario Vasco*, 18. 8. 2014, s. 20–21.
- ZÁKRAVSKÝ, Jiří (2013). Baskická národní strana mezi elitní, masovou a catch-all stranou: příspěvek ke konceptualizaci stranických typů. *Politologická revue* 1/2013, s. 34–57.

PRAMENY

EAJ-PNV (2012): *Compromiso Euskadi. Programa electoral 2012* (http://www.eaj-pnv.eu/adjuntos/pnvDocumentos/14391_archivo.pdf, 8. 9. 2014).

EAJ-PNV (2014): *Más Euskadi, otra Europa. Programa electoral 2014–2019* (http://www.izaskunbilbao.eu/wp-content/uploads/2014/05/Programa_Electoral_Castellano.pdf, 8. 9. 2014).

EH Bildu (2012): *Programa electoral 2012* (<http://ehbildu.eus/programa/programa-es.pdf>, 8. 9. 2014).

EH Bildu (2014): *Programa para las elecciones al Parlamento Europeo 2014* (<http://ehbildu.eus/dokumentuak/programa-gazteleraz.pdf>, 8. 9. 2014).

Centro de Investigaciones Sociológicas (2012): *Preelectoral del País Vasco. Elecciones autonómicas 2012 (resultados del estudio 2959)* (http://datos.cis.es/pdf/Es2959sd_A.pdf, 25. 9. 2014).

PP (2012): *Programa electoral + de 900 ideas pensando en Euskadi. Elecciones al Parlamento Vasco 2012* (https://www.dropbox.com/sh/ol9tw2obd3jairx/AACxVS39ksojHjGDn-5igpYra/2012/PV_2012_PP.pdf?dl=0, 8. 9. 2014).

PSE-EE (2012): *Programa electoral/Hauteskunde programa* (<http://autonomicas2012.socialistasvascos.com/pdf/programa-electoral.pdf>, 8. 9. 2014).

INTERNETOVÉ ZDROJE

20 minutos: *El Congreso aprueba el matrimonio homosexual con mayoría absoluta*, <http://www.20minutos.es/noticia/35179/0/matrimonio/homosexual/gay/#xtor=AD-15&xts=467263>, 5. 8. 2014.

Deia: *EH Bildu coloca una ikurriña en el escudo de Urkullu por ir a la proclamación*, <http://www.deia.com/2014/06/19/politica/estado/eh-bildu-coloca-una-ikurrina-en-el-escudo-de-urkullu-por-ir-a-la-proclamacion>, 31. 8. 2014.

Deia: *Urkullu: „Voy a la proclamación de Felipe VI por cortesía no por pleitesía“*, <http://www.deia.com/2014/06/18/politica/euskadi/urkullu-voy-a-la-proclamacion-de-felipe-vi-por-cortesia-no-por-pleitesia->, 28. 8. 2014.

EAJ-PNV: *„Nos vamos a abstener porque el Rey no es nuestro representante y la abdicación no es nuestro asunto“*, http://eaj-pnv.eu/noticias/nos-vamos-abstener-porque-rey_37995.html, 20. 8. 2014.

EH Bildu: *PNV, PSE y PP rechazan las propuestas de EH Bildu para abrir más el Parlamento a la participación ciudadana*, <http://ehbildu.eus/es/noticias/parlamento-vasco/4917-pnv-pse-y-pp-rechazan-las-propuestas-de-eh-bildu-para-abrir-mas-el-parlamento-a-la-participacion-ciudadana>, 1. 9. 2014.

El País: *El matrimonio gay es constitucional*, http://politica.elpais.com/politica/2012/11/06/actualidad/1352222651_734714.html, 1. 9. 2014.

Etixerat: <http://www.etixerat.info/>, 8. 9. 2014.

Europa Press: *El nuevo partido de Batasuna, Sortu, defiende su derecho a la legalidad*, <http://www.europapress.es/nacional/noticia-nuevo-partido-batasuna-sortu-defiende-derecho-legalidad-20110208115845.html>, 27. 8. 2014.

Huffington Post: *El PP vasco ‘abraza’ a Stalin y Sabino Arana en un anuncio*, http://www.huffingtonpost.es/2012/10/11/el-pp-vasco-abraza-a-stal_n_1958478.html, 1. 9. 2014.

La voz digital: *La nueva Batasuna echa a andar a la espera de que Otegi salga de la cárcel para liderarla*, <http://www.lavozdigital.es/cadiz/v/20130224/espana/nueva-batasuna-echa-andar-20130224.html>, 24. 8. 2014.

SUMMARY

We can compare political parties based on any number of criteria. One of those – which is often the only criterion in terms of the general public – is viewing political organizations according to the ideologies they support. Put more specifically, this view may put focus on the ideological conflicts that arise among parties. Author Arend Lijphart, among others, deals with the existence of these so-called “ideological dimensions”. In his text *Political Parties: Ideologies and Programs*, this Dutch-born political scientist discusses the fact that in (democratic) party systems, there are seven (although not all systems must have all) ideological dimensions in which conflicts arise between rival political organizations. Lijphart lists these dimensions as the following: 1. the socio-economic dimension, 2. the religious dimension, 3. the cultural-ethnic dimension, 4. the urban-rural dimension, 5. the regime support dimension, 6. the foreign policy dimension, and 7. the post-material dimension. In my opinion, these dimensions, which attempt to work with the highest possible number of ideological aspects of political organizations, are still a suitable tool for the analysis of political parties and their ideologies.

Thus, based on these ideological dimensions (which have been partially modified in the text’s theoretical section), I will carry out a comparison in the empirical section of the paper of the relevant party institutions represented in the party system of the Autonomous Community of the Basque Country. The reason I have chosen to focus on the Basque party system in the practical section is based on basic ideas concerning the function of this highly specific party organization. The system in the Basque Country, in which four relevant political parties now function, includes the Basque National Party (*Euzko Alderdi Jeltzalea-Partido Nacionalista Vasco, EAJ-PNV*), the Basque Country Unite coalition (*Euskal Herria Bildu, EH Bildu*), the Socialist Party of the Basque Country – Basque Country Left (*Partido Socialista de Euskadi-Euskadiko Ezkerra, PSE-EE*) and the People’s Party, *PP*). In my opinion, this is an appropriate number of political parties for the intentions of this paper. In addition, these are political organizations that differ greatly in a number of ideological dimensions, whereas we can find significant similarities in others. If we were to study the party system of the Basque Country only based on a priori evident fault lines, we would not be able to recognize the less obvious ideological nuances between the political parties. Thanks to Lijphart’s approach to political partisanship, we will be able to carry out an analysis of these parties’ ideological “roots”. This will be based on their behavior; their basic pragmatics and election programs from the most recent regional elections that took place in Basque Country in 2012; and in terms of EAJ-PNV and EH Bildu, the elections to the European Parliament in May of last year.

It is my belief that the analysis of Basque political parties or coalitions, carried out in terms of these ideological dimensions, has the potential to cast light on a more complex picture of the ideologies of the local Basque political parties. This is, at the same time, done without reducing these parties into only two central topics: 1. the issue of rivalry in the context of the Autonomous Community of the Basque Country in the socioeconomic dimension – as is in all party systems, and 2. the cultural-ethnic dimension and the question resonating throughout the whole party spectrum on the future of the Basque Country in terms of Spain’s regional organization or outside it. In connection with other ideological dimensions less significant for the actual formation of the system, we can thus observe the significant closeness in various issues between political parties, which define themselves in these two main questions, giving the overall system its dynamic nature.

SPOKOJENOST ČESKÝCH SENIORŮ S ŽIVOTEM V DŮCHODU*

Jitka Skálová**

Abstract: *The demographic ageing of the population is one of the main attributes of modern society. The topic of demographic ageing is discussed particularly in relation to socio-economic factors, e.g. in the issue of pension reform. Ageing or senior age can be seen through traditional or active ageing theory, and also through disengagement theory, theories of political economy or “third age” theory. By using advanced quantitative methodology, this paper analyzes ČSDA data and focuses on how seniors are satisfied with their life in Czech society and what influences their satisfaction. Significant variables that positively affect life in old age are personal activity and family wealth. Conversely, gender and intense family relationships proved to be non-significant. These variables did not affect the satisfaction of the elderly.*

Key words: *satisfaction, demografic ageing, quantitative methodology.*

*Za konzultaci nad analýzou děkuji PhDr. Františku Kalvasovi, Ph.D. Za poskytnutí hlubšího náhledu do problematiky populačního stárnutí děkuji PhDr. Jaroslavě Hasmanové Marhánkové, Ph.D.

**Mgr. Jitka Skálová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, skaljit@ksa.zcu.cz.

1. ÚVODEM

Demografické stárnutí populace je jednou z charakteristik současné především západní společnosti. Téma stárnutí populace se stále častěji objevuje ve veřejném, odborném i laickém diskurzu a není možné nahlížet ho jako univerzální problém současného světa, ale spíše jako specifický rys západního světa, kde je nejčastěji spojován se socioekonomickými souvislostmi, jakými jsou např. důchodové reformy. Demografické stárnutí populace se datuje v kontextu západní společnosti do 60. let 20. století a v České republice, která se fenoménu demografického stárnutí společnosti rovněž nevyhýbá, do doby o jednu generaci pozdější – do 90. let 20. století. Česká republika se začala obzvláště po změně politického režimu v roce 1989 potýkat s poklesem porodnosti pod úroveň prosté reprodukce¹ a zároveň s nárůstem seniorů, tzn. jedinců ve věkové kategorii nad 60 let,² jak dokládají údaje z Českého statistického úřadu: „*Za necelých osm let mezi vznikem České republiky a datem sčítání lidu 2001 se věková struktura obyvatelstva republiky výrazně změnila. Podíl dětí do 14 let klesl téměř o pět procentních bodů, z hlediska dlouhodobého vývoje je to ojedinělé tempo poklesu. Podstatně se snížil i podíl mladých lidí ve věku mezi 15 a 19 lety, naopak vzrostlo zastoupení obyvatel ve věku 40–64 let a 65 a více let. Obyvatelé České republiky na začátku 21. století byli tedy v průměru o více než 10 let starší než o století dříve.*“³

Zároveň lze konstatovat, že stáří jako jasně vymezená životní fáze je relativně novým fenoménem, v dřívějších dobách nebyli seniori vnímáni jako specifická, samostatná skupina. Kategorizování seniorů je spojeno zejména s modernizací a oddělením soukromé a veřejné sféry, kdy se část povinností, která dříve náležela rodině, přesouvá na stát, což následně zapříčiňuje ustavení seniorů jako specifické sociální skupiny ve společnosti.

Aktuálnost tématu týkajícího se seniorů a nárůstu seniorské populace v západních společnostech lze identifikovat i v českém kontextu, a to na základě množství publikací či odborných článků, které se tématům zaměřených na seniory či stárnutí věnují (např. Jeřábek 2013; Hasmanová Marhánková 2010 a 2013; Rabušic 1998a, 1998b a 2004; Štílec 2010; Sýkorová 2007; Sýkorová, Šimek a Dvořáková 2005; Kolibová a kol. 2012 a další). Rovněž tato práce je zaměřena na téma spojené se seniorským obdobím života a jejím cílem je analyzovat spokojenost seniorů s jejich životem v období, kdy jsou státem definováni jako „důchodci“, tedy jedinci přijímající od státu finanční příspěvek na zajištění základních potřeb – tzv. důchod. První část textu se věnuje teoriím, které vycházejí z rozličných pohledů na etapu stáří a proces stárnutí. Další část textu je zaměřena na analýzu, a to nejprve na představení hypotéz a proměnných. V úvodní části analýzy zjišťují hrubý vztah mezi subjektivní spokojeností seniorů a 1) jejich sociálním statutem a 2) jejich aktivitou ve stáří. Kausalitu těchto vztahů testují pomocí zavedení třetí proměnné,

¹Úroveň prosté reprodukce je 2,1; současně je v ČR 1,18.

²V roce 2012 bylo v ČR osob ve věku 60+ 2 502 765, což je 24% obyvatel ČR (ČSÚ (2013): *Obyvatelstvo*, http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/kapitola/0001-13-r_2013-0400_5_10_2014).

³ČSÚ (2003): *Nejnovější údaje. Statistický portrét stárnoucího obyvatelstva*, http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/statisticky_portret_starnouciho_obyvatelstva_tz031222, 5. 10. 2014.

kteřou je v prvním případě gender respondenta/respondentky a ve druhém případě subjektivní pocit bohatství rodiny respondenta/respondentky. Další část analýzy představuje postupně budované modely, které jsou analyzovány logistickou regresí. K analýze je využit program STATA (Data Analysis and Statistical Software). Závěr práce je věnován diskuzi o nejzajímavějších výsledcích.

2. KONCEPT TRADIČNÍHO VS. AKTIVNÍHO STÁŘÍ

Sociální vědy, resp. sociologie pracují mimo jiné se dvěma protikladnými koncepty stáří, které můžeme identifikovat v současné společnosti. Opozici k tradičně pojímanému stáří, které lze definovat jako stáří pasivní, neproduktivní, finančně neuspokojivé a především zcela závislé na sociální pomoci státu stojí koncept aktivního stárnutí, který přestože může nabývat rozličných forem, totožně odkazuje k aktivitě a soběstačnosti (Hasmanová Marhánková 2010, 212). Koncept aktivního stáří je charakteristický důrazem na zlepšení kvality života stárnoucí populace prostřednictvím aktivního individuálního zapojení se do kultivace seniorského období života, a to například také pomocí co nejdější participace na pracovním trhu. Světová zdravotnická organizace definuje koncept aktivního stárnutí jako „[p]roces, který maximálně rozvíjí příležitosti pro zdraví, participaci a ochranu seniorů, a tím zvyšuje kvalitu života v období stáří člověka.“⁴

Všeobecně žádoucí stav aktivního stáří představuje v současné době klíčový konceptuální rámec, prostřednictvím kterého je stáří uchopováno. Aktivita ve stáří se zdá být univerzálním dobrem, přičemž většina gerontologických studií demonstruje výhody fyzické a sociální aktivity u těch, kteří se musí potýkat s nemocí, osamělostí, traumatem a neschopností (Katz 2000, 135–136). „Klíčovým motivem se stává snaha zpochybnit mýtus neproduktivního stáří“ (Hasmanová Marhánková 2010, 213), přičemž zmiňovaná aktivita potlačuje představy tradičně pojímaného stáří spojovaného především s pasivitou a závislostí. Aktivita ve stáří zároveň zahrnuje etický a normativní rozměr: vymezuje, jak má „to správné“ stáří vypadat (Hasmanová Marhánková 2010, 216 a 222).

Ne všichni senioři však uznávají pozitiva aktivního přístupu ke stáří, které může být ovlivněno nejen nechtí k aktivitám, biologickými limity v seniorském věku, ale také nedostatečnými finančními možnostmi. V postmoderní společnosti tak dochází k diversifikované zkušenosti stáří a stárnutí. Mezi seniory můžeme najít jedince vzdělávající se v univerzitách třetího věku, ale také jedince trávící většinu svého času „pasivně“ ve svých domovech anebo ty, kteří jsou zcela odkázáni na pomoc druhých. Zastánci *teorie třetího věku* však tvrdí, že seniorské období je ta část života, kdy je jedinec nezávislý na některých strukturálních omezeních společnosti (např. na povinnostech typu každodenního vstávání do práce) a zároveň se mu otevírá prostor pro seberealizaci, tedy pro činnosti, na které neměl během ekonomicky produktivní etapy života čas. Obhájci *teorie třetího věku* však upozorňují, že k prožívání třetího věku dochází až tehdy, kdy ve společnosti nastává zlepšení ekonomiky, a to zejména ekonomické soběstačnosti seniorů (Laslett 1991, 77–95).

⁴WHO (2002): *Active Ageing: a policy Framework*, http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?ua=1, 5. 10. 2014, s. 12.

3. DALŠÍ TEORIE UCHOPUJÍCÍ PROCESY STÁRNUTÍ

Kromě tradičního konceptu stárnutí, aktivního konceptu stárnutí (Katz 2000) a teorie třetího věku (Laslett 1991) je další z teorií představující pozici seniora ve společnosti funkcionalistická teorie *odpoutávání se* (disengagement theory), která popisuje pozici seniora ve společnosti pomocí funkčnosti odpoutávání se z dosavadních rolí z důvodů uvolnění těchto míst pro další jedince. Tato teorie pracuje s odchodem do důchodu jako vítanou a všemi zúčastněnými jedinci přirozenou a akceptovanou změnou (Cumming at al. 1960, 23–35).

Kritická *teorie politické ekonomie stárnutí* naopak vychází z toho, že jedinci odcházející do důchodu se stávají závislými na pomoci státu a status seniora je vzhledem k této závislosti definován podřadně ve srovnání se statutem ekonomicky produktivního jedince. Instituce odchodu do důchodu vytváří typ strukturální závislosti, konstruuje seniory jako pasivní a to zejména tím, že prohlubuje jejich závislost na sociální pomoci státu, přičemž vývoj ekonomiky a sociální nerovnosti v postmoderních společnostech zapříčinily to, že se senioři začali stávat ve společnosti opomíjenými. Mnoho aktivních starších lidí však odsuzuje ukončení ekonomické aktivity a posléze lituje jejich nečinnosti a ztráty statusu produktivního člověka. Praktiky některých firem jsou zaměřené na nadhodnocování zaměstnanců mladšího věku oproti zaměstnancům, jejichž věková hranice se blíží seniorskému věku. Důvody propuštění jsou následně falešně obhajovány rétorikou nedostatečného zdraví a kapacity starších lidí (Townsend 1981, 5–28).

4. INSTITUTE DŮCHODU

Instituce důchodu je nahlížena odlišně prostřednictvím zmiňovaných teorií. Koncept *aktivního stárnutí* (Katz 2000) a *teorie třetího věku* (Laslett 1991) chápou instituci důchodu spíše pozitivně a pracují s ní jako s otevírajícím se prostorem pro naplnění volného času seberozvojem ve formě vzdělávání se a sebenaplnění. *Teorie odpoutávání se* pracuje s oboustrannou funkčností odchodu do důchodu. Seniory opouštějící své dosavadní role na jedné straně odchod do důchodu nijak nestigmatizuje a zároveň se jim otevírá prostor pro zaměření se na sebe a svou vlastní seberealizaci (Cumming at al. 1960).

Teorie politické ekonomie stárnutí na instituci důchodu nahlíží kriticky negativní optikou ve smyslu tradičního konceptu stárnutí. Jedinci opouštějící pracovní trh se stávají pasivními, tzn. závislými na sociální pomoci státu (Townsend 1981). Tím, že senioři přestávají disponovat placeným zaměstnáním, čelí tlaku na jejich dosud existující identity a role. Tato skutečnost následně podstatně ovlivňuje jejich reakce na formování přístupů ke zdrojům, jako jsou peníze, časový a osobní prostor, péče o zdraví a utváření a participace v sociálních sítích (Barnes a Parry 2004, 213).

Klíčovými pro proces adaptace na důchod a s ní spojenou ekonomickou pasivitu lze shledat zejména dopady genderových rolí a identit. Ženy a muži disponují rozdílnými vzorci životních stylů, které se odrážejí v zaměstnání, v utváření a udržování sociálních sítí a zvláštní dopad mají v rámci rodiny. Gender se jeví jako rozhodující faktor, který ovlivňuje adaptaci přechodu do důchodu a kvality této životní fáze.

Muži mají silnější vazby v zaměstnání a slabší vazby mimo něj, proto odchod do důchodu může pro ně být daleko obtížnější a frustrující než pro ženy, které svoji identitu odvíjejí zejména od rodinných vazeb a sociálních sítí (Barnes a Parry 2004, 218).

Odchod do důchodu může představovat odrazový můstek pro vytváření nových sociálních kontaktů a sítí (v náboženských, dobrovolnických, či volnočasových skupinách). Pro jiného však může odchod do důchodu naopak znamenat oslabení sociálních kontaktů a vztahů (např. z důvodu zhoršujícího se zdraví, imobility, nedostatku peněz apod.), což následně může vyústit v silný pocit izolace. Důchod lze pro některé jedince identifikovat jako období krize, neboť jsou nuceni čelit ambivalentním pocitům, a to zejména v kontextu odchodu z placeného zaměstnání (Barnes a Parry 2004, 218).

Jednotlivé genderové role jsou často provázány s rolami na pracovním trhu, tato skutečnost se odráží v rolích v důchodu. Silná identifikace s pracovní rolí je hlavním zdrojem problematického přechodu do důchodu. Tato skutečnost platí jak pro muže, tak pro ženy, muži se však daleko častěji identifikují s rolí ekonomicky produktivního jedince, a proto riziko problematického odchodu do důchodu pro ně představuje větší zátěž, a to zejména pro muže vyznávající tradiční genderové role, kde muž představuje hlavního živitele rodiny (Barnes a Parry 2004, 229–231).

Platnost teorií (politické ekonomie stárnutí, třetího věku) a konceptů (aktivního a tradičního stáří) uvedených výše se liší na základě genderu, odchod do důchodu a prožitek stáří bude skrze ně interpretován odlišně u mužů a žen. Například tvrzení Barnes a Parry (2004) dokladují, že teorie politické ekonomie stárnutí je platná ve větší míře u mužů než u žen. Ženy disponují slabšími vazbami na trhu práce než muži, přechod do důchodu je tak pro ně méně problematický. Tato teorie však zapomíná na vzrůstající participaci žen na trhu práce, na druhou stranu lze přihlídnout k tomu, že muži a ženy zažívají odlišné podmínky na trhu práce, což determinuje jejich odlišné zkušenosti (práce na částečný úvazek, špatně placené práce apod.).

5. ODCHOD DO DŮCHODU V ČR

V české společnosti je odchod do důchodu ve větší míře pojen s pozitivním náhledem (Rabušic 2004, 333), stále více lidí plánuje odejít do důchodu ještě před dosažením důchodového věku. Jedinci odcházející do důchodu spatřují v tomto období prostor pro volnočasové aktivity. Obliba předčasného důchodu přetrvává i navzdory radikálnímu snížení finančních prostředků. Zřejmým paradoxem je, že pokud senioři v důchodu již jsou, naopak tvrdí, že by raději byli ekonomicky aktivními a odchod do důchodu zpětně hodnotí jako vynucenou volbu. Důchod a to hlavně důchod předčasný je také často záchranou před nezaměstnaností ve věku blížícímu se státem stanoveného věku odchodu do důchodu. Pozice ekonomicky neaktivního seniora ve společnosti je sice nižší než jedince ekonomicky aktivního, ale stále zřetelně vyšší než pozice jedince nezaměstnaného. Dle Rabušice česká populace rovněž odmítá koncept aktivního stárnutí, který by v kontextu zmíněného znamenal především zůstat na pracovním trhu a ekonomicky aktivním jedincem

déle (Rabušic 2004, 333). Jak tvrdí autoři studie ČSÚ o aktivitě seniorů v České republice rozhoduje jejich vzdělání.

„Existují velké rozdíly v intenzitě pracovního zapojení důchodců podle úrovně dosaženého vzdělání. Ve skupině osob se základním vzděláním pracoval pouze každý padesátý starobní důchodce. Ve skupině vyučených dosahuje 5 % a ve skupině osob se středním vzděláním s maturitou podíl pracujících starobních důchodců je vyšší než 8 % z celkového počtu respondentů s tímto stupněm vzdělání. Razantně roste podíl pracujících starobních důchodců ve skupině s vysokoškolským vzděláním, kde pracoval dokonce každý pátý starobní důchodce (19 %).“⁵

Rabušic (1998a, 271) však upozorňuje, že by si jedinci na prahu důchodového věku měli uvědomit pozitiva vyplývající z participace na pracovním trhu, přičemž poukazuje zejména na životní úroveň, která se po odchodu do důchodu rapidně snižuje.

Zde představené teorie a koncepty zpracovávají odchod do důchodu a instituci důchodu odlišným způsobem. Teorie odpoutávání se je v dnešní době vzhledem ke svému nekritickému přístupu k procesu stárnutí a obhajování vyčleňování seniorů ze společenského života nepřijatelná. Teorie politické ekonomie stárnutí představuje seniora jako pasivního člena společnosti a klade důraz zejména na vynucenou závislost a na společensky nižší postavení seniorů v komparaci s ekonomicky aktivními jedinci. Koncept aktivního stárnutí se střetává s Laslettovou teorií třetího věku v upřednostňované aktivitě a pozitivně nahlíží na otevření se prostoru k volnočasovým činnostem, vzdělávání a k participaci na trhu práce a „*stává se osou konstrukce pozitivních reprezentací stárnutí vymezujících se vůči stereotypním obrazům stáří jako období nečinnosti a nemoci*“ (Hasmanová Marhánková 2013, 12).

Teorie a koncepty nám také mohou nastítnit, jak senioři žijí (či by mohli žít). Upřednostňují-li život v souladu s konceptem aktivního stáří, snaží se pravděpodobně neodcházet do důchodu ihned po dosažení státem stanoveného věku, ale naopak prodlužují participaci na trhu práce. Zároveň se aktivně zapojují do života a chodu své rodiny (pečují o vnoučata, vypomáhají svým dětem s chodem domácností), aktivně se zapojují v komunitě a svůj volný čas tráví aktivními činnostmi, jako je sport či specifické osobní koníčky (Hasmanová Marhánková 2010, 212; Avramov a Mašková 2003, 24). V protikladu představ o aktivním stárnutí stojí život neproduktivní, pasivní a charakteristický určitou závislostí (finanční či jinou) (Hasmanová Marhánková 2013, 19–20). Teorie a koncepty nás tedy směřují k zamyšlení se nad tím, co by mohlo mít významný vliv na spokojenost života v seniorském období. Je to práce, aktivně udržované zájmy a sociální sítě, či jsou čeští senioři zastánci spíše pasivního odpočinku? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v následující části textu, která se věnuje analýze dat.

⁵ ČSÚ (2010): *Pracující důchodci tvoří důležitou součást české ekonomiky*, http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/pracujici_duchodci_tvori_dulezitou_soucist_ceske_ekonomiky, 5. 10. 2014.

6. HYPOTÉZY

Hypotézy, které jsou ve výzkumu formulovány, se opírají o základní výzkumnou otázku: Co ovlivňuje spokojenost seniorů se životem ve fázi, kdy odešli z pracovního trhu a jsou podporováni státem tzv. důchodem, který slouží k zajištění jejich základních životních potřeb. Hypotézy vycházejí z výše předkládaných teorií: Barnes a Parry (2004) pracující se spokojeností v důchodu odvislou od genderu jedince (H1), teorie politické ekonomie stárnutí, pracující s negativním dopadem ukončení ekonomické aktivity na subjektivní spokojenost (H2) a konceptem aktivního stárnutí, vyzdvihující aktivní činnosti ve formě sebevzdělávání, styku s rodinou a přáteli a provozování koníčků (H3).

- H1: V důsledku toho, že zkušenost odchodu do důchodu je ovlivňována genderem jedince a tvorbou jeho identity, ženy, které odvozují identitu od rodiny a mimopracovních sociálních sítí, se cítí v důchodu spokojenější než muži, jejichž identita je odvozena od pracovního trhu a sociálních sítí vznikajících na základě pracovních vztahů.
- H2: V důsledku toho, že důchodové dávky nepřesahují průměrné výdělky⁶ ekonomicky produktivní části obyvatel, se seniři pobírající tyto dávky⁷ cítí méně spokojeni než ti, kteří jsou ekonomicky činní ještě v důchodovém věku a jsou tudíž ekonomicky lépe zajištěni. Ekonomická pasivita a nedostatečnost zhoršuje subjektivní pocit spokojenosti ve stáří.
- H3: Jedinci vyznačující se aktivním přístupem ke stáří jsou ve stáří spokojenější než jedinci, kteří vyznávají tradiční přístup ke stáří. Zastáncům aktivního přístupu se odchodem do důchodu otevírá prostor pro aktivity, sebenaplnění a seberealizaci. Aktivní přístup ke stáří se rovněž může lišit ve vztahu se subjektivním pocitem bohatství rodiny. Čím bohatší se jedinec cítí, tím více financí zužitkovává k realizaci volného času (například využití financí k nákupu odborné literatury, náklady na cestování apod.).

7. DATA

V této práci využívám data Českého sociálně vědního archivu,⁸ která pocházejí z komplexní analýzy sociálně ekonomických podmínek života ve stáří s názvem *Život ve stáří 2002*. Ředitelkou výzkumu byla Věra Kuchařová, SOCIOKLUB – Praha VÚPSV. Respondenty a respondentkami výzkumu byli obyvatelé České republiky ve věku 60 a více let. „*Šetření bylo zaměřeno na problematiku života ve stáří, na zkušenosti a názory respondentů na podmínky života starších občanů. Pozornost byla věnována materiálním podmínkám starších lidí, přechodu z pracovní*

⁶Průměrná hrubá mzda v ČR je 25 500 Kč (ČSÚ (2014): *Nejnovější údaje*, <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home>, 9. 10. 2014).

⁷„Průměrná výše starobního důchodu činila ke konci roku 2011 celkem 10 123 Kč. Průměrný důchod byl vyšší u mužů – 11 240 Kč, u žen představoval 9189 Kč“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí (2011): *ČSSZ: Průměrný důchod přesáhl 10 000 korun*, <http://www.mpsv.cz/cs/10289>, 5. 10. 2014).

⁸Český sociálně vědní datový archiv (ČSDA): <http://archiv.soc.cas.cz/>, 11. 1. 2015.

aktivitu do důchodu, přípravě na stáří, možnostem aktivního prožívání stáří, poskytovaným službám apod.“ (Kuchařová 2002).

Díličí témata výzkumu byla: obecné otázky o stáří, rodině a společnosti, pracovní činnost a přechod do důchodu, životní úroveň, domácnost a bydlení, rodina a domácnost, sociální pomoc, příprava na stáří. Výzkum byl proveden pomocí standardizovaných rozhovorů s respondenty vybranými kvótním výběrem v celkovém počtu 1036.⁹

8. ANALYZOVANÉ PROMĚNNÉ

Závislou (vysvětlovanou) proměnnou, kterou v překládané analýze zastupuje subjektivní pocit spokojenosti ve stáří, testuji pomocí postupně budovaných modelů. Závislá proměnná vystupuje z modelů jako výsledek působení tzv. nezávislých (vysvětlujících) proměnných,¹⁰ které postupně do budovaných modelů volím na základě zde představených výchozích teorií. Nezávislé (vysvětlující či příčinné) proměnné, v důsledku jejichž transformace dochází ke změně vysvětlované proměnné, jsou:

1. pohlaví respondenta – vycházím z představy odlišnosti adaptace na život v důchodu v závislosti na genderu jedince, ženy se adaptují a prožívají život v důchodu odlišně vzhledem k tvorbě identity než muži; ženy svoji identitu odvozují především od rodiny a sociálních sítí, zatímco muži identitu odvozují od pracovního poměru a sítí, vzniklých v zaměstnání (Barnes a Parry 2004);
2. sociální postavení respondenta – zaměstnanecký poměr má vliv na finanční zabezpečení jedince, ovlivňuje pocit spokojenosti ve stáří a zároveň také odkazuje na akceptaci seniora přístupu tzv. aktivního stárnutí, který život ve stáří zkvalitňuje (Hasmanová Marhánková 2010);
3. subjektivní pocit bohatství rodiny – proměnná souvisí se subjektivním hodnocením finančního zabezpečení seniora ve vztahu k subjektivnímu pocitu prožívání stáří, přičemž pocit chudoby může mít faktické dopady na „*well-being*“, resp. na subjektivní pocit prožívání života, ale také na možnosti financování volnočasových aktivit (Bartošová 2012);
4. zdravotní stav respondenta – vycházím z předpokladu vlivu zdravotního stavu na prožívání stáří, dobrý zdravotní stav ovlivňuje pozitivně prožívání seniorské etapy života (Bartošová 2012);
5. subjektivní pocit osamění – jedinec, který se cítí osamocen, může prožívat subjektivně stáří a důchod hůře, a to zejména vzhledem k tomu, že se nemá s kým podělit o prožitky každodenního života (Bartošová 2012);

⁹Součástí dotazníku byla otázka na sociální postavení respondenta/respondentky s možnostmi: důchodce nepracující, důchodce pracující, zaměstnaný výdělečně činný. Tato otázka je zohledněna v analýze, a to v její první části.

¹⁰Subjektivní spokojenost ve stáří může být ovlivněna mnoha faktory. Pokud bychom se zeptali seniorů kolem sebe, každý by nám pravděpodobně řekl něco jiného, co ovlivňuje „tu jeho“ spokojenost. Nicméně já vycházím z teorií popisovaných v první části textu, na základě kterých předpokládám faktory, které mohou subjektivní spokojenost ve stáří ovlivňovat.

6. pravidelnost setkávání se s vlastními dětmi – častější návštěvy dětí mohou podporovat pozitivnější prožívání stáří, aktivní setkávání v rámci rodiny je jednou z indicií aktivního stáří (Hasmanová Marháková 2010), jedinec se nemusí cítit izolován především od mladší generace ve společnosti a zároveň izolován od své rodiny. Od četnosti společných návštěv odvozují vztahy s dětmi – pokud jsou návštěvy čtenější, jsou také vztahy mezi dětmi a rodiči kvalitnější a naopak;
7. studium jazyků, odborné literatury a návštěvy odborných přednášek – zájem o vzdělávání se a seberozvoj v seniorském období života jsou spojovány s konceptem aktivního stárnutí (Hasmanová Marháková 2010);
8. četnost setkávání se s členy rodiny a přáteli – důchodový věk otevírá prostor k volnočasovým aktivitám, které mohou být vykonávány s rodinou nebo přáteli. Jedinec si aktivně užívá seniorského věku, a tím je jeho prožitek z této etapy života naplněnější a uspokojivější, udržování a tvorba sociálních sítí je rovněž znakem konceptu aktivního stárnutí (Hasmanová Marháková 2010);
9. nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání – předpokládám, že jedinec, který má vyšší vzdělání, tudíž do vzdělání během života více investoval, se bude v seniorském věku cítit lépe než jedinec s nižším vzděláním. Senior s vyšším vzděláním, již tento vklad nepoužívá ve prospěch rozvoje sebe a společnosti, bude se tedy v důchodu cítit nevyužitý a zbytečný. Dle studie ČSÚ (2010) se rovněž jedinec s vyšším dosaženým vzděláním častěji zapojuje do trhu práce i po dosažení důchodového věku.¹¹

9. ÚPRAVA DAT PŘED ANALÝZOU

Před analýzou dat provádím úpravu mnou zvolených proměnných (závislé a nezávislé). Z datového souboru selektuji pouze mnou předem zvolené proměnné (viz část č. 8). Vzhledem k tomu, že k analýze volím logistickou regresi pracujících s modely náhodných veličin nabývajících hodnot 0 a 1, kóduji závislou proměnnou do binární podoby (spokojen 0 a nespokojen 1) a další proměnné následovně: proměnnou sociální postavení respondenta (na seniora pracujícího 0 a nepracujícího 1), zdravotní stav (spíše dobrý 0, spíše špatný 1), subjektivní pocit osamění (ne 0, ano 1), existenci sociálních sítí (ano 0, ne 1), vzdělávací aktivity (ano 0, ne 1), subjektivní pocit bohatství rodiny (spíše bohatá 0, spíše chudá 1). Zbývající proměnné kóduji do proměnných kategoriálních, širší škály odpovědí slučuji do jednodušších, tří a čtyř kategoriálních proměnných (četnost styku dětmi: často 0, občas 1, vůbec 2; nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání: ZŠ 0, SOU 1, SŠ 2, VŠ 3). Kategorie všech proměnných tzv. „missing“ odstraňuji z analyzovaného souboru. Takto upravená data jsou připravená k logistické regresi.

¹¹ ČSÚ (2010): *Pracující důchodci tvoří důležitou součást české ekonomiky*, http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/pracujici_duchodci_tvori_dulezitou_soucast_ceske_ekonomiky, 5. 10. 2014.

10. LOGISTICKÁ REGRESE

Logistická regrese je druhem statistické analýzy pracující s postupně vytvářenými modely. Logistické modely, se kterými pracuji v tomto textu, vytvářím za účelem odhadnutí pravděpodobnosti poměru šancí, zda jev (subjektivní spokojenost) nastane či ne. Pomocí postupně budovaných modelů hledám co nejuvhodnější kombinaci (závislé proměnné a proměnných nezávislých), která by co nejuvhodněji odhadovala pravděpodobnost šancí zažít subjektivní spokojenost ve stáří. Modely porovnávám dle poměru šancí a statistik, které odhadují vhodnosti použití logistických modelů (χ^2 GOF, χ^2 LR, p-hodnoty, χ^2 a BIC). Ve všech modelech je referenční kategorií, resp. závislou proměnnou subjektivní spokojenost ve stáří, tzn. $Y = \text{spokojenost ve stáří}$. Při tvorbě modelů vycházím ze zde předložených teorií a předem stanovených hypotéz. Proměnné přidávám nejdříve postupně, abych zjistila vliv a signifikaci každé z dle mého mínění zásadní proměnné, která se váže na zde předložené teoretické koncepty. Pro kontrolu statistické významnosti následně přidávám zbývající proměnné, a to v jednom kroku.

První model (A) je tvořen závislou proměnnou subjektivní spokojenost ve stáří a nezávislou proměnnou, kterou je gender respondenta. Při tvorbě tohoto modelu pracuji s teorií Barnes a Parry (2004), která tvrdí, že gender respondenta ovlivňuje adaptaci jedince na život v důchodu, ženy svoji identitu odvozuji především od rodiny a sociálních sítí, muži ji odvozuji od pracovního poměru a sítí vzniklých v zaměstnání.

Druhý model (B) je tvořen závislou proměnnou subjektivní pocit spokojenosti ve stáří a dvěma nezávislými proměnnými – gender a ekonomický status respondenta. Při tvorbě tohoto modelu vycházím z předpokladů konceptu aktivního stárnutí a do modelu zahrnuji ekonomické postavení respondenta. Zaměstnanecký poměr ovlivňuje finanční zabezpečení jedince a následně může ovlivňovat subjektivní pocit spokojenosti ve stáří (Hasmanová Marhánková 2010). Zároveň mě zajímá, jaký je vztah mezi subjektivní spokojeností ve stáří, ekonomickým statutem a genderem.

Třetí model (C) je tvořen závislou proměnnou subjektivní pocit spokojenosti ve stáří a třemi nezávislými proměnnými – gender, ekonomický status a aktivní vzdělávání respondenta. Opět vycházím z předpokladů konceptu aktivního stárnutí, přičemž studium jazyků, odborné literatury a návštěvy odborných přednášek, lépe řečeno zájem o vzdělávání a seberozvoj v seniorském období života jsou s tímto konceptem spojovány (Hasmanová Marhánková 2010). Předpokládám rovněž, že k aktivnímu využití volného času je zapotřebí nejen osobního zájmu, ale také finančních prostředků, a to například na zakoupení odborné literatury, zakoupení předplatného časopisů, zaplacení průkazky do knihovny, náklady na cestování apod., které může status pracujícího důchodce poskytnout.

Čtvrtý model (D) je tvořen závislou proměnnou (subjektivní pocit spokojenosti s životem ve stáří) a čtyřmi nezávislými proměnnými (gender, ekonomický status, aktivní vzdělávání a subjektivní bohatství rodiny). Tento model vychází z představy ovlivnění participace na aktivním vzdělávání subjektivním pocitem finanční

dostatečnosti. Subjektivní pocit chudoby může mít faktické dopady na „well-being“, resp. na subjektivní pocit prožívání života, ale také na možnosti financování volnočasových aktivit (Bartošová 2012).

Pátým modelem (E) testuji interakci mezi aktivním vzděláváním a bohatstvím, resp. závisí participace na aktivním vzdělávání na subjektivním pocitu bohatství? Model tvoří závislá proměnná (subjektivní pocit spokojenosti s životem ve stáří) a nezávislé proměnné (gender, ekonomický status, aktivní vzdělávání, bohatství rodiny, interakce mezi aktivním vzděláváním a bohatstvím).

Do šestého modelu (F) přidávám všechny zbývající proměnné. Model tvoří závislá proměnná (subjektivní pocit spokojenosti) a nezávislé proměnné (gender, ekonomický status, aktivní vzdělávání, bohatství rodiny, zdravotní stav, subjektivní pocit osamění, sociální sítě, vztahy s dětmi, nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání) a kontroluji statistickou významnost těchto nezávislých proměnných. Interakci mezi aktivním vzděláváním a bohatstvím model F neobsahuje.

Poslední sedmý model (F1) testuje linearitu proměnné stupeň nejvyššího dosaženého vzdělání, a to vzhledem k předpokladu, že jednotlivé úrovně vzdělání mají na subjektivní spokojenost ve stáří různý vliv. LR test následně nutnost použití tohoto modelu, kde je proměnná nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání jako sada dummies, nepotvrdil. Kategoriaální proměnná data popisuje stejně dobře jako proměnná ve formě sady dummies.

Výsledky logistické analýzy dokládají, že nejvhodnějším modelem, který popisuje analyzovaná data, je model F. Tento model má nejnižší BIC a zároveň p-hodnotu blízkou hodnotě 1 a GOF blízký hodnotě 0. Tento model je nejvhodnější k popisu dat i přesto, že se gender, ekonomický status, sociální sítě, vztahy s dětmi a stupeň nejvyššího vzdělání seniora ukázaly jako proměnné nesignifikantní.

V modelu F se logit subjektivní spokojenosti se životem ve stáří zvýší o 0,963 po přidání proměnné aktivní vzdělávání; po přidání proměnné subjektivní pocit bohatství rodiny se zvýší o 0,636, po přidání proměnné zdravotní stav se logit subjektivní spokojenosti zvýší o 0,937 a po přidání proměnné subjektivní pocit osamění se logit spokojenosti ve stáří zvýší o 0,784. Tyto čtyři proměnné se ukázaly v modelu jako statisticky nejvýznamnější, všechny jsou charakteristické vysokou signifikací (aktivní vzdělávání $p < 0,01$; ostatní $p < 0,001$). Senior, který se aktivně vzdělává, se bude cítit ve stáří spokojeněji v poměru šancí 2,7: 1 než senior, který se aktivně nevzdělává; senior, který pochází ze subjektivně bohaté rodiny, se bude cítit ve stáří spokojeněji v poměru šancí 1,9: 1 než senior pocházející ze subjektivně nemajetné rodiny; senior, který má dobrý zdravotní stav, se bude cítit spokojeněji v poměru šancí 2,6: 1 než senior s neuspokojivým zdravotním stavem a senior, který subjektivně není osamělý, se cítí spokojeněji v poměru šancí 2,2: 1 než senior subjektivně osamělý.

Model D vhodně prezentuje téměř všechny vztahy, které obsahuje. Kromě genderu, který je nesignifikantní, vykazují ostatní proměnné (ekonomický status, aktivní vzdělání, subjektivní bohatství rodiny) vysokou signifikantnost. Tento model má nízký BIC a zároveň p-hodnotu blízkou hodnotě 1 a GOF blízký hodnotě 0. Logit subjektivního pocitu spokojenosti ve stáří se zvýší o 0,501 po přidání proměnné ekonomický status respondenta, po přidání proměnné aktivní vzdělávání

Tabulka 1: Odhadnuté parametry regresních modelů závislosti „subjektivního pocitu spokojenosti života ve stáří“ na genderu, ekonomickém statusu, aktivním vzdělávání, subjektivním pocitu bohatství rodiny, zdravotním stavu, subjektivním pocitu osamocení, sociálních sítích, vztazích s dětmi respondentů a jeho nejvyšším stupni dosaženého vzdělání. Koeficienty logistické regrese (standardní chyby), (N = 902).
Table 1: Estimates of regression models based on “subjective satisfaction feeling in old age” of gender, economic status, active learning, family wealth, health, subjective loneliness, social networks, relationships with children and level of educational. Logistic regression coefficients (standard errors), (N = 902).

	Model A	Model B	Model C	Model D	Model E	Model F	Model F1
Gender	-158 n.s. (.145)	-087 n.s. (.147)	-074 n.s. (.149)	005 n.s. (.151)	-001 n.s. (.152)	126 n.s. (.165)	085 n.s. (.168)
Ekonomický status		.669** (.213)	.524* (.218)	.501* (.220)	.529* (.222)	.147 n.s. (.235)	.139 n.s. (.235)
Aktivní vzdělávání			1.026*** (.285)	.997** (.288)	.300 n.s. (.444)	.963** (.303)	.880** (.308)
Bohatství rodiny				.836*** (.165)	-1.198 n.s. (.562)	.636*** (.175)	.614 *** (.175)
Interakce aktivní vzdělávání*bohatství rodiny					1.060† (.578)		
Zdravotní stav						.947*** (.160)	.945*** (.160)
Pocit osamění						.784*** (.158)	.805*** (.159)
Sociální síť						.461 n.s. (.283)	.505† (.284)
Vztahy s dětmi						-.068 n.s. (.153)	-.068 n.s. (.153)
Stupeň vzdělání (ordinární proměnná; 0-3)						.015 n.s. (.097)	
ZS (kontrast)							
SOU							.341† (.206)
SŠ							.180 n.s. (.230)
VŠ							-.036 n.s. (.377)
Konst.	-.628*** (.090)	-1.225*** (.213)	-2.037*** (.324)	-2.605*** (.352)	-1.995*** (.443)	-3.075*** (.430)	-3.152*** (.435)

Zdroj: [ČSDA] vlastní analýza, vlastní výpočty, †p<0,1; *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

se logit spokojenosti zvýší o 0,997 a po přidání subjektivního bohatství rodiny se logit zvýší o 0,836. Ekonomicky aktivní senior se bude cítit spokojeněji v poměru šancí 1,7 : 1 než senior ekonomicky neaktivní; aktivně se vzdělávající senior se bude cítit spokojeněji v poměru šancí 2,7 : 1 než senior aktivně se nevzdělávající a senior pocházející ze subjektivně bohaté rodiny se bude cítit spokojeněji v poměru šancí 2,3 : 1 než senior pocházející ze subjektivně chudé rodiny.

11. DISKUZE A ZÁVĚR

Výsledky logistické regrese zaměřené na testování poměru šancí zažít subjektivní spokojenost seniorů se životem ve stáří shodně dokládají, že subjektivní spokojenost s životem ve stáří se neliší na základě genderu, tudíž mnou formulovaná první hypotéza se nepotvrdila. Hypotéza je postavena na předpokladu Barnes a Parry (2004), že v důsledku ovlivnění zkušenosti odchodu do důchodu genderem a utvářením identit, jsou ženy, které odvozují identitu od rodiny a mimopracovních sociálních sítí v důchodu spokojenější než muži, jejichž identita je odvozena od pracovního trhu a sociálních sítí vznikajících zejména na základě pracovních vztahů. Barnes a Parry (2004) argumentují tím, že mužská a ženská pracovní biografie se značně odlišují. Ženská zkušenost s pohybem na pracovním trhu je v porovnání s tou mužskou daleko roztržitější (například z důvodu péče o děti), kdežto pro muže zaměstnání představuje zásadní faktor pro vytváření sociálních sítí (Barnes a Parry 2004, 213–233).

Genderové teorie zaměřující se na odchod do důchodu sice pracují s tím, že ženy jsou schopny se na důchod a seniorskou část života adaptovat lépe a jsou v něm tudíž spokojenější, ale výsledky mnou provedené logistické analýzy tento předpoklad nepotvrdily. Jisté vysvětlení můžeme hledat v tom, že práce a sebe-realizace v pracovní kariéře není již doménou výhradně mužskou, ale v současné době jsou rovněž ženy schopny se úspěšně realizovat na pracovním trhu, práce jim přináší uspokojení a navíc finanční profit, který nelze v seniorském období života zcela opomenout. V současné době je práce pro většinu žen, které nepostrádají určitou dávku ctižádosti, podstatným zdrojem seberealizace a sebenaplnění (Vohlídalová 2006, 30–31). Ženy se více realizují na pracovním trhu, než tomu tak bylo v minulosti, prioritní pozice závislá na péči o domácnost může tudíž poněkud upadat. Výsledky podporuje rovněž studie ČSÚ: „Z výsledků výběrového šetření vyplývá, že počet pracujících žen s důchodem mírně převažuje nad počtem mužů. [...] Pracující starobní důchodkyně převyšují počty pracujících starobních důchodců v celé desetileté skupině 55–64 let.“¹² Tato situace je patrná zejména u „časných“ senierek. U jedinců nad 64 let se však situace obrací, jak dokládají výsledky studie ČSÚ: „Podíl důchodců na celkovém počtu pracujících se podstatně mění ve skupině 65letých a starších. Počet pracujících mužů v tomto věku značně převyšuje počet pracujících důchodkyň. Podíl důchodců na počtu pracujících ve vyšším věku je přitom u obou pohlaví značný (u mužů téměř 90 %, u žen 95 %).“¹³

¹² ČSÚ (2012): *Důchodci a jejich aktivita na trhu práce*, <http://czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/77D200489915>, 9. 10. 2014.

¹³ ČSÚ (2012): *Důchodci a jejich aktivita na trhu práce*, <http://czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/77D200489915>, 9. 10. 2014.

Tabulka 2: Statistiky vhodnosti odhadnutých logistických modelů, testy pro srovnání modelů vztahu „subjektivního pocitu spokojenosti života ve stáří“ na sociálním statusu, genderu, zdravotním stavu, subjektivním pocitu osamocení, subjektivním pocitu bohatství rodiny, nejvyššího stupně dosaženého vzdělání, aktivního vzdělávání, zájmu o vzdělání, sociálních sítích a četnosti styků s vlastními dětmi respondenta, (N=902).

Table 2: Statistics appropriateness of the estimated logistic models, tests for comparing of relationship models of the “subjective satisfaction feeling in old age” on social status, gender, health, subjective loneliness, family wealth, the level of education, active learning, interest in education, social networks and frequency of contacts with the respondent’s own children, (N = 902).

Označení a popis modelu	Testové statistiky			
	Chi ² GOF/LR	p-hodnota	Chi ² modelu	BIC
	<i>GOF</i>			
Model A: gender	#	#	1.20 n.s.	1164,1
Model B: A rozšířený o ekonom.status	0,08	0,78	11.90**	1160,3
Model C: B rozšířený o aktivní vzdělávání	0,18	0,91	27.28***	1151,7
Model D: C rozšířený o bohatství rodiny	1,24	0,74	54.73***	1131
Model E: D rozšířený o interakci mezi aktivním vzděláváním a bohatství rodiny	1,72	0,63	57.95***	1134,6
Model F: D rozšířený o zdravotní stav, pocit osamění, sociální sítě, vztahy s dětmi a nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání	5,76	0,67	133.89***	1085,9
Model F1: F rozšířený o test linearity nejvyššího stupně dosaženého vzdělání	2,84	0,94	137.38***	1096
<i>Kontrasty:</i>	<i>LR</i>			
Model B – model A	10.69**			-3,8
Model C – model B	15.39**			-8,6
Model D – Model C	27.45***			-20,7
Model E – Model D	3.23†			3,6
Model F – Model D	79.16***			-45,1
Model F1 – Model F	3.49 n.s.			10,1

Zdroj: [ČSDA] vlastní analýza, vlastní výpočty, †p<0,1; *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001
GOF počítán podle Hosmer-Lemeshowa testu
vzhledem k malému počtu proměnných nelze test provést

Od 65 roku života jsou to tedy naopak muži, seniři, kteří převyšují počet pracujících důchodkyň. Možným vysvětlením je to, že se ženy v tomto období intenzivněji věnují jedné ze svých rolí, a to roli prarodiče, neboť „*babičky mají tendenci být blíž ke svým vnoučatům než dědečci*“ (Dopita 2005, 36–37).

Druhá hypotéza vycházející z kritické teorie politické ekonomie stárnutí, a to z předpokladu, že v důsledku nedosáhnutí důchodových dávek na průměrné výdělky ekonomicky produktivní části obyvatel, se seniři pobírající pouze tyto dávky cítí méně spokojeni než ti, kteří jsou ekonomicky činní ještě v seniorském věku a jsou tudíž ekonomicky lépe zajištěni, se potvrdila. Ekonomická pasivita a nedostatečnost zhoršuje subjektivní pocit spokojenosti ve stáří. Dle Barnes a Parry (2004) představuje placená práce ústřední faktor k získání mnoha benefitů jako je status, hmotné zabezpečení a pohyb v pracovním kolektivu, který jedinci zajišťuje vykonávání řady rutinních úkonů. Tyto rutinní činnosti formují jeho orientační strukturu světa a dávají životu určitý význam (Barnes a Parry 2004, 213–233).

Zajímavým zjištěním také je, že aktivita seniorů pozitivně zasahuje do subjektivního uspokojení jejich života. Hypotéza vycházející z konceptu aktivního stáří, která předpokládala, že jedinci vyznačující se aktivním přístupem ke stáří jsou ve stáří spokojenější než jedinci, kteří vyznávají tradiční přístup ke stáří, se potvrdila. Tato hypotéza stála na čtyřech atributech konceptu aktivního stáří: aktivním vzdělávání, ekonomické aktivitě, četnosti vztahů s rodinnou a aktivní participaci na utváření a udržování sociálních sítí (Hasmanová Marhánková 2010, 212; Avramov a Mašková 2003, 24). V modelu F a F1 jsem dále kontrolovala vliv proměnných: zdravotní stav, subjektivní pocit bohatství, subjektivní pocit osamění a vliv výše dosaženého vzdělání. Z analýzy vyplynulo, že model F nejlépe popisuje analyzovaná data, a to i přesto, že se gender, ekonomický status, sociální síť, vztahy s dětmi a stupeň nejvyššího vzdělání seniora ukázaly jako proměnné ne-signifikantní. Signifikantními se naopak ukázaly být proměnné subjektivní pocit bohatství rodiny, subjektivní pocit osamění a zdravotní stav, což jsou okolnosti, které mohou výrazně ovlivňovat chuť a motivaci seniora či seniorky zapojit se do volnočasových aktivit (Bartošová 2012, 58), resp. preferovat aktivní způsob života.

Zastáncům aktivního přístupu se odchodem do důchodu otevírá prostor pro volnočasové aktivity a seberealizaci. Budování a prožívání aktivního života, a to zejména aktivního života seniorů, je jedním z klíčových témat současné společnosti a její politiky. V současné době je jedinec neustále vyzýván ke kontrole svého života, a to především pomocí jeho aktivní kultivace. Povinnost kultivace života se tak stává téměř „*morální povinností civilizovaného jedince*“ (Parusnikova 2000, 132). Život ve stáří je skrze koncept aktivního stárnutí definován jako „*proces, který maximálně rozvíjí příležitosti pro zdraví, participaci a ochranu seniorů, a tím zvyšuje kvalitu života v období stáří člověka*“.¹⁴ Mnoho autorů zaměřujících se a diskutujících o aktivitě života seniorů tvrdí, že pokud seniři budou aktivně kultivovat svůj život, mohou žít důstojněji a plnohodnotněji a zároveň soběstačně, nezávisle a samoobslužně, což jde dle jejich mínění ruku v ruce s radostí a spokojeností s životem. Cílem kultivace však není život prodloužit, ale především zkvalitnit jeho průběh (Štilec 2010, 1). Většina gerontologických a politických diskurzů

¹⁴WHO (2002): *Active Ageing: a policy Framework*, http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?ua=1, 5. 10. 2014.

představují aktivitu jako pozitivum oproti závislosti, nemoci, osamělosti, aktivita je dle nich všelékem pro řízení současné, rizikové společnosti (Katz 2000) a zároveň je aktivita prezentována jako něco, co je pro člověka a jeho život přirozené.

Rovněž subjektivní pocit bohatství resp. chudoby rodiny může mít reálné dopady na subjektivní pocit spokojenosti. Jak tvrdí Rabušic (1998b), subjektivní pocit chudoby nelze v českých seniorů a seniorů vůbec opomíjet. Měřítka uchopení chudoby je velice problematické, a pokud objektivní chudoba ve stáří, která je definovaná poněkud vágně, může poskytovat relevantní výsledky, je zřejmé, že subjektivní hledisko může relevantní výsledky poskytovat rovněž. Rabušic argumentuje, že čeští seniori sice objektivně chudí nejsou, ale subjektivně ano a subjektivní pocit chudoby má následně reálné dopady na jejich wellbeing a tudíž i na spokojenost s jejich životem (Rabušic 1998b, 305–312). Subjektivní bohatství rodiny se ukázalo být signifikantním faktorem v subjektivním pocitu spokojenosti ve stáří (model D, F a F1), výsledky analýzy dat (model E) ukazují, že nejvíce spokojený senior je ten, který se aktivně vzdělává a pochází spíše ze subjektivně majetné rodiny.

Vztahy s dětmi a sociální sítě se ukázaly jako nesignifikantní ve vztahu prožívání spokojeného stáří. Naopak ne/zažívání subjektivního pocitu osamění se ukázalo významným faktorem v utváření subjektivní spokojenosti v seniorském období života. Senior, který již neparticipuje na pracovním trhu, se může ocitat v jisté izolaci od většinové společnosti. Riziko izolace a osamělosti je jedním z důsledků věkové segregace, pocit osamění napomáhá ke ztrátě sociální podpory a obvykle pak dochází k jakémusi „*bolestnému přežívání*“ (Hagestad a Uhlenberg 2006, 645–653).

Do jisté míry problematickým bodem zde předložené analýzy je absence zohlednění chronologického věku seniora. Je zřejmé, že jiný subjektivní prožitek a jiné „proměnné“, které mohou tento prožitek ovlivňovat, budou u respondentů a respondentek blízko k věku 60 let, jiné u osob o 10, 20 let starších. Výsledky výzkumu, zaměřeného na volnočasové aktivity seniorů, vedeného Bartošovou (2012, 63)¹⁵ dokladují, že zájem o volnočasové aktivity se mění po dosažení hranice věku 75 let. Zatímco ve věku 60–74 let si nadpoloviční většina osob účastnících se výzkumu cenila a uvědomovala prostor k volnočasovým aktivitám (65 %), u starších jedinců (75–80+) byl tento prostor pozitivně nahlížen v menší míře (48 resp. 33 %). Bartošová vidí důvod především ve zdravotním stavu těchto osob. Bariéry k aktivnímu trávení volného času se dle výsledků výzkumu liší rovněž podle věku. Do věku 64 let je bariérou především nedostatek financí, nad 65 let zdravotní stav. Je zřejmé, že hraje v subjektivním prožitku a preferenci faktorů, které ho mohou ovlivňovat důležitou roli. Seniori ve věku nad 80 let participují podstatně méně na volnočasových aktivitách než jedinci, kteří věkové hranice 80 let ještě nedosáhli (Bartošová 2012, 65–66).

¹⁵Výzkumu se zúčastnilo celkem 660 osob.

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- AVRAMOV, Dragana a MAŠKOVÁ, Miroslava (2003): *Active Ageing in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- BARNES, Helen a PARRY, Jane (2004): Renegotiating identity and relationships: men and women's adjustments to retirement. *Ageing and Society*, č. 24, s. 213–233.
- BARTOŠOVÁ, Tereza (2012): Volnočasové aktivity a vnímání jejich bariér seniory. In: Kolibová, Helena a kol.: *Kultura aktivního stáří v programech měst a obcí v Moravsko-slezském kraji*. Opava: Slezská univerzita, s. 58–67.
- CUMMING, Elaine, DEAN, Lois R., NEWELL, David S. a McCAFFREY, Isabel (1960): Disengagement – A Tentative Theory of Aging. *Sociometry*, roč. 23, č. 1, s. 23–35.
- HAGESTAD, Gunhild O. a UHLENBERG, Peter (2006): Should We Be Concerned About Age Segregation?: Some Theoretical and Empirical Explorations. *Research on Aging*, roč. 28, č. 6, s. 638–653.
- DOPITA, Miroslav (2005): Věk: Stáří-Role: Prarodič. In: Sýkorová, Dana, Šimek, Dušan a Dvořáková, Miroslava (eds.): *Třetí věk trojí optikou*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 33–45.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava (2010): Konstruování představ aktivního stárnutí v centrech pro seniory. *Sociologický časopis*, roč. 46, č. 2, s. 211–234.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava (2013): *Aktivita jako projekt: Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- JEŘÁBEK, Hynek (2013): *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KATZ, Stephen (2000): Busy Bodies: Activity, Ageing and the Management of the Everyday Life. *Journal of Ageing Studies*, roč. 14, č. 2, s. 135–152.
- KOLIBOVÁ, Helena a kol. (2012): *Kultura aktivního stáří v programech měst a obcí v Moravsko-slezském kraji*. Opava: Slezská univerzita.
- KREIDL, Martin (2008): Mohou rozdíly v laickém chápání zdraví vysvětlit rozdíly v subjektivním zdravotním stavu mezi statusovými skupinami? *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 11, s. 55–86.
- KUCHAŘOVÁ, Věra (2002): Život ve stáří (data) (http://nesstar.soc.cas.cz/webview/velocity?study=http%3A%2F%2Fnesstar.soc.cas.cz%3A80%2Fobj%2Fstudy%2FA_0058&format=html&mode=transform, 16. 5. 2012).
- LASLETT, Peter (1991): *The fresh map of life*. Cambridge: Harvard University Press.
- PARUSNIKOVÁ, Zuzana (2000): Biomoc a kult zdraví. *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 2, s. 131–142.
- RABUŠIC, Ladislav (1998a): Časové aspekty českého důchodového věku. *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 3, s. 267–283.
- RABUŠIC, Ladislav (1998b): Jsou čeští senioři chudí? *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 3, s. 303–320.
- RABUŠIC, Ladislav (2004): Why are they are all so eager to retire? *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 3, s. 319–342.
- SÝKOROVÁ, Dana (2007): *Autonomie ve stáří*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- SÝKOROVÁ, Dana, ŠIMEK, Dušan a DVOŘÁKOVÁ, Miroslava (2005): *Třetí věk trojí optikou*. Olomouc: Univerzita Palackého.

- ŠTÍLEC, Miroslav (2010): *Aktivní přístup ke stáří* (<http://www.zdn.cz/clanek/priloha-pacientske-listy/aktivni-pristup-ke-stari-452794>, 5. 10. 2014).
- TOWNSEND, Peter (1981): The Structured Dependency of the Elderly: A Creation of Social Policy in the Twentieth Century. *Ageing and Society* 1/1981, s. 5–28.
- VOHLÍDALOVÁ, Marta (2006): Mají muži a ženy v ČR odlišné postoje k práci? *Gender, rovné příležitosti a výzkum*, roč. 7, č. 1, s. 26–32.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- ČSÚ (2003): *Nejnovější údaje. Statistický portrét stárnoucího obyvatelstva*, http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/statisticky_portret_starnouciho_obyvatelstva_tz031222, 5. 10. 2014.
- ČSÚ (2010): *Pracující důchodci tvoří důležitou součást české ekonomiky*, http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/pracujici_duchodci_tvori_dulezitou_soucast_ceske_ekonomiky, 5. 10. 2014.
- ČSÚ (2012): *Důchodci a jejich aktivita na trhu práce*, <http://czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/77D200489915>, 9. 10. 2014.
- ČSÚ (2013): *Obyvatelstvo*, http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/kapitola/0001-13-r_2013-0400, 5. 10. 2014.
- ČSÚ (2014): *Obyvatelstvo*, http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide, 9. 10. 2014.
- ČSÚ (2014): *Nejnovější údaje*, <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/home>, 9. 10. 2014.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2011): *ČSSZ: Průměrný důchod přesáhl 10 000 korun*, <http://www.mpsv.cz/cs/10289>, 5. 10. 2014.
- ČSAD (2015): Český sociálně vědní archiv, <http://archiv.soc.cas.cz/>, 11. 1. 2015
- ČSDA (2002): *Život ve stáří*, http://dspace.soc.cas.cz:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1186/D_VUPSV00006.pdf?sequence=1, 11. 1. 2015.
- WHO (2002): *Active Ageing: a policy Framework*, http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?ua=1, 5. 10. 2014.

SUMMARY

The demographic ageing of the population is one of the main characteristics of modern society and especially Western society. The issue of population ageing often appears in public, academic and general discourse. This is not a universal problem of the contemporary world, but rather a specific characteristic of the Western world. In Czech society, this issue is discussed mainly in economic terms, often in the context of pension reform. The clearly defined phase of “old-age” is a relatively new phenomenon, as in earlier times seniors were not perceived as a specific, independent group. This definition of seniors is connected mainly to the modernization and division of the private and public spheres. A portion of the responsibilities that previously belonged to the family have shifted to the state, and seniors have thus become a specific social group.

Ageing can be perceived or discussed through traditional theories of ageing, or through active ageing theory. The latter considers activity to be a state connected to an emphasis on improving the quality of life of the ageing population through active individual involvement in the cultivation of the senior phase of life, e.g. through longer participation on the job market. A generally desired stage of old-age is at present a crucial conceptual framework through which old-age can be understood.

Among other theories that deal with old-age, there is also the “third-age” theory, the functionalist “disengagement theory”, and the critical theory of the political economy of

ageing, which is based on the assumption that individuals leaving for retirement become dependent on the help of the state and that the status of senior is, in light of this dependence, defined as inferior in comparison with the status of an economically productive individual.

In Czech society, there is a rather positive outlook of entering retirement. Individuals entering this stage look at this period as a time for their free-time activities. There is a certain paradox, however, in the fact that seniors already in retirement often argue that they would rather be economically active, and retrospectively view their entry into retirement as a forced decision. Retirement, and mainly early retirement, is often a safeguard against unemployment at an age that is nearing retirement. The position of an economically active senior in society is lower than an individual who is economically active, but is still obviously higher than the position of someone unemployed.

What influences the satisfaction of Czech seniors in old-age? Is their contentment dependent on gender, economic activity, active use of free time, or subjective feelings of solitude? The analysis data from the Czech Social Science Data Archive *Life in old-age 2002* has shown that the satisfaction of Czech seniors does not in fact depend on gender, but does depend on whether the senior, man or woman, is still participating on the job market. Economic passiveness and inadequacy worsens the subjective feeling of happiness in old-age. The most satisfied seniors are those that work, which especially applies to women. Analysis also confirmed that individuals with an active approach to old-age are more satisfied than individuals who hold a more traditional approach to old-age. Relationships with children and social networks proved to be insignificant in relation to subjectively perceived and satisfied old-age. On the contrary, the experience or lack thereof of the subjective feeling of solitude proved to be a significant factor in creating a feeling of contentment in the senior stage of life. Seniors who no longer participate in the job market may find themselves in a certain degree of isolation from majority society. Analysis has also shown that seniors, the number of which is significantly growing in society, do not have any exaggerated demands for experiencing a satisfied life, which in their words depends mainly on good health, available activities, economic security and the absence of feelings of loneliness and solitude.

OPOŽDĚNÁ ZÚČTOVÁNÍ – POZNÁMKY K VYDÁNÍ PĚTI PŘEDNÁŠEK OTY FILIPA

Jan Kubica*

Abstract: *In his papers, author Ota Filip focuses on all main topics of his work - bilingual identity, autobiographical novels, the year 1968 and the so-called “Prague Spring”, Charter 77, exile authors, his own “Moravian” identity, the relation between fiction and reality, anti-heroes and anti-paternal novels. He elaborates on “Moravian” identity by naming famous authors of Moravian origin, both earlier and modern. The papers are followed by W. Schmitz’s study on the relation between Filip’s life and his novels of an autobiographical nature. Schmitz emphasizes the author’s ability to integrate into the German environment completely. He also discusses the topic of the author’s failure in the 1950s when serving in the Auxiliary Technical Battalion and its reflection in the media at the end of the 1990s, which led to the suicide of his son.*

Key words: *multilingualism, autobiography, Prague Spring, Charter 77, Moravia, anti-heroes, exile.*

*Mgr. Jan Kubica, Ph.D., Katedra německého jazyka, Pedagogická fakulta UP, jan.kubica@upol.cz.

1. ÚVOD

Česko-německý spisovatel Ota Filip vydal v létě roku 2012 německou publikaci *Verspätete Abrechnungen* (Opožděná zúčtování), která je záznamem jeho pěti přednášek konaných na půdě drážďanské univerzity v rámci jemu udělené literární docentury Adelberta von Chamisso v roce 2010. Součástí knihy je rozsáhlá studie o díle Oty Filipa z pera profesora Waltera Schmitze, který připojil rovněž stručný autorův životopis a bibliografii.

Můžeme říci, že Filip ve svých pěti přednáškách bilancuje svůj život a dílo. Vzhledem k tomu, že jeho publicistické a beletristické texty nesou často autobiografické rysy, tištěná forma přednášek je cenným materiálem pro hlubší vhled do autorovy spisovatelské dílny a jeho soukromého života.

Vlast, rodné město, ztráta rodného jazyka, druhá světová válka, ztráta vlasti a život v cizině jsou témata, kterými se Filip zabývá ve většině svých románů a stejně tak se k nim vrací v publicistice.

Ve svých přednáškách se Filip věnuje tématům, která vyplývají z jeho tvorby. Jedná se tedy o dvojjazyčnost, dějinná traumata – především události roku 1968 a 1969, exil, traumatický vztah k otci a autorovi anti-hrdinové. Nabízí se otázka, zda v těchto přednáškách přináší autor k opakovaně zpracovávaným tématům něco nového.

Tento text obsahuje nejprve poznámky a postřehy k jednotlivým přednáškám, stručně pojednání o studii W. Schmitze a závěrečné vyjádření k ohlasu díla Oty Filipa v Německu a v České republice.

Záměrem tohoto pojednání je konfrontace Filipových *Verspätete Abrechnungen* s jeho předchozími beletristickými texty, a to jak z hlediska přínosu nových skutečností k již dříve pojednávaným tématům, tak z hlediska případné korekce některých autorových postojů.

2. PĚT PŘEDNÁŠEK OTY FILIPA

2.1. PRVNÍ PŘEDNÁŠKA

První přednáška nese název *Über die erträglichen Schwierigkeiten mit der Zweisprachigkeit, mit der großen Geschichte und mit dem Schreiben allgemein* (O snežitelných těžkostech s dvojjazyčností, s velkými dějinami a s psaním obecně) a autor zde rozebírá téma vlivu „velkých“ dějin na život „malého“ člověka. Vyjadřuje skromné přání, že na prahu třetího tisíciletí již nechce až do konce svého života zažít žádné velké dějiny, tedy žádné převraty, revoluce, války, žádné nespravedlivé nebo sebe jako spravedlivé chválící režimy, žádné politicky angažované mesiáše, jak je zažil v tak zvaném Československu v letech 1948–1974 (Filip 2012, 7–8). V následujícím citátu Filip stručně shrnuje důsledky velkých dějin, které musel nést: „*Uprostřed Evropy jsem třikrát změnil svou státní příslušnost, dvakrát svůj jazyk a dvakrát svůj domov a svoji vlast, aniž bych přitom opustil to nemocné srdce střední Evropy [...] Mám velkých dějin plné zuby*“¹ (Filip 2012, 9).

¹Všechny doslovné citace původně německého textu jsou vlastní překlady autora této stati.

Autor je ve svých více než osmdesáti letech spokojen s tím, že může, pokud bude chtít, napsat svůj další román česky nebo německy. Je toho názoru, že v malebném podalpském městečku Murnau může v klidu na terase se svojí ženou² popíjet červené víno, protože ve 21. století toho vzhledem ke svému věku již mnoho nezažije, a tak mu velké dějiny globalizovaného světa „mohou být ukradené“ (Filip 2012, 10).

V úvodní přednášce Filip konstatuje, že Evropané jsou nyní tak unavení a dekadentní, že nejsou schopni se ubránit téměř totalitní konzumní společnosti. Svůj pohled rozšiřuje na svět, naši planetu a celou galaxii, přičemž dochází k závěru, že nikde patrně není tolik kriminálních žvlů a ideologických podvodníků jako na naší planetě. Ani dvacet století trvající vývoj křesťanského světa zjevně nezabrání tomu, aby jejich počet rostl. Planetu zemi označuje za „káznici galaxie“ (Filip 2012, 11–12).

Od těchto „globálních“ pohledů se autor opět vrací k bilanci vlastního života, přesněji k pětatřiceti letům prožitým v Bavorsku, tedy životu v exilu, kde používá německý jazyk. V posledních letech pocituje užívání českého a německého jazyka jako velkou zátěž. Od roku 1989 opět píše v obou jazycích. Jako první vždy zvolí ten, se kterým je spjata téma nového románu. Ve druhém jazyce potom však netvoří překlad, ale novou jazykovou variantu původního románu.³

Zátěž střídavého používání těchto dvou jazyků má za následek obavu, že oba jazyky ztratí. V případě používání němčiny Filip pocituje jistý metafyzický strach: „*Když píšu německy nebo čtu svůj německý text, stále častěji mě přepadá zvláštní úzkostný druh metafyzického strachu, že bych mohl zapomenout svoji češtinu, že bych se jí mohl lehkovážně vzdát, až se obzvláště bolestným způsobem jazykově rozpadám*“ (Filip 2012, 12–13).

Při používání českého jazyka si autor údajně připadá jako děravý míč: „*A když česky píši, hovořím nebo čtu, cítím, jak ze mne uniká osvojená němčina jako vzduch z děravého míče*“ (Filip 2012, 13).

Tyto dva citáty pochází z Filipova eseje *Kde je (jazykový) domov můj?* z roku 2003. Tento esej autor také zakomponoval do svého románu *Sousedé a ti ostatní* (2003). Vyjadřuje jím pocity hlavní postavy románu, Oskara Měšťáčka – českého exulanta, který žije v Murnau. Tento román nese silné autobiografické rysy a autor ho napsal po několika letech, kdy se do tohoto města přestěhoval z Mnichova.

Massum Faryar vidí ve Filipových rozporuplných tvrzeních o existenci ve dvou jazycích autenticitu a životnost. Vedle toho však podle Faryara autor poukazuje na exil jako na „nevléčitelnou nemoc“, ve které hlavní ontologické pojmy jako vlast, domov, kulturní identita již nenesou jednoznačné, vlastní významy, nýbrž zde stojí jako metafory (Faryar 2005, 316).

Výstižný je také následující Faryarův citát o Filipově vztahu k vícejazyčnosti v exilu: „*Ukazuje, že vztah člověka k jazyku může ztratit svou spontánnost a může*

²Marie Filipová, manželka Oty Filipa, zemřela 31. 12. 2014.

³K dvojjazyčným verzím, které pořizuje Filip ke svým textům, poznamenává Renata Cornejo: „*U jiných se vyvinul autorský překlad, ve kterém došlo ke smazání hranice mezi osobností překladatele a autorem, v únosnou alternativu, která umožnila sledovat v obou jazycích rozdílné záměry a vědomě přetvořit výchozí jazykovou verzi textu s ohledem na okruh adresáta. (srov. Ota Filip)*“ (Cornejo 2004, 251).

se stát ‚vědomým‘ (Filip), takže dvojjazyčnost může zároveň znamenat cizost ve dvou jazycích“ (Faryar 2005, 316).⁴

Jazyk byl Filip nucen v životě změnit třikrát. V roce 1939, kdy ho otec proti jeho vůli nechal zapsat do německé školy, protože se dobrovolně přihlásil k německé národnosti, údajně kvůli jistějšímu postavení podnikatele, který vlastnil a provozoval v centru Moravské Ostravy kavárnu. V roce 1945, po konci války, se autor z pochopitelných důvodů vrátil k češtině, němčinu si musel opět osvojit v roce 1974, kdy byl státní mocí donucen k vystěhování do Německé spolkové republiky (Filip 2012, 22).

Na závěr první přednášky Filip vzpomíná na dobu, kdy psal svůj první román *Cesta ke hřbitovu* (1968). Od roku 1960 žil na Vsetínsku ve Slavičíně a v místní zbrojní továrně pracoval jako redaktor závodního časopisu *Zbrojovka*. Dále vzpomíná, jak byl ve stejném roce v rámci politické prověrky označen za „buržoazně dekadentního elementa se sociálnědemokratickým zaměřením“ a byl soudruhy poslán na rok do dolu Julius Fučík v Ostravě-Petřvaldu, aby si vylepšil svůj kádrový profil (Filip 2012, 23).

Ve svém životopisném románu *Osmý čili nedokončený životopis* (Filip 2007) autor vzpomíná, že v té době byl necelý měsíc členem-kandidátem KSČ, ale kvůli kádrovým materiálům byl vyloučen (Filip 2007, 190 a 206–207).

Na podzim roku 1963 pracoval Filip kvůli svému špatnému kádrovému profilu jako brusič mlhovek a v té době začal psát svoji románovou prvotinu. V práci na románu pak pokračoval v Kopřivnici. Byl tam vyslán jako pomocný dělník na stavbu sídliště na rok. Žil tam sám v maringotce, údajně se nudil, a tak z dlouhé chvíle psal (Kubica 2012, 20).

Autor dokončil román v roce 1966 a ještě než vyšel v ostravském nakladatelství Profil v roce 1968, tak za něj získal v roce 1967 cenu města Ostravy. V roce 1968 román vyšel také v Německu v prestižním nakladatelství S. Fischer pod názvem *Das Café an der Straße zum Friedhof* (1968) v překladu Josefine Spitzer (Kubica a Coufalová 2012, 5).

Filip končí přednášku zmínkou o tom, že v únoru roku 2011 začne psát další román o staré česko-německé lásce.⁵

Dvojjazyčnost je autorovo celoživotní téma. Potýkají se s ní jeho románoví hrdinové a často ji zmiňuje v rámci svých autorských čtení. V této přednášce nepřináší Filip k tomuto tématu vlastně nic nového. Dalo by se říci, že tento problém bilancuje a je s ním smířen jak při psaní, tak v osobním životě.

2.2. DRUHÁ PŘEDNÁŠKA

Druhá přednáška nese titul „*Prager Frühling 1968, das Ende einer Illusion*“ („Pražské jaro 1968“, konec jedné iluze), ve které autor představuje svůj kritický

⁴Velmi podobně se k Filipově vztahu k vícejazyčnosti v exilu vyjádřil také Walter Schmitz: „Český spisovatel, který odešel do německého jazykového exilu, byl již delší dobu doma v obou jazycích – nebo byl v obou jazycích cizí. Avšak Filipovo autorství, které teď spojuje české s německým, zároveň obsahuje apel do budoucnosti, kterým se autor řídil rovněž ve svém společenském působení – s větší důvěrou, než by se od něho dalo očekávat [...]“ (Schmitz 2012, 191).

⁵Filip na tomto románu stále pracuje.

pohled nejen na období, které je zmíněno v názvu, ale také na další problematická období českých dějin.

Autor je toho názoru, že Pražské jaro je u nás příliš heroizováno, a tak cítí potřebu ho demytizovat. Srovnává toto období s národním obrozením v 19. století, avšak období uvolnění v rámci Pražského jara trvalo vlastně jen osm měsíců. Čechy kriticky označuje za národ „nevinných“, kterým se dělo bezpráví, a v letech 1938 a 1968 jen stále čekali na pomoc spojenců. Zároveň však nepopírá, že spojenci v těchto dvou obdobích selhali (Filip 2012, 31–33).

Pasivní postoj Čechů v krizových obdobích Filip dává do souvislosti s dlouhým obdobím, kdy si uvykli na život v područí Habsburků, národních socialistů a českých komunistů pod dohledem Sovětů. Češi údajně naposledy bojovali za svoji svobodu v roce 1620 (Filip 2012, 34).

Po komunistickém puči v roce 1948 podle autora český národ zcela rezignoval a naučil se žít a přežít v režimu naprosté ideologické kontroly všech oblastí života. V této souvislosti zmiňuje pojem „filosofie přežití“ Haškova Švejka, kterého Filip nemůže vystát – Češi se, podle něho, švejkovským přístupem k životu v komunistickém režimu údajně cítili téměř jako hrdinové (Filip 2012, 35).

Neúspěch reformního hnutí v rámci Pražského jara autor vidí v absenci demokratických elit, které zmizely během předchozích dvaceti let vlády komunistů. Nemohly tedy vytlačit ze scény reformní komunisty, kterým šlo údajně jen o to, aby nahradili u moci předchozí vládnoucí garnituru. Filip si sám v této souvislosti vybavuje, co napsal o „socialismu s lidskou tváří“ v červnu roku 1968: „*Pokud chceme dát socialismu lidskou tvář, znamená to, že náš socialismus doposud žádnou lidskou tvář neměl, ale držku nějakého stranického funkcionáře, v mých očích nějakého ideologického trotla nebo strany a její ideologii oddaných idiotů*“ (Filip 2012, 37).

Autor vytýká reformním komunistům absenci smysluplného programu a naitivu, se kterou věřili, že se „socialismem s lidskou tváří“ Československo bude v blízké budoucnosti čekat jen štěstí. Koncem jara 1968 se konzervativním komunistům podařilo opět uchopit moc a brzy následovala okupace vojsky spřátelených armád Varšavské smlouvy pod vedením Sovětů (Filip 2012, 38–39).

Manifest Charty 77 považuje Filip také za selhání. Krátce po sepsání dokument sice podepsalo asi tři sta příslušníků české intelektuální elity, ale do roku 1989 ho podpořilo celkem asi jen tisíc občanů.⁶ Většina Čechoslováků se k chartě nepřipojila, takže nedošlo k masové podpoře, jak se tomu stalo v sousedním Polsku v případě hnutí „Solidarita“ (Filip 2012, 45–46).

Za další selhání hnutí Charty 77 autor považuje fakt, že většina jejích exponentů vydržela jen necelé dva roky po „sametové revoluci“ ve vysoké politice. Vyjadřuje také zklamání nad tím, že první porevoluční prezident, Václav Havel, psal a pronášel výborné projevy o morálních principech, čestnosti a pravdomluvnosti, avšak jeho občané jim nerozuměli nebo nechtěli rozumět (Filip 2012, 48–49).

Opakovaná selhání českých literárních elit, hlásících se k reformnímu hnutí roku 1968 na závěr přednášky nevidí Filip tak skepticky, jak by se snad mohlo

⁶Do roku 1989 shromáždila organizace Charta 77 1883 podpisů (Charta 77: Historie, fakta, informace: <http://www.charta77.wordpress.com>, 19. 12. 2013).

zdat. Vyjadřuje totiž domněnku, že je kola dějin mohla zasáhnout mnohem hůře. Autor se k těmto elitám sám nepokrytě hlásí (Filip 2012, 49–50).

Své rozčarování z konce Pražského jara vyjádřil Filip osobním protestem v den prvního výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa, 21. srpna 1969, kdy zoreslal v šestnácti kopiích nepodepsaný dopis, ve kterém vyčetl tehdejší politické reprezentaci, včetně prezidenta Gustáva Husáka, stálou přítomnost sovětských vojáků v zemi. Brzy na to byl zatčen a v únoru následujícího roku byl za podvracení republiky odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na osmáct měsíců (Kubica 2012, 37).

Dějinná traumata českého národa jsou dalším autorovým „věčným“ tématem. Nejvíce je samozřejmě zasažen okupací vojsk Varšavské smlouvy, protože ji sám zažil. Patřil k těm, kteří se nechtěli smířit s nastupující normalizací. Svým protestním dopisem se tedy snažil přispět k ostatním protestním akcím. Následovalo však rozčarování z toho, že většina národa zůstala pasivní a s normalizací se smířila.

2.3. TŘETÍ PŘEDNÁŠKA

Třetí přednáška s titulem *Über Vertreibungen von Literaturen und über Glanz, Gloria und Misere des Exils und der schreibenden Exilanten* (O vyhánění literatur a o lesku, slávě a bídě exilu a píšících exulantech) obsahuje další Filipova klíčová témata, kterým se věnuje v próze i v publicistice.

Autor konstatuje, že okupací Československa v březnu 1939 končí slavné období německy psané literatury a začíná období nacionálněsocialistické propagandy. Vyhnaním Němců po roce 1945 končí období německé kultury u nás (Filip 2012, 54–55).

Filip ovšem také kritizuje nezájem sudetoněmeckých literátů o českou kulturu a vycítá jim jednostranný zájem o sudetoněmecký folklór s výrazným nacionalistickým akcentem. Uvádí, že teprve od poloviny 19. století začali projevovat pozitivní vztah k české kultuře německy píšící intelektuálové převážně židovského původu.⁷ Díky jejich zájmu se pak mnohá díla českých autorů dostala do kontextu světové literatury (Filip 2012, 62–63).

K tématu exilu a exulantů Filip zmiňuje svůj fejeton z roku 1994 „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ („Ó ty můj milý cizojazyčný domove“), který je vedle výše zmíněného textu *Kde je (jazykový) domov můj?* jeho dalším klíčovým textem, na který se často odvolává, je-li tázán na život v exilu. Pasáže z textu „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ autor začlenil do svého nevydaného románu *O du meine Heimat* (Ó ty má vlasti), který dokončil v roce 1997, a od té doby leží ve Filipově archívu. Je to kniha s výraznými autobiografickými prvky, která popisuje život českého exulanta v Německu (Kubica 2012, 155).⁸

Ze svého fejetonu autor s oblibou cituje tři pasáže, které se týkají nemožnosti žít v exilu, vztahu autora k moravské identitě a tvorby německy píšících autorů cizího původu v Německu. Pasáž o nemožnosti života v exilu je vlastně citát z více než

⁷ Jako příklad Filip uvádí překlady libret Janáčkových oper od Maxe Broda a překlad Bezručovy sbírky *Slezské písně* od Rudolfa Fuchse. K prvnímu německému vydání této sbírky napsal předmluvu Franz Werfel.

⁸ Části textu „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ Filip také začlenil do románu *Sousedé a ti ostatní* (s. 14–17).

dvacet let starého dopisu jednoho disidentského spisovatele Filipovi do Mnichova: „*Nemohl bych žít v cizině. Nemohl bych dýchat, kdybych se tu a tam nenadechl vůně rozkvetlé lípy na zápraží rodného domku. Aspoň jednou nebo dvakrát za měsíc se musím projít po Karlově mostě a pokochat se pohledem na Hrad, kdysi sídlo českých králů, pro mě zdroj naděje a víry, že dějiny k nám budou zase milosrdné. . .*“ (Filip 1994).

Autor tento citát ve své přednášce komentuje skepticky, nevěří patosu svého kolegy a vidí v tom výroku spíše projev strachu před širokým svobodným světem vně omezeného prostoru, který disidentovi zbyl v tehdy komunistické vlasti (Filip 2012, 65).

V této souvislosti bude zajímavé si ocitovat Filipovy pocity po dvou letech v německém exilu, se kterými se svěřil v dopise Ludvíku Vaculíkovi 10. července 1976: „*Už nerozumím tomu, když mi někdo tady brečí na rameni, že by chtěl vidět beskydské lesy [. . .] On ten svět je všude hezký. Třeba i to naše Bavorsko, čistoučké a upravené*“ (Kubica 2012, 121).

Tento nesentimentální vztah však u autora nezůstává neměnný. Svědčí o tom dopis Janu Skácelovi z roku 1987, ve kterém píše o dokončení nového románu *Die Sehnsucht nach Procida* (Touha po Procidě) (1988), který popisuje život exulantů. Autor se básníkovi svěřuje, že vždy po dopsání knihy pocituje v sobě prázdný prostor a samotu, a tak by se rád z tohoto stavu „vyléčil“ cestou na Moravu: „*Kdybych v tomto stavu prázdnoty a samoty mohl vyrazit autem na Moravu, zítra – ne už dnes večer! – bych tam byl: němý návštěvník, který snad trochu rozumí krajině, stromům a řekám, jen se dívá, jak se to asi všechno změnilo*“ (Kubica 2012, 124).

Podobně pesimisticky vyznívá Filipův výrok z dopisu Skácelovi z 1. června 1989: „*Už jsme se smířili s tím, že Halas nemá pravdu: Já se tam už nikdy nevrátím – a když, tak jako tichý host na skleničku vína, na kus moravské klobásy, k hrobbům, které jistě už zarostly plevelem. . . [. . .] Berkeley znám teď však důvěrněji než současnou Moravu. Svět se nám nějak zauzlil, už ho asi nerozmotám*“ (Kubica 2012, 124).

Svoji moravskou identitu, která ve Filipovi koncem osmdesátých let zjevně vyvolávala sentiment a touhu se alespoň na krátko na Moravu vrátit, považuje ve fejetonu za zbytečnou zátěž (Filip 1994).⁹

K tématu literátů cizího původu, žijících v Německu a píšících německy, přidává autor zážitek z jednání německého PEN klubu, které moderoval. V diskusi vystoupil básník arabského původu s povzdechem, že se v Německu prodalo jen tři sta exemplářů jeho sbírky, a přitom v zemi básníků a myslitelů žije osmdesát miliónů obyvatel. Na to Filip hned zareagoval ironickým tónem v tom smyslu, že je to opravdu velmi smutné, když jeho básně četlo v Německu jen tři sta lidí. Zatímco,

⁹ „*Přiznám se vám: Když jsem se v roce 1930 narodil, nikdo se mě neptal, jestli chci ustoupit do života jako Moravan v Československé republice a jestli se mi čeština jako moje mateřská řeč zamlouvá. A kdyby se mě Stvořitel tehdy zeptal, kde chci být vyvržen do života v tomto slzavém údolí jménem Země, a kdybych jen tušil, jaký osud můj domov stáhne, tak bych padl na kolena a žadonil: Prosím Tě, Všemohoucí, smiluj se nade mnou a nevyšli mě do života na Moravě, ale v italském Toskánsku, v Kalifornii, v horším případě třeba i v tom nudném Švýcarsku a kdybys nemohl nebo nechtěl jinak, tak bych bral i tu strašnou Vídeň. . .*“ (Filip 1994).

jeho – Otu Filipa, „velkého českého vypravěče“ nezná v arabském světě žádný nakladatel, takže ho nemůže nabídnout ani v malém nákladu. Měl by tedy Filip považovat arabské čtenáře za kulturní barbary (Filip 2012, 69)?

Autor se dále ještě vyjadřuje k současné situaci menšin v Německu a konstatuje, že se vedle snad až příliš medializovaného problematického vztahu části německého obyvatelstva k cizincům, téměř vůbec nehovoří o odmítavém vztahu některých cizinců k Němcům. Má při tom na mysli hlavně ty příslušníky menšin, kteří žijí v dobrovolně izolovaných „ghettech“, neumí německy a nejeví žádný zájem o soužití s Němci (Filip 2012, 73).

Téma exilu je u autora stále velmi živé, a to nejen proto, že žije v Německu, které každoročně přijímá tisíce exulantů.

Filip sám měl od okamžiku, kdy přišel do Německa, k některým exulantům a emigrantům velmi kritický vztah. Nejvíce ho pobuřovali ti, kteří si v krajských hospodách v Mnichově stěžovali na svůj „těžký“ úděl, přičemž se jim dařilo velmi dobře.

Zde je nutno poukázat na to, že autor některým svým úsudkem patrně neprávem škodil. O autorovi je známo, že nemá rád sentiment ve vztahu k opuštěné rodné zemi. Proto nechápal u některých exulantů jejich stesk po vlasti, když v Německu dosáhli dobrého životního.

2.4. ČTVRTÁ PŘEDNÁŠKA

Čtvrtá přednáška nese titul *Meine kakophonischen Klagelieder, stets mit einem Hoffnungsschimmer am Horizont* (Moje kakofonické nářky, stále s nádechem naděje na horizontu) a Filip hned v úvodu upozorňuje na to, že není žádný český spisovatel (böhmischt-schechischer Schriftsteller), nýbrž moravský vypravěč (mährischer Erzähler). Narodil se sice ve slezské části Ostravy, tedy na Slezské Ostravě, ale cítí se jako Moravan. Poukazuje na skutečnost, že místo narození patrně způsobilo jeho zařazení mezi slezské autory německým literárním vědcem Arno Lubosem v knize *Geschichte der Literatur Schlesiens* (Dějiny literatury Slezska) (Lubos 1974, 655). Filip však s tímto zařazením nesouhlasí (Filip 2012, 77).

U otázky pravdivosti svých děl autor připouští, že často fabuluje, a když text čte vytištěný, považuje ho za pravdivý. Podotýká také, že se někdy při autorských čteních za své příběhy stydí, a přitom si myslí, že je mohl napsat lépe (Filip 2012, 79). K tomuto tématu se hodí citovat autorův výrok z jedné pódiové diskuse v roce 1985, kdy řekl: „*Jsem již ve věku, kdy mohu tvrdit, že napsané je mnohem lepší než realita*“ (Kubica 2012, 209).

Dále Filip v souvislosti se svou silnou moravskou identitou vyzdvihuje kulturní význam Moravy, který se snaží doložit faktem, že stěžejní díla současné české literatury napsali autoři s moravským původem (Filip 2012, 80).¹⁰ Přidává také zážitek z června roku 1989, kdy doprovázel Jana Skácela na cestě do italského města Lucca. Básník tam převzal za celoživotní dílo Petrarcovu cenu za lyriku. Filip pomohl Skácelovi s překladem děkovné řeči do němčiny. Moravský básník se ve své řeči pozastavuje nad tím, že Morava, země jeho lyriky, se neobjevuje ani

¹⁰ Autor zmiňuje Milana Kunderu, Ludvíka Vaculíka, Bohumila Hrabala, Jana Trefulku, Zdenka Rotreklu, Jiřího Kratochvila, Jana Balabána, Františka Halase, Jana Skácela, Oldřicha Mikuláška a Petra Bezruče.

v názvu československého státu ani v textu státní hymny. Za moravskou hymnu tedy považuje krátkou pauzu mezi českou a slovenskou částí (Filip 2012, 83–84).¹¹

Ve čtvrté přednášce autor také zmiňuje tři hlavní témata svého psaní – ztracená vlast, jeho otec a vlastní provinění na svých blízkých.

O prvním tématu již byla řeč, věnujme se tedy Filipovu vztahu k otci. Autor ho líčí ve svých raných románech, včetně románu *Sedmý životopis* z roku 2000, jako slabocha se sklonem ke kolaboraci. Nicméně neopomíjí ani otcovu podporu partyzánského hnutí na Valašsku ke konci druhé světové války (Filip 2012, 85).

Problematikou zpracovávání válečné minulosti předků se zabývá Naděžda Heinrichová, jejíž vyjádření věrně vystihuje také Filipův přístup k vzpomínkám na otce: „V románech se snaží zachytit vedle nezřídka zkreslených historických událostí i záměrně zapomenuté příběhy svých předků často až po přirozené smrti zúčastněných aktérů. Tyto příběhy zasazují do historického kontextu a společenských souvislostí, které umožňují čtenáři pochopit, proč se ze solidních německých měšťáckých rodin rekrutovali přívrženci a aktivní účastníci režimu“ (Heinrichová 2012, 94).

V přednášce Filip také vzpomíná na to, jak otec neuznával jeho nadšení pro knihu a otevřeně jím opovrhoval. V *Sedmém životopise* (2000) však připouští, že právě vztah s otcem je téma jeho autobiografických románů: „*Otec Bohumil a jeho příběhy, které mi odkázal, jsou mým jediným dědictvím; nemohl jsem je odmítnout, nedokázal jsem se jich zbavit, přilepily se mi pevně do té části mozku, jež nezapomíná. Ale na druhé straně: bez zátěže otce Bohumila v hlavě bych nikdy neapsal své první tři romány, které jsou zúčtováním s ním, s jeho slabostí, strachem a s permanentním připosráváním se*“ (Filip 2000, 30).

Jako jednu z největších křivd přičítá autor otci zapsání do německé školy poté, co se dobrovolně přihlásil z výše uvedeného pragmatického důvodu k německé národnosti: „*Jsme si vlastně, pokud jde o literaturu, kvit; nicméně mnohé úcty mezi mnou a otcem Bohumilem zůstávají pořád otevřeny, bolí mě i po více než půl století. Asi se jich už nikdy nezabavím a nikdy je nesplatím, jako třeba ten z pátku dne 1. září 1939, jednoho z mých nejnešťastnějších dnů, kdy mě otec Bohumil násilím vytrhl z české řeči a přesadil do německé*“ (Filip 2000, 30).

Jak také Filip konstatuje ve čtvrté přednášce (Filip 2012, 85), v dalším životopisném románu *Osmý čili nedokončený životopis* (2007) dochází v jeho pohledu na otce k posunu a odpouští mu. Dalo by se říci, že autor dospívá k zralému sebepoznání: „*Čím jsem starší, tím více mě zneklidňuje, jak se otcí podobám a jak marně jsem se pokoušel se mu vzdálit, a čím usilovněji jsem se snažil se od otce Bohumila odpoutat, tím více podobností, které mě s ním svazují, jsem v sobě objevil*“ (Filip 2007, 17).

Autor plně chápe otcovy slabosti a tímto se smiřuje se svými slabostmi, selháními a nedostatky. Tón usmíření je zde velmi silný a svědčí o Filipově sebereflexi a kritickém odstupu: „*Až když jsem *Sedmý životopis* ukončil, uvědomil jsem si, že jsem otcí Bohumilovi, s nímž jsem se ve třech románech pokoušel srovnat a obtěžkat*

¹¹ Tento příběh se v české verzi objevuje ve dvou variantách: Filip (1992b, 85–87) a Filip (1993, 36–39). Německou verzi příběhu zařadil Filip jako doslov pod názvem *Mähren, das vergessene Land... Ein Nachwort* (Morava, zapomenutá země... Doslov) své knihy povídek z roku 1994 s titulem *Das andere Weihnachten. Mährische Geschichten* (Jiné Vánoce. Moravské povídky).

jej i svými slabostmi, tuze ublížil. Ted' jej se vším všudy, s jeho selháváním, s jeho poklesky, za které jsem i já trpce zaplatil, i s jeho strachem, začínám chápat a možná jej začnu obhajovat. Se svým selháním nejsem už sám; jsme dva: otec Bohumil a já, jeho prvorozený“ (Filip 2007, 17).

Filipovy autobiograficky laděné romány můžeme podle Heinrichové nazvat rodinnými romány mapujícími německou historii (Heinrichová 2011, 105) – u Filipa přirozeně mapují také českou historii. Hlavním rysem těchto románů je detabuizace minulosti a snaha autorů o kritickou reflexi válečných událostí (Heinrichová 2011, 110).¹²

V souvislosti se svými čtyřmi anti-otcovskými romány¹³ zmiňuje Filip problematiku hranice mezi skutečností a fikcí. Pravdu v těchto románech nazývá přesněji *mojí* pravdou, tedy připouští, že vedle pravdivého jádra se objevují prvky fabulace. Původ této struktury vysvětluje autor vedle v mládí silného vztahu k surrealismu a existencialismu, také svým „vypravěčským trojúhelníkem“, ve kterém se všechny jeho romány odehrávají. První, nejvyšší vrchol tvoří realita, spojená s druhým – snem nebo zklamanou touhou „po něčem vyšším a věčném“. Třetí vrchol, spojený s prvním a druhým, představuje absurdnost nebo jím vnímané absurdity, přes které klopýtal (Filip 2012, 89–90). Podle Filipa v jeho „vypravěčském trojúhelníku“ není prostor pro hrdiny, pouze pro antihrdiny, kteří se vyskytují ve všech jeho románech (Filip 2012, 90).

Jsem toho názoru, že Filipovi antihrdinové jsou pikarové, tedy šelmové, kteří přes mnohá selhání a neúspěchy jsou schopni se zorientovat i ve složité situaci a přežít. Jeví se mi tak hlavní postavy Jana Lojzka z tzv. ostravských románů *Cesta ke hřbitovu* a *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*. Díky výše uvedeným vlastnostem je můžeme označit také za typy švejkovské, čemuž se Filip velmi brání (Kubica 2012, 50), nicméně Jiří Holý vidí v románu o Lojzkovi vysloveně haškovský charakter.¹⁴

Autor spojuje se svým „vypravěčským trojúhelníkem“ také problematiku svých dvou „já“ při vyprávění. Jeho první „já“ je „originál“ a druhé „kopie“, obě se často navzájem popírají. Dříve se Filip údajně tomuto napětí bránil, protože mu vadil často kritický pohled druhého „já“ na to první. Nyní tento boj vzdal a druhé „já“ má mnohem raději než to první, právě pro jeho spontaneitu a chytrost. Metodu vyprávění těmito dvěma „já“ nazývá šachovými tahy (Filip 2012, 86).

Zajímavě se k autorově první osobě v románu *Cesta ke hřbitovu* vyjadřuje František Valouch: „*Hrdinova ‚první osoba‘ funguje v několika plánech, je to nesporně niterné já autorovo stejně jako niterné já čtenářovo, je to já různých postav, které autor pronikl a přetavené postavil do svého románu v juxtapozici a zároveň jako by mimo zónu toho, co samy svou jedinečností ‚znamenají‘*“ (Valouch 1993, 4–5).

¹² „Autorům německé proveniencce, kteří ve svých dílech po roce 1989 reflektují tabuizované historické události a potlačené rodinné příběhy na pozadí událostí II. světové války, je společná snaha v rámci možnosti objasnit jednání předchozích generací, které neodsuzují ani neomlouvají. Současně se snaží upozornit na nebezpečí a následky pramenících z nezpracované minulosti pro následující generace. [...] Výše zmíněné romány se stávají cenným svědectvím o dějinných událostech dvacátého století a z nich pramenícím možným poučením pro další generace“ (Heinrichová 2011, 110).

¹³ *Cesta ke hřbitovu*, *Blázen ve městě*, *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* a *Sedmý životopis*.

¹⁴ „*Román Oty Filipa bylo možno zařadit do linie haškovské a grassovské*“ (Holý 1995, 89).

Již zmíněný problém skutečnosti a fikce v autorově tvorbě hodnotí Jiří Urbanec v následujícím pohledu na *Sedmý životopis*: „Potřetí se vrátil k vlastnímu životu po šesti letech v knize *Sedmý životopis*, který nazval ‚románem‘, ačkoliv první část je dosti podrobná autobiografie, teprve druhá polovina týkající se padesátých let je zčásti fikcí“ (Urbanec 2005, 24).

Právě tento román Filip napsal, aby objasnil své patrně největší selhání, které spadá do období 50. let, kdy sloužil jako syn živnostníka a údajného kolaboranta u Pomocných technických praporů. Zde se náhodou dozvěděl o tajném plánu svých několika spolusloužících utéct na Západ. Jeho strýc Gustav Kliment byl v té době již významným funkcionářem KSČ, a tak se autor obával, že pokud plán o útěku neoznámí, nebude hrozit trest za neoznámení takové záležitosti jen jemu, ale i jeho strýci. Navíc se později ukázalo, že Státní bezpečnost vedla svazek na Filipa již před oznámením plánu útěku, protože ho podezřívala ze spolupráce s anglickou výzvědnou službou IS (Kubica 2012, 31–32).

Hlavním motivem vzniku *Sedmého životopisu* byla tragická událost ve Filipově rodině – sebevražda jeho čtyřiačtyřicetiletého syna Pavla v lednu roku 1998. Několik dní před tím uvedla německá televize filmový dokument Martina Jürgena Möllera *Der lachende Barbar* (Smějící se barbar), který autora jednostranně ukazuje jako zrádce a spolupracovníka StB. Filipův syn viděl v titulcích mezi spoluauctory také jména rodinných přátel, které znal od dětství (Kubica 2012, 31–32, 169).

Autor tedy pocituje jako své provinění odsouzení svých pěti spolusloužících k trestu odnětí svobody od jednoho roku do pěti let v jáchymovských uranových dolech. V románu popisuje okolnosti tohoto případu, dobovou atmosféru strachu z pronásledování a také mediální tlak vyvolaný uvedením filmového dokumentu, kterému jeho syn tragicky podlehl (Kubica 2012, 31–32).

Sebevraždu svého syna Filip označuje jako trest za svůj hřích v první kapitole¹⁵ dalšího životopisného románu *Osmý čili nedokončený životopis*. Ve své přednášce autor upozorňuje na dialog mezi svým „originálem“ – prvním „já“, které podporuje myšlenku Filipa na zavraždění sedmi až osmi lidí, kteří podle autorova mínění nesou také vinu na sebevraždě jeho syna, a svou „kopii“ – druhým „já“, které se mu na více než sedmi stech stranách knihy snaží tento čin rozmluvit (Kubica 2012, 95–96).

Autor v přednášce také cituje obsáhlou pasáž z recenze Jiřího Trávnička (Trávniček 2008, 21),¹⁶ která vyznívá ve všech směrech kladně a obdivně.

¹⁵Na tomto místě je třeba poukázat na to, že v české verzi *Sedmého životopisu* autor ještě otevřeně o události nepíše jako o svém selhání. Činí tak však v německé verzi, kterou sám vytvořil pod názvem *Der siebente Lebenslauf*. Třetí kapitolu v německé verzi přímo nazval *Mein Versagen* (Moje selhání), zatímco v české verzi kapitoly jen číslal. V německé verzi přidal ještě jednu kapitolu s názvem *Der Steinbruch* (Kamenolom) a své počínání interpretuje jako selhání a hřích, za které musí následovat trest. Čtvrtou kapitolu z německé verze pak Filip zařadil jako první kapitolu románu *Osmý čili nedokončený životopis* pod názvem *Pokus o nezdařenou zpověď, jakož i úvody k několika příhodám a příběhům, k jejichž různým, rozličným a pravděpodobně vzájemně si odporujícím podobám se autor bude vracet*.

¹⁶„Filipův román v sobě slučuje několik kódů a zánrových poloh: jde o román autobiografický stejně jako o román s tajemstvím; je to román existencialistického pátrání v hlubinách vlastní duše jako román širokých společenských plátén; jde o román o vzniku a genezi jiných autorových románů jako o román o vině a jejím odčiňování, pomstě a smíření; máme co činit s románem jedné velké klenby stejně jako s románem pikareskně navlčkaných histo-

Podobně chválí také Jiří Zizler především Filipovo „nenasytné“ vyprávění jako „opulentní hostinu příběhů“ (Zizler 2008, 6).

Jiří Peňás obdivuje autorův „temperament a houževnatou vůli“ hájit svá stanoviska, podobně jako jeho rozhodně „ne neutrální“ postoj. Peňás Filipovi vytýká absenci „hlubší sebereflexe“ a jeho až „obžerné vypravěčství“ (Peňás 2007, 88).

Problematický vztah k otci, další autorovo životní téma, považuje Filip dnes již za uzavřené. K otci měl dříve spíše negativní nebo ambivalentní vztah, nyní je s ním již smířen.

Je možno soudit, že Filip doposud ve svých přednáškách „jen“ bilancoval, a tedy nepřinesl v podstatě nic nového. V této přednášce přichází s novým prvkem – s tzv. „vypravěčským trojúhelníkem“, který je údajně ideální pro vykreslení jeho anti-hrdinů.

2.5. PÁTÁ PŘEDNÁŠKA

Filipova pátá a poslední přednáška nese název *Eine kummervolle Beziehung: Meine Roman-Anti-Helden und ich* (Starostiplný vztah: Moji románoví antihrdinové a já) a autor ji začíná tzv. létací pasáží z druhého ostravského románu o Lojzkovi (Filip 1994, 18–19), kdy tento hrdina poletuje nejprve kolem ostravské Nové radnice a pak nad Slezskou a Moravskou Ostravou a přitom cítí jižní vítr, který přináší vůni kvetoucích beskydských luk nad zaprášené střechy městských domů. Tuto scénu zároveň uvádí jako příklad fabulace, tedy literární „lži“ (Filip 2012, 99–100).

Téma literárních hrdinů pak autor rozvíjí vzpomínkami na to, jak koncem 40. a začátkem 50. let poznával různé literární směry. Vzpomíná na cyklus přednášek Ilji Ehrenburga, který navštěvoval začátkem padesátých let, kdy na Karlově univerzitě dálkově studoval tzv. novinářskou školu. Tématem cyklu byl socialistický realismus (Filip 2012, 102).

Díky tetě Hedě (dceři komunistického poslance Gustava Klimenta) se mohl Filip seznámit s pařížským surrealismem. Velký vliv měl potom na autora román Alberta Camuse *Cizinec*, který vyšel česky poprvé krátce před únorovým pučem roku 1948. V duchu existencialismu se pak Filip pokoušel psát básně, které podle jeho vlastního vyjádření nebyly dobré (Filip 2012, 103).

Na Camusův román myslel Filip také v době, kdy trávil půl roku ve vyšetřovací vazbě, která následovala po jeho zatčení v důsledku rozeslání protestního dopisu sepsaného při příležitosti prvního výročí okupace vojsky Varšavské smlouvy (viz *Druhá přednáška*). Opakoval si hlavně poslední větu románu, kdy se k smrti odsouzený vězeň vyrovnává v noci před popravou s koncem své existence (Filip 2012, 103–104). Ve vyšetřovací vazbě ostravského krajského soudu, který se nachází nedaleko ostravské Nové radnice, si autor také začal představovat, jak poletuje kolem její věže a nad jejím okolím, kde se narodil a vyrůstal. Začal přemýšlet nad novým románem, který ovšem nemohl psát, protože političtí vězni nesměli mít

rek; jde o román – cestu (k Bohu) i román – labyrint (v dějinách střední Evropy za posledních padesát let), dále i o román doby, jakož i o román postav; Osmý čili nedokončený životopis je rovněž strhujícím románem milostným. Tak trochu Zločin a trest, Vojna a mír, Obvyčejný život, Hrabě Monte Christo, Cesta do hlubin noci, Pýcha a předsudek i Osudy dobrého vojáka Švejka... Před takovými výkony, nejenom literárními, se smeká“ (Trávníček 2008, 21).

na cele psací potřeby, stejně jako knihy a noviny. Filip tedy začal „psát“ román o *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (Filip 1994) „pouze ve své hlavě“ (Filip 2012, 104–106).

Ve své přednášce autor dále na několika příkladech objasňuje, co je v knize autentické, a co naopak fabuloval. Filipem často citovaná pasáž o trojjazyčně zpívajícím ostravském pěveckém sboru „Slavík“ je vymyšlená, stejně jako jazykový spor, který se na základě kontroverze mezi českým, německým a polským nacionalistou rozvine na stránkách místního tisku (Filip 2012, 106).

Ve skutečnosti v Ostravě působilo několik českých, německých a polských sborů a pěveckých sdružení. V jednom českém a v jednom německém zpíval autorův otec a matka byla členkou sborů české a německé opery v Moravské Ostravě (Filip 2012, 106–107).

Filip se také zabývá skutečnou identitou literárních postav svého románu o Lojzkovi. Většinou používá v knize jiná jména, u některých mění profesi, ale politická orientace a charakterové vlastnosti zůstávají stejné (Filip 2012, 108–109).

Na závěr pasáže o románových postavách autor zmiňuje Nathana Wurzela, jehož jméno je autentické, stejně jako povolání soudce na Krajském soudu v Moravské Ostravě. Rovněž nezměněn zůstává jeho životní příběh. Finančně podporoval ostravského rabína Nathana Rosenbauma a místní fotbalový klub na Slezské Ostravě. Tento muž židovského původu spáchal 15. března 1939 skokem z okna sebevraždu, jejímž očitým svědkem se stal Ota Filip jako dítě vracející se ze školy. Wurzelovi bydleli ve stejném domě jako Filipovi, tělo sebevraha údajně dopadlo na chodník před školákem Filipem (Filip 2012, 109–110).

Autor označuje tento zážitek za rozhodující pro jeho přesvědčení, že od tohoto momentu ztratil důvěru k realitě. Tento druh nedůvěry pro něho znamená velké břemeno, které je snesitelné jen v těch okamžicích, kdy zjistí, že i po Wurzelově smrti existují lidé, kterým může plně důvěřovat. Tito lidé jsou podle Filipa po úmorné existenci ve dvacátém století příliš unavení a tak staří, že z velké části zapomněli na svou minulost (Filip 2012, 112).

Důsledky své nedůvěry pro literární tvorbu autor výstižně formuluje v následujícím citátu: „*Svoji nedůvěru jsem se vždy ve své literatuře pokoušel přehrát sebeironií a jemným cynismem a stále s plným rizikem, že znovu objevím a popíšu pro mě a snad také pro mé čtenáře odvrácenou stranu našeho bytí za kulisami, před nimiž všichni dobře nebo mizerně inscenujeme náš všední den*“ (Filip 2012, 112).

V závěru své páté a poslední přednášky Filip konstatuje, že se identifikuje se všemi hlavními postavami – anti-hrdiny – svých románů. Klade si zde také otázku, co vlastně po něm v literárním slova smyslu zbude kromě tisíců popsaných a potišťených stran a více než tří stovek pořadačů s tisíci dopisy a texty v Bavorské státní knihovně v Mnichově. Ota Filip dochází k názoru, že nemůže očekávat více než naději, že ho psané slovo přežije nejméně o několik desetiletí (Filip 2012, 115).

V poslední přednášce autor rozvíjí téma anti-hrdinů, kterého se již dotkl ve čtvrté přednášce. Jedná se opět spíše o shrnutí tohoto tématu, ke kterému přispěl již v předchozí přednášce novou „teorií“ o tzv. „vypravěčském trojúhelníku“, který umožňuje pohled na hlavní postavu (tedy anti-hrdinu) z více perspektiv.

Domnívám se, že tato kniha přednášek je bilanční a shrnující. Autor se nám snaží podat zprávu o tom, jak se mu jeví svět prizmatem jeho díla, které odráží

osobní zkušenost s národním socialismem, komunismem a exilem. Dvojjazyčnost, traumatický vztah k otci a anti-hrdinové tuto zkušenost doplňují a rozvíjejí.

3. STUDIE WALTERA SCHMITZE

Po Filipových přednáškách následuje literárně-vědná část, zpracovaná profesorem Walterem Schmitzem, který působí na drážďanské univerzitě.

První strany jsou věnovány stručnému životopisu autora v časové tabulce. Následuje podrobná bibliografie Filipových próz a publicistiky v antologiích a periodikách. Nalezneme zde také autorovy překlady, rozhovory a výbor slovníkových textů, monografií, odborných článků o autorovi, stejně jako recenze jeho románů.

Schmitz nazval svoji studii *Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filip's tschechisch-deutsche Autorschaft* (Pokusy o útěk jednoho vypravěče. Česko-německé autorství Oty Filipa) a systematicky zde v sedmi částech zpracovává autorův život a dílo. V úvodu upozorňuje na to, že jeho pojednání nemá být chápáno jako doslov k Filipovým přednáškám, nýbrž jako úvod do jeho rozsáhlého německo-českého díla a objasnění zásahů „velkých dějin“ do jeho života (Schmitz 2012, 151).

V první části *Lebenslauf* (Životopis) Schmitz potvrzuje Filipovu tezi, že každý jeho román je v podstatě jeho životopisem. Cituje zde vyjádření autora ke své identitě v německém rozhlasu, kde poukazuje vedle vícejazyčného prostředí Slezské a Moravské Ostravy na polský původ matky a rakousko-český původ otce. Nemůže se tedy považovat za Čecha. Podobně jsou na tom jeho děti, protože jeho žena je polského původu¹⁷ (Schmitz 2012, 153–155).

Druhá část *Orte der Unzuverlässigkeit* (Nespolehlivá místa) popisuje z pohledu Schmitze místa děje všech autorových románů jako místa nespolehlivosti, podobně jak jsou nespolehliví jejich anti-hrdinové. Tento fenomén autor také přenáší na nespolehlivost Čechů obecně s poukazem na jejich kolaboraci jak s národně-socialistickým, tak i s režimem dohlížející sovětské moci. Cituje při tom výrok Milana Kundery v rámci jeho úvodního projevu na IV. Sjezdu spisovatelů v roce 1967, kdy upozornil na nebezpečí ztráty historické paměti českého národa (Schmitz 2012, 158–162).

V následující části *Die Täuschungen der Historie: Maskenspiel und Variation des Erzählens* (Omyly historie: Hra masek a variace vyprávění) Schmitz navazuje na předchozí téma nespolehlivosti či kolaborace Čechů v různých dějinných obdobích. Upozorňuje na výrok Petera Härtlinga o tom, že Filip v románu *Cesta ke hřbitovu* neztvárnil žádný mýtus českého odboje v době německé okupace a Protektorátu: „Bylo to jínak: jedni se sklonili, druzí se vzepřeli, další zase spolupracovali. Toto je část jeho a naší historie [...]“ (Schmitz 2012, 163–164).

Čtvrtá část pod názvem *Der Untergang Mitteleuropas* (Zánik střední Evropy) zachycuje Filipovo neustálé střídání perspektivy, korektury a nové interpretace historie. Schmitz to dokládá pomocí románu *Café Slavia* (Kavárna Slavia) (1985), v němž je hlavní hrdina, hrabě Belecredos, mistrem masek a převleků a žije ve

¹⁷ Marie Filipová se narodila v roce 1933 v české obci Kupičov na Západní Volyni, která patřila do roku 1944 k Polsku.

světě-divadle, kde se mění kulisy, stejně jako přicházejí a odcházejí dějinné události (Schmitz 2012, 171–172).

Konstatuje, že přiměřený typ románu pro takový svět je šelmovský román, který zažívá v Německé spolkové republice od 50. let aktualizaci v rámci restaurované moderny především díky světově uznávanému románu Güntera Grasse *Die Blechtrommel* (Plechový bubínek) (Grass 1959). Podle Schmitze je moderní šelmovská postava hracím míčem bezcílných dějin a ve světě bez Boha mutuje do postavy blázna (Schmitz 2012, 172–173).

V páté části „*Heimat*“-*Dimensionen: Lebenswechsel – Sprachwechsel* (Dimenze „Vlasti“: životní změna – změna jazyka) připomíná Schmitz Filipův nevydaný částečně autobiografický román *O du meine Heimat* (Ó ty má vlasti) (Filip 1997) jako příběh exulanta v Německu, který si uvědomuje, že se na svou původní vlast jako na místo bezpečí nemůže spolehnout. Zjišťuje, že se v cizině přerušuje kontinuita dějin a vlasti a kniha se tak stává vlasteneckým anti-románem (Schmitz 2012, 180–181).

V případě Filipova publikovaného románu *Die Sehnsucht nach Procida* (Touha po Procidě) (1988) Schmitz konstatuje, že se jedná o román exilový. Autor se v něm údajně vyrovnává s novou rolí exilového autora jako exota z Východu (Schmitz 2012, 181).

Šestá část *Verrat* (Zrada) zahrnuje především záležitost s Filipovým oznámením, že chce skupina jeho spolusloužících z Pomocných technických praporů uniknout na Západ.¹⁸ Schmitz přehledně shrnuje reflexi filmového dokumentu M. J. Möllera německými médii, podobně jako ohlasy na tuto událost v Čechách. Také dále konstatuje, že nezná v německé literatuře srovnatelně silnou autorskou výpověď, kterou Filip zachytil v románu *Sedmý životopis* (Filip 2000; Filip 2012, 202–203).

V poslední, sedmé části *Erlösung* (Spasení) poukazuje Schmitz na konstatování Filipova autobiografického „já“ v *Sedmém životopise*, že po nejhlubším pádu v pozemském životě je možná záchrana jen na onom světě. Ovšem pouze za předpokladu, že víra v Boha by již nebyla metaforou, ale skutečností, mohlo by se doufat ve spasení. Filip je sice od roku 1953 praktikujícím katolíkem, katolickou církev ovšem často kritizoval jak ve své publicistice, tak v románech. V *Sedmém životopise* (2000) autor také uvádí, že smrt jeho syna byla vlastně trestem za otcovy hříchy a selhání (Schmitz 2012, 206–207).

Schmitz na závěr oceňuje Filipův román *Das Russenhaus*,¹⁹ který vyšel v Německu v roce 2005. Autor se v něm pokusil vyfabulovat milostný a umělecký vztah mezi Vasilijem Kandinským a Gabrielou Münterovou v letech 1908–1914, kdy spolu žili v tzv. Ruském domě v Murnau. Také v této knize se Filip stylizuje do hlavní postavy, tedy do malíře Kandinského, jehož ústy pronáší, že také umění je zrada a znamená tedy neustálý pokus o útěk před skutečností. Dále ještě konstatuje, že v budoucnosti udělá vše lépe (Schmitz 2012, 215–216).

Schmitz označuje exil, útěk a lásku k vlasti za Filipova životní témata, která neustále tematizuje ve svých knihách (Schmitz 2012, 215). Tímto se v podstatě

¹⁸Filip se touto věcí zabývá ve své čtvrté přednášce.

¹⁹Česká verze románu vznikla za spolupráce Oty Filipa s Mojmiřem Jeřábekem a vyšla pod názvem *77 obrazů z ruského domu* v roce 2005.

shoduje se samotným Otou Filipem, který hovoří o svých hlavních tématech v rámci čtvrté přednášky.

Walter Schmitz ve své studii prokazuje hlubokou znalost rozsáhlého díla Oty Filipa a jeho pojednání svědčí rovněž o porozumění Filipovým textům v několika rovinách. Vedle roviny literárně-vědné a historické je to pohled na dlouhodobé úsilí autora, vystaveného různým životním zkouškám, o zachycení průsečíků událostí „velkých dějin“ dvacátého století a životních etap autora, jeho rodiny, přátel i nepřátel.

Schmitz zaměřuje svůj pohled také na snahu autora kriticky zhodnotit jak na obecné úrovni, tak na úrovni individuálních osudů minulost i současnost vztahů nejen mezi Čechy a Němci, ale pozornost věnuje také Židům, Slovákům, Polákům a dalším národům střední a východní Evropy.

4. ZÁVĚR

Donedávna platilo, že byla Otu Filipovi i po roce 1989 věnována větší pozornost odborné i laické veřejnosti v Německu než v Čechách. Počátkem osmdesátých let byl autor přijat do prestižní Bavorské akademie krásných umění v Mnichově, jejímiž členy jsou nejlepší umělci z Německa a ze zahraničí.²⁰

V roce 1986 následovalo nejvyšší německé uznání pro autora neněmeckého původu, cena Adelberta von Chamisso a v roce 1991 propůjčení další významné německé literární ceny Andrease Gryphia.

Na druhé straně je nutno podotknout, že po roce 1989 je Filipovi v Čechách věnována pozornost jako autorovi a novináři. Vycházejí jeho nové romány, hlavně péčí nakladatelství Host – *Sedmý životopis* (Host 2000), *Sousedé a ti ostatní* (Host 2003), *77 obrazů z ruského domu* (Barrister & Principal 2005), *Osmý čili nedokončený životopis* (Host 2007) a také starší prózy – *Děda a dělo* (Host 2009), *Valdštejn a Lukrecie* (Host 2011).²¹ Autorovy úvahy a fejetony otiskují periodika *Host*, *Reflex*, *Mladá fronta* a *Lidové noviny*.

V roce 2012 byla při příležitosti oslav vzniku Československa Otu Filipovi udělena medaile Za zásluhy o stát v oblasti umění, tedy druhé ocenění v Čechách od roku 1967, kdy mu byla udělena Cena města Ostravy. Druhé vyznamenání vyvolalo vedle kladných také záporné reakce vzhledem k autorově postoji k plánu útěku jeho spoluslužících u PTP v 50. letech.

Můžeme tedy konstatovat, že je v posledních letech Otu Filipovi a jeho dílu věnována zasloužená pozornost laického a odborného publika také v Čechách. Svědčí o tom rovněž vydání monografie *Spisovatel Ota Filip* (Kubica 2012) a sbírky Filipových povídek pod titulem *Tři škaredé středy* (Filip 2012) na podzim roku 2012.

²⁰ V roce 1979 se stal členem korespondentem této akademie Jan Skácel. V téže roce O. Filip zprostředkoval jeho pozvání prostřednictvím německého PEN klubu do Německa. Další pozvání na zasedání akademie následovalo v roce 1986.

²¹ Pro úplnost – v první polovině 90. let vyšla znova česká vydání románů *Cesta ke hrbitovu* (Profil 1990), *Poskvrněné početí* (Západočeské nakladatelství 1990), *Blázen ve městě* (Profil 1991), *Kavárna Slavia* (Český spisovatel 1993), *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (Český spisovatel 1994).

Velkým přínosem by jistě bylo i případné vydání české verze autorových přednášek *Verspätete Abrechnungen* (Opožděná zúčtování) (Filip 2012) se studií Waltera Schmitze, která jistě zaujme české literární vědce, a stejně tak i Filipovy české čtenáře.

Na závěr ocitujeme charakteristiku Oty Filipa z úvodu ke *Třem škaredým středám*, jehož autorem je Mojmír Jeřábek, lektor tohoto svazku: „*Ota Filip jako jeden z mála našich autorů zažil přímo na vlastní kůži, či tak říkajíc z první ruky, snad všechna hlavní utrpení a hrůzy, jimiž Češi, Moravané a moravští Slezané prošli v celém dlouhém a krutém 20. století. Jak ho tyto rány osudu a, tak zvaných velkých dějin – jak o nich opakovaně píše, mluví a zpovídá se v románech, Cesta ke hřbitovu, Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy, v Sedmém životopise a nakonec i v, Osmém, nedokončeném životopise – postihovaly, jak je na sebe i vlastní vinou přivolával, tak je jako upřímný a poctivý vypravěč postihl ve svém díle*“ (Jeřábek 2012, 5–6).

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- CORNEJO, Renata (2004): Stimmen in Stummland. In: Höhne, Steffen, Nekula, Marek, Tvrdlík, Milan a Cvrkal, Ivan (eds.): *Brücken 12*. Weimar, Regensburg, Prag, Bratislava, s. 251–264.
- FARYAR, Massum (2005): *Fenster zur Zeitgeschichte*. Berlin: Mensch & Buch Verlag.
- FILIP, Ota (1985): *Café Slavia*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FILIP, Ota (1992a): *Die Sehnsucht nach Procida*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FILIP, Ota (1992b): Poslední grappa. *Revue otevřené kultury* 1/1992, s. 85–87.
- FILIP, Ota (1993): Jak jsem Jana Skácela chtěl odnaučit kouřit. In: Ranný, Emanuel (ed.): *Bílá žízeň*. Třebíč: Český literární fond, s. 36–39.
- FILIP, Ota: (1994): Ó ty můj cizojazyčný domove (<http://www.ota.filip.homepage.t-online.de/O.ty.muj.htm>, 6. 11. 2013).
- FILIP, Ota (2000): *Sedmý životopis*. Brno: Host.
- FILIP, Ota (2007): *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host.
- FILIP, Ota (2012): *Verspätete Abrechnungen*. Dresden: Eckhardt Richter & Co. OHG.
- HEINRICHOVÁ, Naděžda (2011): Detabuizace II. světové války v německé literatuře po roce 1989. In: Heinrichová, Naděžda, Ondráková, Jana a Fritz, Thomas A. (eds.): *Německo-české reflexe na pozadí jazyka, literatury a didaktiky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 95–110.
- HEINRICHOVÁ, Naděžda (2012): Reflexe II. světové války v německé próze po roce 1990. In: Heinrichová, Naděžda a Hrdličková, Jana (eds.): *Obraz druhé světové války a holocaustu v německé psané literatuře*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 93–113.
- HOLÝ, Jiří (1995): *Nové problémy české epiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu.
- JEŘÁBEK, Mojmír (2012): Pašije Oty Filipa. In: Filip, Ota: *Tři škaredé středy a sedm dalších elegií o zlých snech*. Brno: Barrister & Principal, s. 5–8.
- KUBICA, Jan (2004): *Ota Filip. Eine Monographie* (dizertační práce). Olomouc: FF UP.
- KUBICA, Jan (2012): *Spisovatel Ota Filip*. Brno: Větrné mlýny.

KUBICA, Jan a COUFALOVÁ, Gabriela (2010): *Ausgewählte Werke der gegenwärtigen deutschen Schriftsteller*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

LUBOS, Arno (1974): *Geschichte der Literatur Schlesiens. III. Band*. München: Bergstadtverlag W. G. Korn.

PEŇÁS, Jiří (2007): Živel ve svinských dějinách. Ota Filip a jeho život na jednu knihu nestačí. *Týden* 46/2007, s. 86–89.

SCHMITZ, Walter (2012): Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filip's tschechisch-deutsche Autorschaft. In: Filip, Ota a Schmitz, W. (eds.): *Verspätete Abrechnungen*. Dresden: Eckhardt Richter & Co. OHG, s. 151–216.

TRÁVNÍČEK, Jiří (2008): Do krajiny českého románu se přivalil obrovitý balvan. *Host* 1/2008, s. 20–21.

URBANEC, Jiří (2005): Ota Filip Evropan? *Zpravodaj ostravského střediska OS* 23/2005, s. 20–27.

VALOUCH, František (1992): První román Oty Filipa – Cesta ke hřbitovu. *Tvar* 4/1992, s. 4–5.

ZIZLER, Jiří (2008): Člověk ve spárech dějin. Osmý čili nedokončený životopis Oty Filipa. *A2 Kulturní týdeník* 9/2008, s. 6.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Charta 77: Historie, fakta, informace: <http://www.charta77.wordpress.com>, 19. 12. 2013.

SUMMARY

In 2010, Ota Filip was awarded the literary senior lectureship of Adelbert von Chamisso at Dresden University. The book (published in 2012), which includes five lectures delivered by the author at Dresden University, is completed with professor Walter Schmitz's study about Ota Filip and his work.

In his essays, Ota Filip summarizes the main topics and problems of literary work. He deals with his own bilingualism and relating problem of language identity abroad. In 1974, after coming to West Germany, at first he tried to write German journalistic texts. Gradually, he made less and less mistakes so he took a chance to write novels in German. He recalls his autobiographic novels written in the early and late period of his creative work. Next central topic is represented by the year 1968 and the so-called the "Prague Spring". The year 1969 was also traumatic for Filip, as on the occasion of the first anniversary of occupation by the Warsaw Pact army, he wrote a protest leaflet which led to his imprisonment. He could not stand the coming normalization. However, Filip also refers to the other periods of crisis in Czech history (1620, 1648, 1938, 1948). He states that the Czech nation as a whole has not fought for freedom since 1620. He considers the Habsburg reign as a period without Czech national elites and the year 1938 as a period of betrayal by allies. The attention is also paid to the movement called "Charter 77", which he compares to the much larger Polish "Solidarity" movement. Ota Filip interestedly writes about exile and exiled authors and critically points to those permanently unsatisfied and allegedly unrespectable writers who do not realize the support of their new country. Moreover, the author analyzes the problem of his own "Moravian" identity and tries to demonstrate the strong cultural background of his home region by listing both older (P. Bezruč, O. Mikulášek, J. Skácel) and younger well-known authors of Moravian origin (M. Kundera, M. Kratochvíl, J. Balabán). An additional topic is the proportion of authenticity and fiction in his texts, his antiheroes and so-called anti-paternal novels. He mentions both the early and the newer novels with autobiographical features and presents his method of the so-called "narrative triangle".

The enclosed study by W. Schmitz describes the relationship between Filip's real life and autobiographically oriented novels. The author's antiheroes are the objects of mask plays, historic novels, tragic events and different variations of narrating. In this respect he emphasizes the character of Earl Belcredi in the novel "Café Slavia". Schmitz considers this café, as well as the scenes of the other novels – "Café on the Road to the Cemetery" and "Silesian Ostrava", as unreliable places that finally landed Filip in difficulties. Many passages of autobiographically oriented novels prove this. Schmitz appreciates Filip's ability to adapt to the German environment in personal and professional life as a journalist, columnist and writer. However, this does not mean that the author's bilingual existence lands him in these crisis situations, in which he has an anxious feeling that while he can speak one language perfectly, he forgets the other. He also deals with the author's failure in the 1950s when he was serving in the Auxiliary Technical Battalion and the publicizing of this at the end of 1990s, which led to his son's suicide. The consequences of this failure were made a topic in his later autobiographical novels "The Seventh Autobiography" and "The Eighth or Unfinished Autobiography". Schmitz considers exile, escape and love of his homeland as the author's crucial topics.

s. 179–188

ROZHOVOR

Miroslav Hroch /

Marek Jakoubek & Lenka J. Budilová

ROZHOVOR S PROFESOREM MIROSLAVEM HROCHEM

Marek Jakoubek & Lenka J. Budilová*

Prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc., dr. h. c. (nar. 1932 v Praze) je český historik, do roku 2010 profesor Univerzity Karlovy v Praze, nositel čestného doktorátu univerzit v Uppsale, Halle a Kaunasu, hostující profesor universit ve Freiburgu, Los Angeles, Saarbrückenu, Florencii, Halle, Chemnitz a Varšavě. Světového renomé dosáhl především díky svým pracím zaměřeným na problematiku národních hnutí a proces formování moderních národů v Evropě. Široce přijímaným se stal jeho model základních fází národního hnutí – fáze A (období učeneckého zájmu), fáze B (období vlastenecké agitace) a fáze C (období masového národního hnutí). Prof. Hroch je autorem řady knižních publikací jak k uvedené tematice (Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, 1968; Evropská národní hnutí v 19. století, 1986; Na prahu národní existence, 1999; V národním zájmu, 1999; Národy nejsou dílem náhody, 2009), tak i ke starším historickým obdobím (Oliver Cromwell, 1968; 17. století – krize feudální společnosti? /s J. Petráněm/, 1976; Buržoazní revoluce v Evropě, 1981; Ecclesia Militans /s A. Skýbovou/, 1985; Křížáci ve Svaté zemi /s V. Hrochovou/, 1996; Dějiny Norska /s H. Kadečkovou a E. Bakke/, 2005 ad.), z nichž řada vyšla v překladech v zahraničí.

* * *

Jak dokládají (nejen) odkazy na Vaše práce v zásadních zahraničních publikacích věnovaných studiu národů a nacionalismu, náleží Vaše texty již řadu let ke zlatému fondu odpovídajícího diskurzu. Jaké to je, být žijícím „klasikem“?

Do toho „klasika“ mám daleko, to беру jen jako Vaši zdvořilost. Ale nechci si hrát na skromňáka, kterému je úspěch lhotejný. Samozřejmě, ty dnes už tisíce zahraničních citací vnímám a chápu je jako důkaz, že ta léta a desetiletí odříkání a tvrdé práce stála za to. Ale cítím také cosi podobného hrdosti sportovce, který úspěšně reprezentoval (a reprezentuje) svoji vlast. Hmotně mi, věřte, ta příslušnost ke „zlatému fondu“ žádné zlato nepřinesla. Úspěch ve vědě lze nicméně hodnotit a sledovat ještě v jiných, neméně zajímavých souvislostech. Začnu upozorněním na to, jak rozdílně ubíhá čas. V tom časoběhu rozlišujeme člověka-vědce a jeho dílo, to, co publikoval. Před dvaceti až deseti lety mne jako člověka-vědce znali, poplácávali po ramenou, žádali o články a přednášky, udělovali čestné doktoráty. Dnes mne dále citují (asi se v jistých kruzích sluší uvést Hrocha do seznamu literatury), takže máte pravdu: to, co jsem napsal, zůstává součástí „diskurzu“. Jak tak léta běží, samo dílo může třeba být i nadále inspirativní, ale málokoho zajímá, zda ten člověk-vědec ještě žije a zda může ještě něco nabídnout – a on možná skutečně nic nového nedovede nabídnout. Tak na příklad, když jsem před dvěma lety přednesl slavnostní projev v rámci konference o roli jazyka, kterou pořádalo Collegium Carolinum, byl jsem odměněn dlouhotrvajícím potleskem, ale když vydávali z té

*Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie, Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz; Mgr. Lenka Jakoubková Budilová, Ph.D., Katedra antropologie, FF ZČU, budilova@ksa.zcu.cz.

konference sborník, ani je nenapadlo, že by tam tu přednášku umístili. Prostě, už měli možná oprávněný dojem, že v ní nenabízím nic nového. To nemá být povzdech, ale konstatování obecné zkušenosti těch, kdo žili příliš dlouho, takže se od nich očekává, že budou právě jen těmi „klasiky“ a nebudou zabírat místo mladým.

Mohlo se stát, že byste nebyl historikem, ale věnoval byste se jiné profesi? Váhal jste někdy, resp. volil jste mezi více možnostmi? Jak vypadala Vaše studijně-intelektuální trajektorie?

Když jsem se roku 1951 hlásil na filozofickou fakultu, chtěl jsem studovat dějiny literatury a literární vědu s cílem stát se gymnaziálním profesorem a udržovat navzdory nastupující sovětizaci v mladých lidech povědomí české kulturní tradice. Jako vedlejší obor jsem si musel zapsat historii. Úroveň oboru čeština však byla zoufalá (po celé čtyři roky jsem vystačil s tím, co jsem přečetl na gymnáziu), kdežto na historii jsem měl možnost navštěvovat kurzy – zajisté nikoliv všechny – na vskutku vědecké úrovni (tak jsem to aspoň vnímal). Také politické ovzduší tam bylo mnohem klidnější. A tak jsem se již ve druhém ročníku rozhodl dělat češtinu jako vedlejší a soustředit se na historii, se specializací na raný novověk. Svoje vědomosti o literatuře jsem mohl později využít při výuce.

Dnes však nevím, zda vskutku jsem historik v tom smyslu, jak se to u nás chápe. Po čtyřech desetiletích práce jako profesionální historik jsem začal mít stále silnější dojem, že si s většinou svých kolegů – historiků – málo rozumím. O přednáškové kurzy mne žádaly hlavně nehistorické obory, moje práce jsou častěji citovány politiky, sociology, antropology a mnozí z nich, ti zahraniční, kteří mne osobně neznají, mne označují tu za politologa, tu za sociálního vědce či „teoretika“, což věru nejsem. Je to myslím důsledek toho, že v mém vidění, které je jistě ovlivněno marxistickou celostní koncepcí historie, jsou dějiny jediným celkem a rozhodující je jejich poznání, jejich výklad, přičemž není důležité, ke kterému cechu se ten či onen autor hlásí.

Jak rozumět tomu, že Vaše vidění „je jistě ovlivněnou marxistickou celostní koncepcí historie“?

Mám na mysli názor, že dějiny byly jediným komplexním procesem, v němž se ekonomika prolínala s politikou, osobní zájmy a záměry jedinců se střetaly s objektivní realitou. Poznání minulosti bude tedy podle mého soudu úspěšné jen tehdy, budeme-li analyzovat celkový kontext vztahů a zájmů politických, sociálních, ekonomických a brát v úvahu i dobovou psychologii, historické vědomí atd. „Poznáním“ dějin chápu samozřejmě takovou analýzu, která usiluje o jejich vysvětlení a pochopení. Názor, že zájmový rozpor a materiální podmínky života jsou pro povahu společenských změn rozhodující, může být označen právě tak za stále ještě funkční odkaz marxismu, jako za tezi historického materialismu. Již z toho je vidět, že termínu „marxismus“ užívám pro označení metody rozboru společenských, resp. v tomto specifickém případě historických procesů, nikoli jako označení politického programu. S oblibou říkávám (a dokládám), že se ve výkladu společenských proměn v minulosti historický materialismus nijak výrazně

nerozchází s pohledem liberálů, kteří dokážou být někdy až vulgárně materialističtí. Může se ovšem lišit v hodnocení těchto proměn.

Co podle Vás vězí za tím, že si s většinou Vašich kolegů – historiků – „málo rozumíte“?

Bylo by laciné, kdybych odpověděl, abyste se na to zeptal jich. Nebo kdybych řekl, že jsou politicky obezřetní a nechtějí si zadat s marxistou, což je v jejich očích totéž, co přísluhovač starého režimu. Hlavní důvod tkví myslím ve dvou okolnostech. Za prvé v tom, že se zabývám problémy evropských dějin, které jsou většinou českých historiků cizí, nezajímají je. Za druhé v tom, že můj způsob práce a kladení otázek, tedy moje metodologická pozice, kterou jsem v předcházející odpovědi charakterizoval, je značně odlišná od českého mainstreamu. Ale tady musím zdůraznit, že platí také opak: řada historiků starší i mladší generace – ať už byli mými žáky či nikoli – mi je blízká, rozumím si s nimi a fandím jim, i když se s nimi někdy názorově rozcháším. Ti ovšem nepatří k těm, kdo v oficiální vědecké obci zastávají mocenské pozice, zato však jsou více uznáváni v zahraničí.

Kdo z Vašich učitelů Vás nejvíce ovlivnil? Kdo patřil/patří mezi Vaše vzory?

Od prvního ročníku jsem navštěvoval proseminář a seminář profesora (tehdy docenta) Josefa Polišínského a ptáte-li se, kdo mne „nejvíce“ ovlivnil v době studií, pak to byl on. Přivedl mne ke studiu evropských dějin, zprostředkoval mi archivní praxe, kde jsem se naučil slušně pracovat s prameny k 17.–19. století, ovlivnil také moji orientaci na období třicetileté války. Byl tehdy na historii jediný, kdo znal západoevropskou historiografii, a proto o ní dovedl zasvěceně přednášet. Nemyslím však, že byl mým vzorem. Naopak, snažil jsem se najít si vlastní cestu, nestát se jeho malým epigonem, a myslím, že jsem tu cestu nalezl. Možná, že ho to trochu mrzelo.

Jak jste se dostal ke studiu „národů a nacionalismu“?

Vedle fenomenální paměti měl profesor Polišínský skvěle vyvinutý „čich“ na zajímavá nosná témata, či přesněji řečeno problémy. Ve druhém ročníku nám v prosemináři mezi různými tištěnými prameny z 19. století předhodil také číslo *Časopisu Českého Muzea* z doby předbřeznové, kde byly zveřejňovány seznamy příspěvů na Matici Českou, a prohodil: „Miroslave, podívejte se na to, co to bylo za lidi, může to být zajímavé.“ A bylo, ta práce mne chytla a já z toho udělal spolu s jedním kolegou seminárku, jejíž výsledky jsme pak o pět let později roku 1957 mohli publikovat v časopise *Dějepis ve škole*, když se tam právě stal redaktorem můj kamarád ze semináře docenta Polišínského Bedřich Loewenstein. Kromě jakési zvláštní záliby ve statistice v tom mém zájmu byla i motivace politická. Dnes už se asi zapomnělo, že počátkem padesátých let koryfejové naší vědy přijali – někteří ochotně, jiní se skřípějícími zuby – Stalinovu dogmatickou aplikaci Kautského a Bauerovy teze, že moderní národ je dílem buržoazie. To znamenalo, že také národní obrození je dílem vykořisťovatelské třídy. Mezi příspěvateli na Matici českou, tedy v seznamech aktivních vlastenců, jsem však žádnou buržoazii (ani

drobnou) nenašel. Se značnou dávkou zjednodušující naivity jsem v tom tehdy viděl důkaz, že český národ se tedy nezrodil jako výplod reakčních společenských sil. Ostatně zmíněný článek z roku 1957 před tím odmítli v redakci *ČSČH*, protože pochopili, že jeho výsledky nejsou v souladu se Stalinem.

Vlastně jsem se po celou dobu studia vedle třicetileté války stále znovu obracel k problematice národů, zejména k německému národnímu hnutí. Obhájil jsem sice diplomku na téma „Valdštejn a severoněmecká hanzovní města 1627–1630“, ale když jsem pak jako začínající odborný asistent směl konat svoji prvou přednášku, zvolil jsem problematiku formování evropských národů. Ve vědě jsem se však nadále soustředil na vztah obchodu a politiky v 17. století a teprve po skončení kandidátské práce jsem se po roce 1962 plně obrátil ke srovnávacímu studiu národních hnutí. Po roce 1970 bylo jasné, že moje silně revizionistická koncepce národa narazí na neprůstřednou hráz dogmatismu, a proto jsem se na téměř dvě desetiletí vrátil k ranému novověku.

Tematice nacionalismu se věnujete již řadu dekád, změnil jste během té doby nějakým způsobem svou výkladovou pozici? Je něco, co byste chtěl na svých starších dílech z této oblasti „opravit“?

Za prvé je samozřejmé, že se můj výklad národotvorných procesů vyvíjel, přesněji řečeno zdokonaloval, upřesňoval. Jinak bych už od roku 1968, kdy vyšla moje první kniha,¹ nic nemusel publikovat. K tomu, abych vysvětloval, v čem a proč se to vyvíjelo, bych potřeboval napsat celý článek. Jiná věc je, zda jsem změnil základní koncepci národa, což možná míváte „výkladovou pozici“. Tady i nadále držím názor, že evropský národ je objektivně existující pospolitostí, je výsledkem historického vývoje, který lze konkrétně analyzovat, že tedy si národ nebylo možno vymyslet. Vždy jsem trval na tom, že národ není „produktem nacionalismu“. Tím však nechci říci, že bych se odvážil hovořit o národu tam, kde by neexistovali lidé, kteří se s ním identifikují. Vyhýbám se termínu „nacionalismus“ a postupně jsem do svého terminologického instrumentáře zařazoval termíny (a bral v úvahu faktory), které umožňují přesnější analýzu, jako kolektivní identita, příslušnost, etnická pospolitost a etnická kategorie a další. Proces formování národa se mi dnes jeví jako mnohem složitější než za mladších let. Přesto nevidím důvod, proč bych některý ze základních výsledků své první knihy považoval za nesprávný, některé závěry však jsem modifikoval již pro anglické vydání.² Tam však ještě nešlo o kauzální výklad. O ten jsem se pokoušel až v dalším období po roce 1990.

Proč Vaše první kniha Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas vyšla německy (a doposud vlastně postrádáme její český překlad)?

¹HROCH, Miroslav (1968): *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia XXIV. Praha: Univerzita Karlova.

²HROCH, Miroslav (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (překl. Ben Fowkes). Cambridge: Cambridge University Press (2. vyd. Columbia 2000).

Ta kniha vyšla shodou příznivých okolností. Krátce poté, co jsem v červnu 1968 obhájil svoji habilitační práci, nabídli mi redaktori řady monografií *Acta Universitatis Carolinae*, abych ji tam publikoval. Podmínkou ovšem bylo, že ze svého téměř šestisetstránkového rukopisu vyberu dvě sta stran. Vybral jsem tedy především ten komparativní rozbor sociální skladby – a dobře jsem učinil. Kdybych byl měl možnost, jakou mají dnešní habilitanti, vydat práci v celém rozsahu, stala by se jedním z mnoha úctyhodných špalků, které nikdo nečte. Takhle vyniklo to, co bylo na mých výsledcích přínosné. Vzhledem k tomu, že šlo o studii k evropským dějinám, dal jsem přednost německému překladu, na který tehdy – nevím vlastně, proč – univerzita měla peníze. Věděl jsem, že v Německu (přesně řečeno, v NSR) se o problematiku národních hnutí zajímá mnoho kolegů, rozhodně mnohem víc, než u nás. Mimochodem, ta moje kniha nebyla u nás téměř vůbec recenzována (v NSR vyšla celá řada pozitivních recenzí). Je to pochopitelné: na prahu normalizace nebylo jasné, zda nebude ideologicky závadná a kromě toho nikdo nevěděl, zda budu patřit mezi autory (pozitivně) „recenzovatelné“, tak radši počkali. A hlavně, formování evropského národa je tematika u nás zajímavá, jen pokud se týká našich národních dějin. Proto se nedomnívám, že by mělo smysl tu německou práci převádět do češtiny, tedy, že by někdo „postrádal“ český překlad. Koho to zajímalo, přečetl si ji v němčině nebo v tom rozšířeném anglickém překladu. Kromě toho jsem u nás mezitím vydal několik novějších prací.

Jaký je Váš „top five“ seznam prací z oblasti studia nacionalismu (a proč)?

Nemám rád žebříčky ve vědě. Spíš bych tu otázku zodpověděl poukazem na práce, které jsou mi blízké, což jsou (možná nikoli náhodou) práce u nás nepřeložené. Mám na mysli zejména některé knihy britského historického sociologa Anthonyho D. Smithe,³ historika Johna Breuillyho,⁴ neprávem jsou zapomenuta starší díla K. W. Deutsche a Eugena Lemberga⁵ a naopak zatím nepovšimnuty zůstaly nedávno vydané knihy katalánské politoložky Montserrat Guibernau⁶ či nizozemského literárního historika Joepa Leerssena.⁷

Myslíte si, že studium nacionalismu je stále aktuální, nebo má svá nejlepší léta za sebou?

Odpovím hned dvěma protiotázkami: co se míní termínem „nacionalismus“? A co je to „aktuální“?

³Např. SMITH, Anthony D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell; SMITH, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.

⁴BREUILLY, John (1993): *Nationalism and the State*. 2. vyd. Manchester: Manchester University Press.

⁵DEUTSCH, Karl W. (1953): *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, MA: MIT Press; LEMBERG, Eugen (1964): *Nationalismus I., II*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

⁶GUIBERNAU, Montserrat (2007): *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press; GUIBERNAU, Montserrat (2013): *Belonging. Solidarity and Division in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

⁷LEERSSEN, Joep (2006): *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bezesporu je problém vztahů mezi národy v současnosti stále aktuální. Díky tomu se úspěšně užívá termínu „nacionalismus“ jako osvědčeného kohoutku penězovodu pro nejrůznější granty. Obávám se však, že většina těchto politicky aktuálních zadání je zároveň zadáním politicky manipulujícím. Spíš bych tedy mluvil o konjunkturalismu než o aktuálnosti. Pod vědeckou aktuálností rozumím něco jiného než zájem každodenní politiky. Jako historik považuji za nutné upozornit, jak malými historickými znalostmi jsou „řešitelé“ těchto zadání vybaveni.

Počet studií a konferencí nejrůznějšího druhu, které tak či onak skloňují termín nacionalismus, je myslím ve světě stále větší. Stačí se podívat na *H-Net-Nationalism*.⁸ To svědčí nesporně o konjunkturu tematiky, která se někdy skutečně vztahuje k existenci národů, jindy nikoli. Zároveň to potvrzuje tezi, kterou opakují již nejméně čtvrt století, že jde o termín mlhavý, vágní, mnohoznačný, kterému se v této podobě vyhýbám, protože ho nepovažuji za vhodný nástroj analýzy, zejména pokud jde o evropské dějiny, které jsou výlučným předmětem mého zájmu. Historický výklad procesu formování moderního národa byl otázkou vědecky aktuální a je možné, že tato aktuálnost dnes již poněkud zeslábla, poněvadž toho víme mnohem víc než dejme tomu před třiceti lety – a že tedy nezodpovězených otázek, „bílých míst“, je znatelně méně. Což neznamená, že nejsou žádné.

Překvapila Vás něčím recepcí Vašich prací v zahraničí? Zaznamenal jste „národní rozdíly“ v recepci Vaší práce v různých zemích?

U recepcí mé první knihy z roku 1968 mne překvapilo, jak spontánně recenzenti vítali a další badatelé přijímali moji periodizaci národních hnutí na fáze A, B, C.

Naopak mne mrzelo, že si málokdo povšiml mých pracně získaných závěrů – zejména poznatků o sociální základně národních hnutí a tezí o významu národně relevantního rozporu. Teprve s postupem času jsem si uvědomil, že jsem vytvořil jakýsi rastr, podle něhož se může bádání o národních hnutích orientovat, a který umožňuje rozlišit období a situace, kdy národy existovaly jako projekt, a období, kdy se stávaly skutečně existujícími díky postupné integraci a identifikaci mas. „Národní rozdíly“ recepcí mé práce spočívaly možná v tom, že na anglosaské půdě se líbily zejména fáze ABC, zatímco příslušníci malých národů docenovali vedle toho také komparativní přístupy. Je příznačné, že to byl maďarský historik Ivan Bérendt, kdo mi navrhl, abych v sérii Variorum Reprint vydal své dříve publikované studie ke komparativním dějinám.⁹

Opakovaně jste působil v zahraničí, uvažoval jste někdy o tom, že byste se už do ČR nikdy natrvalo nevrátil? Jaký je Váš vztah k Vaší rodné zemi?

To je otázka, kterou neslyším poprvé. V létě 1969 jsem dostal nabídku, abych zůstal v NSR, kde jsem právě skončil působení jako hostující docent. Radil jsem se jen krátce s manželkou a můj postoj byl jednoznačný. Nepatřil jsem ke kompromitovaným „mužům jara“, neangažoval jsem se v politických kampaních. Vzhledem k tomu mi nehrozila persekuce, a proto jsem se domníval, že není správné utíkat

⁸<https://networks.h-net.org/h-nationalism>.

⁹HROCH, Miroslav (2007): *Comparative Studies in Modern European History. Nation, Nationalism, Social Change*. Aldershot, UK: Ashgate Variorum.

na lepší v situaci, kdy mému národu hrozí nová doba „temna“ (tak jsme to tehdy vnímali). Cítil jsem zodpovědnost za to, co se stalo (i když jsem k té katastrofě nepřispěl) a především: nechtěl jsem utíkat od zodpovědnosti za to, co se bude dít. Navíc mi bylo jasné (byly tu zkušenosti z padesátých let), že bych útekem způsobil velké potíže svým příbuzným. Pochopitelně jsem onoho rozhodnutí neodejdi jedinou litoval, ovšem až o dvacet let později. Mám-li použít Vašeho termínu: dávám přednost životu v nesnázích a nesvobodě, mohu-li tím být užitečný „rodné zemi“ (já bych řekl svému národu) před životem v hojnosti a svobodě v cizině. Uvědomuji si ovšem, že většine mladé generace tento postoj připadá nepochopitelný.

Jste rovněž spoluautorem Dějin Norska,¹⁰ kde se vzal Váš zájem o tuto zemi?

V roce 1946 jsem byl jako podvyživené pražské dítě na doporučení svého gymnázia zařazen do transportu dětí, které měly prožít měsíc prázdnin v norských rodinách. Ta „moje“ rodina neuměla jinak než norský a já si musel ten jazyk osvojit. Znovu mne pozvali 1947, ale pak přišel únor a hranice se zavřela. S Nory jsem však udržoval styky a znalost jazyka jsem si zachoval, rozvíjel, což se mi na vysoké škole vyplatilo. Dlouhá léta jsem pro studenty skandinávských jazyků přednášel dějiny těchto zemí. I když jsem později pobýval spíše ve Švédsku a Dánsku, Norsko zůstalo zemí mého srdce. Od počátku devadesátých let mne často zvali na konference a na přednášky, jedna z dnešních profesorek politologie v Oslu byla mou doktorandkou.

Petr Lozoviuk nedávno¹¹ předložil tezi, že to byl právě životní prožitek „české situace“, ona „intenzivně a zároveň intimně prožívaná zkušenost etnického a jazykového promíšení“, která měla formativní vliv na osobnosti, jako byl např. Hans Kohn, Eugen Lemberg, Karla W. Deutsch, Emerich K. Francis, Ernest Gellner – v širším kontextu pak padne i Vaše jméno –, kteří se v českých zemích narodili a z nichž se stali v řadě případů světově uznávaní teoretici problematiky nacionalismu. Souhlasíte?

Souhlasím s výhradou, že nemuselo vždy jít o zkušenost etnického promíšení, ale o sám „prožitý“ teoreticky zajímavý fenomén soužití dvou etnik na území jednoho politického útvaru.

I ve srovnání s předválečným Československem je Balkán regionem ve vztahu ke skupinovým identitám pestřejším – a také řekněme výbušnějším. Jak byste hodnotil pozici Balkánu ve vztahu k teoriím nacionalismu? Jak jste nedávno poznamenal, je např. zřejmé, že jisté – nikoli marginální – polohy Gellnerovy teorie nacionalismu vzhledem k Balkánu neplatí.

To je velice zajímavé téma, které je ovšem třeba vidět v kontextu rozdílů situace národotvorných procesů v jednotlivých multietnických monarchiích. Nějaké nápady jsem k tomu srovnání nadhodil ve své poslední knize, ale sama specifika Balkánu by

¹⁰HROCH, Miroslav, KADEČKOVÁ, Helena a BAKKE, Elisabeth (2005): *Dějiny Norska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

¹¹LOZOVIUK, Petr (ed.) (2012): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století: příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

si zasloužila samostatnou systematickou studii. Bohužel si z těch balkánských reálií různí autoři vybírají, co se jim hodí. Někteří nadměrně zveličují roli zvůle a násilí, jiní vytrhují z kontextu silný konstruktivistický element, který se na Balkáně objevuje víc než jinde, jiní zase vyzvedají vlivy zvencí – tedy zásahy velmocí. Možná, že společným znakem těch potíží je okolnost, že balkánská národní hnutí (s výjimkou řeckého) měla velmi slabou (či žádnou) učeneckou fázi A – tedy období nezaujatého osvícenského učeneckého zájmu o historii, etnicitu atd., který by jasně a konsenzuálně vymezil charakteristiky jednotlivých národů. S tím možná souvisí „přímý tah“ balkánských vlastenců na dosažení státnosti. Nechci zde zjednodušovat, ale je třeba zamyslet se nad tím, do jaké míry odpovídá balkánský typ formování národa tomu, co známe z ostatních částí Evropy. V tomto kontextu bych rád připomněl svoji oblíbenou tezi, že národ je specificky evropskou formací, a zeptal se, zda případ balkánských národů není již čímsi na přechodu k jinému typu pospolitostí. Vyjádřil jsem to tím, že jsem v typologii národních hnutí odlišil jako svébytný typ balkánskou „povstaleckou“ variantu.

Jednou z aktivit, jimž se čeští profesionální (nejen) historikové již léta s chutí věnují, je „dekonstrukce“ českých národních mýtů a tradic. S výsledky této činnosti jdou pak vstříc i širokému publiku – např. Jiří Rak má na internetové televizi Stream.cz vcelku vysoce sledovaný pořad Národ sobě (aneb co nám ve škole neřekli).¹² Jak se díváte na tento a podobné počiny?

Na ten pořad se nedívám. Jednou mi náhodou naskočilo nějaké takové vyprávění Jiřího Raka o českých dějinách – možná, že z toho pořadu. Jelikož znám jeho názory z jiných příležitostí, dovedu si představit, že na tom internetu jde o exhibicionismus, který zneužívá nedostatečné vzdělanosti publika k tomu, aby tříčtvrtěpravdami podávanými s ironickým šklebem znehodnotil jako mýtus a pověru, co jen se dá. Hlavně aby to bylo zábavné. Hledáme-li příčiny rozkladu české národní identity, zde máme jeden z jejích zdrojů. Netroufám si říci, zda je motivací touha po laciné popularitě, frustrace z vlastní neschopnosti něco vskutku vědeckého napsat či zda jde prostě jen o snadno vydělané peníze.

Dušan Třeštík proslul svými tezemi o „vymýšlení“ českého národa a českých národních tradic. Přesto v jeho díle Češi a dějiny v postmoderním očistci¹³ čteme i následující: „[...] položili jsme tehdy [r. 1990] G. G. Iggersovi [...] otázku, jaký recept na psaní dějin by dal českým historikům nyní, když se před nimi otevírá možnost psát opravdu, co chtějí. Řekl nám, že máme psát dějiny žen, okrajových skupin, mikrohistorii dějiny všedního dne [...]. Na to jsme mu ale museli říct, že my tady ve střední Evropě máme jiné starosti než právě homosexuály, že musíme psát národní dějiny, protože naše společnost [...] potřebuje nacházet ve svých dějinách oporu“ (str. 171, zvýraznění dodáno). Jak vnímáte tento rozpor mezi tezemi o „vymýšlení“ národních dějin na straně jedné a zdůrazňováním jejich „potřeby pro společnost“ na straně druhé?

¹²<https://www.stream.cz/porady/narodsobe>.

¹³TŘEŠTÍK, Dušan (2005): *Ceši a dějiny v postmoderním očistci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (NLN).

Především musím zdůraznit, že Dušan Třeštík byl na rozdíl od Jiřího Raka a dalších „dekonstruktátorů“ nejen významný historik, kterého je třeba brát vážně, ale také vysoce erudovaný, sečtělý intelektuál s evropským rozhledem a schopností teoretické reflexe. Měl však rád bonmoty a někdy (ale jen ve své publicistické činnosti) bohužel dal přednost krátkému provokativnímu bonmotu před rozvláčným rozbohem. Přesně řečeno, takový komentující rozbor následoval, ale lidé ho obvykle už nečetli. Tak je myslím třeba chápat jeho záměrně provokující větu o „vymýšlení“ a o Palackém (on sám mi to ostatně potvrdil a tu tezi vysvětlil), což nám usnadní porozumět onomu „rozporu“, který Vás zarazí. A navíc, řekne-li někdo, že naše společnost potřebuje národní dějiny jako svoji oporu, není tím ještě řečeno, že se mu tato skutečnost líbí. Ta citovaná věta v daném kontextu přímo volá po doplnění slůvkem „bohužel“. Já v tom s Třeštíkem nesouhlasím a upozorňoval jsem vždy na to, že své národní dějiny jako konstitutivní prvek potřebují nejen Češi, ale právě tak Francouzi, Angličané, Norové – tam to nikdo rozumný nezpochybňuje. Nejde při tom o nějaké falšování dějin, ale o výběr vědecky doložitelných faktů, o rozlišení, co je podle našeho názoru pro obraz národních dějin podstatné. Je přirozené, že každá pospolitost, rodinou počínaje, se navenek prezentuje především tím pozitivním. A to ji spojuje. Společenství, které by samo sebe označovalo za společenství šupáků a špindírů a hledalo ve svých řadách jen kriminálníky, dříve či později přestane existovat. Či lépe řečeno, jeho existence ztratí smysl.

Co si myslíte o sociálním konstruktivismu? Z Vaší poslední knihy¹⁴ se zdá, že jeho zastánci (v rámci studia nacionalismu) nejsou zrovna Vašimi favority.

Nejsem teoretik, a pokud jsem se někde kriticky zmínil o „konstruktivistech“, bylo to prostě proto, že jejich teoretizování o evropských národech bylo v rozporu s empiricky doložitelnými skutečnostmi. Na druhé straně však se neodvažují říkat nic kritického o teorii sociálního konstruktivismu jako takové, protože k tomu nemám dostatečnou kvalifikaci.

Čím podle Vás přispěla ke studiu nacionalismu sociální antropologie? Jaké jsou výhody/nevýhody přístupu sociální antropologie?

Také zde Vás zklamou a odpovím, že nejsem teoretik vědy. Pokud považujeme Gellnera za sociálního antropologa, můžeme ho představit jako příklad ambivalentního přínosu sociální antropologie. Teorie stranou: je nesporné, že potřeba lidské bytosti někam patřit, je něčím jako antropologickou daností (konstantou?), a již proto je antropologie důležitá pro studium problematiky utváření národů, ale samozřejmě ve spolupráci s dalšími obory.

Můžeme očekávat, že se v Evropě objeví nový národ? Kdo by patřil mezi kandidáty?

Nevím, co míníte „novým národem“. Je-li míněn nový národní stát, pak nelze vyloučit, že se samostatnosti dočkají Katalánci a Skotové, zatímco Vlámové už de facto samostatní jsou. Je-li míněno dovršení národotvorného procesu, pak ten

¹⁴HROCH, Miroslav (2009): *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství.

můžeme sledovat v dramatické podobě v případě ukrajinského národa, v podobě méně dramatické v případě národa běloruského. Dočkáme se možná národa Faeřanů, úsilí o galicijský národ ve Španělsku a bretonský národ ve Francii je ve fázi B a možnost jeho úspěchu malá. Pak už toho mnoho nezbývá. Smůla je v tom, že býtí národem plní lidi hrdostí, kdežto býtí „pouhou“ etnickou pospolitostí (jako jsou třeba Frísové, Kašubové) nemá ten pozitivní náboj.

Jak se jako historik národnostních hnutí díváte na dění na Ukrajině?

To je zase téma na článek. Nechám stranou mezinárodní zápolení, omezím se jen na jeho objekt, jímž je Ukrajina. To, co se považuje za ukrajinský národ, je výsledek dvou původně dlouho samostatných národotvorných procesů: rusínské hnutí v Haliči začalo od čtyřicátých let, ukrajinské v carské říši začalo koncem 19. století, v době, kdy hnutí v Haliči již dosáhlo masového charakteru. Carské Rusko neuznávalo existenci ukrajinského národa a považovalo obyvatele na území pozdější Ukrajiny za Malorusy hovořící dialektem ruštiny. Teprve bolševická vláda uznala existenci ukrajinského národa, vytvořila svazovou republiku Ukrajina a podporovala až do nástupu Stalina k moci koncem dvacátých let začínající uvědomovací národní kampaň. Ironií osudu naproti tomu byla právě národně uvědomělá západní část haličských Ukrajinců-Rusínů začleněna do obnoveného polského státu a tam pronásledována. Se Stalinem přišla rusifikace a persekuce postihla pak po záboru východního Polska také onu národně uvědomělou západní část Ukrajiny – pozdější to baštu Banderovců. Dodnes má Ukrajina tři části – západní nacionalistickou, ruskou na východě a na jihu a národnostně téměř indiferentní zbytek. A tento zbytek zase je rozdělen Dněprem, jehož pravý břeh nese dodnes stopy někdejší vlády Rzeczypospolitě. A to ještě nemluvím o rozdělení konfesním na ortodoxní a řeckokatolíky – uniaty. Ukrajina tedy není historickou entitou, jako třeba české země, a její hranice s Ruskem z velké části nejsou ani historické ani etnické ani přírodní. Navíc nebyli Ukrajinci v době vzniku národního státu plně zformovaným národem, tedy pospolitostí občanů spojených pocitem solidarity a souznělosti. To vše je třeba mít na mysli, snažíme-li se porozumět událostem na Ukrajině.

Na čem v současnosti pracujete?

Právě jsem dokončil rukopis knihy esejí, která by se měla jmenovat *Hledání souvislostí*. Jejich společným jmenovatelem je aplikace komparativní metody. Ostatně, považuji se za nejstaršího žijícího komparativního historika. Shrnuji a kriticky komentuji v té knize velkou část výsledků svého celoživotního bádání a přidávám úvahy o tom, co by se s tím dalo dělat dál. Nově tam zejména promýšlím problematiku nerovnoměrného vývoje a alternativ v dějinách. Teď připravuji rozšířené druhé vydání *Dějin Norska*.

Děkujeme za rozhovor.

s. 191–202

RECENZE

David Graeber /
Pavel Hulec

Konrad Paul Liessmann /
Petr Jirák

Milan Řepa /
Sandra Štollová

Deborah Lupton /
Alena Glajchová

GRAEBER, David (2015): *The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. New York: Melville House.

Americký antropolog David Graeber, autor oceňované knihy *Debt: The First 5000 Years* (2011), přichází v letošním roce s novou monografií nazvanou *The Utopia of Rules*, v níž se věnuje kontroverzní otázce byrokracie a byrokratického. Samotný termín byrokracie zde Graeber využívá většinou (nikoliv však výhradně) v jeho širším významu, který s odkazem na klasickou práci Maxe Webera (1978) označuje moderní systémem správy typický jak pro státní, tak i soukromou sféru. Jádrem knihy tvoří tři přepracované eseje z posledních devíti let, rozdělené do samostatných kapitol, které jsou motivovány snahou poukázat na nepoměr, který Graeber spojuje s byrokracií. Ačkoliv jsou lidé v současnosti obklopeni byrokracií na každém kroku, tak minimálně od začátku 70. let můžeme pozorovat propad zájmu o tento problém, „jako kdybychom se [...] rozhodli zacpat si uši a pobroukat si, kdykoliv na toto téma přijde řeč“ (s. 5). Jedinou oblastí, kde se neustále diskutuje o byrokracii, je vnitřně nekoherentní kritika státních úřadů z řad politické pravice, která vychází z rozdělení na neefektivní, statickou sféru státu a dynamickou sféru trhu, jež by měla inspiraci pro rychlá řešení problémů společnosti. Graeber ukazuje, že domény státu a trhu jsou nejen úzce propojené, ale funguje zde i tzv. „železný zákon liberalismu“ (s. 9), podle něhož jakákoliv vládní reforma s cílem omezit rigidní formální pravidla aplikací tržních mechanismů vede paradoxně k navýšení počtu úředníků a celkového objemu regulací, což zcela popírá ideologické předpoklady pravice. Graeber nabízí v předkládané monografii kritiku některých aspektů současné éry „totální

byrokratizace“ (s. 18) s cílem přerušit výše zmíněné ticho a rozproudit diskuzi o samotné podstatě administrativního systému, který zcela obklopuje životy většiny lidí.

V první kapitole nazvané *Dead Zones of Imagination* Graeber poukazuje na skutečnost, že byrokracie jsou místem působení strukturálního násilí. Klienti se v kontaktu s úřady ocitají v mocensky silně nerovné pozici kvůli často arbitrární moci uplatňované byrokratickými strukturami. Rozhodnutí vydávaná byrokracií jsou dále podpořena možnostmi legitimního využití fyzického násilí k vynucení. V takto nerovném vztahu nemusí na straně držitelů moci docházet k „interpretativní práci“ (s. 67), tedy ke snaze porozumět motivacím a pohledům ostatních. Na druhé straně jsou bezmocní nuceni okolnostmi k neustálému využívání interpretativní práce k navigování systémem. V případech byrokracií se tento deficit projevuje ve snaze vtěsnat klienty do předpřipravených schémat a zařadit je na škálu bez hlubšího pochopení jejich situace a potřeb. Výsledkem je dle Graebera tedy téměř nevyhnutelný vznik „nerovných struktur imaginace“ (s. 81) a produkce hlouposti (*stupidity*), což se podílí na formování „mrtvých zón [...], které odpuzují jakýkoliv pokus připsat jim hodnotu nebo význam“ (s. 102).

Tématem druhé kapitoly *Flying Cars and Declining Rates of Profit* je technologie, respektive nepoměr mezi rapidním technologickým růstem po druhé světové válce, očekáváním ještě rychlejšího pokroku v následujícím období a skutečným vývojem od 70. let, jenž zdaleka nesplnil ambice vkládané do budoucnosti. Na příkladu medicín-

ského výzkumu Graeber cynicky poznamenává, že i přes obrovské investice stále nemáme účinný lék na rakovinu, zato „nejdramatičtější průlom v medicíně můžeme pozorovat ve formě léků jako Prozac, Zolofl nebo Ritalin, [...], které zajišťují, že] nás nové profesní požadavky nedoženou [...] k šilenství“ (s. 129). Byrokraticko-manažerské techniky řízení, které mají pomoci soutěže mezi kolegy navýšit výkonnost, vedou častěji k úzkosti, nedůvěře a přepracování, které však nevede ke kvalitnějším výsledkům (srov. Sennett 2006). Zaměstnanci v rámci byrokracií, včetně těch univerzitních, jsou nuceni trávit více času papírováním a propagací sebe sama na úkor kreativní práce. Graeber popisuje tento jev jako šíření tzv. „byrokratických technologií“ (s. 140), u kterých administrativní úkony, tabulky a kategorizace jsou samotným cílem v procesu technologického rozvoje, nikoliv pouze jeho prostředkem. Byrokratické technologie staví Graeber proti jasně preferovaným „poetickým technologiím“, které využívají „racionálních, technických, byrokratických prostředků k přivedení divokých, nemožných fantazií k životu“ (s. 141).

Graeber vykresluje současnou tendence ve vývoji byrokratické správy v negativním světle a poslední kapitole s názvem *The Utopia of Rules* věnuje otázce trvalosti a rozšířenosti byrokratických struktur, které fungují navzdory všem kritickým hlasům. Podle Graebera není za úspěchem byrokracie pouze efektivnost správy, ale stojí za ním i „obava ze hry [play]“ (s. 193). Termín hra (*play*) označuje nespoutanou kreativní energii, činnost s otevřeným koncem. Nepředvídatelnost hry však také znamená, že může být potenciálně destruktivní, čistě arbitrární a tím i děsivá. Byrokracie jsou proti tomu transparentní struk-

tury, kde má vše své místo na základě jasných, předem daných pravidel, které omezují svévůli. Dilema, které zde Graeber přibližuje, tak vzdáleně připomíná problém, jenž představuje Erich Fromm ve své klasické knize *Strach ze svobody* (1993). Skutečným důsledkem byrokratizace nebylo dle Graeberových závěrů pouze zamýšlené omezení arbitrární moci, ale také téměř úplné odstranění tvořivosti hry a novou despotickou nadvládu pravidel a formulářů. Vystupuje zde poměrně výrazný politický rozměr celé monografie, který spočívá ve snaze o určitou revitalizaci hry, kreativní imaginace a promyšlení „mrtvých zón“ zmíněných v první kapitole. Jsou to právě tato politická témata, která prostupují jinak nepřilíhajícími kapitolami a napomáhají vytvářet celistvý dojem. Graeber se zde nijak netají svou sympatií k anarchismu a osobním zapojením do hnutí *Occupy*, které prezentuje jako experiment s potenciálem ukázat možnosti alternativního, nebyrokratizovaného sociálního řádu.

Ve výsledku nepřináší *The Utopia of Rules* radikálně nové poznatky či pohledy na problematiku byrokracie, ale je potřeba podotknout, že o něco podobného Graeber v podstatě ani neusiloval. Vytyčenou ambicí knihy je vyvolat debatu o stavu současného způsobu správy ve veřejné i soukromé sféře a tím také přispět k polemice o charakteru širšího soudobého společenského, ekonomického a kulturního kontextu, v jehož rámci byrokracie funguje. Za tímto účelem je kniha jasně cílena na mnohem větší okruh čtenářů, než jsou profesionální antropologové či sociální vědci obecně. Velice čtivý jazyk, záměrné přehánění a bohaté užívání popkulturních odkazů, např. na filmy *Temný rytíř povstal* či kultovní *Návrat do budoucnosti II*, napomáhá přiblížit

knihu širší veřejnosti. *The Utopia of Rules* je spíše než hlubokou analýzou příspěvkem veřejně angažovaného antropologa, což však neubírá publikaci na kvalitě, naopak tím lépe může posloužit k inspiraci dívat se na byrokracii a její projevy pozorným, kritickým pohledem.

Další použité zdroje

FROMM, Erich (1993): *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko.

GRAEBER, David (2011): *Debt. The First 5000 Years*. New York: Melville House.

SENNETT, Richard (2006): *The Culture of the New Capitalism*. New Haven, London: Yale University Press.

WEBER, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

Pavel Hulec*

LIESSMANN, Konrad Paul (2013): *Filosofie zakázaného vědění*. Praha: Academia.

Konrad Paul Liessmann (*1953, Villingen) je v současné době v akademických kruzích poměrně známý rakouský myslitel. Tento mimořádný profesor při univerzitě ve Vídni vstoupil do širšího povědomí především svojí knihou *Teorie nevzdělanosti*,¹ ve které se zabýval problémem vzdělávání. V České republice byly přeloženy další tři publikace – *Filosofie moderního umění*, *Univerzum věcí*² a *O myšlení – Úvod do filosofie*. Autor vydal řadu dalších knih zabývajících se filosofií, politikou či estetikou. Získal též za svoji tvorbu řadu prestižních ocenění. V roce 2010 převzal Liessmann z rukou Václava Havla rovněž ocenění Vize 97 za přínos na poli společenských věd.

Ve *Filosofii zakázaného vědění* se Liessmann rozhodl propojit své zájmy z oblasti estetiky a filosofie, a to na poli Nietzscheho myšlení. Tento na první pohled poněkud ambiciózní projekt má však autor plně v moci a může na něm demonstrovat šíři i hloubku svých znalostí. Kniha je rozdělena na

úvodní stát a tři tematické oddíly. Ústřední motiv objasňuje Liessmann v předmluvě, kde si pokládá následující otázku: Může mít ještě dnes někdo zájem o myšlení Friedricha Nietzscheho po zhruba sto letech? A odpověď zní kladně. Liessmann je totiž přesvědčen, že sama filosofie, nejen ta Nietzscheho, je neustále živou lidskou potřebou pozastavovat se nad námi samými a světem okolo. Liessmann tak zdůrazňuje, že jeho cíl není psát historii filosofie, ale pokusit se promyslet, nakolik jsou problémy Nietzscheho filosofie stále živé. V knize se tak dočkáme mnoha úvah o problémech současného světa, ke kterým se autor dostane skrze určitý filosofický problém.

Jeden motiv z Nietzscheho myšlení však pokládá Liessmann za tak výjimečný, že se o něm rozhodl napsat knihu. Jsou to Nietzscheho poznámky o jakémsi „zakázaném vědění“, tedy o vědění, které je z určitých důvodů zatajeno. Tato teze se zdá být o to více kontroverzní v době, kdy jsme zvyklí na

*Mgr. Pavel Hulec, Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, hulec@ksa.zcu.cz.

¹Viz recenze v čísle 2/2010 (pozn. redakce).

²Viz recenze v čísle 1/2013 (pozn. redakce).

volný přístup k vědění. Jakožto dědici osvícenství si nárokuje přístupné vědění a informovanost pro každého. Proč tedy, ptá se Liessmann, je určité vědění považováno za zakázané a tajné?

Nietzscheho myšlenka o zakázaném vědění spočívala v jeho podezření, že za každými velkými teoriemi či kulturními událostmi stojí odvrácená temnější stránka, jejíž zatajení umožňuje jejich fungování. V této knize je tematizována již od antiky známá triáda: pravda, krása, dobro. Nietzsche nenapadá pouze její zdánlivou jednotu, ale především upozorňuje na to, že o člověku toho více zakrývá, než vlastně vypovídá. Tato zakrytá stránka Nietzscheho fascinovala a považoval ji za mnohem skutečnější podobu člověka. Liessmann primárně sleduje a znovu promýšlí Nietzscheho pokus ji poodhalit.

Úvodní stať čtenáři představí samotný problém zakázaného vědění. Liessmann si ve svém výkladu vypůjčuje jeden z Nietzscheho oblíbených motivů – obraz zrcadla – aby ukázal, že Nietzscheho cílem bylo najít místo, ze kterého by se dalo nahlížet na člověka bez sebeklamů, které vytváří lidské vědomí a intelekt. Pohlédnout na samotné fungování myšlení i morálky a tím poodhalit skutečnou podobu či povahu člověka. Nietzsche tím odpovídá na starou delfskou výzvu – poznej sám sebe. Druhou část této výzvy však úmyslně neuposlechne, a to: všeho s mírou. Poznáním sebe sama jsou tedy vytyčeny určité meze, za které je zapovězeno jít. A tím se dostáváme do zakázaného. Hlavní důvod tohoto zákazu spočívá v tom, že tento druh poznání disponuje silně destruktivní silou. Nietzschemu však nejde pouze o odhalení a zničení morálních motivů, pokládá si dále otázku: Co v tomto světle člověk o sobě skutečně ví? Byl by schop

zahlédnout svoji skutečnou podobu a pravé motivy jednání?

První oddíl se zabývá, jak bylo zmíněno, tématem lži. Na krátkém, ale nikterak banálním popisu vybraných autorů od antiky po dramatiky 20. století, představuje Liessmann čtenářům různé způsoby zachycení a zhodnocení fenoménu lži. Zajímavé je například zastavení se u méně známého pojetí lži či klamání Arthura Schopenhauera, pro kterého spočívalo obelhávání druhého nejen v tom, že se někomu tvrdí něco jiného, než si sám člověk myslí. Je chápáno jako násilný a mocenský akt, neboť druhý je obelhán ve své vůli. Lež tak způsobí, že člověk chce to, co by za „normálních“ okolností nechtěl nebo nekonal. Liessmann konstatuje, že této Schopenhauerově kritické úvaze odpovídá strategie dnešních reklamních agentur, tedy vnutit člověku proti jeho vůli představu, že potřebuje něco, co sám vlastně nechce.

Problém pravdy, lži či pojetí iluze jsou v Nietzscheho filosofii ústředními motivy. Bez (alespoň částečné) orientace v těchto vodách nelze jeho myšlení porozumět. Liessmann v celé kapitole vydatně těží z Nietzscheho deníků a nezveřejněné eseje *O pravdě a lži nikoliv ve smyslu morálním*, ve které jsou obsaženy základní úvahy o povaze pravdy (zde můžeme najít slavný Nietzscheho výrok, že pravda je armáda metafor) a její neoddělitelnosti od lži. Významně je zde popsána hodnota iluze. Liessmann však upozorňuje, že ačkoliv byl Nietzsche kritikem metafyzických či vědeckých pravd, není ani jemu cizí snaha ji nalézat. Jeho pojetí pravdy se stává pravdou o pravdě, tedy odhalením právě onoho mechanismu, jež různé podoby pravdy vytváří.

V druhém exkurzu se Liessmann zabývá protějškem krásného. Autorovi

se daří v těchto odbočkách dobře spojovat vybranou tematiku s Nietzscheho myšlením. Namátkou můžeme poukázat na německého estetika, hegeliana Rosenkranze, který specifickým způsobem chápe ošklivost. Autor si dá poměrně práci tuto teorii vyložit. Zdálo by se, že poněkud samoučelně, jakkoliv je jeho pozice zajímavá a poměrně aktuální. Záhy se však ukáže, že Nietzsche razí podobný postoj. Samozřejmě však v jiných kontextech, ale důležité je, že toto srovnání různých koncepcí pomáhá vyjasňovat Nietzscheho vlastní postoje. Velmi zdařile je zde také rozebrána tematika obscénnosti, ve které si rakouský myslitel nenechá ujít mnohé pikantnosti v díle markýze de Sada, J. W. Goetha či P. Aretina.

Liessmann se poté pokusí ukázat, jakou roli budou hrát u Nietzscheho pojmy ošklivého, obscénního a hnusu. Jestliže se ukázalo, že pravdu nelze chirurgicky oddělit od iluze, tak podobně je tomu u krásy a ošklivosti. Nietzsche obecně považoval krásu za závoj, který musí zahalovat skutečnou tvář člověka. Ta totiž nijak nepřikrášlena není vůbec ničím krásná. Uvidí-li se člověk ve své nahotě, zděsí se své ošklivosti. Liessmann probírá různé odstíny a důvody této myšlenky – myšlenky, že pravda o nás samých je ve skutečnosti hrozná, ošklivá.

V závěrečném oddílu, který se zabývá zlem, může být Liessmannovo bádání rozděleno na dvě části. V první části se jedná spíše o filosofické úvahy (Augustin, Hegel, Kierkegaard, Leibniz) nad tematikou vyhnání z ráje a příběhu Joba. Druhá část této kapitoly se více orientuje na otázku, co vůbec znamená někoho nazvat zlým. Nyní se spíše nacházíme ve světě, kde zmiňovaný problém není nutně fixován k Bohu. Liessmann tak přibližuje Kantovo pojetí,

Sadovy hrozná fantazie či zmiňuje autory z 20. století, kteří se snaží vyrovnat s otázkou holocaustu či Hirošimy.

Tázání se po tématech jako lež, ošklivost a zlo může čtenáře svádět, aby chápali jejich tvůrce jako jejich šířitele. Liessmann konstatuje, že každá teorie, jež se přiblíží těmto sférám, bude muset čelit určité porci podezření. Jak je to s Nietzscheho postojem ke zlu a jeho různým doprovodným podobám? Ústředním motivem této kapitoly je poukázat na to, že stejně jako předchozí termíny, ani dobro a zlo nelze oddělit, navzájem se podmiňují. Oba slouží člověku odlišnými způsoby. Temné afekty nejsou pouze destruktivní povahy, ale jsou také živnou půdou každé kultury. Jsou to tzv. kykloptí razitelé humanity. Nietzsche se odmítal vyhýbat pohledu na skryté a krvavé dějiny kultury, které však podmiňují její výsady, jako jsou dnes demokracie či lidská práva. Liessmann poukazuje na to, že mnohdy to jsou pro Nietzscheho právě silní a zlí duchové, kteří dokáží popostrčit společnost novým směrem.

Liessmannova *Filosofie zakázaného vědění* si rozhodně zaslouží pozornost. Cíl knihy, prozkoumat vody zakázaného vědění u Nietzscheho, je po celou dobu velice zajímavě sledován a nazarán z mnoha různých úhlů. Autorova strategie je založena na tom, že v úvodní kapitole čtenáři naznačí, že existuje jakési velké tajemství. Skrytá pravda o základech evropské kultury, o člověku a dokonce o pravdě samé. Čtenářův zájem je tak zpočátku zákonitě vzbuzen. Pro autora je pak mnohem snadnější přesvědčit ho, aby společně s ním absolvoval různé exkurze napříč dějinami filosofie a hledal střípky tohoto zakázaného vědění. Kapitoly s nietzscheánskou tematikou jsou v každém ze tří oddílů vyvrcholením této snahy.

Je však nutné dodat, že Liessmann nedochází v žádné z těchto kapitol k závěrečnému vyřešení své otázky. Zda lze skutečně najít ono místo, ze kterého by bylo možno pohlížet na mechanismy našeho myšlení a nebýt jimi samotnými ovlivněni. Stále však zůstává pro Liessmanna otevřený problém, co když nakonec i to amorální je jen dalším rafinovaným trikem morálky. Stejně jako Nietzsche si tím autor není jist. A stejně jako on je v tomto případě mnohoznačný.

V čem autor své čtenáře však plně přesvědčuje, je jeho suverenita, s kterou se pohybuje na půdě mnoha filosofických problémů. Liessmannovy interpretace nejenže mají hloubku, ale jsou

nadmíru inspirativní. Plní tím svůj slib z úvodu, nepsat historické pojednání, ale společně se s Nietzsem zamýšlet. Autorovi by bylo možno namítnout, že zmíněné exkurzy jsou místy příliš vzdálené tématu. Výhodou však je, že jsou připojeny volně a nic nebrání čtenáři přeskočit dále k Nietzscheho statím, ve kterých se ukazuje hlavní linka knihy.

Filosofie zakázaného vědění je nadmíru zajímavá kniha, ale předpokládá čtenáře, který nejenže se bude alespoň základně orientovat v Nietzscheho filosofii, ale také bude ochoten přistoupit na Liessmannův specifický styl psaní.

Petr Jiráček*

ŘEPA, Milan (2014): *Moravané, Němci a Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha: Historický ústav AV.

Problematika německého obyvatelstva na Moravě se v českém prostředí ještě donedávna netěšila příliš velké badatelské pozornosti. V českém prostředí dosud vzniklo jen několik málo ucelených příspěvků zabývajících se osudem moravských Němců, byť se v posledních dvaceti letech toto téma stává objektem stále větší řady historických výzkumů. Mezi relativně nové publikace pracující s touto problematikou můžeme řadit studii Pavla Cibulky s názvem *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)* (Cibulka 2012), dále knihu *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria* Martina Markela (Markel 2010) či např. práci *Občanská společnost na Moravě* Jiřího Malíře (Malíř 2014). Podstatnou část výzkumu o životě německého moravského obyvatelstva tvoří však i dlouholetá práce dalších českých

historiků a badatelů, na tomto místě jmenujme např. Pavla Kladiwu či Lukáše Fasoru.

Historik Milan Řepa přispívá výčtu již vzniklých publikací svou knihou *Moravané, Němci, Rakušané – Vlasti moravských Němců v 19. století* a částečně tak navazuje na svou předchozí publikaci *Moravané nebo Češi? (2001)* pojednávající o vývoji českého národního vědomí na Moravě v souvislosti s německým vlivem v 19. století. V předkládané publikaci si autor klade otázky týkající se národního vědomí a nacionalismu německého obyvatelstva moravských měst a obcí v průběhu 19. století. Ačkoliv se publikace jeví být a priori historickým textem a autor sám přistupuje k výzkumu spíše jako k „*historické interpretaci než [k] vědeck[é] práci*“ (s. 13), jsou empirické

*Mgr. Petr Jiráček, Katedra filozofie, Fakulta filozofická ZČU, pjirak@kfi.zcu.cz.

poznatky místy konfrontovány s teorií nacionalismu, byť ji není možné jasně označit za explicitně modernistickou či naopak primordiální.

Kritický přístup autora se ve vztahu k publikaci projevil v představení použité metodologie. Nedostatek primárních pramenů (např. deníků, záznamů, korespondencí a jiných zdrojů, které umožňují subjektivní výklad dějin) snižuje předpoklad pochopení kolektivní identity moravských Němců ve smyslu sounáležitosti etnické i kulturní s prostředím německým či rakouským. Další kritickou připomínkou k uchopení identity německo-moravského obyvatelstva je fakt, že i dostupné prameny jako jsou periodika (deníky, týdeníky aj.), časopisy a další zdroje, byly z velké části vytvářeny úzkým okruhem lidí a společenskou elitou, a tak není zcela možné, aby tyto prameny celistvě zachytily smýšlení obyvatel německé Moravy. Otázka kolektivní identity je tak stále otevřeným tématem, které autor v předložené publikaci pouze doplňuje a upřesňuje.

Publikace je tematicky uspořádána do čtyř částí, které jsou dále členěny na jednotlivé kapitoly. Část první zachycuje vývoj německého osídlení moravských měst od jeho počátku do až 40. let 19. století se zaměřením na roli německého jazyka jako jazyka občanské společnosti. Obecný vývoj české a německé státnosti autor doplňuje pojednáním o postavení moravské země v rámci Habsburské monarchie a o zdejším vývoji vlastenectví a patriotismu, který autor představuje prostřednictvím konceptuální analýzy a přístupů různých autorů 18. a 19. století působících v moravském regionu. Kontext doplňuje kapitola věno-

vaná moravskému archivnictví a dějepisectví 19. století.

Ve druhé části publikace autor čtenáře seznamuje s činností občanské společnosti po roce 1848. Reflektuje „Jaro národů“ a jeho přijetí v moravských městech spojené s rozvojem spolkové činnosti. Plynule navazuje související otázkou sloučení tří zemí v jeden stát a následnými reakcemi tisku a občanské společnosti. Pozornost věnuje i následnému vzepětí nacionálních tendencí v souvislosti se svoláním Frankfurtského parlamentu a vzniknuvší ideou velkoněmecké říše, popř. volbou německého panovníka. Kontext událostí opět opírá o názory a příspěvky dobových autorů a občanskou diskusi. Revoluční dění z roku 1848 je nezanebatelné právě pro vznik kolektivní identity moravských Němců, kdy do jejich proti-metternichovského liberálního myšlení pronikly první manifestace českého nacionalismu a vytvořily základ pro odlišné, až sporné názory ohledně společné existence v jedné zemi. Jak ostatně autor sám konstatuje, „*národní vědomí [...] se rodí z kontaktu s jiným nacionalismem*“ (s. 112) – i manifestace české národní identity tak vedla na druhé straně k posílení té německé.

Třetí část publikace tuto myšlenku dále rozvíjí. Autor poukazuje na vznik měšťanské vrstvy liberálně orientovaných a aktivních občanů, kteří položili základ pro ucelenější podobu kolektivní identity, protože se stali nositelem univerzálních hodnot. Od 60. let pak sílilo antagonistické budování německého nacionálního hnutí na Moravě vůči paralelně se formující české identitě. Ve čtvrté části knihy již autor hovoří o institucionální stránce německého nacionalismu, konkrétně o řadě moravsko-německých zájmových spolků a publicistické činnosti. Na přetřes přichází

také otázka rasová, která se v požadavcích německých spolků na Moravě vzácně objevovala v souvislosti s radikálním nacionalismem. Zpravidla však zůstávala potlačena záležitostmi politického a kulturního charakteru, některými spolky byla dokonce otázka arijsství a rasy obecně zcela odmítána.

Konec 19. století se pro moravské Němce nesl již ve znamení silného patriotismu, k čemuž velká část obyvatelstva využívala retrospektivu germánské minulosti, ba i mytologie k posílení německého nacionalismu. Zároveň nezmizelo ani vymezování se vůči českému národnímu hnutí, které bylo ze strany Němců již umocněno přesvědčením o vlastní výjimečnosti: „*Konfliktní situace nastává tehdy, když se pocit výjimečnosti promění ve vědomí nadřazenosti, a zvláště když si takto nabyté vědomí činí ambice na takovém základě organizovat ať už mezilidské vztahy nebo vztahy společenské. To se stalo německému radikálnímu nacionalismu na Moravě na sklonku 19. století. Dospěl k tomu cestou od nekritické, patetické oslavy němečtví, přes přesvědčení o jeho převaze nad jinými kulturami či národnostmi, až k pocitům nadřazenosti nad jinými [...]*“ (s. 201–202).

Určitou odchylku od jednotné liberálně-měšťanské kolektivní identity moravských Němců představoval sociálně-demokratický proud, jehož agitace zesílila na konci 90. let 19. století, ale i zde byla přítomna silná vazba na Německo, ačkoliv se hnutí formovalo spíše jako internacionální než nacionální. Koherenci kolektivní identity pak částečně dotvářela křesťanská víra. Moravští Němci každopádně po celé 19. století cítili sounáležitost s Rakouskem a to v souvislosti se státem, ale zároveň se cítili být i Němci, a to jazykově, et-

nicky a kulturně. Velkoněmecký nacionalismus se tak stal opěrným bodem nacionalismu moravsko-německého.

S ohledem na využití teorie nacionalismu autor v závěru knihy poukazuje na důležitost konstruování minulosti, které se během 19. století stalo důležitým nástrojem tvorby identity a národního uvědomění moravských Němců. V tomto procesu však svou roli hrály i dřívější dějiny, na které narazíme v některých kapitolách publikace. Popisem utváření identity moravských Němců se tak autor (jak ostatně sám avizuje v úvodu knihy) pohybuje v prostoru, který svou teorií v sociálních vědách vytvořil Antony Smith. Formování moravsko-německé identity je částečně nahlíženo prizmatem smithovských „ethnies“, etnických jader, čili populacemi, které se vyznačují společným původem a sdílenými soubory kulturních znaků, popř. teritoriím (viz např. Smith 1995) a síla manifestace jejich identity je většinou podepřena činností a úsilím jejich elit.

Předložená publikace se z formálního hlediska vyznačuje bezproblémovým zpracováním a rovněž grafická úprava publikace je pro čtenáře velmi příjemná. Kniha je přehledně a logicky členěna do částí a kapitol, odkazy na použitou literaturu a citace jsou vhodně umístěny v poznámkovém aparátu na každé stránce, což čtenáři značně usnadňuje orientaci v textu. Poznámky příhodně doplňují kontext textu a citované dobové prameny a tisk zároveň představují zajímavý zdroj informací. Publikace přináší zajímavý a v českém prostředí stále potřebný náhled do historie společného formování národní identity Čechů i Němců na českém území. Pro svou informativnost, čtenářskou zajímavost a vysokou úroveň jazykového zpracování je kniha kva-

litním materiálem pro odbornou, ale rovněž i laickou veřejnost.

Další použité zdroje

CIBULKA, Pavel (2012): *Německé politické strany na Moravě (1890–1918): ideje – programy – osobnosti*. Praha: Historický ústav AV.

MALÍŘ, Jiří (2014): *Občanská společnost na Moravě: spolky, strany, elity*. Brno: Matice moravská.

MARKEL, Martin (2010): *Svoboda*

a demokracie v regionu rakouského impéria: politika jihomoravských Němců v letech 1848–1918. Brno: Matice moravská.

ŘEPA, Milan (2001): *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno: Doplněk.

SMITH, Anthony (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Sandra Štollová*

LUPTON, Deborah (2012): *Medicine as Culture. Illness, Disease and the Body in Western Societies* (3rd edition). London: Sage.

Deborah Lupton je celosvětově uznanou socioložkou pocházející z Austrálie a v současnosti také dlouhodobou aktivní členkou Australské sociologické asociace. Luptoniny výzkumné zájmy jsou široké a interdisciplinární, přičemž její badatelské práce spadají zejména do oblasti sociologie medicíny, digitálních a mediálních studií, a sociologie těla. Je autorkou zhruba čtrnácti knih a více jak sto třiceti článků a kapitol v různých knihách a sbornících, přesto je v českém prostředí spíše neznámou a zřídka citovanou badatelkou. Sociokulturní dimenze medicíny, veřejného zdraví a těla se staly centrálním zájmem její výzkumné činnosti. Jednou z jejích slavných monografií je *Medicine as Culture* publikovaná již v třetí revidované edici, která otevírá celou řadu nových otázek a oblastí zájmu.

Pohledem na název knihy, znějící v českém překladu „Medicína jako kultura“, můžeme jednoznačně usoudit, že autorka pojednává o vzájemném vztahu těchto dvou konceptů. Konkrétněji, Lupton se v knize věnuje sociál-

ním a kulturním předpokladům, které hrají roli v západní medicíně. Medicína a kultura jsou bezesporu pojmy představující odlišné systémy. Cílem autorky je upozornit na to, jak se liší kulturní představy a očekávání, a jaký dopad má medicína na zdraví a život jedinců ve společnosti. Autorka zdůvodňuje svůj záměr tím, že v medicíně dochází k třesku kultur, tj. perspektiv, lékaře a pacienta, kteří mají odlišné představy o nemoci a odlišnou zkušenost týkající se zdraví a nemoci. Dalšími důvody pro sepsání této publikace bylo pro autorku rozčarování vědeckou medicínou a její rostoucí kritika, zpochybňování medicínských mocí, sekularizace a individualismus. Právě tyto silné paradoxy západní medicíny, odehrávající se v posledních letech, inspirovaly badatelku k zaměření se na sociokulturní dimenze medicíny, které ukazuje na základě propojování odlišných teoretických perspektiv. Kniha je rozdělena do šesti kapitol, a každá kapitola se zabývá odlišnou tematikou pojednávající o medicíně v současné společnosti.

*Mgr. Sandra Štollová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická ZČU, sandrast@khv.zcu.cz.

První kapitola je spíše kapitolou úvodní a poskytuje přehled teoretických perspektiv týkající se medicíny, které se formovaly od druhé třetiny dvacátého století. Hlavními přístupy byly zejména funkcionalismus, politická ekonomie a sociální konstruktivismus. Dále je to medicínská antropologie, která se zaměřuje právě na interpretaci a žitou zkušenost pacienta vyskytujícího se v té dané kultuře. Medicínská antropologie se snažila vybudovat svoji svébytnou pozici, ale později byla kritizována a ovlivňována politickou ekonomikou a sociálním konstruktivismem. Tyto kritické přístupy, zpochybňující staré způsoby myšlení, tak zapříčinily vznik interdisciplinárního prostředí. Autorka vyzdvihuje důležitý argument vyplývající z této interdisciplinarity: *„Lidské tělo je chápáno jako produkt biologie, ale i jako produkt sociálních a kulturních procesů.“* Tato teze je v podstatě základním východiskem celého Luptonina díla. Tudíž není opomenut ani koncept diskursu a lingvistický obrat, přičemž analýza diskursu demonstruje vzájemnou interakci kultury a biologie v konstruování nemoci a hranic normality. Ačkoli jsou veškeré teoretické perspektivy odlišné, cílem této kapitoly je ukázat, že medicína hraje roli sociální kontroly, je důležitá v regulaci lidského jednání, v chování lidských těl a konstrukci subjektivitu. Další kapitoly jsou vystaveny na teoretických základech z první kapitoly a věnují se více specifickým dimenzím.

Následující kapitola tvoří přehled teorií lidského těla a analýzy těla v současné západní medicíně, s odkazem na myšlenky vědců v oblasti humanitních a sociálních věd. Důraz je kladen zejména na porozumění konstrukci pohlavního a genderovaného těla, disciplinovaného těla, čistého těla,

komodifikovaného těla a mrtvého těla v kontextu diskursu medicíny a veřejného zdraví. Společným prvkem všech diskusí o konstrukci těla je sociálně-konstruktivistický přístup. Tato perspektiva pohlíží na tělo jako produkt určitých druhů vědění a diskursů či jako soubor praktik, které potažmo reprezentují tělo v časoprostoru. Část kapitoly věnující se formaci genderovaného těla přináší hodnotný rozbor toho, jak skrze pohlaví a gender zakoušejí lidská těla zdraví a nemoc, a jak je s těly zacházeno v medicínském diskursu.

V třetí kapitole se autorka zaměřuje na reprezentaci medicíny, nemoci a choroby v populární kultuře. Pozornost je věnována důležitosti jazyka a vizuálního obrazu zdraví a nemoci, a metaforám užívaných v medicíně. Medicína je reprezentována jak v elitní, tak i v masové kultuře, což ovlivňuje širší veřejnost a podílí se na budování pozice medicínské autority. Zásadním momentem se stal přelom dvacátého a jednadvacátého století, kdy ryze pozitivní reprezentace začaly být upozadovány, a do popředí se dostaly reprezentace negativní, zpochybňující autoritu lékařů a medicíny. V závěru kapitoly neopomíjí významný fakt, že se jazyk, skrze použití některých pojmů a metafor, podílí na procesu stigmatizace a sociálním útlaku. Jakékoli metafory či jazykové reprezentace tudíž nemohou být zvažovány jako neutrální a zůstat bez povšimnutí. Naopak, signifikantně se podílejí na konstrukci laického a medicínského vědění, konstruují zkušenost s nemocí a vždy jsou v pozadí ovlivněny určitou ideologií.

Čtvrtá kapitola pojednává o medicíně, zdraví a nemoci z perspektivy pacienta. Hned na úvod autorka uvádí, že pro zkoumání pacientovy zkušenosti s nemocí je vhodnou

metodou fenomenologie, jejímž cílem je porozumět významům žité zkušenosti v rámci každodenního světa. Toto metodické ukotvení umožňuje zkoumat, jak jsou dominantní diskursy týkající se medicíny vepsány do těl jedinců, a jak jsou zakoušeny a reprodukovány vztahy moci skrze medicínské praktiky. Vedle historických perspektiv zkušenosti s nemocí, autorka v kapitole zmiňuje vznik vědecké medicíny a růst moci medicínské profese, což výrazně ovlivňuje zkušenost pacienta. Zde se stává zlomovým okamžikem posun z modelu centrovaného na vysvětlení pacienta a jeho interpretaci symptomů na model centrovaný na objekt, tj. na pasivního pacienta podřízeného medicínské autoritě. Autorka se logicky přesouvá k současným perspektivám a laické zkušenosti v moderní medicíně, k prožívání nemoci a k proměně role nemocného.

Mocenské vztahy obklopující interakci mezi lékařem a pacientem zkoumá další kapitola. Lupton na medicínské setkání pohlíží nejdříve prizmatem funkcionalismu, a poté i skrze prizma politické ekonomie a poststrukturalismu z hlediska distribuce moci. To nám umožní nejen jasným a srozumitelným způsobem pochopit rozdíly mezi přístupy a to, jak je možné na interakci lékař–pacient nahlížet, ale i historický vývoj této interakce a jeho proměny napříč časem. Zahrnutý jsou v detailních otázkách i teoretické debaty týkající se medicínské dominance, vztahu lékař–pacient, pacientova vzdoru a závislosti, pozice zdravotních sester a lékařská perspektiva s morálními hodnotami. Poslední řádky kapitoly jsou věnovány alternativním terapiím, které se nabízejí jako odpověď na rostoucí znepokojení a zpochybnění dominantního biomedicínského diskursu.

Poslední kapitola přezkoumává feministické kritiky medicíny, které se v posledních dvou dekáдах zaměřily na roli medicíny jako agenta sociální kontroly a sociální konstrukce genderu v medicínském diskursu. Autorka se vrací k některým tématům projednávaných v předchozích kapitolách a diskutuje otázky týkající se ženského těla a medicíny v kontextu feministické vědy. Zahrnutý jsou debaty o vývoji a důsledcích gynekologie na ženské tělo, dále rozsáhlé pojednání o ženské sexualitě, o porodech a technologiích prenatálního screeningu a asistované reprodukce. Cílem feministických spisů je zpochybnit biomedicínu, která ve výsledku pouze kontroluje, utlačuje, a ovlivňuje životy žen.

Lupton jasně vysvětluje podstatu všech teoretických přístupů a přidává různé nedostatky a kritiku, které jednotlivé přístupy vlastní. To na čtenáře působí částečně učebnicovým stylem. Takto edukačně působí i další kapitoly, které poskytují přehled týkající se konstrukce lidského těla a reprezentace medicíny v populární kultuře. Oceňuji důraz, s jakým autorka velmi výstižně popsala vliv jazyka a diskursu, a jakou roli hraje v reprezentaci medicíny jakožto vědy. Nicméně autorka přidává i souhrn všeobecně známých metafor a genderových předsudků o zdraví a nemoci, což může být pro některé čtenáře již známou oblastí. Největší přínos spatřuji v kapitole věnující se mocenským vztahům v medicínském střetu, kde se jednotlivé úvahy nesou v diachronním sledu až k reflexi současné medicíny a vztahu mezi lékařem a pacientem. Autorka neopomíná skutečnost, že rostoucí zpochybnění biomedicínského diskursu podněcuje vznik alternativních přístupů, které začínají nabírat na popu-

laritě a otevírají tak novou škálu dosud nezodpovězených otázek. Kniha je velmi čtivá, protkaná jasnými a srozumitelnými argumenty, které jsou podloženy výsledky zjištění různých badatelů. Excelentním shrnutím teoretických perspektiv, zejména kontrast mezi laickým a odborným věděním, Deborah Lupton poskytuje přehledovou knihu umožňující porozumět otázkám zdraví a nemoci

ze sociokulturní perspektivy. Její provokativní styl psaní vyzývá čtenáře k zamýšlení a kritickému uvažování nad dopady biomedicíny, což se může stát inspirací pro mnoho studentů, výzkumníků či jiných odborníků zabývajících se otázkami zdraví v současné době.

*Alena Glajchová**

*Mgr. Alena Glajchová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická ZČU, alenag@ksa.zcu.cz.

REDAKCE ČASOPISU

Šéfredaktor

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.
vareka@kar.zcu.cz

Redaktor

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.
vnaxera@kap.zcu.cz

Členové redakční rady

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Katedra historických věd, FF ZČU; Metropolitní univerzita Praha)

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)

Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)

Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)

Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)

Doc. PhDr. Petr Kofátek, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)

Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických věd a mezinárodních vztahů UMB, Banská Bystrica)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita)

Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)

Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)

Doc. Vladimír Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)

Prof. PhDr. Milada Polišínská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)

Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu

Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU,
fenclova@kro.zcu.cz)

Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU,
pcharvat@kbs.zcu.cz)

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie,
Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz)

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU,
vnaxera@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Přemysl Rosulek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU,
sedivym@khv.zcu.cz)

Doc. PhDr. Daniel Špelda, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, spelda@kfi.zcu.cz)

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@kar.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>.

Acta FF ZČU, 2015, roč. 7, č. 1

Vydává Západočeská univerzita v Plzni

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2015

Registrace MKČR E 19585

Vychází třikrát ročně.

Odpovědný redaktor Vladimír Naxera

Technická redakce a sazba textu Libor Benda

Grafický design obálky Mladý ateliér, Tereza Kovářová & Michaela Dylová

Web: <http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/>

ISSN (print) 1802-0364

ISSN (online) 2336-6346

